LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

33
2025

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS

RĪGA
2025

LINGUISTICA LETTICA

LINGUISTICA LETTICA
LU LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTA ŽURNĀLS

LU Akadēmiskais apgāds

33
2025

Linguistica Lettica, 33. LU HZF Latviešu valodas institūta žurnāls. Atbildīgā redaktore Solvita Berra. Rīga: LU HZF Latviešu valodas institūts, 2025, 410 lpp.

Atbildīgā redaktore / Editor-in-chief

Solvita BERRA (Solvita Burr)

Numura redaktores / Issue editors

Sanita MARTENA, Solvita BERRA

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Ilze AUZIŅA (Latvija), Laimute BALODE (Latvija / Somija), Ina DRUVIETE (Latvija), Ilga JANSONE (Latvija), Daiki HORIGUČI (*Daiki Horiguchi*, Japāna), Diāna LAIVENIECE (Latvija), Sanita MARTENA (Latvija), Sanda RAPA (Latvija), Daiva SINKEVIČŪTE-VILLANUEVA-SVENSONE (*Daiva Sinkevičiūtė-Villanueva-Svensson*, Lietuva), Anna STAFECKA (Latvija), Mihals ŠKRABALS (*Michal Škrabal*, Čehija), Agris TIMUŠKA (Latvija), Lembits VABA (*Lembit Vaba*, Igaunija), Pēteris VANAGS (Latvija / Zviedrija), Andrejs VEISBERGS (Latvija)

Brīvpiekļuve / Open access

https://lavi.lu.lv/linguistica-lettica/; https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/52767

Literārās redaktores / Proofreaders

Kristīne MEŽAPUĶE, Justīne BONDARE

Ievada tulkotāja / Translator of introduction

Justīne BONDARE

Māksliniece / Design

Vanda VOICIŠA

Maketētāja / Layout designer

Ineta PRIGA

ISSN 1407-1932

https://doi.org/10.22364/lingualet.33

© LU HZF Latviešu valodas institūts, 2025

© Vanda Voiciša, dizains

SATURS / CONTENTS

- Sanita MARTENA, Solvita BERRA (*Solvita BURR*), Kristīne MEŽAPUĶE
  Ievads 6
  Introduction 16

- Velga POLINSKA 26
  Valodas lietojums un nozīme ģimenēs ar neverbālu bērnu
  The Use and Importance of Language in Families with a Non-Verbal Child

- Daina GROSA 46
  Can Learning Latvian as a Heritage Language Suitably Prepare a Child for a Move to Latvia?
  Vai latviešu valodas kā mantotās valodas apguve var pienācīgi sagatavot bērnu pārcelties uz Latviju?

- Signe RIRDANCE 78
  Who Speaks What Language to Whom: Exploring the Linguistic Environment of Latvian Diaspora Families in Sweden
  Kas kādā valodā runā ar ko? Ieskats latviešu diasporas ģimenes valodu vidē Zviedrijā

- Sanita MARTENA, Solvita BERRA 102
  ***Mums bij noteikums, pat nerakstīts noteikums, ka mājās ir tikai latviešu valoda*: latviešu valoda starp citām valodām diasporas ģimenēs**
  ***We had a rule, even an unwritten rule, that only Latvian was spoken at home:* Latvian Among Other Languages in Diasporic Families**

- Dace ALEKSANDRAVIČA 150
  Parental Agency and Its Impact on Children's Language and Identity Development: Relevance to the Sociolinguistic Situation of Latvian
  Vecāku rīkoties spējas ietekme uz bērnu valodas un identitātes attīstību: tēmas aktualitāte latviešu valodas sociolingvistiskajā situācijā

- Dace MARKUS, Tija ZĪRIŅA 178
  Valodu un izlokšņu sadura ģimenē
  The Collision of Languages and Subdialects in a Family

■ Ieva OZOLA, Liene MARKUS-NARVILA 190
Daži radniecības nosaukumi Johana Langija latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā (1685): reģionālās iezīmes un to pārmaiņas Lejaskurzemē no 17. līdz 21. gadsimtam
Some Kinship Names in the Manuscript of the Latvian-German Dictionary of Johannes Langius (1685): Regional Features and Their Changes in Lower Kurzeme from the 17th to the 21st Century

■ Anna STAFECKA 208
Ar ģimeni un radniecību saistītā leksika latviešu valodas izloksnēs: „Atlas Linguarum Europae" materiāli
Family and Kinship Terms in Latvian Subdialects: Materials for the "Atlas Linguarum Europae"

■ Vaida BUIVYDIENĖ, Lina RUTKIENĖ 232
Metaphorical Kinship Terms in the Term Bank of the Republic of Lithuania
Lietuvas Republikas terminu bankas metaforiskie radniecības termini

■ Anna VULĀNE 254
Ar sufiksu *-el-*, *-ul-* darinātie priekšvārdu deminutīvi
Diminutives of the Given Names Formed with the Suffixes *-el-*, *-ul-*

■ Anita HELVIGA 274
Bērna valodas derivatīvie un stilistiskie aspekti Māras Zālītes autobiogrāfiskajā romānā „Pieci pirksti"
The Derivational and Stylistic Aspects of a Child's Language in Māra Zālīte's Autobiographical Novel "Pieci pirksti" ("Five Fingers")

■ Gita BĒRZIŅA 302
Sengrieķu patronīmi lingvistiskajā un literārajā tradīcijā
Ancient Greek Patronymics in the Linguistic and Literary Tradition

■ Ieva FĪBIGA 330
Metamorfozes asklēpiadu dzimtas vārda nozīmēs
Metamorphoses in the Meaning of the Asclepiad Family Name

HRONIKA / CHRONICLE

■ Velga POLINSKA, Sintija ĶAUĶĪTE 352
Jāņa Endzelīna 151. dzimšanas dienai veltītās starptautiskās zinātniskās konferences „Ģimene valodā un valoda ģimenē" apskats
"Language in Family and Family Language."
International Scientific Conference to Commemorate
the 151st Anniversary of Academician Jānis Endzelīns

RECENZIJAS / REVIEWS

■ Gunta KĻAVA 370
***Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes*. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2024, 376 lpp.**

■ Anna VULĀNE 374
INGA SINDI. *Mamma saka* ābols, *papa saka* Apfel. *Kā saglabāt latviešu valodu bilingvālās un multilingvālās ģimenēs ārpus Latvijas*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2023, 240 lpp.

2023. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS / LINGUISTICS BOOKS PUBLISHED IN 2023

■ Marita SILKĀNE, Kristīne MEŽAPUĶE (sast.) 386

APSVEICAM / CONGRATULATIONS

■ Ieva OZOLA 398
Sveicam valodnieci BRIGITU BUŠMANI
Congratulations to Linguist Brigita Bušmane

■ Ina DRUVIETE 402
Sumnājums DITEI LIEPAI jubilejas gadā
A Tribute to Dite Liepa in Her Jubilee Year

ZIŅAS PAR AUTORIEM / ABOUT THE AUTHORS 407

IEVADS

Latvijā šis ir pirmais zinjmnnātnisko rakstu krājums, kura tematika ir cieši saistīta ar privāto valodu lietojuma jomu – ģimeni. Žurnāla **„Linguistica Lettica" 33. numura** tēma „Ģimene valodā un valoda ģimenē" ļauj nojaust, ka pētījumi šajā virzienā ir iespējami gan teorētiskajā, gan lietišķajā valodniecībā, un to apliecina arī izdevumā iekļautie raksti.

Ir pamanāms, ka pēdējo gadu pētījumos Eiropā un ārpus tās ģimenē lietotās valodas tiek aplūkotas gan no psiholingvistikas, gan sociolingvistikas, gan arī no bērnu valodas attīstības skatpunktiem (Lanza & Lomeu Gomes, 2020; Bissinger, 2021; Wright & Higgins, 2022; Wei et al., 2023 u. c.). Kopīgs šiem pētījumiem ir tas, ka uzmanības lokā ir nevis vienas, bet divu, triju vai pat vairāku valodu lietojums ģimenē, ja ne tiešās kontakta situācijās, tad ar digitālās pasaules, sociālo mediju un daudzveidīgu platformu starpniecību. Psiholingvistikas pētījumi turpina izzināt bilingvālu un multilingvālu bērnu vairāku valodu vienlaicīgas attīstības iespējas, arvien vairāk koncentrējoties uz valodas iedevuma daļas skrupulozu izpēti, piemēram, mērot, cik apjoma ziņā lielam un satura ziņā kvalitatīvam jābūt iedevumam, lai valoda attīstītos pilnvērtīgi (piem., sk. Verhagen et al., 2022). Tāpat tiek pētītas arī korelācijas ar pieaugušo ģimenes locekļu izglītību, valodu, kurā vecāki ir ieguvuši izglītību, un paplašinātās ģimenes locekļu (vecvecāku un citu radinieku) ietekmi uz bērnu valodas attīstību.

Sociolingvistikas pētījumos pēdējās desmitgades laikā strauji ir attīstījies ģimenes valodas politikas virziens, fokusējot uzmanību gan uz vecāku lingvistisko attieksmi un to ietekmējošiem faktoriem, gan uz izmantotajiem diskursa paņēmieniem un metodēm noteiktu valodu saglabāšanā

un nodošanā tālāk nākamajām paaudzēm. Īpaši tiek uzsvērta kvalitatīvo pētījuma metožu nozīme un pašu respondentu līdzdalība datu ieguvē, lai pētītu šo komplekso fenomenu – valodu praksi ģimenēs (sk., piem., Wright & Higgins, 2022). Līdztekus vairāku valodu prasmei kā vērtībai, kas iekļauj gan simbolisko, gan utilitāro jeb ekonomisko vērtību, īpaši tiek uzsvērti emocionālie un valodu apguves psiholoģiskie aspekti. Bilingvismam ir vērtība, ja ģimenē tas attīstās harmoniskā vidē; harmoniska bilingvisma attīstība (de Houwer, 2020) nozīmē, ka jebkuras papildu valodas nosargāšana vai attīstīšana nevar būt ieguvums, ja tādēļ ģimenē rodas konfliktsituācijas un pasliktinās attiecības starp vecākiem un bērniem. Ģimenes valodas politikai ir veltītas gan atsevišķas konferences Eiropā vai sekcijas sociolingvistikas, bilingvisma un lietišķās valodniecības simpozijos, gan nodaļas izdevumos par valodas politiku (Spolsky, 2021), ģimenēs lietoto valodu saglabāšanu (Schalley & Eisenchlas, 2020), daudzvalodību (Røyneland & Blackwood, 2022) u. tml.

Globalizācijas, migrācijas un ģeopolitisko procesu ietekmē ģimenē lietotās valodas tiek pētītas gan minoritāšu, gan etniskā mantojuma valodu un diasporas kontekstos. Arvien vairāk tiek uzsvērti sociopolitiskie un sociokultūras konteksti un to ietekme uz mājās lietotajām valodām jaunākajos pētījumos (Spolsky, 2021; Wright & Higgins, 2022; Wei et al., 2023), secinot, kādu ietekmi uz ģimenē lietotajām valodām var atstāt plaisa, kas veidojas starp mājās, izglītībā un citās jomās lietotajām valodām.

Tālāk piedāvājam ieskatu izdevumā iekļautajos rakstos.

Velgas Polinskas raksta „Valodas lietojums un nozīme ģimenēs ar neverbālu bērnu" uzmanības centrā ir vecāku un citu radinieku saziņa ar bērnu, kuram ir ierobežota runas funkcija, tādēļ šo komunikāciju veido tikai neverbāli elementi: intonācijas, balss tembra maiņas, žesti, skatieni un mīmika. Raksta teorētiskajā daļā autore aplūko šādu bērnu apzīmēšanai lietotos terminus pētniecībā, tipiska un netipiska bērna valodas attīstību un neverbālās komunikācijas tipoloģiju daudzveidību. Praktiskajā daļā analizētas trīs tiešsaistē iegūtas strukturētas intervijas ar mātēm, kas audzina neverbālus bērnus, raksturojot ierastas saziņas situācijas, sarunu tematus un saziņā izmantotos neverbālās komunikācijas elementus, komunikācijas virzienu, komunikācijas attīstību un būtiskākās komunikācijas grūtības.

Kā atzīst V. Polinska, visiem pētījumā iesaistītajiem bērniem ir vērojama valodas izpratnes un komunikācijas spēju attīstība. Pēc raksta autores domām, ja agrīnā bērnu vecumposmā ģimenēm tiktu sniegta pētījumos balstīta informācija par neverbālās komunikācijas elementiem un to lietojumu, vecākiem būtu vairāk zināšanu, prasmju un rīku, lai panāktu efektīvāku vienota saziņas koda izveidi.

Daina Grosa rakstā „Can Learning Latvian as a Heritage Language Suitably Prepare a Child for a Move to Latvia?" („Vai latviešu valodas kā mantotās valodas apguve var pienācīgi sagatavot bērnu pārcelties uz Latviju?") skata gan latviešu diasporas skolu pedagoģiskās iespējas sagatavot bērnus iespējamai izglītības un sociālās dzīves turpināšanai Latvijā, gan uzņemošo kopienu (jo īpaši skolotāju un skolas darbinieku) atbalsta pasākumus un rīkus reemigrantu bērnu efektīvākai integrēšanai jaunajās izglītības iestādēs.

D. Grosa rakstā vispirms aplūko citviet pasaulē veiktos pētījumos atklātos etniskā mantojuma valodas apguves ieguvumus un ierobežojumus saistībā ar bērnu atgriešanos savā vai vecāku (retāk vecvecāku) dzimtenē, tad Latvijas Diasporas likumā iekļauto valsts apņemšanos atbalstīt reemigrantus un radīt viņiem labvēlīgus apstākļus Latvijā, kā arī līdz šim veiktos pētījumus par latviešu reemigrantu bērniem Latvijas izglītības sistēmā. Rakstā iztirzātā pētījuma pamatā ir 2019. gadā Latvijas Universitātes pētnieku veiktās aptaujas dati un autores pašas iegūtās 17 daļēji strukturētās intervijas ar reemigrējošām ģimenēm (20 pieaugušajiem un 14 bērniem).

Raksta autore secina, ka diasporas skolas spēj nodrošināt galvenokārt divu valodas prasmju – runāšanas un izpratnes / klausīšanās – apguvi atbilstoši latviešu skolu vajadzībām. Savukārt vissvarīgākais atbalsts reemigrantu bērniem skolās ir skolas darbinieku (jo īpaši skolotāju) empātija, pacietība un gatavība atrast visiedarbīgākos atbalsta paņēmienus individuāli katram reemigrantu bērnam.

Signes Rirdances rakstā „Who Speaks What Language to Whom: Exploring the Linguistic Environment of Latvian Diaspora Families in Sweden" („Kas kādā valodā runā ar ko? Ieskats latviešu diasporas ģimenes valodu vidē Zviedrijā") uzmanība ir pievērsta deviņu vienpadsmitgadīgu

Stokholmas latviešu papildskolas audzēkņu – mantotās latviešu valodas runātāju – sniegtajai informācijai par savu valodu vidi, ko papildina vecāku aptaujas dati.

Rakstā vispirms sniegts pārskats par latviešu valodas runātāju kopienu un mantotās latviešu valodas uzturēšanas iespējām Zviedrijā, tad raksturota Zviedrijas aktīvās latviešu kopienas pusaudžu vides daudzvalodība.

S. Rirdances pētījuma rezultāti atklāj, ka jauno valodas nesēju atbildes norāda uz pastāvīgu koda maiņu un valodu kombinēšanu ikdienas komunikācijā dažādās valodas lietojuma jomās, turklāt jauniešu sniegtajā informācijā parādās lielāka valodu daudzveidība salīdzinājumā ar datiem, kas saņemti no vecākiem.

Sanita Martena un **Solvita Berra** (*Solvita Burr*) rakstā „*Mums bij noteikums, pat nerakstīts noteikums, ka mājās ir tikai latviešu valoda*: latviešu valoda starp citām valodām diasporas ģimenēs" pievēršas latviešu diasporas ģimeņu valodas politikas pētniecībai. Autores apkopo ģimenes valodas politikas, vecāku diskursa stratēģiju un bērna aģentspējas izpētes teorijas un metodiku, izceļot jaunāko pētījumu atziņas. Autores sniedz detalizētu pētījuma metodoloģijas un iegūto datu aprakstu, piedāvājot diasporā dzīvojošo ģimeņu klasifikāciju pēc vecāku dzimtajām valodām un to lietojuma ģimenē. Raksta praktiskajā daļā S. Martena un S. Berra analizē intervijas ar 20 informantiem – mammām, kurām latviešu valoda ir dzimtā valoda, kuras kopš Latvijas neatkarības atgūšanas dzīvo latviešu diasporā Eiropā, ASV un Jaunzēlandē un kurām ir vismaz viens bērns vecāks par diviem gadiem. Padziļināto interviju analīzes pamatā ir divas kategorijas: vecāku diskursa stratēģijas un bērna aģentspēja.

Raksta autores secina, ka, neskatoties uz pētījumā nošķirtajām ģimeņu grupām, praktiski visās ģimenēs neatkarīgi no vecāku dzimtās valodas līdz ar bērnu izglītības uzsākšanu pirmsskolā vai skolā ir vērojams divu, trīs vai vairāku valodu lietojums. Tomēr visās intervijās atklājas respondenšu vēlme saglabāt latviešu valodu un nodot to tālāk nākamajai paaudzei. Lingvistiskā attieksme, kuras pamatā ir dzimtā valoda kā vērtība, ir ietekmējusi valodu praksi mājās un vecāku izmantotās stratēģijas latviešu valodas lietojuma intensitātes kāpināšanai.

Rakstā „Parental Agency and Its Impact on Children's Language and Identity Development: Relevance to the Sociolinguistic Situation of Latvian" („Vecāku rīkoties spējas ietekme uz bērnu valodas un identitātes attīstību: tēmas aktualitāte latviešu valodas sociolingvistiskajā situācijā") **Dace Aleksandraviča** sniedz pētījumu pārskatu par vecāku rīkoties spējas būtisko lomu bērnu valodas attīstībā un identitātes veidošanā ģimenes valodas politikas un valodas piederības kontekstā. Raksta autore plaši aplūko vecāku rīkoties spējas izpratni dažādās ģimenes valodas politikas un valodas pārvaldības teorijās un tās pētniecības aspektus, jo īpaši latviešu valodniecībā. Vecāku loma ģimenes valodu saglabāšanā un attīstīšanā tiek skatīta holistiski ar bērnu identitātes (pār)veidošanu, intereses radīšanu par valodu apguvi vai, tieši pretēji, tās mazināšanu, kā arī valodu lietojuma ietekmēšanu dažādās sociolingvistiskajās jomās.

Raksta „Valodu un izlokšņu sadura ģimenē" autores **Dace Markus** un **Tija Zīriņa** analizē trīs informantu valodas materiālus no Ziemeļaustrumvidzemes blakus izloksnēm, pievēršot uzmanību šaurā patskaņa *e* > *a* un *ē* > *ā* pārmaiņām piedēkļos, priedēkļa *uz-* un prievārda *uz* pārveidojumiem, dažādu izlokšņu vienkopus lietojumam vienā ģimenē, kā arī lingvistisko pazīmju sakritībām bērnu valodā un izloksnē.

Autores secina, ka ģimene var atrasties ne tikai dažādu valodu, bet arī atšķirīgu vienas valodas izlokšņu sadurā, dažkārt pašiem lietotājiem pat neapzinoties to sajaukumu. Tāpat pētījumā ir uzsvērts, ka vairākas izlokšņu parādības kļūst arvien sporādiskākas, jo tās aizstāj literārās valodas vārdi vai tiem tuvināta izruna.

Ieva Ozola un **Liene Markus-Narvila** rakstā „Daži radniecības nosaukumi Johana Langija latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā (1685): reģionālās iezīmes un to pārmaiņas Lejaskurzemē no 17. līdz 21. gadsimtam" veic 17. gadsimta Georga Manceļa un J. Langija vārdnīcu tekstu filoloģisko analīzi un sastata radniecības nosaukumus šajos avotos. Raksta autores apraksta leksēmu *radi*, *ģimiņi*, *īst(e)nieki, māte, tēvs* un *uose* formu, nozīmi un lietojumu.

I. Ozola un L. Markus-Narvila secina, ka J. Langija vārdnīcas manuskripta leksēmu izlases lietojuma izpēte trijās Lejaskurzemes izloksnēs 20./21. gadsimtā atklāj latviešu literārās valodas ietekmi, tomēr, kā liecina

J. Langija un G. Manceļa dotumu sastatījums, jau 17. gadsimtā abos leksikogrāfijas avotos radniecības nosaukumu leksiski semantisko atšķirību bija maz.

Annas Stafeckas rakstā „Ar ģimeni un radniecību saistītā leksika latviešu valodas izloksnēs: „Atlas Linguarum Europae" materiāli" apkopoti un analizēti latviešu valodniecībā līdz šim maz pētītie ar radniecību saistītie nosaukumi. Rakstā izmantoti piemēri no latviešu valodas izlokšņu materiāliem, kas 20. gadsimta 70. gados tika vākti izdevumam „Atlas Linguarum Europae"; tie gan neatklāj pilnīgu ainu, jo minētajā vākumā nav iekļauti visi latviešu valodā sastopamie radniecības nosaukumi.

Rakstā secīgi aplūkotas ar radniecību saistītās leksēmas, minot arī izlokšņu materiālos atrodamos fonētiskos un morfoloģiskos variantus, kas parāda izlokšņu leksikas attīstības gaitu un pārmaiņas literārās valodas, sarunvalodas un valodu kontaktu ietekmē. Autore secina, ka šīs leksikas grupas tālākai un vispusīgākai izpētei būtu nepieciešams izstrādāt plašāku izlokšņu materiālu vākšanas aptauju.

Vaida Buivīdiene (*Vaida Buivydienė*) un **Lina Rutkiene** (*Lina Rutkienė*) rakstā „Metaphorical Kinship Terms in the Term Bank of the Republic of Lithuania" („Lietuvas Republikas terminu bankas metaforiskie radniecības termini") analizē antropocentriskos radniecības terminus no Lietuvas Republikas terminu bankas. Šajā elektroniskajā resursā (2023. gada novembrī) kopumā atrastas 46 unikālas vienības, kas neatkārtojas, – gan metaforiskie vienvārda termini, gan vārdkoptermini, kuros viens no komponentiem ir radniecības nosaukums. Analizētajā terminu resursā konstatētie termini vai to atkarīgie komponenti veidoti no pieciem radniecības nosaukumiem – *šeima* 'ģimene', *tėvinis*, *-ė* 'tēva-', *motininis*, *-ė* 'mātes-', *dukterinis, -ė* 'meitas-', *seserinis*, *-ė* 'māsas-'. Visbiežāk sastopami termini, kuru pamatā ir pirmatnīgais vārds *šeima* 'ģimene'. Salīdzinājums ar citvalodu terminiem, kas minēti kā lietuviešu valodas terminu ekvivalenti, liecina, ka, iespējams, plaši izplatītie metaforiskie termini ir veidoti pēc svešvalodu parauga.

Raksta „Ar sufiksu *-el-*, *-ul-* darinātie priekšvārdu deminutīvi" autore **Anna Vulāne** pievēršas latviešu valodniecībā retāk sastopamai tēmai – ikdienas saziņā lietotajiem personvārdu deminutīviem, izceļot ar sufiksu

-el- un *-ul-* darinātos atvasinājumus. Pētījumā analizētie piemēri iegūti no autores un studentu veiktajām dažāda vecuma respondentu aptaujām.

Rakstā sniegts ieskats gan latviešu valodas gramatikās, vārdnīcās un pētījumos minētajos priekšvārdu deminutīvos, gan detalizēti raksturoti no iegūtā valodas materiāla atlasītie priekšvārdu deminutīvi derivatīvā un konotatīvā aspektā. Pētījumā atklātas atšķirības starp minēto sufiksu izmantojumu sieviešu un vīriešu priekšvārdu deminutīvu atvasināšanā, kā arī nošķirtas šo derivātu lietojuma daudzveidīgās un dažādās emocionālās un vērtējuma nozīmes.

Anitas Helvigas raksts „Bērna valodas derivatīvie un stilistiskie aspekti Māras Zālītes autobiogrāfiskajā romānā „Pieci pirksti"" ir starpdisciplinārs pētījums literatūrzinātnes un lingvistiskā skatījumā, galvenās varones Lauras valodu analizējot gan autobiogrāfiskā, gan mākslinieciskā aspektā. Rakstā paustās atziņas balstītas jaunākajos latviešu valodnieku pētījumos par bērnu valodu.

Atlasītajos literārā darba piemēros bērna valodas lingvistiskais radošums, neparastā stilistiskā asociativitāte atklāta, analizējot atsevišķus darbā izmantotos derivātus ar prefiksu *ne-*, okazionālismus un potenciālismus Lauras tēla runā, kā arī sniedzot ieskatu viņas interpretācijās par zināmo vārdu daudznozīmību un nepazīstamo vārdu – svešvārdu, barbarismu, žargonvārdu – izpratni. Raksta noslēgumā autore secina, ka Lauras tēla un viņas valodas attiecībās atklājas bērna ceļš uz apzinātību un pieaugšanu valodā.

Rakstā „Sengrieķu patronīmi lingvistiskajā un literārajā tradīcijā" **Gita Bērziņa** analizē patronīmu, t. i., personvārdu, kas atvasināti no tēva (vai tālāka priekšteča pa tēva līniju) vārda, darināšanu un lietojumu Eiropas kultūras senākajās tekstu liecībās.

Rakstā hronoloģiskā secībā minēti un analizēti piemēri gan no sengrieķu un klasiskās grieķu valodas tekstiem, gan klasiskā un postklasiskā perioda latīņu valodas dzejas darbiem, atklājot, ka sākotnēji patronīms izmantots kā cieņpilns apzīmējums, kas palīdz identificēt un raksturot indivīdu. Vēlāk romiešu kultūrā un latīņu valodā rakstītajos dzejas tekstos šie personvārdi un to darināšanas modelis tiek pārņemti, lai aktualizētu antīko

poētisko tradīciju. Autore min arī piemērus no Livonijā 16./17. gadsimtā tapušiem tekstiem, kur patronīmi izmantoti kā senākā valodas slāņa un cildenas poētiskas izteiksmes elements.

Savukārt raksta „Metamorfozes asklēpiadu dzimtas vārda nozīmēs" autore **Ieva Fībiga** sengrieķu valodas avotos meklējusi medicīnas vēsturē ievērojamākās grieķu dzimtas – asklēpiadu – vārda nozīmes pārmaiņas aptuveni desmit gadsimtu laikā. Rakstā atklāts, ka asklēpiadu dzimtas aizsākumi saistīti ar grieķu medicīnas dievu Asklēpiju un tā tiešajiem pēctečiem, savukārt vēlākos laikposmos par akslēpiadu varēja saukt gan jebkuru ārstu, gan Asklēpija kultu praktizējošu priesteri vai konkrētas ārstu apvienības pārstāvi. Kā pēdējā asklēpiadu dzimtas vārda nozīmes metamorfoze minēta šī vārda lietošana personvārda funkcijā.

Raksta noslēgumā autore uzsver, ka visām šī dzimtas vārda nozīmēm ir raksturīgs mitoloģiskais fons, tādējādi atklājot dabiskā un pārdabiskā līdzāspastāvēšanu Senās Grieķijas medicīnā.

Nelielais ieskats rakstu tematikā atklāj, cik saturiski daudzveidīgi ir šī izdevuma raksti. Tie ir pētījumi ne tikai par latviešu literāro valodu vai izloksnēm, lietuviešu un citām mūsdienās lietotajām valodām, bet arī par sengrieķu valodu un sengrieķu mītu liecībām mūsdienu tekstos un kultūrā. Izdevumā iekļautie raksti spilgti atspoguļo mūsdienu humanitāro zinātņu pētījumu starpdisciplināro raksturu un virzienu daudzveidību. Ģimenes locekļu apzīmējumi literārajā valodā, izloksnēs un sarunvalodā, aplūkojot šīs parādības sinhroniskā un diahroniskā aspektā, ģimenē lietotās valodas un to lietojuma īpatnības gan Latvijas, gan latviešu diasporas ģimenēs, šo tematu atspoguļojums literatūrā un kultūrā kopumā atklāj teorētiskās un lietišķās valodniecības, kultūras un vēstures ciešo mijiedarbību.

Žurnāla „Linguistica Lettica" 33. numuru noslēdz Sintijas Ķauķītes un V. Polinskas sagatavotais atskats uz Jāņa Endzelīna 151. dzimšanas dienai veltīto starptautisko zinātnisko konferenci, Guntas Kļavas recenzija par Inas Druvietes vadībā tapušo kolektīvo monogrāfiju „Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes" un Annas Vulānes recenzija par Ingas Sindi grāmatu „Mamma saka *ābols*, papa saka *Apfel*. Kā saglabāt latviešu valodu bilingvālās un multilingvālās ģimenēs ārpus Latvijas", kā arī Maritas Silkānes un Kristīnes Mežapuķes apkopotais

2023. gadā izdoto valodniecības grāmatu saraksts un suminājuma raksti divām LU HZF Latviešu valodas institūta zinātniecēm: vadošajai ekspertei Brigitai Bušmanei un pētniecei Ditei Liepai.

Ceram, ka ikviens šī izdevuma lasītājs atradīs sev kādu interesējošu un potenciālajiem nākotnes pētījumiem iedvesmojošu rakstu un ka izdevums kopumā rosinās domāt par valodu nozīmi indivīda un sabiedrības dzīvē un par ģimenes lomu valodas un kultūras pārmantošanā – nodošanā tālāk nākamajām paaudzēm.

Sanita Martena,
Solvita Berra (*Solvita Burr*),
Kristīne Mežapuķe

LITERATŪRA

Bissinger, F. H. (2021). *Family Language Policies and Immigrant Language Maintenance: Lithuanian in Sweden.* [Doctoral dissertation, Stockholm University]. Pieejams https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1585385/FULLTEXT01.pdf.

de Houwer, A. (2020). Harmonious Bilingualism: Well-being for families in bilingual settings. In A. C. Schalley, & S. A. Eisenchlas (Eds.), *Handbook of Home Language Maintenance and Development: Social and Affective Factors*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 63–83. Pieejams doi.org/10.1515/9781501510175-004.

Lanza, E., & Lomeu Gomes, R. (2020). Family language policy: Foundations, theoretical perspectives and critical approaches. In A. C. Schalley, & S. A. Eisenchlas (Eds.), *Handbook of Home Language Maintenance and Development: Social and Affective Factors*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 153–173. Pieejams https://doi.org/10.1515/9781501510175-008.

Røyneland, U., & Blackwood, R. (Eds.). (2022). *Multilingualism across the Lifespan.* New York: Routledge. Pieejams https://doi.org/10.4324/9781003125815.

Schalley, A. C., & Eisenchlas, S. A. (2020). *Handbook of Home Language Maintenance and Development: Social and Affective Factors*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

Spolsky, B. (2021). *Rethinking Language Policy.* Edinburgh University Press. Pieejams https://doi.org/10.1515/9781474485487.

Verhagen, J., Kuiken, F., & Andringa, S. (2022). Family language patterns in bilingual families and relationships with children's language outcomes. *Applied Psycholinguistics*, *43*(5), 1109–1139. Pieejams https://doi.org/10.1017/S0142716422000297.

Wei, L., Hua, Z., & Simpson, J. (Eds.). (2023). *The Routledge Handbook of Applied Linguistics.* London: Routledge. Pieejams https://doi.org/10.4324/9781003082644.

Wright, L., & Higgins, C. (Eds.). (2022). *Diversifying Family Language Policy*. London: Bloomsbury Academic. Pieejams https://doi.org/10.5040/9781350189928.

INTRODUCTION

This is the first collection of scientific articles in Latvia whose subject matter is closely related to the private domain of language use – the family. The theme of Issue 33 of the scientific journal "Linguistica Lettica," titled "Family in Language and Language in the Family," suggests that research in this direction is viable in both theoretical and applied linguistics. This is further confirmed by the articles included in the publication.

Recent studies in Europe and beyond have examined the use of multiple languages within the family from both psycholinguistic and sociolinguistic perspectives, as well as considering children's language development (Lanza & Lomeu Gomes, 2020; Bissinger, 2021; Wright & Higgins, 2022; Wei et al., 2023, etc.). These studies share a common focus on the use of two, three, or even more languages in families, whether in direct interactions or through the digital word, social media, and various other platforms. Psycholinguistic research continues to explore the possibilities of simultaneous development of multiple languages in bilingual and multilingual children. There is an increasing emphasis on detailed research regarding language input, for example, measuring the volume and qualitative aspects of input needed for language to develop fully (e.g., see Verhagen et al., 2022). Additionally, correlations between the education of adult family members, the language in which parents were educated, and the influence of extended family members (grandparents and other relatives) on children's language development are studied.

Over the last decade, the field of sociolinguistics has seen rapid developments in family language policy research, focusing on the language attitudes of parents, the factors influencing those attitudes, and the discourse techniques and methods used in preserving and transmitting certain languages to future generations. Qualitative research methods and the active participation of respondents in data collection are especially important for examining the complex phenomenon of language practices within families (e.g., see Wright & Higgins, 2022). In addition to the value

of multilingualism being discussed in terms of both its symbolic and utilitarian or economic benefits, the emotional and psychological aspects of language acquisition are also emphasized. Bilingualism has value if it develops within a harmonious family environment. Harmonious development of bilingualism (de Houwer, 2020) means that the preservation or development of any additional language cannot be beneficial if it leads to conflicts within the family and damages the relationships between parents and children. Family language policy has been the subject of various conferences in Europe and sections in symposia on sociolinguistics, bilingualism, and applied linguistics. It has also been the subject of chapters in publications focusing on language policy (Spolsky, 2021), the preservation of languages used within families (Schalley & Eisenchlas, 2020), multilingualism (Røyneland & Blackwood, 2022), among others.

Influenced by globalization, migration, and geopolitical processes, languages spoken at home are being studied in both minority and ethnic heritage language and diaspora contexts. Recent studies (Spolsky, 2021; Wright & Higgins, 2022; Wei et al., 2023) increasingly emphasize the sociopolitical and sociocultural contexts and their impact on languages spoken at home, concluding that gaps between languages spoken at home, in education, and in other areas can impact the languages spoken at home.

Below we offer an insight into the articles included in the current publication.

The focus of **Velga Polinska's** article "The Use and Importance of Language in Families with a Non-Verbal Child" is on how parents and other relatives communicate with a child who has language production limitations. This communication is made up only of non-verbal elements: intonation, changes in voice timbre, gestures, spatial expressions, and mimics. In the theoretical part of the article, the author examines the terms used in research to describe such children, the language development of typical and atypical children, and the diversity of nonverbal communication typologies. The practical part analyzes three structured interviews with mothers raising non-verbal children, characterizing common communication situations, conversation topics and non-verbal communication elements used in communication, the direction of communication, the development of communication and the most significant communication difficulties.

As acknowledged by Polinska, all children involved in the study have shown development in language comprehension and communication skills. According to the author, if families were provided with research-based information on the elements of non-verbal communication and their use at an early age, parents would have more knowledge, skills, and tools to achieve a more effective creation of a common code of communication.

In the article "Can Learning Latvian as a Heritage Language Suitably Prepare a Child for a Move to Latvia?" **Daina Grosa** examines both the pedagogical opportunities of Latvian diaspora schools to prepare children for possible continuation of education and social life in Latvia, and the support measures and tools of the host communities (especially teachers and school staff) for more effective integration of returnee children into new educational institutions.

Grosa's article first examines the benefits and limitations of learning the language of ethnic heritage revealed in studies conducted elsewhere in the world regarding children returning to their own or parents' (less often grandparents') homeland. Then – the state's commitment included in the Latvian Diaspora Law to support returnees and create favorable conditions for them in Latvia, as well as research conducted so far on the children of Latvian re-emigrants in the Latvian education system. The research discussed in the article is based on data from a survey conducted by researchers at the University of Latvia in 2019 and 17 semi-structured interviews with returnee families (20 adults and 14 children) obtained by the author herself.

The author of the article concludes that diaspora schools are able to provide mainly two language skills – speaking and comprehension/listening – following the requirements of Latvian schools. In turn, the most important support for returnee children in schools is the empathy, patience and willingness of school staff (especially teachers) to find the most effective support methods for each re-emigrant child individually.

The article "Who Speaks What Language to Whom: Exploring the Linguistic Environment of Latvian Diaspora Families in Sweden" by **Signe Rirdance** focuses on the information provided by nine eleven-year-old students at a complementary Stockholm Latvian school – speakers

of the heritage Latvian language – about their linguistic environment, supplemented by data from a survey of their parents.

The article first provides an overview of the Latvian language-speaking community and the possibilities for maintaining the heritage Latvian language in Sweden, later describing the multilingualism of the teenage environment of the active Latvian community in Sweden.

The results of Rirdance's study reveal that the responses of young speakers indicate constant code-switching and language combination in everyday communication in various areas of language use, and the information provided by young people shows greater linguistic diversity compared to the data received from their parents.

In their article "*We had a Rule, even an Unwritten Rule, that only Latvian was Spoken at Home*: Latvian Among Other Languages in Diasporic Families," **Sanita Martena** and **Solvita Burr** focus on research into the language policy of Latvian diaspora families. The authors summarize theories and methodologies for studying family language policy, parental discourse strategies, and child agency, highlighting the latest research findings. The authors provide a detailed description of the research methodology and the data obtained, offering a classification of families living in the diaspora according to their parents' native languages and their use in the family. In the empirical part of the article, Martena and Burr analyze interviews with 20 informants – mothers whose native language is Latvian, who have been living in the Latvian diaspora in Europe, the USA, and New Zealand since Latvia regained independence, and who have at least one child older than two years. The analysis of the in-depth structured interviews is based on two categories: parental discourse strategies and child agency.

The authors of the article conclude that, despite the family groups distinguished in the study, in practically all families, regardless of the parents' native language, the use of two, three or more languages is observed when children start preschool or school. However, all interviews reveal the respondents' desire to preserve the Latvian language and pass it on to the next generation. Language attitudes, based on the mother tongue

as an asset, have influenced language practice at home and the strategies used by parents to increase the intensity of Latvian language use.

Dace Aleksandraviča's article "Parental Agency and Its Impact on Children's Language and Identity Development: Relevance to the Sociolinguistic Situation of Latvian" provides a review of research on the essential role of parental agency in children's language development and identity formation in the context of family language policy and language belonging. The author of the article extensively examines the understanding of parental agency in various theories of family language policy and language management and its research aspects, especially in Latvian linguistics. The role of parents in the preservation and development of family languages is viewed holistically through (re)shaping children's identity, creating interest in language acquisition or, on the contrary, reducing it, as well as influencing language use in various sociolinguistic domains.

The article "The Collision of Languages and Subdialects in a Family" by **Dace Markus** un **Tija Zīriņa** analyzes the language materials of three informants from neighboring subdialects of Northeastern Vidzeme, paying close attention to the changes of the narrow vowel *e* > *a* and *ē* > *ā* in suffixes, the transformations of the prefix *uz-* and the preposition *uz*, the use of different subdialects together in one family, as well as the formal coincidences of linguistic features in children's language and subdialect.

The authors conclude that a family can be a mixture not only of different languages, but also of different subdialects of the same language, sometimes without the users themselves even realizing the mix. The study also emphasizes that several subdialect phenomena are becoming increasingly sporadic as they are replaced by words of the literary language or pronunciations close to them.

The article "Some Kinship Names in the Manuscript of the Latvian-German Dictionary of Johannes Langius (1685): Regional Features and Their Changes in Lower Kurzeme from the 17th to the 21st Century" by **Ieva Ozola** un **Liene Markus-Narvila** conducts a philological analysis of the texts of the 17th-century dictionaries of Georg Mancelius and Johannes Langius and compiles the names of kinships in these sources.

The authors describe the form, meaning and usage of the lexemes *radi*, *ģimiņi*, *īst(e)nieki, māte, tēvs* un *uose*.

Ozola and Markus-Narvila conclude that the study of the use of a selection of lexemes from the manuscript of Langius' dictionary in three subdialects of Lower Kurzeme in the 20th/21st century reveals the influence of the Latvian literary language. However, the contrasting contributions of Langius and Mancelius show that, even in the 17th century, there were few lexical and semantic differences between kinship terms in both lexicographic sources.

In the article "Family and Kinship Terms in Latvian Subdialects: Materials for the "Atlas Linguarum Europae"," **Anna Stafecka** summarizes and analyzes kinship-related terms that have been studied little in Latvian linguistics. The article draws on examples from Latvian subdialect materials that were collected in the 1970s for the publication "Atlas Linguarum Europae". However, they do not provide a complete picture, as this collection does not include all the kinship terms found in the Latvian language.

The article sequentially examines lexemes related to kinship, highlighting their phonetic and morphological variants found in subdialect materials, which show the development of subdialect vocabulary and changes under the influence of literary language, colloquial language, and language contacts. The author concludes that further and more comprehensive research on this lexical group requires a broader survey and collection of subdialect materials.

The article "Metaphorical Kinship Terms in the Term Bank of the Republic of Lithuania" by **Vaida Buivydienė** and **Lina Rutkienė** analyzes anthropocentric kinship terms from the Term Bank of the Republic of Lithuania. In this electronic resource (November 2023), 46 unique units that do not repeat were found. There are both metaphorical single-word and compound terms in which one of the components is a kinship name. The terms found in the analyzed term resource or their dependent components are formed from five kinship names – *šeima* 'family', *tėvinis*, *-ė* 'father-', *motininis*, *-ė* 'mother-', *dukterinis, -ė* 'daughter-', *seserinis*, *-ė* 'sister-'. The most common terms are those based on the simple word *šeima* 'family'. A comparison with foreign language terms mentioned as equivalents

of Lithuanian language terms shows that, perhaps, the widespread metaphorical terms are formed according to the model of foreign languages.

Anna Vulāne's article "Diminutives of the Given Names Formed with the Suffixes *-el-*, *-ul-*" addresses a rarely discussed topic in Latvian linguistics: personal name diminutives used in everyday communication. This study highlights derivatives formed with the suffixes *-el-* and *-ul-*. The examples analyzed were gathered from surveys conducted by the author and students, involving respondents of various ages.

The article provides an insight into the diminutives of prepositions mentioned in Latvian grammars, dictionaries and studies, and describes in detail the derivational and connotative aspects of the prepositional diminutives selected from the obtained linguistic material. The study reveals differences between the use of the suffixes in the derivation of feminine and masculine prepositional diminutives, as well as distinguishes the diverse and different emotional and evaluative meanings of the use of these derivatives.

Anitas Helviga's article "The Derivational and Stylistic Aspects of a Child's Language in Māra Zālīte's Autobiographical Novel "Pieci pirksti" ("Five Fingers")" is an interdisciplinary study from the perspective of literary studies and linguistics. The article analyzes the language of the main character, Laura, from both an autobiographical and artistic perspective. The findings discussed in the article are informed by resent research conducted by Latvian linguists on child language.

In the selected examples of literary works, the linguistic creativity of the child's language and the unusual stylistic associativity are revealed by analyzing individual derivatives with the prefix *ne-*, occasionalisms and potentialisms used in the speech of Laura's character, as well as providing insight into her interpretations of the ambiguity of known words and the understanding of unfamiliar words: foreign words, barbarisms, slang words. The author concludes that the relationship between Laura's character and her language reveals the child's path to awareness and growth in language.

The article "Ancient Greek Patronymics in the Linguistic and Literary Tradition" by **Gita Bērziņa** analyzes the creation and use of patronymics, i.e., personal names derived from the name of the father (or a distant ancestor on the paternal line), in the oldest textual evidence of the European culture.

The article presents and analyzes examples from ancient Greek and classical Greek texts and Latin poetry of the classical and postclassical periods in chronological order. It reveals that, initially, patronymics were used as a respectful designation that helped to identify and characterize an individual. Later, in Roman culture and the language of poetic texts written in Latin, these personal names and the model of their creation were adopted to preserve the ancient poetic tradition. The author also provides examples from texts written in Livonia in the 16th and 17th centuries, where patronymics serve as elements of the oldest linguistic layer and noble poetic expression.

Finally, **Ieva Fībiga's** article "Metamorphoses in the Meaning of the Asclepiad Family Name" explores ancient Greek sources for the most significant in the meaning of the Asclepiad family name throughout approximately ten centuries in the history of medicine. The article reveals that the origins of the Asclepiad family are linked to Asclepius, the Greek god of medicine, and his direct descendants. In later periods, any doctor or priest practicing associated with the cult of Asclepius, as well as members of a certain medical association could be called an Asclepius. The most recent metamorphosis in the meaning of the Asclepiad family name is its use as a personal name.

In the conclusion, the author emphasizes that all meanings of this family name have a characteristic mythological background, thus revealing the coexistence of the natural and the supernatural in Ancient Greek medicine.

A brief look at the topics of the articles reveals the diverse range of topics covered in this publication. The studies focus not only on the Latvian literary language and its subdialects, Lithuanian and other languages used today, but also on the ancient Greek language and evidence of ancient Greek myths in modern texts and culture. The articles included

in the publication vividly reflect the interdisciplinary nature and varied directions of contemporary humanities research. The terminology for family members in literary language, subdialects and colloquial language, the examination of these phenomena in a synchronic and diachronic aspect, the languages used in the family and the peculiarities of their use in both Latvian and Latvian diaspora families, the reflection of these topics in literature and culture in general, reveal the close interaction of theoretical and applied linguistics, culture and history.

The 33rd issue of the journal "Linguistica Lettica" concludes with a review by Sintija Ķauķīte and Velga Polinska of the international scientific conference dedicated to the commemoration of the 151st anniversary of Academician Jānis Endzelīns, a review by Gunta Kļava of the collective monograph "Latvian in constancy and flux: processes, tendencies, forecasts" written under the leadership of Ina Druviete, and a review by Anna Vulāne of Inga Sindi's book "Mama says *ābols*, papa says *Apfel*. How to Preserve the Latvian Language in Bilingual and Multilingual Families Outside Latvia", as well as a compilation of publications in linguistics from 2023, created by Marita Silkāne and Kristīne Mežapuķe. Finally, two articles are dedicated to scientists from the Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities at the University of Latvia: leading expert Brigita Bušmane and researcher Dite Liepa.

We hope that every reader of this publication finds an article that sparks interest and inspires potential future research, and that the publication will encourage reflection on the importance of languages in the life of the individual and society, as well as the family's crucial role in passing on language and culture to future generations.

Sanita Martena,
Solvita Burr,
Kristīne Mežapuķe

REFERENCES

Bissinger, F. H. (2021). *Family Language Policies and Immigrant Language Maintenance: Lithuanian in Sweden.* [Doctoral dissertation, Stockholm University]. https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1585385/FULLTEXT01.pdf

de Houwer, A. (2020). Harmonious Bilingualism: Well-being for families in bilingual settings. In A. C. Schalley, & S. A. Eisenchlas (Eds.), *Handbook of Home Language Maintenance and Development: Social and Affective Factors*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 63–83. doi.org/10.1515/9781501510175-004

Lanza, E., & Lomeu Gomes, R. (2020). Family language policy: Foundations, theoretical perspectives and critical approaches. In A. C. Schalley, & S. A. Eisenchlas (Eds.), *Handbook of Home Language Maintenance and Development: Social and Affective Factors*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 153–173. https://doi.org/10.1515/9781501510175-008

Røyneland, U., & Blackwood, R. (Eds.). (2022). *Multilingualism across the Lifespan.* New York: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003125815

Schalley, A. C., & Eisenchlas, S. A. (2020). *Handbook of Home Language Maintenance and Development: Social and Affective Factors*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

Spolsky, B. (2021). *Rethinking Language Policy.* Edinburgh University Press. https://doi.org/10.1515/9781474485487

Verhagen, J., Kuiken, F., & Andringa, S. (2022). Family language patterns in bilingual families and relationships with children's language outcomes. *Applied Psycholinguistics*, *43*(5), 1109–1139. https://doi.org/10.1017/S0142716422000297

Wei, L., Hua, Z., & Simpson, J. (Eds.). (2023). *The Routledge Handbook of Applied Linguistics.* London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781003082644

Wright, L., & Higgins, C. (Eds.). (2022). *Diversifying Family Language Policy*. London: Bloomsbury Academic. https://doi.org/10.5040/9781350189928

VALODAS LIETOJUMS UN NOZĪME ĢIMENĒS AR NEVERBĀLU BĒRNU[1]

The Use and Importance of Language in Families with a Non-Verbal Child

VELGA POLINSKA

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība" (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:
verbal communication, non-verbal communication, language, common code

Written and spoken language is the main means of human interaction: language helps shape cognitive processes, explore the environment, and strengthen the individual's social position. Linguistics mainly focuses on the verbal manifestations of the language; however, the elements of non-verbal communication, e.g., gestures, mimics, voice timbre, intonation, and spatial expressions, are also meaningful and important. Although non-verbal communication has been studied since the 19th century, it has been analyzed as a complement to verbal communication. Nevertheless, non-verbal communication can be an independent form of communication as it encompasses all elements of verbal communication: context, sender, receiver, message, code, and channel.

Literature analysis demonstrated a lack of a comprehensive classification of the non-verbal communication elements: these are usually grouped according to the particular study by channel, context, or user. Structured interviews with three mothers raising a non-verbal child showed that communication is essential in every family to shape interrelations, fulfil individual needs, and foster general development. Language development in children with speech impairment is atypical, excursive, and often stays in the pre-language stage. However, children with language production limitations still have language processing abilities. The lack of specific validated tools restricts the evaluation of the language processing skills of children with speech pathologies. Nevertheless, observations of language development have created a platform for establishing bidirectional communication in the study families.

The research revealed that all three mothers base their communicative intents on intuition. Classification of non-verbal communication elements, elaboration of appropriate tools, and access to information and support for parents during early childhood of children with multiple disabilities and potential language production disorders would help find a common code and develop communication skills within the families not only based on intuition but also data, research, and practice. This would subsequently reduce helplessness and frustration in both non-verbal children and their family members.

Ievads

Valoda ir galvenais līdzeklis saziņas veidošanā un nodrošināšanā, tā ir „nozīmīga gan katras personības, gan sociālās grupas, gan sabiedrības un valsts dzīvē" (Druviete, 2021, 18). Cilvēkam valoda ir ne vien mutiskas un rakstiskas saziņas, bet arī domāšanas līdzeklis (Raipulis, 2015, 149). Valoda un iespēja sazināties palīdz izzināt pasauli, gūt jaunas iemaņas, attīstīt prasmes un nostiprināt savu lomu un pozīciju sociumā. Dace Markus norāda, ka pilnvērtīgas saziņas prasmei ir būtiska loma jebkura indivīda attīstībā un tā veidojas no agras bērnības līdz ar bērna pirmajiem centieniem nodot vēstījumu ar atsevišķām skaņām, to kombinācijām, zilbēm (Markus, 2018, 136).

Līdzās valodai komunikācijā būtiska nozīme ir arī neverbālajiem elementiem: ķermeņa kustībām, pozai, sejas izteiksmei, acu kontaktam, balss tonim. Šie elementi veido 70–90 % no savstarpējās saziņas, turklāt tie ir specifiski konkrētai kultūrai. Neverbālajai komunikācijai veltīti daudzpusīgi un izsmeļoši pētījumi jau kopš 19. gadsimta (sk., piem., Čārlza Darvina (*Charles Darwin*) „The Expression of the Emotion in Man and Animals" („Cilvēku un dzīvnieku emociju izpausmes") vai Alberta Merabiana (*Albert Mehrabian*) pētījumus), un patlaban ir brīvi pieejama daudzveidīga informācija par neverbālās komunikācijas kā verbālas komunikācijas papildinātājas lomu (Polinska, 2024, 41).

Šajā kontekstā jāvērš uzmanība uz būtisku niansi: vairums pētījumu analizē neverbālo komunikāciju kā verbālas saziņas papildinātāju (sk., piem., Mehrabian, 1972; de Meuse, 1987; Philippot et al., 2003; Park & Park, 2018; Galvano & Vernacchia, 2023; Barlit et al., 2024). Taču ir cilvēki, kuru saziņu fizioloģisku iemeslu dēļ veido tikai neverbālās komunikācijas komponentes: intonācijas, balss tembra maiņas, žesti, skatieni, mīmika. Lai aprakstītu cilvēkus, kuri nespēj saziņā lietot valodu, ilgstoši izmantots termins *neverbāls cilvēks*, kas pamatā saistīts arī ar termina *neverbālā saskarsme* definīciju – 'sazināšanās, apzināti un/vai neapzināti izmantojot: a) ķermeņa valodas elementus (acu kontaktu, mīmiku, pozu, žestus, piem., ilustratīvos žestus, regulētājžestus, adaptīvos žestus); b) balss toni, intonāciju, pauzes, smieklus' (Bela & Rasnača, 2023, 275). Citviet pasaulē šī termina lietojums tiek pārskatīts, vārda *neverbāls* (angļu val. *non-verbal*) vietā piedāvājot *nerunājošs* (angļu val. *non-speaking*) (Goulbourne, 2018; Riggs, 2021).

Tomēr būtu jāvērtē, vai ar nolūku izrunāti skaņu virknējumi, kuru veidotājam ir skaidra radītā skanējuma lingvistiskā nozīme, būtu uzskatāmi par vārdiem un apstiprinājuma gadījumā – vai šādu skaņu virknējumu veidotājs tiešām uzskatāms par *neverbālu* vai *nerunājošu*. Turklāt tālāk aprakstītajā pētījumā konstatēts, ka ģimenēs, kurās aug bērns ar komunikācijas ierobežojumiem, saziņas raksturošanai izmanto tādus verbus kā *runā*, *saka*, *stāsta*, *prasa* un tiem atbilstošus substantīvus – *runa*, *valoda*. Attiecīgi jautājumiem, kas skar ar veselības traucējumiem, ierobežojumiem un invaliditāti saistītu valodu, būtu jāveltī atsevišķi pētījumi.

Līdz šim pētniecībā skartas izrunas problēmas un izstrādāti dažādi rīki izrunas problēmu novēršanai, veikti bērnu runas ieraksti, veidoti valodas izpētes līdzekļi, pakāpeniski tiek attīstīti neirozinātņu pētījumi, kas palīdz izprast valodas attīstības likumsakarības, arī saistītās runas attīstību (Markus, 2018, 137; Tūbele, 2015, 268; Svence, 2019, 1). Tomēr neverbāla komunikācija kā patstāvīga saziņas forma latviešu valodniecībā nav tieši pētīta. Tālab šī raksta mērķis ir aktualizēt jautājumu par neverbālas komunikācijas kā saziņas formas izmantojumu, aplūkot neverbālas komunikācijas tipoloģiju un raksturot valodas lietojumu un nozīmi, komunikācijas metodes un attīstību, kā arī komunikācijas mērķi, virzienu (vienvirziena vai divvirzienu saruna) un tematiku saziņā ar neverbālu bērnu. Šī mērķa sasniegšanai izvēlēta literatūras analīze un gadījuma apraksts, izmantojot strukturētas intervijas ar trīs mātēm, kuras audzina neverbālus bērnus. Pētījums veikts saskaņā ar LU Humanitāro un sociālo zinātņu pētījumu ētikas komitejas atzinumu Nr. 71-43/91.

1. Tipiska un netipiska bērna valodas attīstība

Valodas, runas un saziņas prasmju veidošanos un attīstību ietekmē virkne faktoru: bērna vecāku veselība, bērna veselība, bērna fizioloģiskā attīstība, psihosociālā vide u. tml. (Tūbele, 2015, 266). Valodas apgūšanu individuālajā attīstībā iedala divās stadijās: pirmsvalodas stadija (no dzimšanas līdz aptuveni gada vecumam) un valodas stadija (1–3 gadu vecumā) (Montanaro, 2001, 1), un tā ietver „valodas skaņu un to savienojumu mācīšanos (fonoloģiskā attīstība), vārdu krājuma mācīšanos (leksiskā attīstība), valodas struktūras mācīšanos (gramatiskā vai morfosintaktiskā attīstība) un mācīšanos lietot valodu komunikācijā (pragmatiskā un sociālā attīstība)" (Hoff, 2005, 32).

1. TABULA. Tipiskas bērna valodas attīstības fāzes

2–3 mēneši	Gugināšana, dūdošana
5–7 mēneši	Lalināšana, zilbes
9–12 mēneši	Atdarināšana, parādās pirmie vārdi
1,5 gads	Aktīvi lieto 20–30 vārdus, sāk uzdot jautājumus
2 gadi	Prot izteikt lūgumu, pateikties, sasveicināties. Sāk veidot teikumus no vairākiem vārdiem
2,5–3 gadi	Sāk runāt par sevi pirmajā personā. Veido gramatiski vienkāršus teikumus. Spēj izteikt domas un vajadzības
4 gadi	Runā tekoši, pareizi izrunā skaņas *s*, *c*, *dz*, *z*
5 gadi	Aktīvajā vārdu krājumā > 3000 vārdu, spēj atstāstīt un pievienot stāstījumam arī savas detaļas
6 gadi	Valoda kopumā attīstījusies tik tālu, ka bez kļūdām tiek veidotas gandrīz visas gramatiskās konstrukcijas

Tipiskas bērna valodas attīstības fāzes parādītas autores sagatavotā tabulā (sk. 1. tabulu), kas veidota, ņemot vērā literatūrā aprakstīto bērna valodas attīstību (Vindence & Usca, 2019; Svence, 2019; 2024; Brūvere, 2019).

Valoda veidojas mijiedarbībā starp dažādiem smadzeņu centriem, turklāt tās rašanās ir iespējama, tikai visām valodas veidošanā iesaistītajām struktūrām un funkcijām normāli darbojoties (Raipulis, 2015, 149). Bērniem ar ierobežotu runas funkciju valodas attīstība ir netipiska – visbiežāk bērni apgūst tikai dažas no ierastajām valodas attīstības fāzēm (piem., dūdošana, lalināšana, zilbju veidošana) vai neapgūst tās vispār. Tāpat kā vispārējā bērna attīstība fizisku vai ģenētisku traucējumu dēļ, arī valodas attīstība ir asimetriska – bērnam var būt pilnīga valodas izpratne, arī vēlme runāt, taču kustību un neattīstīta runas aparāta dēļ tas nav iespējams.

Lai arī literatūrā rodami apgalvojumi, ka „bērns spēj apgūt valodu tad, kad ir izveidojušies runas centri, starp tiem radusies saistība" (Turpat, 161), ir būtiski apzināties, ka valodas producēšana un valodas izpratne ir atšķirīgas prasmes. Emma Foršgrēna (*Emma Forsgren*) et al. gan norāda, ka valodas traucējumi jeb nepietiekama spēja producēt, apstrādāt un saprast runātu valodu apgrūtina savstarpējo saziņu un rada komunikācijas barjeras (Forsgren et al., 2016, 113). Tomēr spēja verbāli izteikties nav vienādojama ar valodas izpratni. Turklāt cilvēks, kurš nespēj izteikt vārdos savas domas, apgūtos neverbālās komunikācijas elementus lieto daudzveidīgāk nekā bērns ar neirotipisku attīstību – balss tembra izmaiņas ir niansētākas,

skaņu amplitūda plašāka, mīmikas lietojums apzinātāks un izteiksmīgāks. Komunikāciju papildina ķermeņa pozas un pozīcijas ar konkrētu nozīmi (zobu sakošana – „negribu ēst", čāpstināšana – „gribu padzerties" u. tml.).

D. Markus atzīst, ka „bērnu valodas un komunikācijas traucējumu daudzums Latvijā ir nopietna problēma, kuras risināšanai nepieciešami ne tikai sagatavoti speciālisti, bet arī kvalitatīvi rīki" (Markus, 2018, 137), turklāt „valodas traucējumu daudzveidīgā etioloģija apgrūtina precīzas diagnozes noteikšanu un samazina runas defektu novēršanas vai kompensācijas paņēmienu efektivitāti" (Raipulis, 2015, 150). Svarīgi, ka agrīnā valodas apguve nav apzināta – tā notiek sociālā mijiedarbībā ar citiem cilvēkiem, turklāt, pirms bērni sāk producēt pirmos vārdus, tie spēj sazināties ar žestiem, mīmiku, balss reakcijām (Tūbele, 2015, 266, 269). Šīs prasmes – komunicēt neverbāli – ir būtiskas, lai atklātu cilvēka ar runas ierobežojumiem spējas, domāšanu, dabu. Tiesa, nereti par vienīgo intelekta un spēju „mērinstrumentu" tiek izmantota prasme lietot valodu: gandrīz visi attīstības pārbaužu testi balstīti uz verbālu komunikāciju, tādējādi neverbāliem bērniem un pieaugušajiem liedzot parādīt savu potenciālu.

Šajā kontekstā ir vērtīgi aplūkot jēdzienu *paredzamā kompetence* (angļu val. *presuming competence*) jeb pieņēmumu, ka, saņemot pietiekamu atbalstu, ikviens var iegūt konkrēto prasmi. Tomēr, pieņemot paredzamo kompetenci par izejas punktu izglītībā, darba tirgū un sadzīvē, skolotājiem, vecākiem, aprūpētājiem un līdzcilvēkiem būtu jāatzīst, ka citas personas domas nav iespējams uzzināt, kamēr šī persona tās nav spējusi mums darīt zināmas, ka izziņas iespējām nav ierobežojumu un ka jebkurai iesaistītajai pusei ir jāspēj atrast veidus, kā sniegt atbalstu, lai persona spētu sevi pārstāvēt un sazināties ar apkārtējiem (Biklen & Burke, 2006, 167).

Ir skaidrs, ka bērni attīstās, vērojot pieaugušo darbību, saskatot uzvedības modeļus, tipus un to saistījumu, un katrs bērns „vadās no pieredzes, izjūtām, un zināšanām, no redzētā, dzirdētā un sajustā" (Markus, 2007, 37; 2018, 11). Valodas attīstībā liela loma ir mobilitātei. Gadījumos, kad bērnam ir ne tikai valodas lietošanas ierobežojumi, bet arī kustību traucējumi vai citas smagas slimības, kuru dēļ ir grūtības vai nav iespējas pārvietoties, samazinās iespēja iegūt daudzveidīgu, vispusīgu un bagātīgu pieredzi. Jērans Andreass Gregors Kaspians Foršgrēns (*Gøran Andreas Gregor Caspian Forsgren*) norāda, ka šādos gadījumos vecāku pienākums

ir „atnest pasauli pie bērna" (Forsgren, 2024), kas saskan arī ar D. Markus atziņu: „Ļoti skaidri saskatāma pieaugušo atbildība – netraucēt, nekavēt, nepārtraukt, bet apzināti sekmēt bērna lingvistisko domāšanu visplašākajā nozīmē, jo bērnība ir valodiskās domāšanas un runas aizsākums, kas visādi stiprināms, lai bērns attīstītos un attīstības procesā apgūtu cilvēkam nepieciešamo valodas prasmi un iemaņas" (Markus, 2007, 32). Pat ja nebūs iespējams panākt bērna verbālās runas veidošanos, iespēja iepazīt dažādus objektus ārpus tiešās bērna vides radīs platformu valodas izpratnes paplašināšanai un dažādu neverbālās komunikācijas elementu attīstībai.

„Ikviens indivīds ir valodas radītājs un vienlaikus – arī tās apguvējs, kurš mācās no citiem – pieredzējušākiem, prasmīgākiem, ka valodas uztvere un darbošanās valodā var būt gan neiedomājami sistēmiska un loģiska, gan neierobežoti radoša" (Markus, 2018, 11), un šis princips attiecināms gan uz runāto valodu, gan neverbālo komunikāciju.

2. Neverbālās komunikācijas tipoloģija

Analizējot neverbālo komunikāciju saiknē ar bērniem, kuriem ir dažādi attīstības traucējumi, jāmin alternatīvā un augmentatīvā komunikācija (AAK). To parasti dala divās grupās: AAK bez palīgierīcēm jeb žesti, mīmika, zīmju valoda un AAK ar palīgierīcēm: runas pogas, ierīces, kas ģenerē runu, ar acīm vadāmās iekārtas, kā arī vienkāršāki risinājumi – burtu tāfeles vai attēlu sistēmas (Latvijas Autisma apvienība, 2024). Jaunāko AAK tehnoloģiju attīstība sākusies 20. gadsimta 50.–60. gados ar runas dēļa ieviešanu, Morzes ābeces un vēlāk – zīmju valodas nostiprināšanos (Zangari et al., 1994; Glennen, 1997). AAK ar palīgierīcēm kļūst arvien pieprasītāka, un arī pētījumu šajā laukā netrūkst. Taču šajā publikācijā galvenā uzmanība pievērsta tieši neverbālajai saziņai, kas var veidoties apkārtējās vides un sociālās mijiedarbes rezultātā, neizmantojot specifiskus rīkus, – pirmkārt, tālab, ka šī joma kopumā pētīta mazāk, otrkārt, gadījuma aprakstā iesaistītie bērni saziņā nelieto AAK ar palīgierīcēm.

Romans Jakobsons (*Roman Jakobson*) 20. gadsimta 60. gados izveidoja komunikācijas modeli un nošķīra sešas verbālās komunikācijas sastāvdaļas, kas nepieciešamas, lai varētu veidot komunikāciju: konteksts, raidītājs, ziņa, saņēmējs, kontakts, kopīgs kods (Jakobson, 1960, 352). Skatot

neverbālu komunikāciju kā patstāvīgu saziņas formu, jāatzīst, ka visas minētās sastāvdaļas ir tikpat būtiskas sekmīgā neverbālā komunikācijā kā verbālas saziņas modelī. J. A. G. K. Foršgrēns uzsver, ka neverbālajā komunikācijā vislielākās grūtības rada kopīga koda atrašana starp ziņas raidītāju un saņēmēju – nereti ziņas saņēmējs nespēj nolasīt un izprast ziņas raidītāja izmantotos neverbālās komunikācijas elementus, jo tie attīstījušies citā kontekstā vai izmantojot no uztvērēja atšķirīgas maņas (Forsgren, 2024).

Neverbālā komunikācija visbiežāk tikusi grupēta un analizēta pēc atsevišķiem neverbālās saziņas kanāliem, piemēram, acu kontakta, sejas izteiksmes vai attāluma starp saziņas partneriem. Tiesa, neverbālās komunikācijas signāli reālajā dzīvē netiek raidīti izolētā formā – katrs neverbālās komunikācijas elements parasti ir daļa no plašākas atbildes reakcijas (de Meuse, 1987, 208).

Jennija Nēslunda (*Jenny Näslund*) un Betina Kastrupa Pēdersena (*Bettina Kastrup Pedersen*) pētījušas saziņu ar cilvēkiem, kuriem ir iedzimta neredzība un nedzirdība, un norāda, ka, uztverot neredzīgu–nedzirdīgu cilvēku taktilās saziņas izpausmes kā valodu, tām var piešķirt lingvistisku vērtību (Näslund & Pedersen, 2019, 20). Taktilās komunikācijas zīmes var šķist līdzīgas zīmju valodai, jo to pamatā ir žests un kustība un abos gadījumos var runāt par lingvistisko nozīmi, tomēr taktilā komunikācija neveido vispārzināmu saziņas sistēmu un vienmēr veidojas individuāli – atkarībā no ziņas raidītāja un uztvērēja spējām, konteksta un motivācijas. Pamatojoties uz J. A. G. K. Foršgrēna pētījumiem, J. Nēslunda un B. K. Pēdersena apstiprina šādas taktilās komunikācijas lingvistiskās kategorijas (Forsgren, 2016; 2024; Näslund & Pedersen, 2019):

1) konvencionālās zīmes (angļu val. *conventional signs*) – runāta valoda vai zīmju valoda. Šīm zīmēm ir augsta nolasāmība, tās ir viegli uztveramas un uz tām var viegli atbildēt, turklāt tās ir ar skaidru gramatiku un sintaksi;

2) ķermeniski emocionālie nospiedumi (angļu val. *bodily emotional traces*, *BETs*) – zīmes ar zemu nolasāmību. Tās ir zīmes, kas ilgstošas ekspozīcijas ietekmē nostiprinājušās noteiktā ķermeņa daļā un apzināti vai neapzināti apzīmē personu vai notikumu;

3) paaugstinātas taktilās uztveres zīmes (angļu val. *signs based on hyper tactile perception, HTP signs*) veidojas priekšmeta formas un/vai funkcijas izpētes rezultātā, un to nolasāmība atkarīga no vēstījuma saņēmēja klātbūtnes izpētes laikā;

4) uztvertās zīmes (angļu val. *signs as perceived*) ir ar vidēju nolasāmību, kas raksturīgas neredzīgiem–nedzirdīgiem cilvēkiem. Šīs zīmes pēc formas pilnībā atšķiras no sākotnējās raidītās zīmes, jo signāla uztvērējs to ar savu pieskārienu ir nolasījis citādi;

5) atdarinošās izpausmes (angļu val. *mimetic expressions*) – zīmes ar zemu nolasāmību, pauž scenārija daļu;

6) telpiskās izpausmes (angļu val. *spatial expressions*) attiecas uz kustību amplitūdu un virzienu noteiktas telpas kontekstā. Šī zīmju grupa visbiežāk tiek interpretēta kā uzvedība, nevis komunikācija.

Tā kā zīmes ar zemu nolasāmības līmeni uztvērējam ir grūti saprotamas, nereti tās tiek uztvertas kā uzvedība, nevis saziņa. Šajā kontekstā ir būtiska interpretācijas virziena maiņa, laika gaitā nosakot vai vienojoties par konkrētās zīmes iespējamo semantisko vai leksisko nozīmi (Forsgren, 2024).

Džajas Nereinas (*Jaya Narain*) et al. pētījumā (2020) aplūkota neverbāla vokalizācija kā patstāvīga komunikācija, nevis runas papildinājums, analizējot nopūtu, vienzilbju izsaucienu, vaidu u. tml. skaņu nozīmes un lietojumu. Pētījumā vokalizācijai atkarībā no tās lietošanas konteksta, emocionālā stāvokļa un ziņas uztvērēju interpretācijas piešķirtas šādas kategorijas: saruna ar sevi, pašregulācija, aizkaitinājums (paužot dusmas, nepacietību, protestu, vilšanos), prieks (paužot jautrību, laimes sajūtu, pieķeršanos, aizrautību), pieprasījums (vispārējs pieprasījums, kādas personas saukšana, vēlme sasist ar kādu plaukstas jeb „dot pieci", vajadzība uz tualeti), sociālā mijiedarbība (vispārēja socializācija, piedalīšanās, sasveicināšanās) un cits (zobu griešana, dziedāšana, smiekli) (Narain et al., 2020, 42).

Aplūkotajos pētījumos redzams, ka neverbālā komunikācijā kā patstāvīgā saziņas formā tiek aplūkoti tikai atsevišķi aspekti, taču sistemātiska un visaptveroša analīze, kategorizēšana vai cita sakārtošana līdz šim nav

veikta. Jāņem vērā arī tas, ka cilvēku ar valodas ierobežojumiem iekļaušana pētījumos ir apgrūtināta, pirmkārt, sensitīvu datu, otrkārt, atbilstošu rīku trūkuma dēļ. D. Markus šo aspektu izceļ jo īpaši: „Kvalitatīva valodas apguves analīze, valodas attīstības prognozes un sniedzamā palīdzība ir iespējama, tikai izmantojot precīzus, ticamus un pārbaudītus rīkus" (Markus, 2018, 135). Taču Latvijā atbilstoši rīki, lai nodrošinātu saprotamu saziņu ar cilvēkiem, kuri nelieto konvencionālo komunikāciju, izstrādāti nesen, turklāt lielākoties bērniem ar smagiem vai kompleksiem attīstības traucējumiem netiek piedāvāti. Tāpat jāatceras, ka visbiežāk neverbālas komunikācijas kā patstāvīgas saziņas formas nostiprināšana ir individuāla un tai nepieciešama pielāgota pieeja un vairāk līdzcilvēku resursu. Tomēr jāatzīst, ka neverbālas komunikācijas kategorizēšana, sistematizēšana un apguves iestrādes veidotu labu pamatu sekmīgākai saziņas attīstīšanai ikvienā kontekstā, kurā tā nepieciešama – ģimenē, skolā, veselības aprūpes iestādēs u. c.

3. Galvenie komunikācijas principi ģimenēs, kurās aug neverbāls bērns

Lai raksturotu valodas lietojumu un analizētu komunikācijas metodes, mērķi, virzienu un tematiku saziņā ar neverbālu bērnu, tika veiktas strukturētas tiešsaistes intervijas ar trīs mātēm, kas audzina neverbālu bērnu. Pētījumā izmantoti dati, ko sniegušas mātes, resp., tikai mātes perspektīva un pieredzes raksturojums.

Intervijām tika uzrunātas sociāli aktīvas mātes, kas ir publiski izteikušās par dzīvi ar bērnu, kuram ir attīstības traucējumi un komunikācijas ierobežojumi. Intervijas veiktas 2024. gada janvārī tiešsaistē. Intervijas veidoja 15 jautājumi. Intervijas laikā mātēm tika lūgts sniegt īsu informāciju par bērna vecumu, diagnozi un tās izraisītajiem saziņas ierobežojumiem. Mātes tika aicinātas aprakstīt ikdienas saziņu ar bērnu: tēmu loku, saziņas kontekstu, virzienu, līdzšinējo komunikācijas attīstību un nākotnes perspektīvas. Turklāt mātes tika lūgtas arī raksturot citu cilvēku komunikāciju ar viņu bērnu, faktorus, kas palīdz attīstīt saziņu, kā arī saziņas lomu ģimenē. Intervijas noslēgumā tika uzdots jautājums par apzīmējumiem, ko viņas izmanto, raksturojot bērna saziņu, proti, vai bērna komunikācijas metodes tiek sauktas par valodu.

Intervijas gaitā mātes sniedza informāciju par elementiem, kas komunikāciju skar tieši – runas traucējumu iespējamiem cēloņiem, ikdienas saziņas metodēm un paņēmieniem, komunikācijas attīstību, virzieniem, perspektīvām un tematiku – un netieši – bērna vecumu un citiem bērniem ģimenē, savu nodarbošanos, ikdienas aktivitātēm. Katram bērnam un attiecīgi viņa mātei pētījumā piešķirts apzīmējums ar vienu alfabēta burtu (bērns A, māte A u. tml.).

Katram no bērniem ir atšķirīga diagnoze un runas traucējumu iemesls – bērnam A ir skarts par runu atbildīgais gēns, bērnam B ir RAB3GAP1 gēna mutācija, kas ietekmē nervu šūnu darbību smadzenēs, ir traucējumi, kas skar kustību aparātu, redzes sistēmas un pārējās funkcijas.

2. TABULA. Pētījuma dalībnieku apraksts

Bērna apzīmējums pētījumā	**A**	**B**	**C**
Bērna vecums	6 gadi	5 gadi	11 gadi
Īss bērna stāvokļa izklāsts un runas traucējumu apraksts	KCNQ2 – ģenētiska slimība. Izrāda vēlmi runāt, bet nevar. Bērnam ir arī citi ierobežojumi: nestaigā, nepārvietojas.	RAB3GAP1 gēna mutācija – traucēta nervu šūnu darbība, kustību aparāts. Gandrīz neredzīgs.	Bērnu cerebrālā trieka, spastiska tetraparēze, atetoze. Būtiskas grūtības ar visu muskuļu vadīšanu, tostarp mutes motoriku. Kaulu struktūru patoloģijas. Runas traucējumi visdrīzāk saistīti ar fizioloģiskām problēmām runas aparātā.
Mātes nodarbošanās	Bērnudārza audzinātāja	Strādā psihiskās veselības jomā	Komunikācijas speciāliste
Lietotie augmentatīvās un alternatīvās komunikācijas (AAK) rīki	Līdz pētījumam bijušas piešķirtas piecas nodarbības ar acīm vadāmās iekārtas apgūšanai. Nodarbības notika neregulāri sešu mēnešu periodā. Pēc mācību perioda izsniegts atzinums, ka bērns nespēj lietot ar acīm vadāmo komunikācijas rīku. Māte norāda, ka trūkst atbilstošu speciālistu, kas varētu nodrošināt pilnvērtīgu ierīces apguvi, arī ja tāda tiktu piešķirta.	Līdz pētījumam speciālisti, kas strādā ar bērnu, nav piedāvājuši nevienu no AAK paņēmieniem saziņas attīstīšanai.	Agrīnā vecumā mēģinātas PECS kartītes, taču bez rezultāta, jo kustību traucējumi neļauj izmantot sistēmu. Patlaban ir piešķirta *Tobii* komunikācijas ierīce, taču nav nodrošināti pārējie apstākļi: stiprinājums pie ratiņkrēsla, lai bērns varētu lietot ierīci pēc savas iniciatīvas, pielāgota vide ārpus mājas, lai sazinātos ar citiem cilvēkiem, kā arī pats būtiskākais – trūkst atbilstošu speciālistu, kas varētu nodrošināt pilnvērtīgu ierīces apguvi.

Savukārt bērnam C ir bērnu cerebrālā trieka, izmainīta kaulu struktūra, kustību un mutes motorikas traucējumi. Bērns A nelieto nevienu verbālās komunikācijas elementu, bērns B gugina, lalina un var pateikt atsevišķas zilbes, savukārt bērns C lieto vārdu *dzert*.

Plašāka informācija par pētījumā aprakstītajiem bērniem sniegta 2. tabulā.

3.1. Komunikatīvās situācijas un tēmu loks

Analizējot intervijās iegūtos datus, secināms, ka situācijas, kurās veidojas saziņa, neatšķiras no komunikācijas ar tipiski attīstītiem bērniem – tie ir ikdienas notikumi un kopā pavadītais laiks, dienas plāna un struktūras veidošana, rotaļas. Visas trīs mātes norāda, ka visvairāk ar bērnu komunicē ikdienas aprūpē: ēšanas un personīgās higiēnas laikā, veicot fiziskās aktivitātes, rūpējoties par bērna labsajūtu.

Savukārt saziņā skarto tēmu loks ir šaurāks nekā komunikācijā ar neirotipiskiem bērniem, nereti iztrūkst garīgās pasaules aspektu, piemēram, pārdomu, situāciju analīzes, retrospekcijas, refleksijas. Novērojams, ka saziņas tēmas daļēji saistītas ar mātes profesiju: māte A strādā par bērnudārza audzinātāju, tāpēc ir pieradusi izteikt, aprakstīt katru savu darbību, visas dienas garumā komentēt ikvienu sadzīvisko norisi. Māte A novērojusi, ka tādējādi paplašinās bērna pasīvais vārdu krājums. Turpretī māte B, psihoterapeite, daudz uzmanības velta piedzīvoto emociju nosaukšanai gan no bērna, gan savas perspektīvas. Tomēr vienlaikus māte B atzīst, ka primārās vajadzības – ēšana, gulēšana, fiziskā labsajūta – un dienas plānojums komunikācijā aizņem lielāko daļu. Arī māte C norāda, ka sadzīviskās situācijas un dienas plāni ir galvenās tēmas komunikācijā. Vienlaikus māte C, kas ir komunikācijas speciāliste, uzsver, ka sarunas ir būtisks ģimenes saišu stiprināšanas elements, tāpēc viņa īpaši izjūt, ka ar savu bērnu nevar pārspriest arī filozofiskus jautājumus.

Intervijās ar mātēm redzams, ka viņas intuitīvi ievēro J. A. G. K. Foršgrēna minēto principu „atnest pasauli pie bērna" – tiesa, mātes C gadījumā tas novērojams mazāk, jo bērns C patstāvīgi pārvietojas ratiņkrēslā un attiecīgi saskare ar apkārtējo vidi ir daudzveidīgāka.

3.2. Komunikācijas attīstība

Komunikācijas attīstība – straujāka vai lēnāka – notiek visiem pētījumā iesaistītajiem bērniem. Tāpat saziņas veidošanās procesā novērojama līdzcilvēku loma, jo ikkatram bērnam „nepieciešama pieaugušo līdzdalība, lai sekmētu runas prasmju attīstību un bērns apgūtu valodu [..]. Vislabāk bērni saprotas ar saviem vecākiem un citiem aprūpētājiem, kas ikdienā ir ar viņu kopā" (Tūbele, 2015, 266).

Māte A norāda, ka ierastos vides apstākļos bērns reaģē uz verbālām norādēm un agrākā vecumā nekā pārējie bērni ģimenē apguvis tādus vārdus kā *labā* un *kreisā*, kas liecina par valodas izpratni. Vienlaikus māte A atzīst, ka ir ievērojusi verbālās valodas izpratnes attīstību un, pamatojoties uz to, mēģina veicināt saziņu un vienoties par pieskāriena nozīmi sāpju gadījumā, meklējot sāpju epicentru. Tāpat māte norāda, ka novēro, kā pieaug bērna uztveres ātrums, mainās balss tembrs, skaņas kļūst niansētākas, mainās vokalizācijas skaļums.

Bērns B atpazīst krievu un angļu valodu un uz tām reaģē attiecīgi ar nepatiku vai patiku. Cēloni nepatikai pret krievu valodu respondente neraksturoja. Savukārt patika pret angļu valodu saistīta ar regulārām vizītēm pie ārvalstu terapeitiem, kuriem ir izkopta vērīga un uzmanīga attieksme pret pacientiem. Šī reakcija būtu saistāma ar ķermeniski emocionālajiem nospiedumiem (Forsgren, 2016; 2024; Näslund & Pedersen, 2019). No tipiskās bērna attīstības saziņā novērojama lalināšana, guginmāšana, tāpat bērns B eksperimentē ar balss aparātu, vibrācijām, skaņu niansēm, kad mēģina dažādot vēstījumu.

Bērna C gadījumā tipiska valodas attīstība nenotiek, izmantoto skaņu amplitūda ir neliela, skaņas ir neelastīgas, taču novērojams, ka bērns arvien vairāk izprot verbālo valodu. Tāpat attīstās gan ķermeniskā komunikācija, gan vokalizēšana, lai arī lēni. Pakāpeniska komunikācijas izkopšana mātei C ļāvusi novērot arī bērna intelektuālo attīstību, lai arī to precīzi nav iespējams izmērīt atbilstošu rīku trūkuma dēļ.

Zīmīgi, ka visos trīs gadījumos vērojama ne vien bērna komunikatīvo spēju attīstība, bet arī vecāku ieinteresētība un līdzdalība komunikācijas veidošanā. Parādās tikai daži tipiskai valodas attīstībai raksturīgie

elementi, kas nav secīgi: piemēram, bērns C nav lalinājis un veidojis zilbes, bet prot pateikt vārdu *dzert*. Tāpat katrā no pētījumā aprakstītajiem gadījumiem redzams, ka pasīvais vārdu krājums un valodas izpratne attīstās un pilnveidojas, neraugoties uz nespēju producēt runātu valodu.

3.3. Neverbālās komunikācijas elementi saziņā

No iepriekš aprakstītajiem neverbālās komunikācijas elementiem visi trīs pētījumā iekļautie bērni saziņā izmanto gan vokalizāciju, gan ķermeņa valodu. Mazāka nozīme ir telpiskajām izpausmēm, jo diviem no trim bērniem ir mobilitātes ierobežojumi.

Visas trīs mātes apliecina, ka bērni saziņā izmanto mīmiku, žestus, ķermeņa valodu, piemēram, zobu, lūpu saspiešanu, ja negaršo piedāvātais ēdiens vai negribas ēst, kā arī niansētu vokalizāciju: atšķirīgas intonācijas, skaļumu. Māte A atklāj: „Skaņa *ē* ir ļoti dažāda – es zinu, kad viņš saka, ka viņam ir garlaicīgi. Bet pilnīgi cits tonis ir tad, kad vēstījums ir „es vairs nevaru, nāc, man ir slikti, kaut kas ir noticis."" Māte B apliecina, ka bērna redzes traucējumu dēļ ļoti nozīmīga ir dzirde un pieskārieni – piemēram, ergoterapeita nodarbībās vērojams, ka bērns sasprindzina ķermeni un izmaina ierastās ķermeņa pozas, ja terapeits nav pietiekami detalizēti iepazīstinājis ar notikumu gaitu.

Interviju gaitā ir vērojams, ka neverbālās komunikācijas attīstība visās ģimenēs ir bijusi intuitīva. Vienlaikus redzams, ka pētījumā iekļautie bērni izmanto visus fizioloģiski iespējamos neverbālās komunikācijas elementus.

3.4. Komunikācijas virziens

Visās trīs pētījuma ģimenēs tiek veidota divvirzienu komunikācija: māte un citi līdzcilvēki izmanto verbālo valodu, lai raksturotu notiekošo, izteiktu lūgumu vai aicinātu uz darbību, savukārt bērns norāda uz savām vēlmēm un vajadzībām, izmantojot sev pieejamos komunikācijas elementus. Tas nozīmē, ka virzienā vecāks–bērns vērojama valodas apstrāde un vismaz daļēja izpratne, savukārt virzienā bērns–vecāks notiek J. A. G. K. Foršgrēna aprakstītā nozīmes piešķiršana un vienošanās par jēgu.

Māte A apliecina, ka ar bērnu pamatā notiek divvirzienu komunikācija, taču tā ir „ļoti atšķirīga no ierastās". Māte B norāda: „Mēģinām saprast bērna izteikto zilbju nozīmi, tajā pašā laikā mēģinām atrast ko līdzīgu, lai varam nodrošināt efektīvāku abpusējo mijiedarbību." Savukārt māte C atzīst, ka bērns var paust viedokli un emocijas savu iespēju robežās, vienlaikus piebilstot, ka cilvēkiem, kuri ikdienā saskaras ar bērnu, komunikāciju veidot ir vieglāk.

3.5. Komunikācijas grūtības un priekšrocības

Cilvēkam kā sociālai būtnei iespēja sazināties nozīmē iespēju veidot attiecības. Komunikācijas ierobežojumi šo procesu apgrūtina un ilgstošā saskarē ar nepilnvērtīgu komunikāciju vecāki izjūt bezspēcību, vilšanos, pārdzīvojumu.

Māte A apzinās, ka viņas bērns dzīves laikā nespēs attīstīt konvencionālo runu, taču viņa izprot neverbālās un alternatīvās komunikācijas potenciālu. Vienlaikus māte A norāda, ka Latvijā nav pieredzējušu speciālistu, kas palīdzētu apgūt ar acīm vadāmo ierīču lietošanu, lai saziņa būtu pilnīgāka. Māte A atzīst, ka savstarpējā komunikācija nozīmē labāk sajust, saprast citam citu: „Saziņa veido mūsu attiecības. Ja mēs nekomunicējam, mums nav attiecību." Intuīcijas vadīta, māte A ir izkopusi savstarpēji saprotamu kodu un ar pārliecību apstiprina: „Tajā saziņas rāmī, kurā esam, mēs komunicējam simtprocentīgi."

Māte B norāda, ka iespēja sazināties ikdienā sniedz atvieglojumu, jo ir vieglāk saprast bērna vajadzības, robežas un labsajūtu. Vienlaikus māte B atklāj, ka reizēm nespēj atpazīt bērna pausto informāciju un šādās situācijās jūt bezspēcību. Mātes B ģimenē vērojams, ka bērna kustības, mīmika un vokalizācija pamatā tiek interpretētas kā komunikācija, nevis uzvedība, ko J. A. G. K. Foršgrēns min kā labo praksi. Tiesa, nespēja izprast, atpazīt un asociēt komunikāciju veicina situācijas, kurās ziņas raidītājam netiek atbildēts (Forsgren, 2024).

Māte C skar plašāku problemātiku: „Grūtības rada tas, ka svešiem cilvēkiem nav iespējas ar viņu komunicēt. Dažkārt saskaros ar situācijām, kad par bērnu viņa klātbūtnē runā 3. personā." Šādi gadījumi apstiprina, ka nesaprotams saziņas kods veicina ziņas raidītāja ignorēšanu un izslēgšanu no ikdienišķām komunikatīvajām situācijām. Māte C, līdzīgi kā māte B,

norāda, ka, neizprotot bērna raidīto vēstījumu un attiecīgi viņa vajadzības vai vēlmes, ir grūti nodrošināt bērnam kvalitatīvākus dzīves apstākļus.

Analizējot datus no intervijām ar trīs mātēm, kuras audzina neverbālu bērnu, redzams, ka ierobežota saziņa būtiski ietekmējusi ģimenes ikdienu. Lai arī komunikatīvās situācijas ir tādas pašas kā audzinot neirotipiskus bērnus, tēmu loks ir ievērojami šaurāks. Vienota koda nostiprināšana palīdz stiprināt emocionālo saiti ģimenē, labāk izprast bērna vajadzības un efektīvāk izskaidrot bērnam arī citu ģimenes locekļu vajadzības. Tā kā visiem pētījumā iesaistītajiem bērniem ir netipiska valodas attīstība, taču vērojama valodas izpratnes un komunikācijas spēju attīstība, var pieņemt, ka, agrīnā bērna vecumposmā sniedzot ģimenei strukturētas zināšanas par neverbālās komunikācijas elementiem un to lietojumu, vecākiem būtu pieejams plašāks rīku klāsts – ne tikai intuitīva rīcība –, lai panāktu efektīvāku vienota saziņas koda izveidi.

Nobeigums

Dzīves ritumā cilvēkam piešķirta artikulēta, jēgpilna un ar nolūku lietojama valoda, kas to atšķir no citām dzīvajām būtnēm. Par verbālo un neverbālo komunikāciju veikti plaši pētījumi, taču šīs abas saziņas plaknes parasti vērtētas kā viena otru papildinošas. Pētījumu, kas analizētu neverbālo saziņu kā patstāvīgu komunikācijas formu, ir maz, savukārt latviešu valodniecībā tādu nav vispār. Tomēr neverbālas komunikācijas elementiem piemīt tādas pašas īpašības kā R. Jakobsona fiksētajām verbālas komunikācijas sastāvdaļām.

Tiesa, ierobežoto pētījumu un, iespējams, arī intereses trūkuma dēļ nav izveidota vienota neverbālās komunikācijas elementu klasifikācija: parasti tos grupē atbilstoši konkrētā pētījuma vajadzībām pēc saziņas kanāla, konteksta vai lietotāja.

Intervijās ar mātēm, kas audzina neverbālus bērnus, redzams, ka ikvienā ģimenē iespējai sazināties ir būtiska loma attiecību veidošanā, ikdienas vajadzību nodrošināšanā un vispārējā attīstībā. Bērniem ar valodas producēšanas ierobežojumiem valodas attīstība parasti ir netipiska – tā notiek lēcienveidīgi, izlaižot vienu vai vairākus posmus, nereti tā saglabājas

pirmsvalodas stadijā. Tomēr valodas producēšanas spēja nav līdzvērtīga ar valodas apstrādes spēju un valodas izpratni. Arī ģimenēs, kurās aug neverbāls bērns, liela nozīme ir verbālajai valodai, ko saziņā lieto bērna ģimenes locekļi un līdzcilvēki. Ievērojot bērna valodas izpratnes attīstību, mātes intuitīvi meklē veidus, kā sekmīgāk veidot divvirzienu komunikāciju.

Tāpēc nākotnē būtu nepieciešams plašāk pētīt neverbālu komunikāciju kā patstāvīgas komunikācijas formu, veidojot informācijas un rīku platformu, ko var izmantot nepieciešamības gadījumā. Tāpat būtu nepieciešami dziļāki pētījumi par vārdu izvēli, aprakstot cilvēkus, kuriem ir dažādi funkcionēšanas ierobežojumi, lai nostiprinātu atbilstošas, precīzas un neaizskarošas terminoloģijas lietošanu, tādējādi veicinot iekļaujošas sabiedrības veidošanos.

LITERATŪRA

Barlit, L., Ostapenko, S., & Udovičenko, G. (2024). Anglijs'ka ta ukraïns'ka neverbal'na komunikacija: porivnjal'nij aspekt. *Intelekt. Osobistist'. Civilizacija*, *1 (28)*, 58–70. Pieejams https://doi.org/10.33274/2079-4835-2024-28-1-58-70.

Bela, B., & Rasnača, L. (zin. red.). (2023). *Sociālā darba vārdnīca.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. Pieejams https://doi.org/10.22364/sdtv.23.

Biklen, D., & Burke, J. (2006). Presuming competence. *Equity & Excellence in Education*, *39*(2), 166–175. Pieejams https://doi.org/10.1080/10665680500540376.

Brūvere, L. (2019). *Bērna runas prasmes. No pirmajām zilbēm līdz sarežģītiem teikumiem + runas attīstības tabula*. Mammām un tētiem. Pieejams https://www.mammamuntetiem.lv/berns/bernudarznieks/42917/berna-runas-prasmes-no-pirmajam-zilbem-lidz-sarezgitiem-teikumiem-runas-attistibas-tabula.

de Meuse, K. P. (1987). A review of the effects of non-verbal cues on the performance appraisal process. *Journal of Occupational Psychology*, *60*, 207–226.

Druviete, I. (2021). Lingvistiskā attieksme valodas politikā. In I. Druviete (red.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse.* Kolektīva monogrāfija. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 18–28.

Forsgren, E., Skott, C., Hartelius, L., & Saldert, C. (2016). Communicative barriers and resources in nursing homes from the enrolled nurses' perspective: A qualitative interview study. *International Journal of Nursing studies*, *54*, 112–121. Pieejams https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2015.05.006.

Forsgren, G. A. G. C. (2016). *The Emergence of Sign Constructions Based on Heightened Tactile Perception. The Proposition of a New Sign Category*. [Master thesis, University of Groningen]. Groningen.

Forsgren, G. A. G. C. (29.10.2024.). *Deaf-blindness and body tactile communication*. [Seminārs]. Rīgas Strazdumuižas vidusskola–attīstības centrs.

Galvano, F., & Vernacchia, A. M. G. (2023). Investigating Universality in Non-Verbal Communication: Examining the Cross-Cultural Understanding and Expression of Body Language. *Behaviour Analysis Team's Lab*. Pieejams https://www.researchgate.net/publication/375552563.

Glennen, S. L. (1997). Introduction to Augmentative and Alternative Communication. In S. L. Glennen, & D. C. DeCoste (Eds.), *Handbook of Augmentative and Alternative Communication*. San Diego: Singular Publishing Group, 3–20.

Goulbourne, C. (09.11.2018.). *Nonverbal vs. Nonspeaking – Why These Words Matter to Me as a Special Needs Parent*. Sensory friends. Pieejams https://www.sensoryfriends.com/disability-blogs/nonverbal-vs-nonspeaking-why-these-words-matter-to-me-as-a-special-needs-parent.

Hoff, E. (2005). *Language Development* (3rd ed.). Belmont, CA Wadsworth: Thomson Wadsworth.

Jakobson, R. (1960). Linguistics and Poetics. In T. Sebeok (Ed.), *Style in Language*. Cambridge: MIT Press, 350–377.

Latvijas Autisma apvienība. (02.07.2024.). *Kas ir augmentatīvā un alternatīvā komunikācija.* Pieejams https://www.autisms.lv/projekti/ruraac-projekts/blog/params/post/4676091/.

Markus, D. (2007). *Bērns runā kultūras pasaulē*. Rīga: Rasa ABC.

Markus, D. (2018). *Prognozējamā neprognozējamība. Bērnu valoda Latvijā.* Rīga: Zinātne.

Mehrabian, A. (1972). *Nonverbal Communication*. New Brunswick: Aldine Transaction.

Montanaro, S. (2001). Language Acquisition. *NAMTA Journal*, *26*(2), 1–7.

Narain, J., Johnson, K. T., O'Brien, A., Wofford, P., Maes, P., & Picard, R. W. (2020). Nonverbal Vocalizations as Speech: Characterizing Natural-Environment Audio from Nonverbal Individuals with Autism. *Laughter and Other Non-Verbal Vocalizations Workshop 2020*, 40–43. Pieejams https://biecoll.ub.uni-bielefeld.de/index.php/lw2020/article/view/923/947.

Näslund, J., & Pedersen, B. K. (2019). Tactile language – a circle model. In M. Creutz, E. Melin, C. Lindström, K. S. Brede, & H. B. Selling (Eds.), *If you can see it, you can support it. A book on tactile language*. Stockholm: Nordic Welfare Centre, 18–26.

Park, S. G., & Park, K. H. (2018). Correlation between nonverbal communication and objective structured clinical examination score in medical students. *Korean Journal of Medical Education*, *30*(3), 199–208. Pieejams https://doi.org/10.3946/kjme.2018.94.

Philippot, P., Feldman, R. S., & Coats, E. J. (Eds.). (2003). *Nonverbal Behavior in Clinical Settings*. New York: Oxford University Press. Pieejams https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195141092.001.0001.

Polinska, V. (2024). Valodas lietojums un nozīme ģimenēs, kurās aug neverbāls bērns. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 151. dzimšanas dienas atcerei veltīta starptautiska zinātniska konference „Ģimene valodā un valoda ģimenē". Tēzes*, 41–42.

Raipulis, J. (2015). Bērna runas bioloģiskā bāze. In A. Vulāne, & D. Markus (red.), *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā*. Rīga: Zinātne, 149–166.

Riggs, C. (29.11.2021.). *Ask the Expert: 'Nonspeaking' vs. 'Nonverbal' and Why Language Matters*. The Guild for Human services. Pieejams https://www.guildhumanservices.org/blog/ask-expert-nonspeaking-vs-nonverbal-and-why-language-matters#:~:text=Semantically%20speaking%2C%20the%20word%20nonverbal,but%20they%20cannot%20speak%20them.

Svence, G. (2019). *Bērna runas attīstība pirmsskolas vecumā*. Māci un mācies latviešu valodu. Latviešu valodas aģentūra. Pieejams https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2019/10/SVENCE_Berna_runas_attistiba.pdf.

Svence, G. (17.01.2024.). *Bērna runas/valodas attīstība pirmsskolā*. [Lekcijas materiāli]. Pieejams https://etwinning.lv/wp-content/uploads/2024/01/G_Svence_bernu_runas_attistiba_vebinaram.pdf.

Tūbele, S. (2015). Runas un valodas sekmīgas attīstības priekšnosacījumi. In A. Vulāne, & D. Markus (red.), *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā*. Rīga: Zinātne, 265–280.

Vindence, A., & Usca, S. (2019). Valodas attīstība un logopēdiskais atbalsts: literatūras analīze. *Izglītības reforma: izglītības satura pētījumi un ieviešanas problēmas / Education Reform: Education Content Research and Implementation Problems*, *2*, 147–158. Pieejams http://dx.doi.org/10.17770/er2019.2.4367.

Zangari, C., Lloyd, L., & Vicker, B. (1994). Augmentative and alternative communication: A historic perspective. *Augmentative and Alternative communication*, *10*(1), 27–59. Pieejams https://doi.org/10.1080/07434619412331276740.

CAN LEARNING LATVIAN AS A HERITAGE LANGUAGE SUITABLY PREPARE A CHILD FOR A MOVE TO LATVIA?

Vai latviešu valodas kā mantotās valodas apguve var pienācīgi sagatavot bērnu pārcelties uz Latviju?

DAINA GROSA

ABSTRACT

Keywords:
heritage language learning, Latvia, return migration, children, diaspora, returnee children's education

It can be challenging for parents living outside the country of origin to teach their children their heritage language, even if it is supplemented by a weekend language school in the local ethnic community. The situation can be even more problematic for those who live in the diaspora and plan to return to the source country. Children in the diaspora may understand and speak the language of the country of origin of (one or both of) their parents. However, while their lexical knowledge, use of grammar and accent in the heritage language may be considered laudable in the host country, knowledge gaps can prove to be demanding both from an academic and psychosocial perspective when attending school in the country of return. It is also important that the country of return has adequate systems to help support learning the language of instruction. This study explores the factors that contribute to the readiness of children for such a move to Latvia, which has only in the past decade become a receiving country for return migrants rather than an emigrant-sending country.

Based on mixed-methods data gathered both from a large-scale survey of Latvian returnees (n=1,500) and interviews with 17 Latvian returnee families, teachers of returnee children and other key informants, the study provides insight into the aspects of a (return) move that can prove challenging for the well-being of returnee children. The findings show that, although some preparedness for return is essential, no amount of language preparation can make a child fully ready for school in Latvia. Also, while school support mechanisms for returnees in Latvia are evident, the data show that they are not always available to the newcomer child when needed, leaving these children in a precarious situation regarding accessing the curriculum.

KOPSAVILKUMS

Vecākiem, kas dzīvo ārpus izcelsmes valsts, var būt grūti iemācīt bērnam mantoto valodu, pat ja iegūtās zināšanas tiek papildinātas nedēļas nogales skolā vietējā etniskajā kopienā. Savukārt tiem, kas dzīvo diasporā un plāno atgriezties izcelsmes valstī, situācija var būt vēl problemātiskāka. Diasporas bērni var saprast un runāt (viena vai abu) vecāku izcelsmes valsts valodā. Tomēr, lai gan viņu leksikas zināšanas, gramatikas lietojums un akcents mantojuma valodā jaunajā mītnes zemē var tikt uzskatīts par slavējamu, šīs prasmes var izrādīties nepietiekamas gan no akadēmiskā, gan psihosociālā viedokļa, sākot apmeklēt skolu vecāku izcelsmes valstī. Ir svarīgi, lai valstī, kurā ģimene atgriežas, būtu izstrādāti atbalsta instrumenti, kas palīdz mācību valodas apguvē. Šajā pētījumā aplūkoti faktori, kas veicina bērnu gatavību pārcelties uz Latviju, ņemot vērā, ka tikai pēdējos desmit gados šeit vērojama ne tikai emigrācija, bet arī reemigrācija un imigrācija.

Balstoties uz jaukto metožu datiem, kas iegūti gan no plaša mēroga Latvijas reemigrantu aptaujas (n=1,500), gan intervijām ar 17 latviešu reemigrantu ģimenēm, reemigrantu bērnu skolotājiem un citiem ekspertiem, pētījums sniedz ieskatu par atgriešanās vai pārcelšanās aspektiem, kas var izrādīties izaicinājums reemigrantu bērnu labsajūtai. Pētījuma rezultāti liecina, ka, lai gan zināma sagatavotība atgriešanās procesam ir būtiska, neviens valodas apguves formāts nevar bērnu pilnībā sagatavot mācībām skolā Latvijā. Turklāt, lai gan Latvijā ir skolas atbalsta mehānismi reemigrantu bērniem, dati liecina, ka tie ne vienmēr ir pieejami jaunpienākušam bērnam, kad tas ir nepieciešams, tādējādi šie bērni nonāk nedrošā situācijā, jo viņu piekļuve mācību programmai var būt apgrūtināta.

Atslēgvārdi:
mantotās valodas apguve, Latvija, reemigrācija, bērni, diaspora, reemigrantu bērnu izglītība

Introduction

Research in heritage language acquisition has increasingly gained traction in the past few decades. In their introduction to an edited book on heritage languages and linguistics, Montrul and Polinsky (2024) succinctly outline the change in focus in this particular facet of linguistics:

> "Much has changed in the last two decades, as heritage languages and their speakers have now become a central focus of different areas of linguistic research, from bilingual language acquisition, education and language policies to theoretical linguistics. Much of the growth in the field has been propelled by growing recognition that the majority of the world population is bilingual and multilingual, yet our theories of language have been strictly concerned with describing the linguistic competence and language use of standard, idealized native speakers" (ibid., 5).

Focus has been directed at children who are heritage language (HL) speakers – particularly those born in the host country and children who moved abroad at pre-school or early primary school age. Studies have shown that even with long-term exposure to the HL in informal home settings, children of immigrants can rarely be seen to achieve complete acquisition of the HL (Montrul, 2010), often displaying low literacy skills in the HL with their production skills (spoken language) tending to lag behind their comprehension skills (Carreira & Kagan, 2018).

Bearing this in mind, this study concerns the return of HL speakers to (at least one of) their parents' homeland, in this case – Latvia. These are 1st and 2nd generation (and, less commonly, the 3rd generation) children of immigrants (and refugees). From a linguistic perspective, the returning children are either sequential bilinguals (having first learnt Latvian as an L1 (first language), then moving to the host country as young children) or – more often – simultaneous bilinguals who have had contact with two (or more) languages from birth while living in the host country (Flores & Snape, 2024).

For children with varying degrees of language exposure to the heritage language in the host country, moving to the parents' homeland can lead to

various outcomes, particularly in formal settings such as school, kindergarten and other places of instruction, such as extra-curricular activities. A proactive response by the government in the form of targeted support mechanisms can partially alleviate the stress and anxiety that can accompany such a move – but only if these support mechanisms are effective, targeted to the child requiring the support and available when needed. This study fills a gap in research in Latvia, exploring how a lack of proficiency in the language of instruction in Latvia can affect the well-being of returnees, despite many returnee children having a grasp of Latvian as a heritage language.

1. Research questions

The research questions concern both returnees' preparation for return while still living in the diaspora, and the government support mechanisms that are in place at the receiving end.

RQ1 Can heritage language and culture acquisition in the diaspora prepare a child for return to the source country from a linguistic and psychosocial perspective? The first question was formulated to encompass two important aspects of children's preparedness for return – the academic side (school, pre-school, extra-curricular activities) and the psychological (subjective well-being) and social (peer friendships, sense of belonging) aspects of return. All these aspects together ensure a child's success in integrating into the source country.

RQ2 What support measures are currently available in mainstream schools for returnee children who have returned to Latvia, and do they serve the returnees' needs? The second question concerns not only the support that returnee children receive in the classroom but also the preparedness of teachers and allied teaching staff to welcome and include returnees in the class cohort and the school in general.

The data gathered in this mixed-methods study unveils the collective view of returnees via a large-scale survey of 1,500 Latvian returnees and interviews and focus groups, featuring the narratives of individual returning families, unveiling the varied situations that returnees

encounter as part of their return experience. With the Latvian (heritage) language skills of returning children being the central focus of the study, the research shows that while heritage language acquisition is a worthy preparation for a return scenario, it does not always fully equip a returning child for the new environment, which can ultimately affect their psychosocial well-being. Much depends on the support mechanisms in place in the receiving country and the willingness of the receiving community, including teachers and other allied support staff in schools and kindergartens, to make the receiving environment welcoming to newcomers.

2. Literature review

2.1. Heritage language learning

Heritage language learning and maintenance outside the source country is a research area that emerged in the first decade of the 21st century, including family language policy, which integrates child language acquisition and language policy (King et al., 2008). This approach focuses on parents' linguistic ideologies, language learning decisions and strategies, and the sociolinguistic context of the family as key factors that affect a child's language acquisition and use (Fogle & King, 2013). Guardado (2020, 39) defines family as "the nucleus of the community interactions that are vital for language socialization," yet there are certain nuances from within and outside the family unit that also affect family language use. These include child agency in family language use, where children may object to imposed language policies imposed by parents (Luykx, 2005; Sevinç & Backus, 2019), the role of peer group influences (Harris, 1995), sibling influence on bilingual children's language development (Kavanagh, 2017), and other salient factors.

Polinsky and Scontras (2020a) found that language change as a subset of heritage language acquisition depends on many different situational factors, leading to a great degree of variation among heritage speakers of the same language. Typically acquired in the first few years of a child's life and mostly spoken at home, the dominant language in the broader community is the host country language (or the language of instruction of the school, or language stream if a child attends an international or private

school in the host country). As time passes and the child's contact with the broader community increases (via pre-school, school, peer friendships, and extra-curricular activities), many heritage language speakers experience asymmetrical bilingualism as language shift and attrition take place. As a result, the trajectory taken for language acquisition differs from the baseline expected for native speakers. Moreover, language input for heritage speakers in 2nd generation children is typically received from a narrow circle of caregivers, sometimes only one or two 1st generation speakers, which may differ significantly in quality and quantity.

Another feature of the language acquired by heritage speakers is that the literacy skills of the heritage language are either limited (acquired in a home setting, at a weekend language school or an online class) or possibly even non-existent. The language is often only spoken (often only passively – not used actively but understood by the children) at home with parents, possibly other relatives (such as grandparents via online platforms), or other language community members in the host country. There is often little exposure to the written form of the language, and the spoken language is predominant in such scenarios. This affects the quality of the language spoken by HL-speaking children. Dąbrowska (2013) has argued that the written tradition of a language affects its structure, with syntactical complexity being one example. The reduced exposure of HL speakers to the written form of the language leads to far less complex grammatical constructions. However, Dąbrowska does not infer that these forms are deficient but rather a reflection of the language used in its natural spoken state.

Furthermore, Montrul (2022) identified key patterns that govern change in HLs: simplification, regularization/overgeneralization, reanalysis and convergence, leading to this language variety exhibiting various areas of grammar losing structural cases (Benmamoun et al., 2013), a limited vocabulary due to limited input and use, and HL speakers using loanwords and mixing languages (code-switching) (Trūpa, 2022). However, Polinsky and Scontras (2020b) found that HL speakers can also have a good grasp of their lexicon and show creativity by filling in gaps in their vocabulary and also highlighted that a "heritage accent" is an aspect of language that in HL speakers has proven to be closer to that of native speakers in comparison with advanced L2 learners.

Looking at the Latvian HL scenario, Rirdance (2023) analyzed a corpus of written texts produced by preadolescent Latvian HL speakers in Sweden due to the close language contact with English and Swedish and found significant divergence from the Latvian language of native speakers:

> "This includes elimination of vowels in final syllables, increased use of the nominative case, treatment of proper names as indeclinable, a strong preference of SVO word order in syntax and others. Some of these differences appear to be contact-induced while others reflect language-internal developments that are reinforced in the context of limited heritage input" (ibid., 61).

The previously outlined research shows that, in effect, although HL speakers may use a simplified version of the language, they tend to make good use of the lexicon and grammar that they do have. An accent in the HL may be slight, but early acquisition of the language can contribute to producing near-native pronunciation. The question which is tackled in this study is: Do any of these features of Latvian used by HL speakers contribute to or hinder the (re)-integration of returnee children in the home country?

2.2. Return migration of children

The impact of a permanent move to the homeland of 1st, 2nd or even 3rd generation migrant children is still an emerging area in migration research. Studies on the well-being of returnee children have uncovered diverse scenarios. Studies by Neto and da Conceição Pinto (2010) and Vathi and Duci (2016) have shown that, for girls and older adolescents, the return can be a traumatic experience which can lead to severe mental health issues. Research on Albanian returnee children (Vathi & Duci, 2016; Vathi & King, 2021; Cena et al., 2017) found that a sense of diasporic belonging can lead to attachment to the country of origin, yet other obstacles to reintegration within the school environment may prove challenging. A sense of "otherness" was specifically addressed by Vathi and King (2021), highlighting a vicious circle in which the children of return migrants can find themselves; a sense of feeling "othered" while living in Greece because of their Albanian background yet having a similar experience on return to Albania because of their "Greekness".

Specifically focusing on the school front, recent studies on Polish returnees by Szydłowska et al. (2019) and Grzymała-Moszczyńska et al. (2015) and studies on emigrant Lithuanian returns to the homeland (Puplauskaitė, 2021) showed that a lack of fluency in the HL can lead to acculturation problems for returnee children. Not only did the HL play a role, as many of the returnee children had acquired the language at some level while living in the host country, but there were also other barriers to successful integration. Puplauskaitė found that returnee Lithuanian children from Norway experienced bullying and teacher apathy and had to negotiate a difficult curriculum. The experiences of Polish returnees (Szydłowska et al., 2019) corroborated with those of other researchers (such as Ní Laoire, 2011; Vathi & Duci, 2016), where the consensus from all involved (children and youth, parents and educators) was that in a return scenario, students experienced discrimination because of their deficient language skills, as well as their 'otherness' – both real and imagined. The reason for discrimination could be an accent (e.g., embarrassment at having to read aloud in front of the class or to analyse difficult poetry) or some other characteristic of the returnee child (Szydłowska et al., 2019). This study explores the situation of returnees to Latvia and whether their experiences are similar to those of returnees to the previously mentioned countries.

2.3. The case of Latvia

Latvia's demographic situation has been on a steady downward slide over the past decades due to a low birthrate and high emigration rate. At the beginning of 2024, the population of Latvia had declined by 11.1 thousand persons since the same time in 2023 (Central Statistical Bureau of Latvia, 2024), and the return of its nationals is one avenue through which Latvia can boost its population. Following the example of other countries in promoting and supporting the return of diaspora members to their homeland (Šūpule et al., 2016), various support measures have been implemented by the Latvian government to counteract the effects of the low birthrate and emigration, and an ageing Latvian population, the consequent high age-dependency ratio and brain drain (Hazans, 2015).

The Latvian Diaspora Law, adopted at the end of 2018, which aims to strengthen the Latvian identity of the diaspora, also has the dual purpose

of promoting the preservation of the Latvian language and culture in the diaspora, as well as supporting and promoting the civic and political participation of the diaspora. The Latvian language is given significant importance in the Diaspora Law, as the language is closely connected with Latvian identity. Therefore, the law also mentions measures and actions that the Latvian state should take to support the diaspora in implementing the tasks of the diaspora policy (Grosa, 2023). The law also includes one paragraph specifically aimed at return migration (or remigration, as translated in the English version of the legislation) and the necessity of ensuring conditions that are favorable for return:

> "4. to develop and implement a systemic and permanent diaspora support policy and measures which promote the Latvian identity of the diaspora and link with the culture, economics, national economy and science of Latvia, the availability of the Latvian language, culture and traditions for the diaspora and ensure favorable conditions for remigration…" (Diaspora Law, 2018, para. 4).

In the education sector, national regulations regarding support for returnee children were amended in 2022, specifying the length of the period (1–2 years) that support is provided for returnee children in specific subjects relating to Latvian language and literature, following the child's Latvian language skills being tested by an 'evaluation commission' from within the school (Cabinet Regulation No. 11, 2022). Other support measures available to returnee children, such as the assistance of teachers' aides, student mentors, a school speech therapist or psychologist, and individual lesson plans, are stipulated as support mechanisms.

2.4. Studies on returnee children an emerging field of research

Studies of returnee children in Latvia are a scant, still-emerging field of research. Taking a retrospective stance, Lulle (2017) dissected the internal dialogues of returning migrant children on their actions, coping strategies and reflections regarding relocation. As adults, they were asked to look back on their inner thoughts after returning to their homeland, either while still as children or later in their lives. Among her conclusions, Lulle highlighted a link between return migration and psychosocial well-being

and argued that not only do the children of returnees need to adapt themselves to the system but that the systems within a state should be:

> "encouraged to recognize that 'difference' and mobility experiences constitute a prime human condition … [and] that places in Europe nowadays are both global and local, [and] we can create more ethical social systems, where a child is embraced to realize his or her potential and not just used as an object that fits or does not fit into the pre-determined standards of a certain grade in a school" (Lulle, 2017, 199).

Grosa and King (2023) built on this area of research, finding that returnee children in schools in Latvia have been considered by educators in the past few years as requiring additional attention. Professional development courses are offered to teachers with pupils in their class from diverse cultural backgrounds and life experiences that are different from those of their peers. Individual learning plans can help newcomer pupils who require some degree of 'catching up' to fill any gaps in knowledge.

An imagined return can be filled with angst by parents planning a return with school-aged children. Looking at Latvian emigrants living in the diaspora and considering a return, Grosa (2022) found that the reality of return for those who had already 'taken the plunge' was not as daunting as it appeared to those still considering such a return move. The worry that their 1.5- (born in Latvia, moved as young children) or 2nd generation (born in the host country) children would experience difficulties in school because of their lack of fluency in the Latvian language was proven to not always be fully warranted. For those parents who had prepared their children in advance and given them a grounding in the Latvian language and a sense of belonging to Latvian culture through participation in diaspora activities and frequent visits to the homeland, the return was not as fraught as anticipated. Parents who had not prepared their children for the return at all, either linguistically or psychologically, made their children more susceptible to future problems, a finding in line with Cassarino's (2008) proposition that resource mobilization and preparedness can ensure that returnees experience less culture shock.

3. Methodology

Two main data-gathering techniques were used for this study. The first was data from a large-scale survey of Latvian emigrants and return migrants conducted in 2019, titled "Well-being and Integration in the Context of Migration" (Mieriņa et al., 2021b). The survey was conducted by migration researchers from the University of Latvia to learn about various aspects of emigrants' satisfaction with diaspora life from an economic and social perspective. It also included questions for returnees who had recently returned to Latvia after living abroad and included specific questions on the challenges which emigrants envisaged they would face on return to their country of origin (questions set for emigrants) and the actual challenges faced on return (questions set for returnees). The online survey was disseminated in the diaspora through various channels, such as diaspora organizations and diaspora Facebook groups. Approximately 7,700 emigrants from Latvia living abroad in 116 countries took part and completed the survey in October and November 2019, including over 1,500 recent returnees to Latvia (351 respondents with children under 18).

Semi-structured interviews provided the second data source, either with individuals or via focus groups; returnee parents and children, class teachers, and other key informants (including psychologists, return-migrant coordinators and teaching administrators) involved in the returnee support process. Interviews with families were conducted with 17 returnee families (20 adults and 14 children). The families chosen for the interviews were not from the cohort of survey respondents. The children's ages ranged from 8 to 18 years; four of them were born outside Latvia, and seven were born in Latvia and emigrated at pre-school age with their parents. Among the returnees, eight children were born abroad and six in Latvia. Returnees had moved back from traditional destination countries for immigrants (Canada, USA, Australia) and from several European countries which have become host countries for Latvian emigrants in recent decades (Germany, also a destination country in the previous emigration wave following WWII, Norway, UK, and Ireland).

Face-to-face interviews were conducted only in public spaces (e.g., a café, library, or park) so that the adults or children interviewed felt comfortable

knowing there were other people around. The children were only interviewed after their parents; in this way, the parents could already assess the topics covered and consent to their children being approached. For anonymity, all participants were given pseudonyms. The interviews were semi-structured, recorded, transcribed, and thematically analyzed using NVivo qualitative data analysis software. Interviews lasted, on average, approximately one hour, ranging from 20 minutes to 1.5 hours. Various channels were used to recruit interviewees – Facebook groups, Latvian weekend language schools in the diaspora, parents who participated in returnee family camps, personal contacts, and the "snowball" technique.

4. Discussion and results

4.1. Latvian as a heritage language: literacy acquired in and outside the home

Based on the previously mentioned survey data, Mieriņa et al. (2021a) found that in replies from Latvian parents regarding the Latvian language proficiency of their children, a wide range of language proficiency levels were mentioned. A recurring theme in some responses was the parents' admission that they thought their children had some understanding of the mother tongue because they had *heard it spoken* by the parents, yet the children themselves did not speak in Latvian to their parents, nor had they learnt to read or write in Latvian. Regarding return, this passive language acquisition could be considered as rather insufficient preparation, which could make return for children problematic. Passive language proficiency may serve an HL speaker well in the host country, yet on return, to be enrolled in school in Latvia, some proficiency in all four language dimensions (comprehension, speaking, reading and writing) will ensure a smoother (re)-entry into the home-country school setting. For younger children (lower primary school level), this may not be as challenging, yet for upper primary and secondary school pupils, following the curriculum in the Latvian language, together with native speakers, can prove to be a steep learning curve for the child initally, requiring significant effort on the part of the teachers.

Some parents achieve this by teaching these skills at home to reach a certain level in all four dimensions (not just comprehension and some

degree of spoken language but also literacy in the language). However, as this takes much time and effort and parents can encounter resistance from their child, they may choose to leave this task to others in the form of attendance at weekend language school or online classes; sometimes a grandparent or private tutor / nanny can take on this role. Other forms of academic preparation, such as home-country language acquisition via a formal distance education school (and even other subjects in the home-country language of instruction for vocabulary expansion), language learning at home via textbooks, internet apps, online movies and games are all beneficial (Mieriņa et al., 2021a).

Regarding weekend language schools, interviewees (parents and children and teachers at the schools) had conflicting views on their efficacy in preparing them for the move. Such schools offer the opportunity to meet other children, impart a sense of belonging (primarily to the local Latvian community and linguistic and cultural knowledge of the homeland), enhance one's Latvian vocabulary and experience cultural activities. These schools, however, do not have the resources, nor do they see their role as institutions of preparation for return. Ivanda, principal of a Latvian Sunday language school in London, confirmed that the aims of the school were not focused on return:

> Interviewer: *What is the purpose of a* [weekend language] *school? … I understand … return migration is not one of the main goals. Well, not the main one, but it is not even … put as one of the goals.*
>
> Ivanda: *No. It isn't. It's never mentioned at all… Not by one, not one parent. Now I'm in the second year* [of leading the school]. *No parent has told me that they want to return* [to Latvia]. [No one has asked] *whether there … is any assistance.*

Santa, the wife of a Latvian diplomat, knew of the local weekend Latvian language school (held once a week) in the US city where the family was living at the time, yet chose not to enroll her sons in this school, mainly because the purpose of teaching the language there was to instill in the pupils a sense of belonging to the land of their heritage, not to prepare the child in case of a future return to the homeland:

> *They do not prepare for return. Almost not at all. But there are different schools. Depending on what we are talking about, and currently the level in these schools varies and each child has a different level* [of language proficiency] *… At school you may gain a sense of Latvianness, meaning – you gain an understanding of what a Latvian living abroad is, but, after graduating from this school, to expect that you could come and continue your studies in the Latvian education system – no.*

Learning the Latvian school curriculum via distance education – a big commitment on the part of a returning child, as learning takes place in addition to full-time studies at school in the host country – can help alleviate the stress of return from an academic perspective. This was the case in Santa's family, and she remembers the period when her two boys were of secondary school age (12 and 16) and living abroad. The parents decided that, in addition to their schooling at the local international school, distance education at a school in Latvia would benefit the boys, as the family was intermittently posted to live in Latvia in between postings abroad. Santa recalls:

> *Were the children incredibly overjoyed about it? No – they often cursed their parents and muttered how unnecessary all of this is …* [yet] *there really was not that much to learn – one or two tasks to complete each semester* [in every subject]*, in the form of topic tests. The rest of the time it was independent learning. At least you had to open the textbook, at least you sighted the terminology in biology and chemistry.*

This additional learning outside school hours did pay off in the end, as both boys completed the nationwide Latvian Grade 9 examinations that gave them an official document proving they had completed compulsory education in Latvia.

Online language lessons with teachers from Latvia seem to be appreciated as good preparation for return by other parents as well. Irina says this about her teenage daughter, who had spent six years in the UK:

> *Well, I think it* [online language classes] *gave her a running start, which… I think it helped, yes. She seemed to read more, as much as we read at home. I don't know how to teach like that, and she learnt the basics there, she got an idea about the language, how a teacher addresses the class. Writing, reading. I think it did help.*

Fifteen-year-old Anda and her family spent one school semester in Latvia; she attended school during this time as a trial run, of sorts, for a potential life in Latvia (Anda's father was looking for work opportunities in Latvia at this time). At school, Anda felt accepted, remembering her academic studies and friendships in a positive light. When asked about preparedness for school in Latvia, Anda thinks she was prepared well enough:

> Interviewer: *Do you think that when you were living in Australia, you were adequately prepared for school in Latvia? Could anything more have been done to make it easier for you?*
>
> Anda: *I don't think so.*
>
> Interviewer: *You knew the language … so it would have been harder if you couldn't … speak Latvian … Can you think of anything else that could have been helpful?*
>
> Anda: *Well, I had been learning Latvian via Skype…*
>
> Interviewer: *And do you think this helped?*
>
> Anda: *It gave me the basics in terms of grammar…*
>
> Interviewer: *If you hadn't done this, would it have been harder?*
>
> Anda: *Well, I think, then, that Latvian* [lessons] *would have been something new for me and it certainly would have been more difficult.*

With the benefits of weekend language schools as preparation for return still a moot point, the benefits of instilling a sense of ethnic belongingness in these schools cannot be contested.

4.2. Other forms of preparation – ethnic belongingness, timing of return

Ethnic belongingness cultivated in children in diaspora children can also help ease integration in the homeland. Identification with the ethnic culture and heritage of emigrant children by way of weekend language-school attendance and participation in ethnic cultural events in the diaspora can instill pride in a person's ethnic heritage, with 'identification patterns prior to experiencing (return) migration play[ing] an important role in children's and young people's adaptation in their parent's homeland' (Vathi & Duci, 2016, 65).

Most of the children interviewed expressed some form of dual sense of belonging. To illustrate this, we turn to one young participant, Vilis, aged 18, who moved to Latvia from Australia when he was 6. Vilis was asked: 'When you meet your new classmates at university now [Vilis is studying abroad], how do you classify yourself? Where do you say you are from?'

> *Australian and Latvian, as I can't call myself* [exclusively] *one or the other. I lived in Australia for a while… I still feel my ties with Australia are close… Australia has given me a lot… I have nostalgic feelings about Australia, and I haven't fully felt 100 % at ease with Latvian culture… So, I would say I am both – not really one or the other… I am, to a certain extent, still searching for my identity, if it can be called that.*

Some families are advised by their future school (if the school has already been chosen) to make the move before the end of the previous school year so the child has a chance to familiarize themselves with the school environment. For instance, 12-year-old Ivars shares how his family returned from Norway during the school holidays; his parents had organized for the maths teacher to provide some tuition during the break so that he could catch up with the curriculum that the rest of the class had learnt the previous year:

> *In summer, I had consultations* [individual tuition] *with my maths teacher so I could practice angles in maths… I knew most of it, I think. That's because my dad had often helped me and also explained it [the terminology] in Latvian, and some of the so-called 'hard nuts'* (more difficult exercises).

With varying degrees of success, these different types of preparation for the move can ease a child's transition into school in Latvia. Knowing the language of instruction can lessen one's stress, yet other, previously unforeseen stressors may also surface.

4.3. The parent-teacher relationship

The relationship between parents and teachers in schools is an important aspect of the education process. Both parents and teachers have a sense of joint responsibility regarding the education of each child. Psychologist Dina spoke of the tendency of teachers in Latvia to shift the blame for pupils' faltering academic success in the classroom onto the parents. Dina then takes this topic further and transfers her observations on the tendency of adults in the education setting in Latvia – whether they be teachers or parents visiting the school – to dissociate themselves from taking on responsibility or intervening in situations that are not within their specific duties:

> *The parent* [comes to the school to meet the teacher] *not to be scolded but to have a conversation …* [it is all about] *how the school culture has developed. The culture in general.* [That] *a pupil also exchanges greetings with parents who are unfamiliar to them* [on school grounds]. *That people are kind to each other.*

Of course, this is not prevalent in all educational situations in Latvia, and there are schools where the parent-teacher-child triad is well-functioning and all three parties are involved in fostering the child's well-being. This was particularly apparent in interviews with families where the children attend a private school, such as in the case of Liene or Kristofers. However, the data in this study – both quantitative and qualitative – do reveal that the cultural dissonance between what has been experienced in the host country and what eventuates on return can end up affecting both parents and children and may ultimately result in a family considering remigration abroad. Recent studies show that a considerable percentage – up to 40 % – of returnees to Latvia consider repeat remigration (Hazans, 2011; Mieriņa, 2015; Zača et al., 2018; Meļķe, 2024).

In some cases, the decision to remigrate is based on the returnee child's identity and sense of belonging. Marija, a dark-skinned 10-year-old returnee, had returned to a small town near the capital, Riga, with her mother, Ramona. The two had moved to Latvia from Africa to care for Ramona's elderly, ailing mother. A subsequent second interview with both mother and daughter, which took place a year after the initial interview, revealed how this return migration story had played out. The family (together with Marija's African father, who had joined them later) had returned to Africa, and the reason given was not a simple one:

> *Well, the decision to live in Latvia or not, the most critical point was whether our daughter feels a sense of belonging at school, right? And I can't really say that our daughter really enjoyed school in Latvia. We really can't complain but, after discussing this with my husband, we felt that, at the present moment, bearing in mind her age* [by this time Marija was 11 years old], *the school that she had attended in Africa* [an international school] *was better for her, more suitable for her needs.*

Apart from a racial identity issue, there was disillusionment with support for Marija's Latvian language needs [when interviewed, Marija spoke Latvian quite well]:

> *… I wrote to the school, to the vice-principal … explained our problem and asked her if there was any possibility* [of support] *with the Latvian language and also the fact that, she doesn't know the names of trees and* [her understanding of the subject] *science is also affected by that. And the same day I got a call from the municipality. That meant that the school must have communicated with the municipality, and they asked around and told me that there was nothing there* [for us] *and so on. And then in the end, the only thing that the school could offer was speech therapy, but that's something different.*

Various layers of reasoning led to the decision to remigrate, not only because of a lack of language support. The child's sense of belonging and identity can also play a part in influencing the decision.

4.4. Experiences of returnees in schools in Latvia

4.4.1. Factors that affect adaptation – quantitative survey data

Quantitative data from the survey of returnees show that, although the replies to multiple-choice questions may have sounded quite positive – with 41 % of returnee respondents stating that nothing hindered their children's adaptation to their new school or preschool – problems within the school / preschool microsystem were apparent in parents' responses to the question asking about circumstances that hindered their child or children from integrating into a Latvian school or kindergarten. 26 % of respondents replied that their child's lack of proficiency in the Latvian language posed an obstacle, and the same percentage of respondents also stated that different teaching methods in Latvia were a hindrance. An additional 21 % of respondents felt that the teachers' attitude towards their children made it difficult for the latter to adapt to school life.

Furthermore, in response to the question asking how empathetic returnee respondents felt their children's teachers in Latvia were, 68 % replied that the teachers were very or quite empathetic, while 16 % thought the teachers were not that empathetic and 5 % considered the teachers not empathetic at all. Answers to this question show that, generally, respondents were satisfied with the attitude of the class teacher towards their child – a good sign. Nevertheless, restrictions in multiple-choice answers do not always reveal the full picture. Open-ended responses, as well as in-depth interviews, can reveal much more.

Regarding the open-ended responses in the survey, respondents were asked what, in their opinion, educational institutions could do to help ease the adaptation of returnee children to school life in Latvia. Many respondents were very expressive in their comments and suggestions. Some replies were laconic, others long-winded; it seemed that respondents welcomed the chance to express their pent-up emotions and frustrations.

For instance, one response was:

> *Change the retirement age so that emotionally exhausted grannies don't work in pre-schools, as they communicate by screaming at the children, causing stress for the kids.*[1]

And the opinion of another respondent:

> *The teachers treat them* [returnee children] *as if they were nomads; the teachers consider these children to be a burden both at school and at pre-school.*

The answers ranged from a need for a more generally empathetic attitude from the educators to understand what the child has experienced and accept diversity to the need for a specialized school for returnees, as has been the practice in other countries; for instance, a special school for returnees in Vilnius, Lithuania (Gudelis & Klimavičiūte, 2020).[2] One survey respondent summed the situation up very aptly and suggested that teachers should be more 'empathetic and understand that the changes are not easy for the children, who are not to blame for the fact that they had to change their place of residence and school'.

The following table lists the comments and suggestions that respondents offered in the large-scale survey – regarding improvements that should be made and their causes. When responding to the question, respondents could choose one or more answers. The figures refer to the percentage of respondents who had returned to Latvia and checked each response.

---

[1] Retirement age is not relevant here as many preschool teachers are well past retirement age and continue to work to supplement their meagre pension.

[2] In Lithuania, a school for returnees – *Vilniaus lietuvių namai* (Vilnius Lithuanian House) https://www2404a.vu.lt/ – was established in 2011. It is classified as a *gymnasium* (yet is a primary and secondary school) providing general education – the formal and non-formal education of adults and children of exiles of Lithuanian origin, descendants of political prisoners, foreigners and children of Lithuanian citizens who have arrived or returned to the Republic of Lithuania permanently or temporarily. The school also provides assistance in the form of resources and professional development to schools and teachers and teaches beginner Lithuanian to adults. Such a school was warranted in Lithuania, with a much greater number of Lithuanians than Latvians living abroad – and consequently more significant numbers of them returning.

TABLE 1. *What, in your opinion, should schools, pre-schools or other institutions do to ease the integration of returnee children into the school environment in Latvia?* (Source: Mieriņa et al., 2021b)

Responses	%
Teachers' attitude towards returnee children – more empathy, should pay more attention to returnees	20.7
Additional Latvian language tuition, as well as an individual approach in other subjects	18.6
Children do not need extra support, parents are satisfied and value what the teachers have done so far	10.5
Class environment – children are aggressive, not inclusive, teaching methods harsh, old-school, culture shock	10.1
Additional support staff required / more parental involvement	9.3
A period of adaptation is required in schools, and children should not initially be assessed as strictly as other classmates, need special dispensation, children should not be placed in a lower grade but in the same grade in which they were enrolled in the host country	6.6
Professional development classes would be beneficial for teachers to learn skills to successfully integrate returnees, learn new teaching methods	5.9

4.4.2. Additional language tuition required

The need for additional language tuition was the second most frequently mentioned comment in the survey. This does not mean that the children were learning Latvian as beginners. In many cases, they could understand and speak the language, yet their lexical knowledge was insufficient to be able to cope with subjects such as Latvian language and literature, social studies and science, and, in the case of older pupils, history, chemistry, physics, and mathematics.

11-year-old Liene, who moved to Latvia from Australia, was also enrolled in a private school in Riga to make adaptation easier – class sizes are smaller at this school, and teachers are also more motivated to help returnee children. Liene's teacher, Odita, was very empathetic to the child's strengths and struggles and shared her strategies for helping Liene in the classroom:

> *Those who had arrived* [from other countries] *… their spoken language for communication was fine, but as soon as there were concepts to grasp, from about Grade 3 onwards, when more complicated words are used in social science… I wouldn't say*

> *more complicated, but they are simply words which they don't use in their daily life.* [for instance] *'Lakstaugs* (herb)*' … for them they are all flowers…*
>
> *In Latvian* [language lessons], *there are certain concepts when we start teaching grammar. And then the understanding, perception and comprehension of it all is so much more complex. Because intellectually these children are usually in the high, optimal range* (scoring 8, 9, 10). *But in the tests, when they have to work on their own, they don't score that highly.*
>
> *For example, with Liene, she has a very slow working pace, but that's because she translates something for herself somewhere, works it out, then translates it again and puts it on the page for me in Latvian … and I accept that the pace is slow, not only in mathematics but also in other subjects. For example, in class tests, when we write, we give them an extra 10 minutes. I really don't know how it would work in a state school, but in a private school, I can easily afford to give 10 minutes extra … this is how we help them … sit beside them and translate or give them a tablet or a computer with a translator, or these extra 10 minutes…*

4.4.3. Other solutions found by parents – private school

A private school was also the solution for Beate and Kristaps, who enrolled their eight-year-old son Kristofers in a private school in Riga because they felt that this school would be able to devote more time to help him through the transition period. This indeed turned out to be the case, and Beate shared her misgivings regarding the state system:

> *What options does one have in a public school, if a child arrives older than Grade 2 or 3? They are placed in a class with 30 children and no assistant. Theoretically, schools should provide this support but, in reality, it's not there.* [At the private school that he attends in Latvia], *the teacher then sits with Kristofers and he has individual tuition. They call it 'super-learning'.*

Parents making informed education choices is a proactive way of approaching a child's learning in a return-migration scenario. In this way, parents can ensure that their child eases into the education system slowly, with as little trauma as possible. They realize that their children will eventually need to sit state examinations and enroll in mainstream public schools, but if they still have time on their side, they choose alternatives as a temporary coping mechanism.

4.4.4. Teachers' support strategies in a non-flexible environment

Undine, a teaching administrator in a large city school, shared her knowledge of returnees' situations and the problems with their teaching and learning:

> *I surveyed the teachers last year. How do they work with return migrants? … Many wrote that class tests are simplified for them initially but, in actual fact, the education system doesn't allow for such exemptions for these children. It doesn't allow for adapted national assessment tests, a specialized learning process etc. And this is actually the greatest problem. Yes, they have been allocated one additional Latvian language lesson per week. Of course, that's not sufficient and, on the other hand, we see that if the child … joins the class in Grade 7 or 8, s/he already has quite a workload there. And we'll give him/her extra tuition every week. … Won't this be a kind of punishment for the fact that s/he has arrived here?*

Other problems spotlighted by psychologist Dina (a returnee herself) are related to disparities in assessment methods. In many host countries where returnee children have attended school, grades are based on formative assessment, where individual progress is evaluated in terms of the acquisition of skills, and marks are not graded in comparison with their peers nor compared against a standard. Coming into a system that has a contrasting approach can be intimidating, says Dina:

> *Returnee children – they often encounter learning difficulties, but not because they have a learning disorder. It's because they find it difficult because of their lack of language proficiency, sometimes also adaptation problems. Because they are not used*

> *to summative assessment, that they just need to get a grasp of the criteria to get a good grade. They are used to formative assessment with feedback, with* [opportunities to] *progress. When I am compared with myself and I see my own progress, not that I get constantly compared to some standard and others try to see where I fit into the system.*

In the case of returning children, school staff involved in the teaching process are compelled to learn about and understand the challenges of returnees. Their role is crucial, as their expectations and attitude towards returning children can either assist or hinder their integration into the school environment.

4.4.5. Professional development seminars help teachers learn skills

Helpful initiatives have been implemented by the government in the form of professional development seminars to promote cross-cultural understanding and the use of differentiated learning methods, and literature is available in the form of electronic handbooks for both returning parents and the teachers who teach returnee children. However, interview data show that some teachers still struggle both academically and socially with supporting returnee children (and also the children of immigrants and refugees) in the classroom. The findings also provide evidence of a problem with the attitude of some teachers to accommodating the needs of these children, as some teachers are not keen to take on the extra workload (sometimes unpaid because of funding constraints) of having to put effort into filling in gaps and bringing these children up to the same knowledge level as the rest of the class.

Nevertheless, other schools and teachers seem to have a different approach. Jana is a teacher in a school in an outer suburb of Riga and shared her experience of working with returnee children:

> *And you see the thing with him* [a returnee] *was that he didn't know how to write in cursive handwriting*[3]*, they* [the children who come from abroad] *all learn to write in printed*

[3] Cursive handwriting is taught in Latvian schools from Grade 1 onwards and is considered an important part of the learning process. In many schools in the West, cursive writing is no longer taught – only printed writing.

> *handwriting … and the teachers are incredibly angry, and are not prepared to invest all that work … to teach them to write in cursive … seeing as in Latvia it really is … I don't know, it is important … to be able to write in cursive writing.*

When Jana was quizzed more about the subject of returnees, she hesitatingly admitted what happens in schools to make the teachers' lives easier:

> Interviewer: *So, do schools generally avoid including these children?*

> Jana: *Well, yes, they do in a way … they try to send them elsewhere … and if they are there, they try to … to get them to leave… They give them low grades in everything – 2, 2, 2*[4]

> Interviewer: *So almost as if … may I say … to get rid of them. Well, that sounds harsh.*

> Jana: *That's how it is. … They do this specially. … They give these grades, so that they look for another school…*

This harsh assessment of the situation and candid admission of the strategies employed by teachers reveals what sometimes happens on the ground. This contrasts starkly with what is written in policy documents, the media or the official rhetoric of politicians and other spokespersons. But why are teachers doing this? Support mechanisms are supposedly in place to assist returnee children with their learning and to keep up with the rest of the class. Jana continued her narrative, explaining that if teachers have a returnee child in their class, they find it frustrating to have to teach them because they do not receive any extra pay for the effort they have to put in:

> Jana: *Well, it's like this … you don't get paid anything extra for it … you are simply* [expected to] *… you just have to get them to do the work that the others are doing, right…*

[4] Grades in the school system are marked out of 5, so a grading of 2 is considered a fail.

> Interviewer: *But they can access extra consultation lessons … don't teachers get paid extra for these?*
>
> Jana: *Yes, but they don't achieve anything … they're not enough… If you have one* [child] *who is from a completely different … system. And they can't write…*

Jana admits that remuneration for the extra workload involved in teaching returnees is not sufficient, hence the teacher engages in a "survival strategy".

Conclusions

The quantitative and qualitative data in this study show that Latvian learnt as an HL while living abroad can provide a solid grounding for entering the school system in Latvia in two of four language domains – speaking and understanding / listening. However, the lexical repertoire is often lacking in subjects where topics cover more than those concerning daily life. In terms of HL-speaking children learning to read and write in the host country to the level required of native-speaker children in school in Latvia, the closest a child could come could be via tuition at a distance education school in Latvia, which teaches subjects as they are taught in Latvia. With considerable effort, most returnee HL speakers can learn Latvian to get by academically – but psychosocial readiness is a different topic.

In terms of psychosocial readiness, only a certain amount of preparation can be made, and an individual's readiness for change can never be fully anticipated. Parents can involve children in the move and explain many facets of life in the country of origin, yet no amount of preparation can entirely avoid some form of initial culture shock that children may experience. The best way to prepare is to be open-minded and flexible about one's expectations and be willing to openly discuss any misunderstandings with the locals – with teachers, other school staff, and others in the community. Parents also need to be empathetic towards their children and be interested in their well-being, being mindful of any issues arising from the new living circumstances. Working in tandem with a class teacher to

support a returnee child would be the ideal scenario, but it is not always easily achievable.

Regarding available government support measures, the situation is dichotomous. While government support mechanisms such as individual lesson plans, teachers' aides, and after-class consultation lessons exist on paper, for various reasons, they are not always available to the individual child when needed. Moreover, even if they are, teachers may not want to take on the extra workload even if there is remuneration for it, as it seems pointless.

Although a proportion of respondents did not report any memorable difficulties or challenges during their children's adaptation period, many who did shared their experiences at length and with a sense of gratitude that their pent-up views on their experience were being recorded. In families where children experienced academic or social challenges, the success or failure of a return scenario greatly depended on the class or subject teacher's professionalism in dealing with children who require a more individualized approach.

Even the kind gesture of giving a child more time to complete tasks or class tests, sitting beside them to explain a task or even just not putting them on the spot by making them read out loud in class is an indication of the teacher's willingness to initially accommodate for the newcomer's needs. Many successful integration narratives can be reduced to the 'human factor' – a kind teacher with empathy may look beyond the regulatory frame and help a returnee child because they have recognized the need and are prepared to put in the extra effort. On the other hand, no amount of regulations outlining extra support measures can force an overworked and jaded teacher to spend additional time on these children. A teacher who views returnees as 'nomads' or possibly just a burden results in the child being treated with less empathy.

Many different intricate elements – 'cogs in the wheel' – make up how a returnee child or adolescent faces the challenges of return. If they all work in unison (not always the case, however), the return is smooth. Protective mechanisms within the family and school contribute to the overall psychosocial profile of a return scenario. Sometimes, it may

take just one redeeming factor – an empathetic parent, teacher, peer or mentor in an extracurricular activity with the time and interest to devote to a returnee – to turn around a return situation that could potentially escalate and end up causing distress.

REFERENCES

Benmamoun, E., Montrul, S., & Polinsky, M. (2013). Heritage languages and their speakers: Opportunities and challenges for linguistics. *Theoretical Linguistics*, *39*(3/4), 129–181. https://doi.org/10.1515/tl-2013-0009

Cabinet Regulation No. 11. (11.01.2022). *Procedures for Enrolling Educatees in General Education Programmes and Discharging from Them, and also the Mandatory Requirements for Moving Educatees up into the Next Grade*. Riga: Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia. Retrieved January 5, 2023, from https://likumi.lv/ta/en/en/id/329096

Carreira, M., & Kagan, O. (2018). Heritage language education: A proposal for the next 50 years. *Foreign Language Annals*, *51*(1), 152–168. https://doi.org/10.1111/flan.12331

Cassarino, J.-P. (2008). Conditions of Return Migrants – Editorial Introduction. *International Journal on Multicultural Societies*, *10*(2), 95–105.

Cena, E., Heim, D., & Trandafoiu, R. (2017). Changing places: children of return migrants in Albania and their quest to belong. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *44*(7), 1156–1176. https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1351336

Central Statistical Bureau of Latvia. (03.06.2024). *Population of Latvia declined by 11 thousand in 2023* [Press release]. https://stat.gov.lv/en/statistics-themes/population/population/press-releases/20902-number-population-latvia-2023?themeCode=IR

Dąbrowska, E. (2013). Heritage languages: A new laboratory for empirical linguistics. *Theoretical Linguistics*, *39*(3/4), 195–201. https://doi.org/10.1515/tl-2013-0011

Diaspora Law. (2018). Retrieved March 18, 2022, from https://likumi.lv/ta/en/en/id/302998

Flores, C., & Snape, N. (2024). Language Attrition and Heritage Language Reversal in Returnees. In S. Montrul, & M. Polinsky (Eds.), *The Cambridge Handbook of Heritage Languages and Linguistics.* Cambridge, New York: Cambridge University Press, 351–372. https://doi.org/10.1017/9781108766340

Fogle, L. W., & King, K. A. (2013). Child agency and language policy in transnational families. *Issues in Applied Linguistics*, *19*, 1–25. https://doi.org/10.5070/L4190005288

Grosa, D. (2022). Anxieties regarding family return to Latvia: Does the imagined turn out to be reality? *Central and Eastern European Migration Review*, *11*(2), 155–171. https://doi.org/10.54667/ceemr.2022.17

Grosa, D. (2023). *The psychosocial wellbeing of the children of return migrants: the case of Latvia.* [Doctoral dissertation, University of Sussex].

Grosa, D., & King, R. (2023). The challenges of educational reintegration and the psychosocial wellbeing of returnee children: evidence from Latvia. *Journal of International Migration and Integration*, *24*(2), 407–426. https://doi.org/10.1007/s12134-022-00960-3

Grzymała-Moszczyńska, H., Grzymała-Moszczyńska, J., Durlik, J., & Szydłowska, P. (2015). *(Nie)łatwe Powroty Do Domu? Funkcjonowanie Dzieci i Młodzieży Powracających z Emigracji.* Warsaw: Fundacja Centrum im. prof. Bronisława Geremka.

Guardado, M. (2020). "My gain would have been their loss": Key factors in the heritage language socialization and policies of a middle-class Mexican family in Canada. In P. Romanowski, & M. Guardado (Eds.), *The Many Faces of Multilingualism: Language Status, Learning and Use Across Contexts*. Boston, Berlin: De Gruyter Mouton, 39–61. https://doi.org/10.1515/9781501514692-004

Gudelis, D., & Klimavičiūtė, L. (2020). Diaspora policies, consular services and social protection for Lithuanian citizens abroad. In J.-M. Lafleur, & D. Vintila (Eds.), *Migration and Social Protection in Europe and Beyond* (Vol. 2). Cham: Springer, 305–319. https://doi.org/10.1007/978-3-030-51245-3_18

Harris, J. R. (1995). Where is the child's environment? A group socialization theory of development. *Psychological Review*, *102*(3), 458–489. https://doi.org/10.1037/0033-295X.102.3.458

Hazans, M. (2011). Latvijas emigrācijas mainīgā seja: 2000–2010. In B. Zepa, & E. Kļave (Eds.), *Latvija. Pārskats par tautas attīstību, 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja,* Rīga: LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 70–91. https://doi.org/10.22364/lvpta.2010.2011

Hazans, M. (2015). Smadzeņu aizplūde no Latvijas 21. gadsimtā. In I. Mieriņa (Ed.), *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora.* Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 85–92.

Kavanagh, B. (2017). Does having an older sibling support or hinder the development of bilingualism in younger siblings? A case study of British and Japanese families. *Journal of International Cultural Studies*, *23*, 209–224.

King, K. A., Fogle, L., & Logan-Terry, A. (2008). Family language policy. *Language and Linguistics Compass*, *2*(5), 907–922. https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2008.00076.x

Lulle, A. (2017). The need to belong: Latvian youth returns as dialogic work. In Z. Vathi, & R. King (Eds.), *Return Migration and Psychosocial Wellbeing: Discourses, Policy-Making and Outcomes for Migrants and their Families*. London, New York: Routledge, 185–202.

Luykx, A. (2005). Children as socializing agents: Family language policy in situations of language shift. In J. Cohen, K. T. McAlister, J. MacSwan, & K. Rolstad (Eds.), *ISB4: Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism*. Somerville, MA: Cascadilla Press, 1407–1414.

Meļķe, Z. (2024). Why it did not work: Structural problems behind unsuccessful return migration in Latvia. *Central and Eastern European Migration Review*, *13*(2), 161–177. https://doi.org/10.54667/ceemr.2024.17

Mieriņa, I. (Ed.). (2015). *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora.* Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

Mieriņa, I., Koroļeva, I., Grosa, D., & Jansone, R. (2021a). *Latviešu valoda diasporā: situācijas izpēte.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra. https://valoda.lv/wp-content/uploads/2022/06/LatviesuValodaDiaspora_Petijums_145x210_WEB.pdf

Mieriņa, I., Koroļeva, I., Hazans, M., Reine, I., Aleksandrovs, A., Goldmanis, M., & Grosa, D. (2021b). *Exploring Well-Being and Social Integration in the Context of Liquid Migration: 2019 Quantitative Survey* [Data file]. Riga: University of Latvia, Institute of Philosophy and Sociology.

Montrul, S. (2010). Current issues in heritage language acquisition. *Annual Review of Applied Linguistics*, *30*, 3–23. https://doi.org/10.1017/S0267190510000103

Montrul, S. (2022). *Native Speakers, Interrupted : Differential Object Marking and Language Change in Heritage Languages.* Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316459690

Montrul, S., & Polinsky, M. (Eds.). (2024). *The Cambridge Handbook of Heritage Languages and Linguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.

Neto, F., & da Conceição Pinto, M. (2010). Happiness among Portuguese and Indian adolescents from immigrant families in Portugal. *International Journal of Culture and Mental Health*, *3*(1), 61–72. https://doi.org/10.1080/17542861003693607

Ní Laoire, C. (2011). Narratives of 'innocent Irish childhoods': return migration and intergenerational family dynamics. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, *37*(8), 1253–1271. https://doi.org/10.1080/1369183X.2011.590928

Polinsky, M., & Scontras, G. (2020a). A roadmap for heritage language research. *Bilingualism: Language and Cognition*, *23*(1), 50–55. https://doi.org/10.1017/S1366728919000555

Polinsky, M., & Scontras, G. (2020b). Understanding heritage languages. *Bilingualism: Language and Cognition*, *23*(1), 4–20. https://doi.org/10.1017/S1366728919000245

Puplauskaitė, G. (2021). *Grįžtamoji migracija iš Norvegijos: kalbinės nuostatos ir kalbinis elgesys / Re-Emigration from Norway: Language Attitudes and Linguistic Behaviour.* [Master's thesis, Vilnius University].

Rirdance, S. (2023). *"Zviedrija ne ēd pīrāgi": A case study of heritage Latvian in Sweden.* [Master's thesis, Stockholm University].

Sevinç, Y., & Backus, A. (2019). Anxiety, language use and linguistic competence in an immigrant context: A vicious circle? *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, *22*(6), 706–724. https://doi.org/10.1080/13670050.2017.1306021

Szydłowska, P., Durlik, J., & Grzymała-Moszczyńska, H. (2019). Returning children migrants – main challenges in school environment. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, *1*(171), 171–192. https://doi.org/10.4467/25444972SMPP.19.008.10258

Šūpule, I., Apine, L., Salmiņa, L., Kārkliņa, I., & Krieķe, L. (2016). *Remigrācijas politika Eiropā un citās valstīs.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. https://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Reemigracijas_Politika_Zinojums_kopaa_17-01-2017_.pdf

Trūpa, S. (2022). Multilingvālais mikslis diasporā: latviešu valoda mijiedarbībā ar vācu valodu. *Gramatika un valodas prasme. Valoda: nozīme un forma, 13*, 196–207. https://doi.org/10.22364/vnf.13.13

Vathi, Z., & Duci, V. (2016). Making other dreams: The impact of migration on the psychosocial wellbeing of Albanian-origin children and young people upon their families' return to Albania. *Childhood*, *23*(1), 53–68. https://doi.org/10.1177/0907568214566078

Vathi, Z., & King, R. (2021). Memory, place and agency: transnational mirroring of otherness among young Albanian 'returnees.' *Children's Geographies*, *19*(2), 197–209. https://doi.org/10.1080/14733285.2020.1773402

Zača, E., Hazans, M., & Bela, B. (2018). *Atgriešanās apstākļi un nosacījumi.* Rīga: Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. https://www.diaspora.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/projekti/diaspora/petijumi/Atgriesanas_apstakli_DMPC_05-04_GALA.pdf

WHO SPEAKS WHAT LANGUAGE TO WHOM: EXPLORING THE LINGUISTIC ENVIRONMENT OF LATVIAN DIASPORA FAMILIES IN SWEDEN

Kas kādā valodā runā ar ko? Ieskats latviešu diasporas ģimenes valodu vidē Zviedrijā

SIGNE RIRDANCE

ABSTRACT

Keywords:
heritage language maintenance, minority language, translanguaging, Latvian in Sweden, Latvian diaspora, family language policy

New generations of heritage Latvian speakers are emerging in the Latvian diaspora, including Sweden. Awareness of their language strategies, practices and attitudes is crucial in informing diaspora language policies. This research explores the self-reported linguistic environment of 9 adolescent heritage language speakers from the complementary Stockholm Latvian school. It combines information collected in a classroom environment from a group of 11-year-old study participants with data from a survey among their parents. An overview of the Latvian language community in Sweden and the options available to this community for Latvian language maintenance is provided. Study results reveal a diverse, multilingual environment experienced by this group of heritage language users, with Latvian being the dominant home language in about half of the surveyed families and English having an important role along with Swedish in all families. Responses by the young adolescents indicate a pattern of routinely mixing and switching among languages with various interlocutors across different domains of their daily lives. They report a more diverse use of languages than parents, possibly due to different prevailing language ideologies in each generation. Methods such as translanguaging that acknowledge and use the entire linguistic repertoire of young adolescents could be considered in heritage language instruction. Practices aligned with the multilingual environment and value system of the young adolescents may achieve better results in unlocking their agency and fostering interest in maintaining the heritage language.

KOPSAVILKUMS

Diasporas apstākļos visā pasaulē, t. sk. Zviedrijā, aug jauna mantotās latviešu valodas runātāju paaudze. Izpratnei par šo jauniešu valodas lietojuma stratēģiju, pieredzi un attieksmi ir nozīme diasporas valodas politikas veidošanā. Pētījuma fokusā ir deviņu vienpadsmitgadīgu Stokholmas latviešu papildskolas audzēkņu – mantotās latviešu valodas runātāju – sniegtā informācija par savu valodu vidi, ko papildina vecāku aptaujas dati. Rakstā sniegts pārskats par latviešu valodas runātāju kopienu un mantotās latviešu valodas uzturēšanas iespējām Zviedrijā. Pētījuma rezultāti atklāj jauno mantotās valodas runātāju vides daudzvalodību. Apmēram puse pētījumā iekļauto ģimeņu uzskata, ka ģimenē dominē latviešu valoda; visās ģimenēs nozīmīga loma ir ne tikai zviedru, bet arī angļu valodai. Jauno valodas nesēju atbildes norāda uz pastāvīgu koda maiņu un valodu kombinēšanu ikdienas komunikācijā dažādās valodas lietojuma jomās. Jauniešu sniegtajā informācijā parādās lielāka valodu daudzveidība salīdzinājumā ar datiem, kas saņemti no vecākiem. Iespējams, tas saistīts ar valodas ideoloģijas atšķirībām abās paaudzēs. Mantotās valodas mācīšanā ieteicams apsvērt tādas metodes kā, piemēram, kodu variēšana (*translanguaging*), kur tiek novērtētas un izmantotas visas jauniešu valodas repertuārā ietilpstošās valodu prasmes. Izmantojot metodes, kurās tiek ņemta vērā jauniešiem raksturīgā daudzvalodības vide un vērtību sistēma, būs iespējams labāk viņus ieinteresēt un rosināt aktīvi iesaistīties mantotās valodas uzturēšanā.

Atslēgvārdi:
mantotās valodas uzturēšana, minoritāšu valoda, koda variēšana, latviešu valoda Zviedrijā, diasporas latviešu valoda, ģimenes valodas politika

Introduction

Support for Latvian language maintenance in the diaspora is an explicit language management objective by the state of Latvia (Mieriņa et al., 2021; Diasporas likums, 2018). Awareness of language practices and ideologies prevalent in various diaspora language communities can inform language management efforts and contribute to the efficiency and success of such interventions.

This article aims to explore the linguistic environment of young diaspora Latvians in greater Stockholm, Sweden. It sets the context by providing an overview of the Latvian language community in Sweden and the options available in this community for Latvian language maintenance. It then focuses on the study group and identifies what languages are used among the various members of their families and the role of Latvian as a heritage language within these families, as seen by parents and young heritage speakers of Latvian. Furthermore, it explores the linguistic repertoire used by diaspora children within various domains of their daily lives.

The case study is based on data reported by nine eleven-year-old adolescents attending the complementary Stockholm Latvian school and their Latvian-speaking parents. The data were collected in January-February 2023 as part of a larger study that explored Latvian language change in Sweden by analyzing a small written corpus by the study participants (Rirdance, 2023). This article reviews the data initially used to identify the level of exposure to Latvian experienced by study participants. An online survey was used to collect information from parents; the young heritage language speakers participated in a classroom session and completed a visually oriented template that facilitated an exploration of their language use.

1. Key concepts

Within studies on the maintenance of minority and immigrant languages, increasing consensus on the application of the terms 'heritage language' and 'heritage speaker' is observed in reference to languages by transnational minorities (Wang & Hatoss, 2024). A key characteristic of heritage

language speakers is that they acquire some knowledge of their heritage language from birth or in early childhood within the family domain, while full literacy is later acquired in another language, the dominant language of the society (Benmamoun et al., 2013; Montrul, 2022). Due to limited, albeit early linguistic input and the impact of the dominant language, heritage speakers' language attainment is different compared to that of native speakers or adult L2 learners (Aalberse et al., 2019; Polinsky & Scontras, 2020; Montrul, 2022; 2023).

The conditions of reduced exposure and use of the heritage language in late childhood and adolescence are varied and result in diverse trajectories of language development and language attrition. Multiple studies confirm broad variation within specific heritage languages, including differences across generations of immigrants (Montrul, 2023). At the same time, studies of various heritage languages point to universal patterns of changes within and across various heritage languages, with inflectional morphology affected the most and phonology and speech perception being the least vulnerable (ibid.). The outcomes are impacted by the timing, quality and quantity of heritage language input in childhood and adolescence (ibid.). This underscores the crucial role of the family and community schools in ensuring intergenerational language transmission of heritage languages.

Family language policy studies have contributed to a nuanced understanding of factors contributing to successful heritage language acquisition and maintenance in childhood and adolescence. This includes a focus on the entire linguistic repertoire of individual multilingual speakers that contains a mix of languages and varieties (Otheguy et al., 2015; Spolsky, 2021). In immigrant settings, children initially learn a home variety of the heritage language to which they are exposed by their parents or family members; later, other languages or varieties become relevant and are added to their repertoire as their social circle widens (Spolsky, 2021). A child's linguistic repertoire is a result of the meaningful exposures that they experience and the associated values that they assign to the people and language varieties encountered (ibid.). While language managers such as parents and teachers may attempt to shape and expand children's repertoire in the heritage language, children and young adolescents have agency shaped by their language ideology (Spolsky, 2021; Bissinger, 2021).

Mixed use of languages in multilingual speech has been studied since at least the 1970s, including a recent study on the Latvian diaspora, and it has typically been conceptualized as different forms of code-switching (Gumperz, 1977; Myers-Scotton & Ury, 1977; Auer, 1999; Muysken, 2000; Trūpa, 2022). More recently, the concept of translanguaging has gained traction, with pedagogical translanguaging proposed and researched for its benefits of employing and acknowledging students' full linguistic repertoires in the classroom (García & Wei, 2014; Otheguy et al., 2015). It is typically advocated as a method of including the use of minority languages in the classroom, in addition to the dominant language of the society as the language of instruction, and it is applied in teaching in general and not specifically in teaching languages (Prilutskaya, 2021; Prada, 2021). The more radical and broader proposition within the theory on translanguaging considers 'named' languages to be socially constructed products of largely monolingual nation-state ideologies and questions the very existence of languages as discrete entities (Wei, 2018; Prada, 2021). This turn to deconstructivism has caused an ongoing debate about translanguaging (MacSwan, 2017; Treffers-Daller, 2024). For heritage languages, the linguistic fluidity emphasized in translanguaging could be perceived as a threat to the preservation of minority languages, which are often already endangered or may lack recognition and status as 'named' languages (ibid.).

Leaving aside the debate on translanguaging in the broader sense, it appears pragmatic to consider the proposition of pedagogical translanguaging as a way of engaging the entire linguistic repertoires of heritage language students in a quest to improve their motivation and outcomes in heritage language maintenance. This appears particularly relevant in the context of challenges in heritage language maintenance within the Latvian diaspora children and families, as identified in recent research (Grosa, 2020; Mieriņa et al., 2021; Martena, 2023).

2. Study method

Two populations were included in the study, nine young adolescents and their parents, to ensure that comprehensive data were collected and that differences in responses could be analyzed within the same family

and across the two generations involved. In the presentation of results, the four male students are identified as B1, B2, B3, and B4, and the five female students as G1, G2, G3, G4, and G5. The numbers were assigned randomly.

All study participants – adolescents and their parents – gave informed consent to the use of the data. Following ethical guidelines, all participants' identities have been anonymized using pseudonyms.

All data were collected in Latvian, and all translations in this article have been done by the researcher.

Some additional information was obtained from follow-up clarification questions for a few parents. Interviews with study participants could have elucidated further information but were not conducted due to the limited scope of this study.

A review of legislative acts, relevant literature and other sources was conducted to provide background information on the Latvian language community in Sweden.

2.1. "My language map" for young adolescents

An age-appropriate, visually oriented template was designed to map and capture data on the use of languages in the daily lives of young adolescents. The template places the respondent in the centre and identifies several predefined language domains and interlocutors, such as family, grandparents, friends, and school (a translation of the template is provided in Figure 1). Providing additional lines and empty space in the template enabled the inclusion of other relevant domains.

The respondents' task was to role-play a language researcher; that is, they were asked to reflect on their use of various languages and put them on the map by connecting themselves with the various domains, identifying which languages are in use in which domains. They were asked to identify any additional domains relevant to them and identify which languages are in use in these relationships. They were also instructed to specify family members and identify grandparents or friends by name if

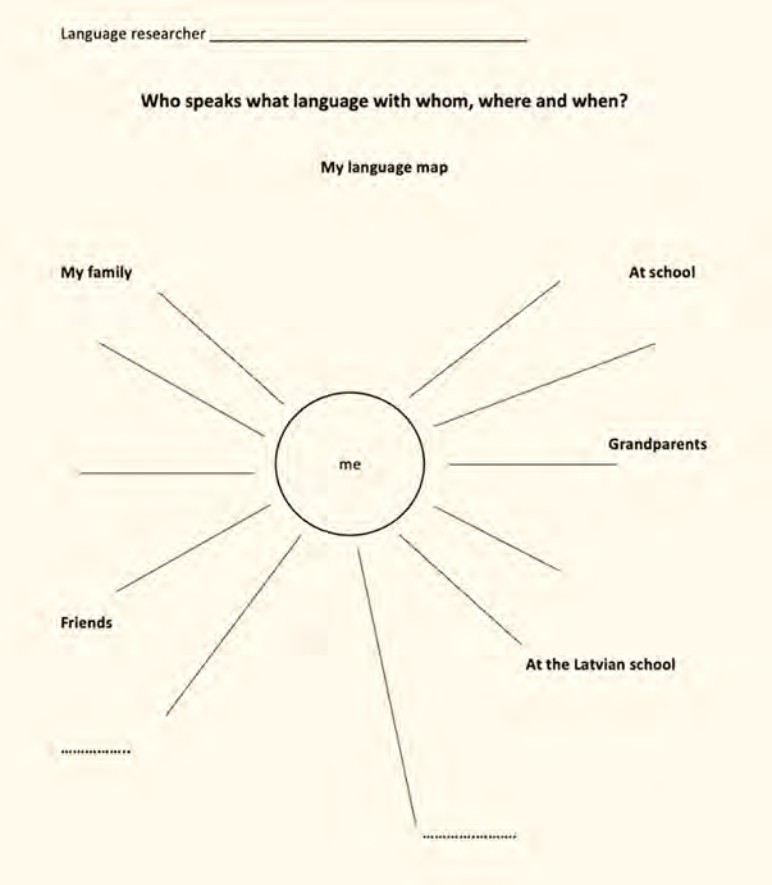

FIGURE 1. The "My language map" template for eliciting information from 11-year-old informants on languages used in various domains of their life

different languages were used in each relationship, as well as identify if several languages were used in the same relationship.

Each study participant was provided with the self-reporting template, and they completed the task in a classroom setting (see two examples of a completed 'language map' in Figure 2). A brief introduction on the use of the template was provided by the teacher. During the exercise, students were encouraged to discuss and ask questions.

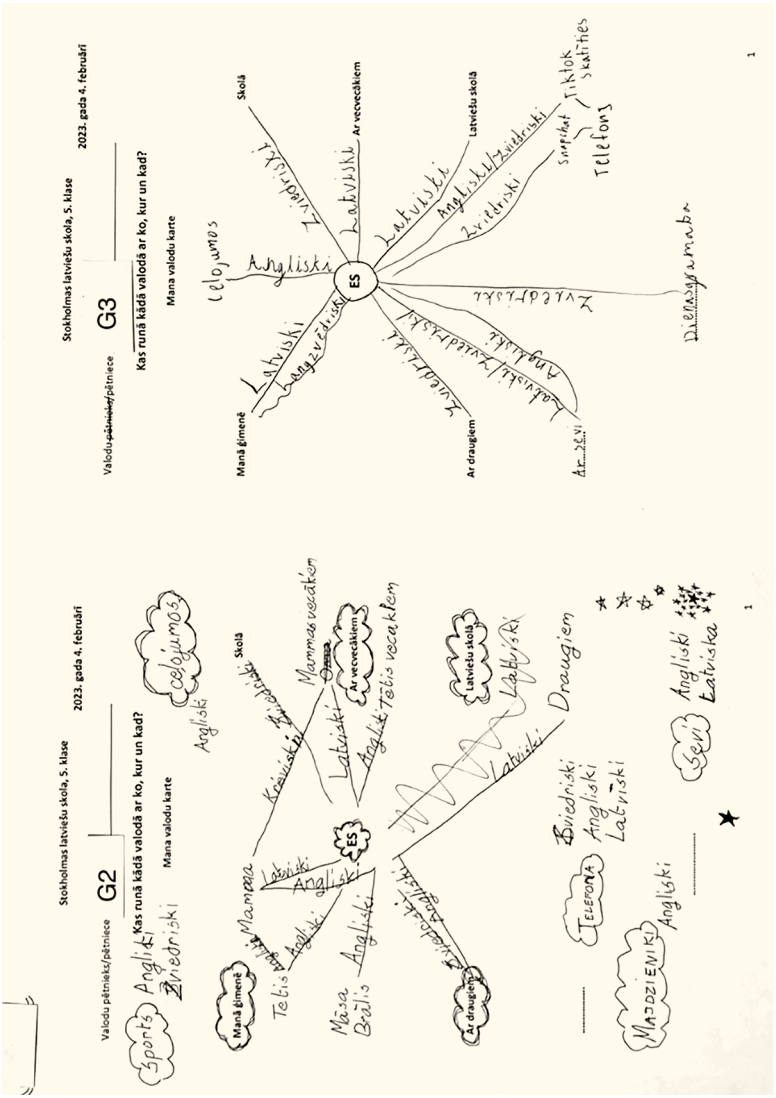
Stokholmas latviešu skola, 5. klase
2023. gada 4. februāri
Valodu pētnieks/pētniece
G2
Kas runā kādā valodā ar ko, kur un kad?
Mana valodu karte
Sports
Angliski
Zviedriski
Mamma
Latviski
Angliski
Tētis
Angliski
Latviski
Angliski
Māsa
Angliski
Brālis
Angliski
Latviski
Angliski
Mana ģimenē
Skolā
Krieviski
Mammas vecākiem
Latviski
Angliski
Tētis vecākiem
Ar vecvecākiem
Latviski
Angliski
Ar draugiem
Latviski
Angliski
Latviski
Draugiem
Latviešu skolā
Latviski
Angliski
Latviski
Telefons
Angliski
Latviski
Angliski
Latviski
Angliski
Latviski

TABLE 1. Questions included in the parents' survey on their family language

1. Do you believe that there is one dominant language in your family?

   Multiple choice options:

   - No, we use two or more languages routinely
   - Yes, Latvian
   - Yes, Swedish
   - Yes, English
   - Other:

2. What language or languages are used by family members when they speak with the child? If the family uses two or several languages, please describe which family member speaks with the child in each language.

   Open answer:

3. What language or languages are used by the child when speaking with family members? Please mention if the child responds in a different language than the one they are spoken to.

   Open answer:

4. What language or languages are typically used by the child's parents among themselves?

   Multiple choice options:

   - Latvian
   - Swedish
   - English
   - Other:

5. Does your child receive the core education in Swedish?

   Multiple choice options:

   - Yes
   - No, English
   - Other:

the survey explored what languages were in use among various family members (see the English translation of selected questions in Table 1). The complete survey included questions aimed at establishing what other forms of exposure to Latvian the adolescent might have, as well as covered the immigration history and the language of the Latvian-speaking parents' schooling (Rirdance, 2023). This article primarily uses the information on the languages used in the family.

The survey was distributed in a closed communication channel for the parents of the Latvian heritage school, and responses were obtained from the parents of all 9 study participants. In scenarios with mixed linguistic backgrounds, it can be assumed that it was the Latvian-speaking parent that responded since the survey was only available in Latvian.

3. Contextualizing the use of Latvian in Sweden

The Language Act of 2009 defines Swedish as the main language in Sweden and identifies the official minority languages as Finnish, Meänkieli (Tornedalen Finnish), Sami, Yiddish and Romani (Sveriges Riksdag, 2009). Along with Swedish sign language, these languages receive special protection and support as languages belonging to Sweden's cultural heritage (ibid.). The Language Act of 2009 also introduces the concept of 'other mother tongues', setting forth a general provision that speakers of these languages should be able to develop and use their native languages as well. Latvian is thus one of these 'other' mother tongues in Sweden that, along with many other immigrant minority languages, receive minimal support and no specific protection. Historically, however, Latvian was among the languages used in the Swedish empire in the 17th century; a large influx of Latvian speakers took place in the aftermath of World War II in 1944–1945 (Plakans, 2021). The latest wave of Latvian immigration started with the collapse of the Soviet Union and accelerated after 2004 in the context of the 2009–2010 economic recession and the overall workforce mobility in the EU (Hazans, 2020).

3.1. Characteristics of the Latvian language community in Sweden

Due to the varied immigration histories, the Latvian language community is linguistically diverse. Young heritage Latvian speakers in Sweden can be expected to experience highly varied levels of exposure and inputs of Latvian and other languages. Recent arrivals may have experienced a longer or shorter period of initial Latvian monolingualism or even initial schooling in Latvian; families with two Latvian-speaking parents who are 1st generation immigrants typically have Latvian as the dominant home language, maintain close familial ties in the country of origin, and pay frequent visits to Latvia. Families with only one Latvian-speaking parent, who is, in some cases, a 3rd generation heritage speaker, are at the other end of the spectrum. Further linguistic diversity may be introduced by the non-Latvian parent, other parents, or siblings who are not necessarily native speakers of the dominant language of the society.

Establishing the approximate size of the Latvian-speaking community in Sweden is not an easy task due to limited statistics on ethnic origin

collected in the country. Data on Swedish residents born in Latvia or holding Latvian passports are available and constitute around 9000 persons as of 2018 (Hazans, 2020, 17–18). However, these data may not be entirely reliable in accounting for the language community as it mostly captures 1st generation immigrants and may not include all foreign-born Latvian speakers, either descendants of the post-war exile wave or the young 2nd generation of the current wave associated with EU mobility. It may also be that some Latvia-born Swedish residents are native Russian speakers and do not associate themselves with the Latvian language community in Sweden. According to Parkvall (2015), a viable proxy for estimating the size of different language communities in Sweden is the volume of requests for mother-tongue instruction, with an estimate of about 5000 speakers of Latvian in Sweden (Parkvall, 2015, 26). This estimate acknowledges the diverse nature of the community and includes descendants from the post-war emigrees as well as the new immigrants.

3.2. Options for Latvian language maintenance in Sweden

Several language management interventions are available to young Latvian speakers in Sweden, in addition to language maintenance within the family. Mother-tongue instruction (*modersmålsundervisning* in Swedish) has been available in Sweden since the 1970s, and it is currently implemented as one language class per week in municipalities with at least five children requesting and qualifying for specific mother tongue instruction, provided the municipality can successfully recruit a teacher for this language (Skolverket, 2009). In the academic year 2023/2024, there were 154 students enrolled in the Latvian mother-tongue class in the primary education system up to Grade 9 in Sweden, according to the Skolverket Statistics Department (personal communication with utbildningsstatistik@skolverket.se, April 2024). It is likely to be unavailable for many others due to the dispersed immigration pattern across municipalities and the overall low number of Latvians in Sweden. Additional barriers for families with a mixed linguistic environment are the requirement that the respective mother tongue be spoken at home to qualify for this instruction and that a student can only be instructed in one mother tongue language (Skolverket, n. d.). Of note, the objective of this programme is not to facilitate the maintenance of heritage languages – it is the expectation that a well-developed mother tongue contributes to the academic

performance of immigrant children and provides "good conditions for learning Swedish, other languages and other subjects" (Skolverket, n. d.).

For young heritage speakers in greater Stockholm, there is also the option of attending the complementary Stockholm Latvian community school that is held on Saturdays during the Swedish school year from the end of August to early June and focuses on teaching the foundations of Latvian language and literature, geography, history and traditions (Stokholmas latviešu skola, n. d.). With about 100 students (ages 1 to 15) and 20 volunteer teachers, it is one of the largest Latvian diaspora schools in Europe and the world (ibid.). In contrast to the integration-oriented objective of mother-tongue education provided by the Swedish state, the community school's objective is strengthening the Latvian identity in diaspora children (ibid.). It promotes its services by emphasizing the monolingual policy of "Latvian only" to be spoken at school, although most of the students come from bilingual families (Zviedrijas latviešu apvienība [Stokholmas latviešu skola], n. d.).

Further opportunities exist for Latvian language instruction through online teaching organized by the Latvian Language Agency, with 300 participants in 38 countries worldwide for the 2023/2024 academic year (Latviešu valodas aģentūra, n. d.). Of those, 6 students, ages 8–14, were enrolled in Sweden for this period (S. Kazaka, Latvian Language Agency, personal communication, data as of April 2024). For adult learners, Stockholm University provides Latvian language courses (Stockholms universitet, n. d.). Geographic proximity to Latvia is an important factor that shapes the specific nature of the Latvian diaspora in Sweden and facilitates increased exposure to Latvian compared to other diaspora communities (Pranka et al., 2021). For those living in greater Stockholm or other urban centres, local diaspora community events provide additional opportunities for language exposure and identity building (Zviedrijas latviešu apvienība [Intereses], n. d.).

4. Results

4.1. Home language(s) of the heritage Latvian speakers' family in Sweden

Family has long been recognized as a critical factor in enabling intergenerational language transmission of heritage languages (Spolsky, 2012; 2021).

TABLE 2. Languages in use at home, families of Grade 5 of Stockholm Latvian school, January 2023

Languages in the family		Responses by parents	Corresponding adolescents (also see Table 3)
Dominant language	**Language(s) in use**		
Latvian dominant at home	Only Latvian used in the family	2	B3, B4
	Latvian dominant, other languages in use	3	G3, G4, G5
No dominant language at home	Mix of English, Swedish, Latvian	2	B2*, B3
Language other than Latvian dominant at home	English	1	G2
	Swedish	2	B1*, G1*

* indicates 4th generation speakers (in contrast to others being 2nd generation)

More than half of the study participants' parents reported Latvian as their dominant family language (see Table 2 for a summary of parents' responses to questions about languages used in the family). In response to further questions about other languages in use, most parents acknowledged that Swedish and English were used at home as well, typically among siblings.

The information provided by parents was, in most cases, in line with what children reported in their language maps (see Table 3 for a summary of information provided by the adolescents), with some exceptions. Thus, parents in two families reported the use of Latvian only at home, while the language map by the respective children listed English and Swedish as well, as indicated in responses by B3 and B4 in Table 3. (Admittedly, the case of B3 is complex as the parents are separated; both parents completed the survey describing languages in use in their respective households.)

One parent reported frequent code-switching by the child – the mixing of Swedish and English words and phrases with Latvian. This was confirmed by the respective adolescent's language map, where the word *langzvēdriski* (roughly translated, *Latengswedish*) was invented for this mixed language used in the family (see G3 in Table 3).

Swedish was reported to be the dominant family language in two families (Table 2; with B1 and G1, the respective adolescents' responses are in Table 3). In the case of B1, the mother reported speaking Latvian to her two children, while only one of them responded in Latvian. All other interactions among the various family members were reported to be happening in Swedish. The other Swedish-dominant family, G1, reported

a greater variety of linguistic exchanges – the mother reported using her two mother tongues, English and Latvian, with the children, and English with their father; Swedish was reported to be in use when all family members were present as well as among the father and the children. Thus, despite the self-reported dominance of Swedish, the use of languages appeared to be more equally distributed than reported.

In one family, the parent reported English to be the only and thus the dominant family language (G2 in Table 3). Notably, the Latvian-speaking parent did not acknowledge any use of Latvian with her children at all. Use of Latvian in this family was reported only by the young adolescent, who drew a line denoting the use of Latvian between herself and the mother.

Two families reported not having a dominant family language but switching among languages (Table 2; for the respective adolescents, see B2 and B3 in Table 3). English, along with some Swedish, appeared to be in use in most family interactions in these families due to an adult native speaker of English in each of them. Latvian appeared to be reserved for use in the communication between the child and the Latvian-speaking parent only.

Among the three families in which Latvian is passed on to the fourth generation (B1, B2, G1), none reported dominant use of Latvian at home.

In most families, adolescents reported using Swedish and/or English with their siblings. In most cases, this was in addition to Latvian (B3, B4, G3, G4, G5). In a few families, especially in those with minimal use of Latvian and in the case of other siblings, no use of Latvian was reported among siblings (B1, G1, G2).

As expected, Latvian was often reported as the language in use when communicating with grandparents, and it appeared to be the only language used with grandparents for five adolescents (B3, B4, G3, G4, G5 in Table 3). Mutual visits with grandparents in Latvia or time spent with grandparents who are heritage speakers in the diaspora turned out to be important sources of Latvian language input for the young study participants. At the same time, Swedish, English and, in one case, Russian were listed as languages in use with or by grandparents as well (B1, B2, G1, G2 in Table 3).

TABLE 3. Languages in use as reported by 11-year-old Latvian heritage speakers attending the complementary Stockholm Latvian school

Domains / Pseudo-nyms	Family				School	Social circles		Interests			Internal and intimate languages		Comments
	Mother	Father	Siblings	Grand-parents		Friends	Latvian school friends	Extra-curricular activities	Digital	Travelling	Pets and diary	Internal dialogue	
B1*	LVh	SE	SE	SE, LVh	SE	SE	LV, SE	EN, SE (listed to be in use, domains not specified)			*no info*	SE	
G1*	LVh, EN, SE	SE	SE	SE, EN, LVh	SE, EN	SE	LV	SE (horses)	*no info*	SE, EN	SE, EN (rabbits)	SE	EN used among parents
G2	LV, EN	EN	EN	LV, EN RU (passive)	SE	SE, EN	LV	EN, SE (sports)	SE, EN, LV	EN	EN	EN, LV	RU used due to Russian-speaking bonus grandfather
B2*	LVh	EN	LV	EN, LVh	EN	SE, EN, LV	SE, EN, LV	EN, SE (domains not specified)			EN (cat)	EN	
B3	LV EN	LV LV, EN	EN, LV	LV	SE, EN	AR, SE	EN, LV	AR, FR, EN, LV, SE, DE (in some use, domains not specified)			EN	EN, LV, SE	
B4	LV LV, EN, SE			LV	SE, EN	SE, EN, LV	LV	SE (sports), SE, RU (piano)	*no info*	*no info*	*no info*	LV, SE	Languages known to family members listed. RU as language used 'to me'
G3	LV LV+EN+SE			LV	SE	SE	LV	*no info*	SE (snapchat), EN, SE (tiktok)	EN	SE (diary)	LV, SE, EN	Use of code-switched language within the family
G4x	LV	LV	LV, SE, EN	LV	SE	SE, EN	LV	*no info*	EN (phone, iPad)	*no info*	*no info*	*no info*	LV, RU spoken among parents (as 'secret' language?)
G5x	LV, SE, EN	LV, SE, EN	LV, SE, EN	LV	SE, EN	EN, SE, LV	*no info*	SE (horses, sports)	EN	EN, SE, LV		LV, EN, SE	

* indicates 4th generation speakers (in contrast to others being 2nd generation),

x indicates initial (preschool) monolingualism in Latvian while residing in Latvia

Note. LV: Latvian; LVh: heritage Latvian; EN: English; SE: Swedish; AR: Arabic; DE: German; FR: French; RU: Russian

In response to the open questions, some parents provided additional information on the role of Latvian in their family, for example, "we unfortunately use Latvian less and less" (parent of G1) and "sometimes the Latvian speakers in the family continue in English among themselves [following a conversation including the English speaker]" (parent of B3). Parental responses to the question about additional exposure to Latvian point to the importance of social contacts and events within the local Latvian community and reciprocal visits with extended family and friends from Latvia, including online contacts and longer stays in Latvia during the summer holidays (Rirdance, 2023). A few parents added online gaming with friends or family in Latvia in this category as well, although Latvian may not always be used in this domain. One parent (B2) acknowledged that "Swedish is used with Latvian-speaking friends in Sweden and English – with Latvian-speaking friends online".

Somewhat unsurprisingly, Latvian was found to dominate in all homes where both parents were Latvian speakers, in line with findings by Mieriņa et al. (2021). At the same time, no family was found to have an entirely monolingual environment at home. Somewhat unexpectedly, English was found to be in some use in all families, while Swedish, the official main language in Sweden, was reported to be the dominant family language in only two families. Children reported a more diverse use of languages, particularly in families where parents reported using a single dominant family language. A level of multilingualism was present in all homes, with several families reporting frequent switching among languages based on family members participating in the conversation or code-switching among languages known to all family members.

4.2. Languages in use beyond the family domain

Heritage languages are typically acquired early in life within the immediate family, or from a single family member in the immediate family (Polinsky & Scontras, 2020). The divergent language proficiency observed in heritage speakers develops later in life due to increasing use of other languages, typically the dominant language of the society, as children start schooling and socialise outside of their home (ibid.). This presents challenges as well as opportunities for heritage language maintenance, as captured in the study findings from the 11-year-old study participants and their parents.

As expected, the language maps of all study participants indicate a strong dominance of Swedish when communicating with friends. In some cases, this was the only language reported to be in use with friends (B1, G1, G3 in Table 3), which may also mean that only contacts in Swedish are recognised as contacts with friends. More than half of the adolescents mentioned English as an additional language in use with friends (G2, B2, B4, G4, G5), and a few maps indicated Latvian as well (B2, B4, G5). Three reports acknowledged the use of English and Swedish among friends in the complementary Stockholm Latvian school (B1, B2, B3), despite the officially declared Latvian-only language regime of this school (Stokholmas Latviešu skola, n. d.). In one instance (B3), Arabic was mentioned among the languages used with friends, possibly indicating the so-called Rinkeby Swedish, the multi-ethno-sociolect used by youth in the immigrant suburbs of Stockholm and other multi-ethnic urban areas in Sweden (Milani & Jonsson, 2012).

A powerful determinant that can counter home language policy and significantly affect an individual's eventual linguistic repertoire is school (Spolsky, 2021, 44). In the school domain, Swedish was reported as the language of schooling by all parents except for one adolescent who was reported to attend a school with English as the main language of instruction. Most of the study participants added English as a language used at school, possibly as a subject that is taught at school.

Study participants were encouraged to add extracurricular activities other than the weekend Latvian school to their language maps, for example, sports and music. Swedish dominated in this domain, with some participants mentioning English and, in one report, occasional use of Russian in piano lessons.

Study participants were prompted to consider language use in their phones or other devices, although the study did not explore language use in devices or social media in detail. Some of them added phone, iPad, or specific social networks to their language map, with Swedish and English dominant in this category.

On their own initiative, a few adolescents added the domain of travelling, indicating the importance of this domain in their lives. Most

identified English and, in some cases, also Swedish as languages used while travelling.

One report (B4) listed languages that are used by others when speaking to the respondent, and this list included Russian besides Latvian, Swedish and English.

Adolescents appeared to report languages that were quite possibly used to a very limited degree, such as Arabic, Russian, French, German (see B3). In some cases, merely the knowledge of additional languages appeared to be indicated rather than their active use within the family (B4).

4.3. Internal and intimate languages of the young heritage speakers

Within the exercise of completing the language map, the young adolescents were asked to list any additional domains in which they could observe the use of a language. Following a discussion among classmates, some added the internal languages they believed they use in an internal dialogue with themselves.

Reports on the internal language by the adolescents correlated well with the reports on the dominant home language by parents. In families that reported Latvian as the dominant home language, the internal languages reported by adolescents included Latvian, Swedish, and English (B3, B4, G3, G5). In the two cases where Swedish was reported as the dominant home language, the only internal language reported by the adolescent was Swedish (B1, G1). In two cases, Swedish was not reported as an internal language at all (G2, B2), indicating a strong dominance of English.

The domain of communicating with pets was added by some study participants as well. A few adolescents reported Swedish as their language of communication with horses, although this could reflect the language used in equestrian training and thus would belong to the domain of extracurricular activities. Four participants reported using English with their pets, which appeared to be an extension of their dominant home language (G1, G2, B2, B3). No Latvian-dominant family provided information on the language used with their pets, possibly indicating that they do not have any pets at home.

Conclusions

Families included in the study represent an urban metropolitan population with sufficient resources and motivation to pursue complementary heritage language education on a weekly basis. Data show that the linguistic environment of the young Latvian-speaking adolescents included in the study is highly diverse and multilingual. Latvian is the dominant family language in only half of the households. About a third of the study participants receive heritage language input from a single third-generation heritage speaker in the family.

Responses by study participants indicate a far greater role of English than expected, possibly due to the transnational and globalized nature of Stockholm as a metropolis with a convergence of English-speaking urban professionals. English is the dominant home language, or one of the home languages in a mix of languages, in almost half of the households. It is reported to be in some use in all families. The value of English as a prestigious lingua franca is acknowledged in particular by young adolescents as they report broad usage of English, including on their phones and devices, when travelling, among siblings in Latvian-dominant homes and friends in the Latvian community school.

Although Swedish is the official main language in the country, a convincing dominance of Swedish as the home language can be seen in only one or possibly two households out of the ten families surveyed. At the same time, Swedish appears to dominate in the school domain and as a language in use with friends and in extracurricular activities. The role and impact of Swedish can be expected to grow as young adolescents enter their middle school years.

Responses by young adolescents show a pattern of routinely mixing and switching among languages as they communicate with various interlocutors across different domains of their daily lives. Notably, siblings in families with Latvian as the home language report switching to Swedish or English among themselves. Swedish and English are used at the Latvian community school among friends despite its declared policy of Latvian monolingualism. In one case, code-switching and use of the entire linguistic repertoire within the family is explicitly indicated by a constructed

name of a language that combines elements of Latvian, English and Swedish. Most adolescents report two or three internal languages. While the study method did not yield more specific data on the patterns or frequency of switching among languages, it is reasonable to expect a high degree of code-switching or translanguaging to take place.

The young adolescents' responses appear to be exhaustive and list languages that are possibly used to a very limited degree. It is likely that the high perceptiveness of their multilingual reality is driven by the inherent value that adolescents attribute to multilingualism in general.

In contrast, responses by most parents point to the maintenance of Latvian as their priority and show awareness of the risk of losing the heritage language, although possible priming by methods used in the current study cannot be excluded. Follow-up interviews and further research could explore the significance of the asymmetrical value attribution on multilingualism for adolescents versus heritage language maintenance for their parents, as well as study the language regime in use and the teaching methods practised in the community school. A better understanding of methods applied in mother-tongue instruction compared to those used in the community school could help clarify how teaching methods align with the objectives of the respective type of heritage language instruction.

The difference in beliefs and values identified between the students and their parents offers a basis for reflection on heritage language maintenance policies and interventions. Monolingual 'Latvian-only' policies, either in the family, at the Latvian school or elsewhere, fail to acknowledge the values and the complex linguistic environment of young diaspora students and may result in decreased motivation and poorer teaching outcomes.

Elements of translanguaging and contrastive approaches could be useful in all pedagogical practices, to recognize and harness the entire linguistic repertoire of young adolescents. Such approaches and methods, yet to be researched and designed, should aim to motivate and benefit multilingual students with limited heritage language exposure. Practices aligned with the multilingual environment and value system of these young adolescents can be expected to yield better results in fostering their interest and agency in maintaining the heritage language.

REFERENCES

Aalberse, S., Backus, A., & Muysken, P. (2019). *Heritage Languages: A language contact approach.* John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/sibil.58

Auer, P. (1999). From codeswitching via language mixing to fused lects: Toward a dynamic typology of bilingual speech. *International Journal of Bilingualism*, *3*(4), 309–332.

Benmamoun, E., Montrul, S., & Polinsky, M. (2013). Defining an "ideal" heritage speaker: Theoretical and methodological challenges. Reply to peer commentaries. *Theoretical Linguistics*, *39*(3/4), 259–294. https://doi.org/10.1515/tl-2013-0018

Bissinger, F. H. (2021). *Family Language Policies and Immigrant Language Maintenance: Lithuanian in Sweden.* [Doctoral dissertation, Stockholm University]. https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1585385/FULLTEXT01.pdf

Diasporas likums. (2018). https://likumi.lv/ta/id/302998-diasporas-likums

García, O., & Wei, L. (2014). *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education.* London: Palgrave Pivot. https://doi.org/10.1057/9781137385765

Grosa, D. (2020). Kādā valodā runā diaspora? Valodas situācijas dinamika. *Akadēmiskā Dzīve*, *56*, 46–55. https://doi.org/10.22364/adz.56.04

Gumperz, J. J. (1977). The Sociolinguistic Significance of Conversational Code-Switching. *RELC Journal*, *8*(2), 1–34. https://doi.org/10.1177/003368827700800201

Hazans, M. (2020). *Diasporas apjoma novērtējums.* Rīga: LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs. https://migracija.lv/publikacijas/2020-hazans-diasporas-apjoma-novertejums/

Latviešu valodas aģentūra. (n. d.). *Latviešu valoda tiešsaistē*. Retrieved 10 May, 2024, from https://maciunmacies.valoda.lv/izglitiba-diaspora/talmaciba

MacSwan, J. (2017). A Multilingual Perspective on Translanguaging. *American Educational Research Journal*, *54*(1), 167–201.

Martena, S. (2023). Family Language Policy: the Maintenance of Latvian as a Heritage Language in the Diaspora. In I. Hilbig, K. Jakaitė-Bulbukienė, E. Žurauskaitė, & I. Daraškienė (Comp.), *Terp taikamosios kalbotėros barų. Mokslinių straipsnių rinkinys prof. Meilutės Ramonienės jubiliejui.* (Vilnius University Open Series). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 83–100. https://doi.org/10.15388/Terp_taikamosios_kalboteros_baru.2023.5

Mieriņa, I., Koroļeva, I., Grosa, D., & Jansone, R. (2021). *Latviešu valoda diasporā: situācijas izpēte.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Milani, T. M., & Jonsson, R. (2012). Who's Afraid of Rinkeby Swedish? Stylization, Complicity, Resistance. *Journal of Linguistic Anthropology*, *22*(1), 44–63. https://doi.org/10.1111/j.1548-1395.2012.01133.x

Montrul, S. (2022). *Native speakers, Interrupted: Differential Object Marking and Language Change in Heritage Languages.* Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/9781316459690

Montrul, S. (2023). Heritage Languages: Language Acquired, Language Lost, Language Regained. *Annual Review of Linguistics*, *9*, 399–418. https://doi.org/10.1146/annurev-linguistics-030521-050236

Muysken, P. (2000). *Bilingual speech: A typology of code-mixing.* Cambridge: Cambridge University Press.

Myers-Scotton, C., & Ury, W. (1977). Bilingual Strategies: The Social Functions of Code-Switching. *International Journal of the Sociology of Language*, *13*, 5–20. https://doi.org/10.1515/ijsl.1977.13.5

Otheguy, R., García, O., & Reid, W. (2015). Clarifying translanguaging and deconstructing named languages: A perspective from linguistics. *Applied Linguistics Review*, *6*(3), 281–307. https://doi.org/10.1515/applirev-2015-0014

Parkvall, M. (2015). *Sveriges språk i siffror.* Stockholm: Språkrådet.

Plakans, A. (2021). *The Reluctant Exiles: Latvians in the West after World War II.* Leiden: Brill, Schöningh. https://doi.org/10.30965/9783657760282

Polinsky, M., & Scontras, G. (2020). Understanding heritage languages. *Bilingualism: Language and Cognition*, *23*(1), 4–20. https://doi.org/10.1017/S1366728919000245

Prada, J. (2021). Translanguaging Awareness in Heritage Language Education. In S. Loza, & S. M. Beaudrie (Eds.), *Heritage Language Teaching*. New York: Routledge, 101–118.

Pranka, M., Koroļeva, I., & Elksne, G. (2021). Language as a resource for ethnic and cultural identity: experience of Latvian expats in Sweden. *The Romanian Journal for Baltic and Nordic Studies*, *13*(2), 27–59. https://doi.org/10.53604/rjbns.v13i2_3

Prilutskaya, M. (2021). Examining Pedagogical Translanguaging: A Systematic Review of the Literature. *Languages*, *6*(4), 180. https://doi.org/10.3390/languages6040180

Rirdance, S. (2023). Zviedrija ne ēd pīrāgi: *A case study of heritage Latvian in Sweden.* [Master's thesis, Stockholm University]. https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1770504/FULLTEXT01.pdf

Skolverket. (n. d.). *Rätt till modersmålsundervisning.* Ministry of Education and Research, Sweden. Retrieved 3 May, 2024, from https://www.skolverket.se/regler-och-ansvar/ansvar-i-skolfragor/ratt-till-modersmalsundervisning

Skolverket. (2009). *With another mother tongue.* Ministry of Education and Research, Sweden. Retrieved 3 May, 2024, from https://www.skolverket.se/publikationsserier/rapporter/2009/with-another-mother-tongue?id=2181

Spolsky, B. (2012). Family language policy – the critical domain. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, *33*(1), 3–11. https://doi.org/10.1080/01434632.2011.638072

Spolsky, B. (2021). *Rethinking Language Policy*. Edinburgh: Edinburgh University Press. https://doi.org/10.1515/9781474485487

Stockholms universitet. (n. d.). *Baltiska språk.* Institutionen för slaviska och baltiska språk, finska, nederländska och tyska. Retrieved 3 May, 2024, from https://www.su.se/utbildning/alla-amnen/baltiska-spr%C3%A5k-1.426258

Stokholmas Latviešu skola. (n. d.). *About Stokholmas Latviešu skola.* Facebook. Retrieved 3 May, 2024, from https://www.facebook.com/stokholmaslatviesuskola/about_details

Sveriges Riksdag. (2009). *Språklag*. [Language law, Sweden]. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/spraklag-2009600_sfs-2009-600

Treffers-Daller, J. (2024). Unravelling translanguaging: a critical appraisal. *ELT Journal*, *78*(1), 64–71. https://doi.org/10.1093/elt/ccad058

Trūpa, S. (2022). Multilingvālais mikslis diasporā: latviešu valoda mijiedarbībā ar vācu valodu. *Gramatika un valodas prasme. Valoda: nozīme un forma*, *13*, 196–207. https://doi.org/10.22364/vnf.13.13

Wang, H., & Hatoss, A. (2024). Language policy and planning for heritage language maintenance: a scoping review. *Current Issues in Language Planning*, *25*(5), 612–632. https://doi.org/10.1080/14664208.2024.2341203

Wei, L. (2018). Translanguaging as a Practical Theory of Language. *Applied Linguistics*, *39*(1), 9–30. https://doi.org/10.1093/applin/amx039

Zviedrijas latviešu apvienība. (n. d.). *Intereses*. Retrieved 3 May, 2024, from https://zla.se/intereses/

Zviedrijas latviešu apvienība. (n. d.). *Stokholmas latviešu skola.* Retrieved 3 May, 2024, from https://zla.se/regioni/stokholmas-latviesu-skola

MUMS BIJ NOTEIKUMS, PAT NERAKSTĪTS NOTEIKUMS, KA MĀJĀS IR TIKAI LATVIEŠU VALODA: LATVIEŠU VALODA STARP CITĀM VALODĀM DIASPORAS ĢIMENĒS[1]

We had a rule, even an unwritten rule, that only Latvian was spoken at home: Latvian Among Other Languages in Diasporic Families

■ **SANITA MARTENA**
■ **SOLVITA BERRA** (SOLVITA BURR)

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Mūsdienu latviešu valodas attīstība un lietojums" (Nr. VPP-LETONIKA-2022/1-0001).

ABSTRACT

Keywords:
family language policy, parental discourse strategies, child agency, Latvian, Latvian diaspora

The article focuses on the beliefs of Latvian diaspora parents and children about the value of language, which influences language attitudes and, subsequently, language use practices in the family. The article aims to explore the language policy planning processes of Latvian diasporic families, the strategies used by parents in everyday speech situations, and the influence of children on language practice at home.

To achieve the goal, 20 in-depth structured interviews with Latvian families living in Europe, the USA, and New Zealand were obtained and analyzed in terms of theories on family language policy, parental discourse strategies, and child agency.

Research findings show that all respondents have a desire to preserve and pass on the Latvian language to the next generation. This language attitude has influenced language practices at home and the strategies used by parents to increase the intensity of the use of Latvian.

The interview data show the use of all five parental discourse strategies mentioned in the theoretical literature (Lanza, 1997): parents tend to be very principled and unyielding, demanding that children respond in Latvian (Minimal Grasp Strategy). In everyday situations, strategies of re-questioning and repetition are also used, indirectly encouraging the use of Latvian in communication. However, the informants also talk about fatigue and giving up, not insisting that children respond in Latvian (Move on Strategy). At times, they even switch to the home country language themselves (Language Switching). Likewise, parents use several strategies even during the same conversation.

The analysis of interviews shows that child agency is most clearly manifested in speech situations in which 1) children do not feel emotionally comfortable due to a low / insufficient level of language proficiency; 2) children have a free choice of linguistic code, even if parents are present; 3) one of the parents explicitly imposes the use of a certain language, making the children feel awkward; 4) one of the parents speaks the other parent's native language or another family language, and such language use is not a common family language practice; 5) it is important for children to gain the favor of one or both parents to satisfy their needs / desires; 6) the child feels like a language expert, i.e., corrects or comments on the parent's speech in one of the family languages and/or the language of the country of residence.

Our research data show that parental discourse strategies and child agency are closely related issues. Commenting on their reactions in speech situations when children respond in a language other than Latvian, respondents talk about both the techniques they use in such situations (e.g., the strategy of re-questioning) and the children's reactions to them (e.g., refusal to continue the conversation in Latvian). These observations point to the family as a single entity consisting of individual family members, each of whom may have their own vision, opinion, and linguistic attitude. Moreover, communication at home is an active and regular interaction where the (verbal) behavior of one speaker influences the other, where the reaction of children, the desire to resist may be a consequence of the remarks, reprimands, or other speech acts uttered during the speech situation by parents, siblings, or other relatives.

Ievads

Raksta nosaukumā ir izmantots citāts no intervijas (2023) ar respondenti, kuras ģimene dzīvo Īrijā; ģimenē ir izaudzināti trīs bērni un aug četri mazbērni. Citāta fragments nav izvēlēts nejauši, tas atspoguļo trīs būtiskus tematus, kas mūsdienās tiek pētīti sociolingvistikā, runājot par ģimenes valodas politiku. Pirmais temats ietver valodu praksi mājās un ārpus tās, proti, bilingvālās ģimenēs vai ģimenēs, kurās mājas valoda atšķiras no mītnes zemes valodas, plānoti vai neplānoti noris sarunas par valodu lietojumu, tie var būt arī noteikumi (*pat nerakstīti noteikumi*), dažādas vecāku stratēģijas, kā reaģēt, ja bērns mājās pēkšņi sāk runāt citā, nu jau mītnes zemes valodā, u. tml. Otrais temats, kas atklājas, lasot citātu, ir par ģimenes valodu prakses ciešo saistību ar pašu vecāku (bieži – tieši mammu) lingvistisko pārliecību, attieksmi pret dzimto valodu, īpašas vērtības piešķiršanu tai, pat aizbraucot prom no Latvijas. To var dēvēt arī par ideoloģiju – vecāku uzskatu sistēmu par to, kurā(-ās) valodā(-ās) notiks ģimenes komunikācija. Trešais temats citāta fragmentā nav uzreiz pamanāms, tomēr striktais apgalvojums (*ka mājās ir tikai latviešu valoda*) ar ierobežojuma partikulu *tikai* ļauj izdarīt pieņēmumu, ka realitātē ir citādi – ikdienas dzīvē mājās „tiek ienestas" arī citas valodas, tāpēc ir nepieciešami stingri nosacījumi. Šis aspekts ir saistīts ar tematu par bērnu lomu ģimenes valodas politikas veidošanā jeb bērna aģentspēju (angļu val. *child agency*); bērns ir tas, kurš var pieņemt vai arī nepieņemt, ignorēt vecāku uzstādītos noteikumus.

Visi trīs minētie temati veido pamatu pētījumam par latviešu valodu un citām valodām diasporā un par ģimeņu lomu, proti, aktīvajām darbībām, kas tiek veiktas latviešu valodas saglabāšanā un tālāknodošanā nākamajām paaudzēm.

Lai arī valodas politikas kā sociolingvistikas apakšnozares jautājumi tradicionāli vairāk ir aplūkoti sociālajā kontekstā, analizējot makrolīmeņa valodas plānošanas procesus valstī un mijiedarbībā ar Eiropas vai plašāk – pasaules līmeņa globalizācijas procesiem –, tomēr aptuveni pēdējo 20 gadu laikā pētnieki aktīvi ir pievērsuši uzmanību arī valodas politikas jautājumiem ģimenē.

Ģimenes valodas politikas (angļu val. *family language policy*) pētniecība ir starpdisciplinārs pētniecības virziens, kurā savstarpēji mijiedarbojas valodniecības, socioloģijas, psiholoģijas, kognitīvo un izglītības zinātņu nozaru teorētiskās atziņas un izpētes aspekti. Pēdējo desmit gadu laikā pētījumi šajā virzienā ir veikti arī Baltijas valstīs, ieskaitot pētījumus par nacionālo valodu noturību diasporā (piem., Schwartz & Verschik, 2013; Jakaitė-Bulbukienė, 2015; Siiner et al., 2017; Ramonienė, 2019; Ramonienė & Ramonaitė, 2021; Bissinger, 2021; Hilbig, 2022; Lazdiņa & Marten, 2021; Mieriņa et al., 2021; Martena, 2021; 2023a; 2023b; Martena & Marten, 2023). Arī šī pētījuma tematika ir saistīta ar ģimenes valodas politiku, pievēršoties vecāku un bērnu pārliecībai par valodas vērtību, kas ietekmē lingvistisko attieksmi un tā savukārt – valodu lietojuma praksi ģimenē. Raksta mērķis ir izzināt Latvijas diasporas ģimeņu valodas politikas plānošanas procesus, vecāku izmantotās stratēģijas ikdienas runas situācijās un bērnu ietekmi uz valodu praksi mājās.

Raksts ir strukturēts trīs daļās, to noslēgumā ir pieteikto tematu apkopojums un secinājumi. Pirmajā daļā ir aplūkots ģimenes valodas politikas jēdziens, tā definīcijas un interpretācija jaunākajā teorētiskajā literatūrā, kā arī vecāku diskursa stratēģijas bilingvālās vai multilingvālās ikdienas runas situācijās. Šajā teorētiskajā daļā tiek skaidrots arī jēdziens *bērna aģentspēja*, sniedzot nelielu ieskatu citos mūsdienu pētījumos, kuros ir pamanāms šāds pētniecības rakurss. Otrajā daļā ir atklāts pētījuma datu ieguves process, sniegts respondentu raksturojums un metodoloģijas izklāsts. Raksta pamatā ir 20 padziļināto, strukturēto interviju empīriskie dati, kas iegūti no latviešu diasporā dzīvojošajām ģimenēm (Eiropā, ASV un Jaunzēlandē); intervijas tika iegūtas klātienē un attālināti 2023. gadā. Trešajā daļā ģimeņu valodas politika analizēta, balstoties uz diasporas ģimeņu stāstiem par mājās pieņemtajiem lēmumiem latviešu valodas saglabāšanā, attīstīšanā un tālāknodošanā nākamajām paaudzēm. Raksta nobeigumā ir dots tematu apkopojums ar būtiskākajām atziņām un secinājumiem. Rakstam ir pievienota tabula (sk. pielikumu raksta beigās) ar trīs galvenajiem ģimeņu tipiem, kuru izveide balstās uz interviju datiem. Tabulā ir iekļauts arī visu 20 intervēto respondentu ģimeņu valodas profils un metadati par ģimenes sastāvu un ģimenes locekļu vecumu.

1. Teorētiskais pamatojums

Raksta metodoloģijas izstrāde, datu apstrāde, klasifikācija un analīze balstīta teorētiskās literatūras atziņās par ģimenes valodas politiku, vecāku diskursa stratēģijām un bērna aģentspēju. Šajā sadaļā dots ieskats minētajās atziņās.

1.1. Ģimenes valodas politika

Valodas politika kā sociolingvistikas apakšnozare ir veidojusies, lai pētītu un piedāvātu ne tikai teorētiskus, bet arī praktiski izmantojamus modeļus vai koncepcijas valodas vai valodu saglabāšanai, noturībai un attīstībai. Lai arī jēdzienā *valodas politika* vārds *valoda* ir minēts vienskaitlī, tomēr tas ietver noteiktā sabiedrībā (arī ģimenē) vairāku valodu statusa un funkciju plānojumu. To atspoguļo arī ģimenes valodas politikas pētījumi, kuros vairāk izcelta valodu pārvaldība un prakse bilingvālās vai multilingvālās ģimenēs, pārrunājot un tieši/netieši plānojot valodu lietojuma jautājumus, piemēram, kuras valodas tiks un kuras netiks lietotas; kurās situācijās ir pieļaujami izņēmumi; kurā valodā ar bērniem runās mamma, kurā – tētis; kura būs vecāku savstarpējās saziņas valoda; kurā valodā vai kurās valodās tiks skoloti bērni; kā valodu lietojumā tiks pieļautas izmaiņas, ja mājās būs paplašinātās ģimenes locekļi (vecvecāki, brālēni, māsīcas u. c.), viesi u. tml. Lai arī šādu tematu apspriešana ģimenēs bieži netiek apzināti plānota, tomēr, kā rāda pētījumu dati, tie kļūst par mājas sarunu daļu, reaģējot uz daudzveidīgām, dažbrīd arī konfliktējošām valodu lietojuma situācijām ģimenē.

Latvijas valodas politikas pētniecībā plaši pazīstams un izmantots ir nesen aizsaulē aizgājušā valodnieka Bernarda Spolska (*Bernard Spolsky*) izstrādātais valodas politikas modelis (Spolskis, 2011), kurā iekļauti trīs galvenie komponenti: valodas prakse (kā cilvēki faktiski lieto valodu vai valodas), valodas ideoloģija (kurām valodām cilvēki piešķir vērtību un kāpēc, kāda ir viņu attieksme pret vienu vai otru valodu) un valodas pārvaldība (angļu val. *language management*) (ko cilvēki dara, lai plānotu noteiktu valodu saglabāšanu un lietošanu).

Pētījumos par ģimenes valodas politiku 21. gadsimta pašā sākumā lielāka uzmanība tika pievērsta bilingvālās ģimenēs lietotajām valodām, to

izvēlei, valodu prakses un lingvistiskās attieksmes jautājumiem. Patlaban, 21. gadsimta 20. gados, pētniecībā arvien vairāk ienāk sociālā dimensija, nosakot mikrovides (lokālās vides: pagasta vai pilsētas, skolas, darbavietas u. tml.) un makrovides (vairāk valsts līmenī) ietekmi uz ģimenēs pieņemtajiem lēmumiem (sk., piem., King & Fogle, 2017; Wright, 2020; Wright & Higgins, 2022). Sociālā konteksta aspekti tiek aplūkoti ciešā mijiedarbībā ar privātās dzīves jomu, uzsverot, ka ģimenes nav vientuļas salas un viss, kas notiek apkārtējā vidē, pasaulē, ienāk arī ģimenē.

Ģimenes valodas politikas pētījumos datu klasificēšanai un interpretēšanai tiek izstrādātas shēmas un modeļi, kas palīdz labāk sistematizēt un arī dziļāk izprast šos jautājumus. Viens no šādiem ģimenes valodas politikas modeļiem (Curdt-Christiansen, 2018) ir balstīts valodas politikas modelī, kuru teorētiski aprakstījis jau iepriekš minētais B. Spolskis. Gan B. Spolskis, gan Sjaolaņa Kērta-Kristiansena (*Xiao Lan Curdt-Christiansen*) savos pētījumos ir uzsvēruši ciešo saikni, mijiedarbību starp ģimeni un sociālajiem kontekstiem, starp ģimenē pieņemtajiem lēmumiem un ietekmi no ārpuses (citiem radiem, draugiem, kaimiņiem, vietējām kopienām), dažreiz arī kā sabiedrības spiedienu. Tāpat viņu pētījumi rosina domāt par saikni starp oficiālo valsts valodas politiku un ģimenes individuālajiem mērķiem savu bērnu izglītošanā un redzējumā, kā šos mērķus sasniegt.

Ģimenes valodas politika ir definēta kā apzināti vai neapzināti organizēta valodas plānošana, ko veic ģimenes locekļi (visbiežāk vecāki), izvēloties noteiktas valodas vai valodu lietojumu ģimenē un valodu(-as), kurās bērni iegūs izglītību (Curdt-Christiansen, 2018; Wright & Higgins, 2022). Šo daudzpusīgo individuālo un sociālo procesu izpētē S. Kērta-Kristiansena, kā jau minēts iepriekš, veidojot ģimenes valodas politikas modeļa pamatu, ir izmantojusi B. Spolska valodas politikas modeļa struktūru, kurā ir iekļauti trīs savstarpēji saistīti valodas politikas komponenti. Viņa tos ir pārnesusi tiešā veidā uz ģimenes valodas politikas kontekstu, pievēršot uzmanību jautājumam, kā ģimenes valodas praksi, ideoloģiju un pārliecību ietekmē ārpasaule, sabiedrībā notiekošie procesi, proti, sociolingvistiskie, sociokultūras, socioekonomiskie un sociopolitiskie konteksti.

Jaunākajās ģimenes valodas politikas definīcijās (Palviainen, 2022; Palviainen & Räisä, 2023) ir vērojamas digitālās pasaules atbalsis, proti, uzsverot, ka mūsdienu ģimenēs valodu plānošanas un prakses jautājumi

nav nošķirami no digitālās komunikācijas, dažādu digitālo ierīču, platformu, grāmatu u. tml. izmantošanu gan ģimenes locekļu savstarpējā saziņā, gan bērnu valodas attīstībā. Piemēram, somu ģimenes valodas politikas pētniece Osa Palviainena (*Åsa Palviainen*) ģimenes valodas politiku ir definējusi kā eksplicītu un implicītu valodu lietojuma un digitālās tekstpratības prakses plānošanu, kas notiek starp ģimenes locekļiem (Palviainen, 2022, 132). Šī raksta pētījumā pieteiktie temati nav saistīti ar digitālās komunikācijas analīzi, lai gan interviju datos šie aspekti ir manāmi, gan stāstot par saziņu ar radiem Latvijā, gan piedāvājot bērniem latviešu valodā dažādas digitālās platformas, spēles, raidierakstus u. tml., kas sekmē latviešu valodas attīstību.

Tālāk rakstā sniegts padziļināts ieskats tādos ģimenes valodas politikas jautājumos kā valodas pārvaldība un prakse ģimenē, vecāku izmantotās stratēģijas komunikācijā ar bērniem un pašu bērnu iniciētie metalingvistiskie temati un lingvistiskā attieksme mijiedarbībā ar valodu prakses jautājumiem.

1.2. Vecāku diskursa stratēģijas

Ģimenē lietoto valodu prakse sakņojas vecāku pārliecībā, ka tieši viņi ir atbildīgi par bērnu dzimtās valodas kompetenci, bet vēlāk – pārliecībā par dzimtās valodas un citu valodu vērtību. Līdz ar to izvēli par labu vienai vai otrai valodai ģimenē ietekmē vecāku īstenotie valodas pārvaldības modeļi – pārliecība par labāko stratēģiju saziņā ar bērniem. Cik veiksmīgi darbojas ģimenē pieņemtie valodu lietojuma lēmumi un paņēmieni dzimtās valodas saglabāšanai, tiek spriests gan pašā ģimenē, gan vecāki saņem vērtējumu arī no malas (to īpaši nelūdzot). Piemēram, ar video starpniecību sazvanoties ar radiem un draugiem vai viesojoties ģimenes izcelsmes valstī. T. s. panākumu un neizdošanās skala (Wright & Higgins, 2022) ietver daudz dažādu nianšu un valodas prasmes līmeņu, kurus visprecīzāk pamana paši vecāki, izsakot vērtējumu par bērnu prasmi runāt, atbildēt vai lasīt un rakstīt. Skalas panākumu pusē tiek iekļautas situācijas, kad bērni atbild vecākiem tajā valodā, kurā tiek uzrunāti. Savukārt pretējā skalas puse ietver situācijas, kad bērni atbild jau mītnes zemes valodā, kas bieži ir arī dzimtā valoda vienam no vecākiem; paši vecāki to raksturo kā neveiksmi, un ir skaidri saskatāma psihoemocionālā fona klātbūtne, proti, skumjas un kauns, jo kaut kas nav izdevies.

Ģimenes valodas politikas pētījumos (Lanza, 1997; Lanza & Lexander, 2019; de Houwer & Nakamura, 2021) ir apzinātas un definētas vecāku diskursa stratēģijas (angļu val. *parental discourse strategies*) jeb paņēmieni, kas atklāj, kā vecāki reaģē, ja bērns, piemēram, atbild ne tajā valodā, kurā viņu ir uzrunājusi mamma, tētis vai vecvecāki. Šīs stratēģijas jau 20. gadsimta 90. gados definēja sociolingviste Elizabete Lanca (*Elizabeth Lanza*), pētot un analizējot valodu lietojuma praksi Norvēģijas amerikāņu-norvēģu bilingvālajās ģimenēs (Lanza, 1997). Autore pētīja gadījumus, kad bērni sarunā ar vecākiem pārslēdzas no norvēģu valodas uz angļu valodu vai otrādi, un vecāku reakciju uz to. Viņas pētījuma mērķis bija saprast, kāpēc dažās ģimenēs vecākiem izdodas labāk noturēt līdzsvaru starp abām valodām un attīstīt bērnu abas dzimtās valodas un dažās – bērni ātrāk pielāgojas tikai mītnes zemes valodai, kas ģimenē sāk izspiest otru dzimto valodu. E. Lanca secināja, ka atbilde ir meklējama vecāku izmantotajā stratēģijā ikdienas komunikācijā ar bērniem. Pētniece formulēja piecas stratēģijas, kas tika novērotas vecāku saziņā ar bērniem individuālā vai sociālā bilingvisma (multilingvisma) kontekstā (stratēģiju aprakstos minētie piemēri ir pielāgoti latviešu diasporas valodas situācijai):

1) mītnes zemes valodas minimālas prasmes stratēģija (angļu val. *Minimal Grasp Strategy*), kas izpaužas kā vecāku pašu konsekvents dzimtās valodas lietojums un prasība bērniem saziņā ar vecākiem lietot noteiktu valodu, proti, sagaidīt no bērna atbildi, piemēram, diasporas latviešu ģimenēs – latviešu valodā;

2) izteiktā minēšanas stratēģija (angļu val. *Expressed Guess Strategy*), piemēram, ja Norvēģijas latviešu ģimenē bērns sāk runāt norvēģu valodā, tad vecāki pārjautā latviski: „Vai tu gribēji teikt…?";

3) pieaugušā atkārtošanas stratēģija (angļu val. *Adult Repetition*) – vecāki atkārto, piemēram, latviešu valodā to, ko bērns ir izteicis angļu valodā, stingri neuzstājot, lai bērns to pasaka latviski (lai gan varētu notikt arī tā, ka bērns to dara pats);

4) tālāk virzīšanās stratēģija (angļu val. *Move on Strategy*) izpaužas, kad pieaugušais nereaģē uz bērna izvēlēto valodu (piem., angļu), necenšas ietekmēt, mainīt tās izvēli, bet pats turpina runāt ar bērnu savā dzimtajā valodā (piem., latviešu valodā);

5) valodas (no)maiņas stratēģija (angļu val. *Language Switching*) – pieaugušie pārslēdzas uz bērna runāto valodu vai regulāri maina valodas no vienas uz otru, piemēram, no latviešu uz vācu valodu vai otrādi.

Kā redzams no dotā stratēģiju formulējuma un apraksta, tā ir pakāpeniska virzīšanās no galvenokārt monolingvālām stratēģijām uz tādām, kas atklāj arvien pieaugošu otrās (un trešās) valodas lietojuma īpatsvaru. Valodnieki stratēģijas ir aprakstījuši un katru no tām nošķīruši, lai labāk varētu saskatīt atšķirības, taču praksē redzams, ka vienā ģimenē un pat vienas sarunas laikā vecāki var izmantot vairākas no tām. Tāpat pētījumi atklāj arī bērnu ietekmi, spēju mainīt gan ģimenē pieņemtos valodu prakses lietojuma nosacījumus, gan iniciēt un ieviest citu valodu lietojuma praksi.

1.3. Bērna aģentspēja

Līdztekus teorētiskajā literatūrā plaši izvērstajam un pētnieciskajā praksē daudzpusīgi aplūkotajam tematam par vecāku lomu (etniskās) valodas saglabāšanai mājās pēdējā desmitgadē liela uzmanība tiek pievērsta arī bērnu spējai iniciēt un ietekmēt valodu lietojuma un plānošanas jautājumus (piem., Smith-Christmas, 2020; Zhan, 2023). Teorētiskajā literatūrā un pētījumos arvien biežāk bērni tiek uztverti kā līdzvērtīgi ģimenes valodas politikas veidotāji, valodas lietojuma organizētāji (angļu val. *managers*) (Bissinger, 2021, 30), kam ir savs viedoklis, motīvi un intereses saistībā ar valodu lietojumu mājās, kā arī vērā ņemama kapacitāte iesaistīties un pieņemt lēmumus par ģimenes valodas praksi.

Vismaz divi pētījumi ir uzskatāmi par īpaši būtiskiem pagrieziena punktiem ģimenes valodas politikas pētniecībā. Hronoloģiski pirmais ir Džozefa Gafarangas (*Joseph Gafaranga*) pētījums par valodas maiņu Ruandas kopienā Beļģijā. Veicot iegūto interviju sarunu analīzi, Dž. Gafaranga atklāja, ka kiņaruandu-franču ģimenēs bērni atklāti pretojās kiņaruandas (etniskā mantojuma valodas un vienas no valsts valodām Ruandā) lietojumam mājās, priekšroku dodot sabiedrībā dominējošai franču valodai. Bērnu (lingvistiskā) pretošanās ir izpaudusies dažādos veidos, piemēram, atbildot franču valodā uz vecāku uzdoto jautājumu kiņaruandu valodā un uzstājot uz literāro darbu tulkojumu iegādi franču valodā. Bērnu izvēles un rīcības ietekmē bilingvāla ģimene pakāpeniski kļuva par monolingvālu ģimeni (Gafaranga, 2010; 2011).

Otrs turpmāko pētījumu ierosinātājs ir Linas Raitas Foglas (*Lyn Wright Fogle*) (2012; 2013) pētījums par transnacionālām ģimenēm, resp., ASV dzīvojošiem vecākiem ar adoptētiem krievu tautības bērniem dažādos vecumos. L. R. Fogla ir vākusi datus (intervijas ar adoptētājiem, adoptētāju ierakstītās sarunas ar bērniem vakariņu un rotaļu, skolas mājasdarbu pildīšanas laikā, grāmatu lasīšanas brīžos, arī bērnu savstarpējās sarunas), lai analizētu, kā sabiedrībā dominējošā valodas ideoloģija, adoptētāju kultūras pārliecība un viņu vēlme piedāvāt bērniem vislabāko ģimenes valodas pārvaldības modeli ietekmē adoptēto bērnu socializāciju jaunajās ģimenēs un mītnes zemē, t. sk. to, kā bērni apzinās savu valodas lietotāja aģentspēju un viņu reāli ieviestās izmaiņas valodas apguvē un lietojumā jaunajā vidē. Savā pētījumā L. R. Fogla ir identificējusi bērnu pretestību, līdzdalību un viņu rosinātās pārrunas kā galvenos bērnu aģentspējas izpausmes veidus.

Kopumā pētniece izceļ, ka ģimenes valodas politikas pētījumos ir svarīgi ne tikai analizēt, ko bērni dara (piem., pretojas vecāku valodas pārvaldības modelim), bet arī saprast, kā šīs aģentspējas izpausmes ietekmē pašreizējo un turpmāko ģimenes valodas praksi (Fogle, 2012, 41).

Vēlākos pētījumos nostabilizējas bērna aģentspējas izpratne, ar to saprotot bērna spēju izprast valodas lietojuma vidi, izdarīt metalingvistiskas izvēles un iniciēt izmaiņas ģimenes valodas praksē. Piemēram, Kesija Smita-Kristmasa (*Cassie Smith-Christmas*) (2020) bērna aģentspēju raksturo, ņemot vērā četrus savstarpēji saistītus komponentus: atbilstības režīmu (angļu val. *compliance regime*), lingvistiskās normas (angļu val. *linguistic norms*), lingvistisko kompetenci (angļu val. *linguistic competence*) un varas dinamiku (angļu val. *power dynamics*). Pētniece īpaši izceļ atbilstības režīma un lingvistiskās kompetences būtisko lomu bērna aģentspējā, tāpēc šo komponentu apraksts ir sniegts vispirms.

Atbilstības režīms tiek definēts kā bērna piekrišana vecāku prasībām, pavēlēm (piem., „Pacel mantiņu!" vai „Atbildi latviski!"), to izpilde (sk. arī Kuczynski & Hildebrandt, 1997, 240). Tipisks vecāku / aprūpētāju vēlamais atbilstības režīma piemērs būtu bērna sekošana ģimenes valodas pārvaldības modelim: viens vecāks – viena valoda (piem., mamma – latviešu valoda, tētis – vācu valoda). Ir daudz pētījumu par vecāku stratēģijām, kā ietekmēt bērnu valodu lietojumu, lai saglabātu vēlamo valodas pārvaldības modeli (piem., Lanza, 1997; Smith-Christmas et al., 2018;

sk. arī rakstā iepriekš). Bērna iebildumi vai nepakļaušanās pavēlei (resp., neatbilstība, angļu val. *non-compliance*) tādējādi tiek traktēta kā pretošanās vecāku vadītam ģimenes valodas pārvaldības modelim un tiek uzskatīta par būtisku bērnu aģenstpējas izpausmi praksē.

K. Smita-Kristmasa savos pētījumos ir secinājusi: ja bērnam vienā no ģimenes valodām ir komunikācijai nepietiekamas valodas zināšanas (piem., bērns nezina verbu pagātnes formas) un lingvistiskie resursi (jo īpaši vārdu krājums), bērns visticamāk izvēlas lietot to valodu, kurā jūtas (lingvistiski) brīvāk, pat ja viņš vēlētos izmantot arī šo ģimenes valodu. Šāda situācija visbiežāk ir novērojama diasporas otrajā un trešajā paaudzē sociāli ietekmīgākas valodas vidē (piem., Smith-Christmas, 2016; 2018). Tā kā lingvistiskā kompetence var būt viens no iemesliem noteiktas valodas lietojuma noraidīšanai, no vienas puses, lingvistiskās kompetences līmenis pētījumos tiek aplūkots kā būtisks bērnu valodas izvēles un valodas lietojuma pārmaiņu identifikators (bērns nevar attīstīt savu lingvistisko kompetenci, ja nemēģina valodu lietot). No otras puses, vairāki pētījumi rāda, ka bērni savu lingvistiskās kompetences nepietiekamību vai trūkumu apzināti izmanto noteiktiem mērķiem, visbiežāk vecāku uzmanības iegūšanai / noturēšanai (piem., bērna pieļautās gramatiskās kļūdas tēva dzimtajā valodā rosina tēvu iesaistīties sarunā – par arābu valodas lietojumu bilingvālā Apvienotajā Karalistē dzīvojošā ģimenē sk. Said & Zhu, 2019) un vēlamā iegūšanai (valodas lietojums kā pozitīvs faktors vecāku labvēlībai).

Lingvistiskās normas ir cieši saistītas ar abiem iepriekš aplūkotajiem komponentiem. Pētījumos tās bieži tiek aplūkotas, lai apspriestu situācijas, kurās vecāki pārkāpj pašu pieņemtos valodas lietojuma nosacījumus (piem., atbild nevis ierastajā saziņas valodā (galvenokārt savā dzimtajā valodā), bet bērna izvēlētajā valodā, piem., angļu valodā) un bērni eksplicīti reaģē uz lingvistiskajai normai neatbilstošu valodas izvēli (piem., Smith-Christmas, 2023; Palviainen & Boyd, 2013).

Varas dinamika kā pēdējais – ceturtais – pētnieces definētais bērnu aģentspējas izpratnes komponents galvenokārt ir saistīta ar bērna „valodas eksperta" un komunikācijas mediatora lomu gadījumos, kad bērna jaunās mītnes zemes valodas zināšanas un prasmes ir labākas par vecāku lingvistisko kompetenci. Šādi gadījumi var izpausties runas situācijās ar skolas

direktoru, ārstu, policistu, imigrācijas dienesta darbinieku u. tml., uzliekot emocionāli piesātinātu un augstu atbildības slogu bērniem (sk., piem., par meksikāņu imigrantu ģimenes sarunu ar policistu mājās ASV – Gallo, 2017). Kā atzīst pētnieki, šādas situācijas rada diskomfortu abām pusēm – vecākiem un bērniem (sk. arī Smith-Christmas, 2023; Revis, 2016).

Teorētiskā izpratne un praktiskie pētījumi par ģimenes valodas politiku, vecāku diskursa stratēģijām un bērna aģentspēju ir raksta autoru pētījuma pamatā. Tā metodoloģisko soļu un iegūto datu raksturojums ir sniegts nākamajā sadaļā.

2. Pētījuma dati un metodoloģija

Raksts ir izstrādāts valsts pētījumu programmas projekta „Mūsdienu latviešu valodas attīstība un lietojums" (2022–2024, vad. Ina Druviete) apakšprojektā par bērnu valodas apguvi, prasmēm un lietojumu. Raksta autores bija atbildīgas par šī apakšprojekta moduli „Ģimenes valodas pārvaldība un prakse latviešu diasporā", pievēršot uzmanību ģimenes locekļu lingvistiskajai pārliecībai, valodu plānošanai un praksei, lai saglabātu latviešu valodu kā vienu no ģimenes valodām latviešu diasporā.

Raksta autoru pētījumā tika izmantotas kvalitatīvās datu ieguves metodes: daļēji strukturētās intervijas, vecāku veiktie audio / video ieraksti – sarunas ar bērniem un mācību stundu (klātienes un tiešsaistes) vērojumi latviešu diasporas nedēļas nogales skolās. Tā kā šajā rakstā ir izmantotas daļēji strukturētās intervijas, nākamajā rindkopā ir dots plašāks to struktūras apraksts.

Daļēji strukturētās intervijas veidoja 18 jautājumi, kas tika grupēti četrās daļās: 1) valodu lietojums ģimenē; 2) valodu lietojums makrovidē, t. i., saziņā ar kaimiņiem, ar latviešu diasporu u. tml.; 3) viesošanās Latvijā, reemigrācijas iespējamība; 4) valodu (latviešu valodas, citas ģimenes valodas, jaunās mītnes zemes valodas) uztvere un nozīme ģimenē. Visvairāk jautājumu tika iekļauts pirmajā daļā, lai iegūtu informāciju par vienošanos starp ģimenes locekļiem par ģimenē lietojamām valodām, reālo valodas praksi dažādās ikdienas situācijās (piem., ēdot vakariņas, skatoties filmu, lasot grāmatas) un par saziņu ar radiniekiem un draugiem Latvijā (t. i., par saziņas veidiem, biežumu, komunikācijas problēmām u. tml.).

Jautājumi par valodas situāciju makrovidē bija vērsti uz sociolingvistiskā konteksta apzināšanu, lai labāk saprastu mikrovidē – ģimenē – notiekošos valodas pārvaldības un lietojuma procesus. Trešajā jautājumu grupā tika iekļauti jautājumi par Latvijas apmeklējumu biežumu, pieredzi un ietekmi uz bērnu latviešu valodas lietojumu un lingvistiskās kompetences attīstību. Savukārt pēdējā jautājumu daļa tika izveidota, lai noskaidrotu informantu lingvistisko attieksmi pret ģimenē un sabiedrībā lietotajām valodām, centienus pilnveidot lingvistisko kompetenci kādā ģimenes vai jaunās mītnes zemes valodā un viņu pamanītās pārmaiņas savā un Latvijas iedzīvotāju latviešu valodas lietojumā. Papildu jautājumu uzdošana tika plānota atkarībā no katra atsevišķā ģimenes gadījuma un informanta(-u) vēlmes un intereses metalingvistiski reflektēt par valodas situāciju ģimenē. Piemēram, viens jautājumu paplašinājums bija saistīts ar bērnu pieredzi jaunās mītnes zemes skolā vai Latvijas izglītības iestādēs visas ģimenes vai atsevišķu ģimenes locekļu reemigrācijas (īslaicīgas vai pilnīgas) dēļ.

Intervēšana tika plānota un notika 2023. gadā. Informanti tika izvēlēti, par pamatu ņemot trīs kritērijus: 1) latviešu valoda kā dzimtā valoda vismaz vienam no vecākiem; 2) ģimenē ir vismaz viens bērns, kas ir vecāks par diviem gadiem; 3) piederība pie t. s. jaunās diasporas (resp., informanti ir izbraukuši no Latvijas pēc valsts neatkarības atgūšanas). Tā kā raksta autores ir sadarbojušās ar latviešu diasporas skolām, to skolotājiem un vecākiem jau pirms pētījuma sākšanas, tad tie respondenti, kuri piekrita intervijām, datu ieguves laikā lielākoties darbojās nedēļas nogales skolās vai bija vecāki, kas ved savus bērnus uz tām. Ņemot vērā ģimeņu iesaistīšanos diasporas kopienas sabiedriskajā dzīvē (jo īpaši nedēļas nogales skolās) un centienus uzturēt latvietību jaunajā mītnes zemē, tās ir uzskatāmas par aktīvajām diasporas ģimenēm. Potenciālie informanti tika uzrunāti personiski klātienē vai ar e-pasta starpniecību, sniedzot vispārīgu informāciju par pētījumu un iepriekš daloties ar intervijas jautājumiem, ja informanti izteica vēlmi zināt jautājumus jau pirms intervijas.

Kopumā ir iegūtas 20 intervijas (25–80 min. garas) ar latviski runājošiem informantiem, kas dzīvo kādā no Eiropas valstīm (Lielbritānijā, Īrijā, Norvēģijā, Dānijā, Vācijā, Spānijā un Grieķijā), ASV vai Jaunzēlandē. Lai gan uz interviju tika aicināti abi vecāki un bērni, visos gadījumos informantes ir mammas, vienā intervijā piedalījās arī respondentes divi pieaugušie bērni (sk. pielikuma 1. tabulā informantes ģimenes profila

aprakstu). Intervijās pieminēto bērnu vecums ir amplitūdā no diviem mēnešiem līdz 36 gadiem, taču, analizējot bērna aģentspēju, vārds *bērns* ir attiecināts uz nepilngadīgajiem bērniem, kuri vēl dzīvo kopā ar vecākiem.

Respondenšu ģimenes profili ir sniegti raksta pielikuma 1. tabulā, norādot katras informantes identifikatoru, ziņas par ģimenes mītnes zemi un tajā pavadīto laiku, bērniem un ģimenē lietotajām valodām. Tā kā interviju satura analīzē tika pamanītas atšķirības starp ģimenēm vecāku dzimtās valodas, vecāku savstarpējā saziņā un ar bērniem lietoto valodu skaita dēļ, pētījuma laikā ģimenes tika klasificētas trīs grupās (tipos):

1) ģimenes, kurās abiem vecākiem ir viena dzimtā valoda (šajā gadījumā – latviešu valoda) un kurās vecāki sazinās savā starpā un runā ar bērniem kopīgajā dzimtajā valodā (resp., latviešu valodā);

2) ģimenes, kurās katram no vecākiem ir sava dzimtā valoda (šajā gadījumā – latviešu valoda un vēl kāda cita valoda) un kurās vecāki savā starpā sazinās viena vecāka dzimtajā valodā, kas vienlaikus ir arī jaunās mītnes zemes valoda (resp., šajā gadījumā – vīra dzimtajā un sabiedrības valodā);

3) ģimenes, kurās katram no vecākiem ir sava dzimtā valoda (šajā gadījumā – latviešu valoda un vēl kāda cita valoda) un kurās vecāki savā starpā sazinās valodā, kas nav jaunās mītnes zemes valoda (šajā gadījumā – angļu valoda ne angliski runājošās valstīs).

Veidojot ģimeņu tipoloģiju, tika ņemti vērā arī divi būtiski apstākļi. Pirmkārt, visas pētījumā iekļautās ģimenes ir multilingvālas, jo visās ģimenēs tiek runātas vairākas valodas, arī ģimenēs, kur abi vecāki runā latviešu valodā, atšķiras tikai valodu lietojuma intensitāte, ģimenes locekļu attieksme pret daudzvalodību mājās un viņu centieni mainīt / saglabāt šādu valodu praksi. Otrkārt, valodu kombinācijas ģimenēs ir dažādas; piemēram, pastāv ģimenes, kurās viens no vecākiem izvēlas ar bērnu(-iem) runāt nevis savā dzimtajā valodā, bet citā valodā, kas nav otra vecāka dzimtā valoda un/vai jaunās mītnes zemes vai angļu valoda. Pētījumā iekļauta viena ASV dzīvojoša ģimene (sk. SŠ informantes ģimenes profila aprakstu pielikuma 1. tabulā), kurā divu dēlu mammas dzimtā valoda ir latviešu valoda, tēta – kurdu valoda, taču tētis saziņā ar bērniem

lieto zviedru valodu, kurā viņš ir ieguvis augstāko izglītību Zviedrijā, bet abi vecāki savā starpā runā angļu valodā.

Interviju satura analīzē tika ņemti vērā kvalitatīvo pētījumu metodoloģijas principi, t. i., kodējot un indeksējot nozīmīgus konceptus, grupējot galvenos kodus, veidojot un sistematizējot kategorijas. Šī pētījuma vajadzībām tika izveidotas četras kategorijas:

1) informantu aprakstītā valodu prakse;

2) lingvistiskā attieksme;

3) vecāku diskursa stratēģijas;

4) bērna aģentspēja.

Katra kategorija tika atklāta, izmantojot būtiskākos analīzes kodus. Informantu aprakstītās valodas prakses kategorijā tika iekļautas divas kodu sistēmas. Vienas kodu sistēmas pamatā ir **valoda**: latviešu valoda, cita ģimenes valoda (piem., vācu, angļu, norvēģu, dāņu, spāņu un zviedru valoda), sabiedrības (mītnes zemes) valoda (piem., angļu, vācu un spāņu valoda), angļu valoda kā ne jaunās mītnes zemes valoda, citas valodas vai dialekti (piem., krievu, lietuviešu, valensiešu un maoru valoda), arī lingvistisko kodu variēšana (angļu val. *translanguaging*). Otras kodu sistēmas pamatā – **saziņas partneru kombinācijas**: vecāki savā starpā, vecāki ar bērniem, bērni savā starpā, ģimenes locekļi ar paplašināto ģimeni mītnes zemē un/vai Latvijā, vecāki ar kaimiņiem, bērni ar draugiem u. tml.

Valodas attieksmes kategorijas analīzes pamatā bija divas grupas – pozitīva un negatīva lingvistiskā attieksme, identificējot to raksturojošos atslēgvārdus.

Vecāku diskursa stratēģijas kategorijas pamatā ir teorētiskajā literatūrā piedāvātais piecu stratēģiju iedalījums, kas ir aprakstīts teorētiskā pamatojuma daļā (sk. 1.2. apakšsadaļu „Vecāku diskursa stratēģijas"). Interviju ekscerptos tika kodēti tieši vai netieši nosauktie paņēmieni jeb stratēģijas, ko vecāki izmanto sarunās ar bērniem situācijās, kad viņi atbild kādā no valodām, kas nav ģimenē lietotā valoda.

Galvenie bērna aģentspējas noteikšanas un analīzes kodi bija:

- kāda ģimenes locekļa (t. sk. bērna) ierosinātas / veiktas **izmaiņas** ierastā ģimenes valodas pārvaldībā un/vai praksē (piem., vecāka negaidīta prasība lietot kādu valodu noteiktā runas situācijā vai bērna neierasts valodas(-u) lietojums runas aktā);

- saziņas partneru (t. sk. bērna) verbāla vai neverbāla **reakcija** uz šīm izmaiņām (piem., uz neierastu savu vai cita ģimenes locekļa runas aktu).

Datu analīzē atsevišķi ir aplūkotas divas galvenās tematiskās kategorijas: vecāku diskursa stratēģijas un bērna aģentspēja. Lingvistiskā attieksme un valodu prakse kā būtiski ģimenes valodas politikas komponenti ir integrēti abu iepriekš minēto kategoriju apskatā un datu interpretācijā.

3. Datu analīze

Pirms datu analīzes nepieciešams uzsvērt, ka pētījumā analizētie un iztirzātie bērnu aģentspējas apstākļi, izpausmes veidi un rezultāti, kā arī vecāku izmantotie paņēmieni noturēt un attīstīt sarunu ar bērniem tikai latviešu valodā atklāj respondenšu (mammu) skatījumu, to, ko viņas intervijas laikā atcerējās un vēlējās izcelt. Respondenšu naratīvos, iespējams, nav iekļautas vai ir pārprastas kādas bērnam(-iem) būtiskas sajūtu, rīcības iemeslu un mērķu, arī runas situācijas apstākļu nianses, kā arī maz parādās citu ģimenes locekļu redzējums par valodu plānojumu un praksi ģimenēs.

Tāpat jāņem vērā fakts, ka intervijās tiešā veidā netika jautāts par vecāku un bērnu kopā pavadītā laika apjomu ikdienā (daudzās intervijās tas atklājas netieši, raksturojot vecāku darba specifiku un/vai bērnu ārpusskolas aktivitātes), līdz ar to ģimenes valodas(-u) lietojuma biežums un intensitāte kā ģimenes valodas(-u) noturības ietekmes faktors ir interpretējams piesardzīgi.

3.1. Vecāku diskursa stratēģijas

Stāstot par valodu praksi mājās, par valodu lietojumu saziņā ar bērniem, par viņu atbildēs izmantotajām valodām un par valodām bērnu savstarpējā saziņā (detalizēti sk. pielikuma 1. tabulā), respondentes lielākoties

netieši atklāj, kuras stratēģijas tiek izmantotas, lai veicinātu sarunas gaitu latviešu valodā. Interviju datos ir pamanāms visu piecu teorētiskajā literatūrā minēto stratēģiju lietojums: vecāki mēdz būt ļoti principiāli un nepiekāpīgi, pieprasot bērniem atbildēt latviešu valodā (mītnes zemes valodas minimālas prasmes stratēģija). Ikdienas situācijās tiek lietotas arī pārjautāšanas un atkārtošanas stratēģijas, netieši rosinot komunikācijā izmantot vairāk latviešu valodu. Taču informantes stāsta arī par pagurumu un *padošanos*, kad vairs neuzstāj, lai bērni atbild latviski (tālāk virzīšanās stratēģija), vai dažbrīd pašas pārslēdzas uz mītnes zemes valodu (valodas (no)maiņas stratēģija). Kā redzams dotajā stratēģiju formulējumā un aprakstā (sk. vairāk 1. sadaļā „Teorētiskais pamatojums"), tā ir pakāpeniska virzīšanās no galvenokārt monolingvālām stratēģijām uz tādām, kas atklāj arvien pieaugošu otrās (un trešās) valodas lietojuma īpatsvaru. Teorētiskajā literatūrā stratēģijas ir nošķirtas, lai labāk varētu saskatīt atšķirības, taču mājās, praksē ir pamanāms, ka vienā ģimenē un pat vienas sarunas laikā vecāki var izmantot vairākas stratēģijas:

> 1. *Mēs konstanti sarunājamies* ***tikai latviešu valodā***[2]*, un bij*[3]*… Jā, es, vēl tāda nianse par norvēģu valodu, kur es teicu, ka es viņām nemācīšu, bet es atceros, ka viņas vēl man pat bērnudārziņā palūdza, ka…* ***un tur es ļāvu, ka… bērnudārza lietām, kas ir notikušas****, es redzēju, ka viņām ir grūti atstāstīt,* ***un tad es viņām ļāvu to, kas ir noticis bērnudārziņā, izstāstīt norvēģu valodā*** (LD; 11 gadus vecas dvīņu meitas; Norvēģija[4]).

1. piemēra citātā un citos šīs pašas intervijas piemēros ir spilgti redzams, ka ģimenē sarunas notiek gan monolingvāli – latviešu valodā –, gan arī norvēģu valodā, kad dvīņu meitenes, kurām intervijas brīdī ir 11 gadi un kuras Norvēģijā dzīvo jau kopš dzimšanas, vēlas par bērnudārzā piedzīvoto stāstīt arī norvēģu valodā. Mamma intervijas laikā vairākkārt uzsver, ka nepieņem, ja meitas sāk jaukt valodas, proti, ikdienas sarunās pārslēdzas no latviešu valodas uz norvēģu vai angļu valodu. Intervijā teiktais

---

[2] Šeit un turpmāk visi izcēlumi ekscerptos ir autoru veikti.

[3] Piemēri rakstā citēti, saglabājot respondentu oriģinālvalodu.

[4] Iekavās aiz piemēriem dots respondentes identifikators, bērnu skaits un vecums un jaunās mītnes zemes valsts.

atklāj respondentes stingro nostāju un prasību konsekventi turēties pie vienas valodas un apzināti, mērķtiecīgi pieprasīt to arī no bērniem:

> 2. *[..]* ***es ļoti esmu principiāla, ka nevar, piemēram, jaukt angļu valodas vārdus iekšā, ja mēs runājam latviski. Ja tu runā visu teikumu angliski, tad tas ir okei, ja tu izvēlies to, bet tu nevari vienu vārdu pateikt norvēģiski, vienu latviski un vienu angliski.*** *Tādu teikumu es neakceptēju, respektīvi. Tad es lūdzu to pateikt vēlreiz, vienā valodā. Jā, tur es esmu principiāla, tur ir tas, ko es minēju pašā sākumā,* ***ko tā latviešu valodas skolotāja iemācīja: izrādi nu vienalga kurai valodai šo cieņu, ka tu nejauc iekšā. Protams, ja tur ir kādi tur izņēmumi, ka tas vārds vienkārši angliski ir tāds, ko visi izmanto, jo tik principiāla absolūti es arī neesmu****, jo ir dažkārt, arī iepinu kādu angļu valodas vārdu, bet principā mēģinu izvairīties no tā* (LD; 11 gadus vecas dvīņu meitas; Norvēģija).

2. piemērs atspoguļo respondentes lingvistisko attieksmi pret kodu variēšanu vienas sarunas laikā, pārslēgšanos no vienas valodas uz otru izteikuma vidū. Viņai nav iebildumu pret citām valodām (norvēģu un angļu) un to izmantošanu arī ģimenē, taču kategoriski tiek noraidīta valodu jaukšana. Respondentes lingvistiskā pārliecība, kā to atklāj pašas teiktais (*ko tā latviešu valodas skolotāja iemācīja: izrādi nu vienalga kurai valodai šo cieņu, ka tu nejauc iekšā*) ir balstīta preskriptīvisma ideoloģijā, kas ir noturīga vēl no skolas laikiem, dzīvojot Latvijā. Cieņas izrādīšana valodai, saglabājot to tīru un nepiesārņotu ar citu valodu elementiem, ir vērtība, ko iemācījusi latviešu valodas skolotāja. Šāda valodas ideoloģija netieši atklāj Latvijas sociolingvistisko situāciju, proti, latviešu un krievu valodas līdzāspastāvēšanu sabiedrībā, krievu valodas elementu ienākšanu un pārņemšanu latviešu valodā un latviešu sabiedrības kritisko nostāju pret to. Preskriptīvisma pētniece Dace Strelēvica-Ošiņa rūpes par valodas pareizību Latvijā saista ar augstu nacionālo pašapziņu un patriotisma jūtām, kas motivē sargāt valodu „no iespējamās „degradācijas”” (Strelēvica-Ošiņa, 2011, 17).

Tomēr sabiedrības bilingvisma situācija Latvijā atšķiras no privātās jomas diasporas ģimenēs. To apliecina arī 2. piemēra otrā daļa, kurā ļoti konsekventi noskaņotā respondente, iespējams, vairāk sākot reflektēt par valodu praktisko lietojumu gan mājās, gan savā runā, atzīst, ka, protams, ir arī

izņēmumi. Viņa cenšas izteikumu veidot tikai vienā valodā, taču ne vienmēr vēlamais sakrīt ar reālo; neapmierinātība pašai ar sevi atspoguļojas darbības vārda *iepinu* lietojumā (*dažkārt iepinu kādu angļu valodas vārdu*).

Savukārt analizējot vecāku izmantotās stratēģijas, abi iepriekš minētie intervijas fragmenti norāda gan uz konsekventu prasību mājās runāt tikai latviešu valodā (abiem vecākiem latviešu valoda ir dzimtā valoda, sk. pielikuma 1. tabulu), gan uz vecāku elastīgu spēju adaptēties konkrētai ikdienas situācijai. Respondente apzināti uzsver, ka tie ir atsevišķi brīži, kad sabiedrības valoda (norvēģu) ienāk mājās līdz ar bērniem un viņu (pirms)skolas ikdienā piedzīvotajiem notikumiem. Mammas pielāgošanās šādām situācijām, iesaistoties sarunā norvēģu valodā, norāda uz valodas (no)maiņas stratēģiju, kuras regulāra izmantošana pakāpeniski var virzīt uz ģimenes valodas nomaiņu pret sabiedrībā lietoto valodu (šajā gadījumā no latviešu uz norvēģu valodu).

Mītnes zemes valodas minimālas prasmes stratēģija, kā to atklāj respondenšu stāsti, tiek izmantota visās monolingvālajās ģimenēs, kurās abu vecāku dzimtā valoda ir latviešu valoda, un daļēji arī bilingvālajās un trilingvālajās ģimenēs, kurās latviešu valoda kā dzimtā valoda ir tikai mammām. Tomēr, lai kā arī vecāki necenstos noturēt latviešu valodu, ar katru gadu, bērniem pieaugot, tātad arvien vairāk socializējoties sabiedrībā, ģimenē ienāk arī citas valodas. Visātrāk tas ir pamanāms, vērojot sarunas pašu bērnu starpā (sk. pielikuma 1. tabulā pēdējo kolonnu „Bērnu savstarpējā saziņas valoda"). Tomēr, kā rāda nākamais 3. piemērs, vecāku konsekventā prasība sarunā ar viņiem lietot tikai latviešu valodu nes augļus:

> 3. ***Mums bija ļoti norunāts, ka mēs runāsim tikai latviski mājās.*** *Tā arī tas bija. Tiešām daudzākus gadus. Mēs Īrijā esam apmēram 20 gadus [..]. Kamēr bērni bija mazāki, vispār nebija ar to problēmas,* ***bet tagad, kad viņi ir lieli [..], tad viņi savā starpā arī pāriet uz angļu valodu šad tad*** *[..]. Piemēram, kad bērni, vienalga, cik viņš ir liels, runā ar mani vai ar vīru, tad ir tikai latviski.* ***Viņi pat neiedomājas ar mums runāt angliski*** [smejas]. *Mums arī nav tik laba angļu valoda… un nekad nebūs. Es tā domāju* (IB; 36 gadus veca meita, 27 gadus vecs dēls, 26 gadus veca meita, 18 gadus vecs dēls un 13 gadus veca meita; Īrija).

3. piemērs atspoguļo apzinātu un mērķtiecīgu valodas politikas plānojumu ģimenē (*mums bija* ***ļoti*** *norunāts*) ar uzsvaru, ka ģimenē lietotā valoda būs **tikai** latviešu valoda. Respondente ar lepnumu stāsta, ka, lai arī bērni ir izauguši un viņu ikdienā angļu valoda, iespējams, ir dominējoša, tomēr mājās ar vecākiem bērni *pat neiedomājas runāt angliski.* Valodu prakse šajā ģimenē ir saistīta gan ar lingvistisko attieksmi, pārliecību par latviešu valodas svarīgumu, gan, iespējams, arī ar pašu vecāku valodu prasmēm. Kā respondente saka, viņiem ar vīru *nav tik laba angļu valoda*, pat dzīvojot Īrijā apmēram 20 gadus. Hipotētiski to varētu skaidrot gan ar respondentes vecumu, izbraucot no Latvijas (36 gadi), gan ar piecu bērnu audzināšanu ģimenē, pavadot mājās daudz laika visiem kopā un lietojot latviešu valodu.

Intervijās stāstītais gandrīz neatklāj piemērus, kas ilustrētu otro vecāku diskursa stratēģiju, kas ir izteiktā minēšanas stratēģija. Kā izņēmumu var minēt ASV dzīvojošās respondentes stāstījumu par sarunu ar dēlu, viņam pārnākot no skolas:

> 4. *„Mamma, šodien skolā zīmējām „self portrait", vai ne. Un tad es sapratu – viņš nezin, es teicu: „Vai tas bija pašportrets? Vai tas bija tas, ka tu pats sevi zīmē un tā?". Jā, tas bija pašportrets. Jā, un tas pašportrets tev patīk.* ***Un tu vienkārši vairākas reizes to vārdu lieto un tad pielīp*** (SŠ; 9 un 6 gadus veci dēli; ASV).

Respondente nosauc, izskaidro un atkārto jēdzienu, kuru dēls skolā ir iepazinis angļu valodā un nezina latviešu valodā. Viņas teiktais *un tu vienkārši vairākas reizes to vārdu lieto un tad pielīp* netieši norāda uz apzinātu leksikas krājuma papildināšanu, mācīšanu ar mērķi – lai dēls šo vārdu atceras un citās situācijās lieto jau latviešu valodā.

Izteiktā minēšanas stratēģija ir samērā līdzīga pieaugušā atkārtošanas stratēģijai, un iepriekš minētais intervijas fragments to spilgti atklāj. Mamma sākumā cenšas uzminēt, pārjautājot un nosaucot angliski izteikto vārdu latviešu valodā (*Vai tas bija pašportrets?*), pēc tam viņa komentē, ka savos izteikumos ir atkārtojusi un lietojusi šo vārdu (*pašportrets*) vairākkārt, lai tas *pieliptu*. Taču pieaugušā atkārtošanas stratēģijai ir raksturīgs arī tas, ka vecāki ar nolūku noturēt saziņu latviešu valodā mēdz atkārtot bērnu teikto citās valodās (arī veselus izteikumus), turklāt ne vienmēr veidojot

izvērstas metalingvistiskas sarunas. Kā rāda interviju dati, vecāki vienkārši atkārto bērnu sacīto latviski, dažkārt lūdzot to izdarīt arī viņiem pašiem (par to, kā uz to reaģē bērni, izvērstāk ir analizēts 3.2. apakšsadaļā „Bērna aģentspēja"). Ieskatam viens piemērs:

> 5. *[..]* ***ja viņš man atbildēja angļu valodā, es viņam atbildu to pašu, ko viņam bija jāatbild latviski. Es pateicu latviski un lūdzu viņam atkārtot.*** *Nu, kaut kā tā! Es saku,* ***tas viss bija burtiski ar spēlēm, ar mānīšanos, ar kaut kādām darīšanām****. Man pat ir vēl daži video, kurus mēs nesen ar vīru pārskatījāmies, kad mazajam bija kaut kādi 3 ar pusi, 4 gadi [..]. Cik interesanti,* ***kad viņi aug, kā viņš nevar izteikt kaut ko un kā viņš tur ieliek to angļu valodas vārdu****, un kā mēs tur… nu, jā, tas tā diez gan komiski, bet, nu jā,* ***kaut kā jau tas ir aizgājis pareizajā virzienā*** (VD; 26 un 20 gadus veci dēli; Lielbritānija).

Vecāku pārliecība par latviešu valodu kā vienīgo ģimenes valodu, viņu lingvistiskā attieksme ir ietekmējusi veidu, kā reaģēt uz potenciālām valodas nomaiņas situācijām, proti, atkārtot angļu valodā teikto latviski, turklāt lūdzot to tāpat darīt arī bērniem. Intervijā teiktais arī atklāj, cik sarežģīts ir latviešu valodas saglabāšanas process (*ar spēlēm, ar mānīšanos, ar kaut kādām darīšanām*). Vecāku piekoptie valodas pārvaldības modeļi liecina par regulāru ikdienas darbu latviešu valodas noturēšanā un lietošanā pat ģimenēs, kurās latviešu valoda ir abu vecāku dzimtā valoda. Retrospektīvais skatījums, kad bērni vēl bija mazi, un salīdzinājums ar šo brīdi, kad dēliem jau ir 26 un 20 gadi, ļauj pieņemt, ka vecāku pūles ir vainagojušās panākumiem. Pieaugušo bērnu spēju vēl aizvien sazināties ar vecākiem tikai latviešu valodā respondente metaforiski definē kā kaut ko, *kas ir aizgājis pareizajā virzienā.*

Iepriekš minētie piemēri (1., 2., 3. un 5.) par vecāku izmantotajām stratēģijām saziņā ar bērniem ir no ģimenēm, kuru mājās lietotā valoda pārsvarā ir latviešu valoda, jo tā ir abu vecāku dzimtā valoda (izņēmums – 4. piemērā minētā ģimene). Datubāzē ir viena intervija ar sievieti, kuras vīrs ir pēkšņi miris; ģimenes traģiskā situācija ir ietekmējusi arī valodu lietojuma praksi mājās. Abi vecāki, dzīvojot Lielbritānijā, ģimenē gan savā starpā, gan saziņā ar bērniem ir runājuši latviski.

Jaunākā meita (7 gadi, dzimusi Lielbritānijā), pārnākot no skolas, bija sākusi lietot arī angļu valodu, tomēr viņas ikdiena mājās vairāk pagāja latviešu valodā, regulāri dzirdot, kā tajā sarunājas vecāki. Respektīvi, klausīšanās prasme (receptīvais bilingvisms) latviešu valodā viņai ir attīstījusies labi, taču pēc tēva nāves valodu situācija ģimenē ir mainījusies:

> 6. ***Un tagad, kad es esmu ar viņu viena**, ir tā, ka **it kā es mēģinu runāt latviski un tad kaut kādā brīdī viņa man sāk atbildēt angliski** un tā, un tā. **Un es pati piefiksēju, ka es ar viņu arī sāku runāt angliski**, jo man angļu valoda ar nav īsti problēma, vai ne. Un tad ir tā* [nopūšas], *atkal, atkal es pati sāku ar viņu runāt angliski, nevis latviski. Protams, tādas elementāras lietas: atnes to, aiznes tur, izslēdz gaismu, atnes to, iesim ārā, braucam ar mašīnu – tādas lietas viņa visas saprot un kaut ko var arī atbildēt. **Bet tikko man ar viņu ir jārunā tur par kaut kādām, nu teiksim, situācijām skolā, ka viņa ir bēdīga, ka viņu kāds ir apvainojis kaut ko**, es īsti viņai latviski… Es varu kaut ko ar viņu runāt, bet es zinu, ka tas būs tā* [rāda ar rokām: pa vienu ausi iekšā, pa otru – ārā]. ***Viņa nesapratīs īsti. Līdz ar to tādas sarežģītākas lietas man ar viņu jārunā angliski** [..]. Nu, reāli sanāk tā, **mēs bieži lietojam divas valodas. Es viņai kaut ko saku latviski, tad viņa man kaut ko atbild angliski, es angliski.** Tad es atkal saprotu* [rāda uz galvu], *man jāpārslēdzas uz latviešu valodu, tā ka mums tāds „mič mač" ir* (IK; 28 un 7 gadus vecas meitas; Lielbritānija).

Šajā piemērā ir izteikti pamanāmas valodas (no)maiņas stratēģijas pazīmes, proti, mamma ne tikai vairs necenšas ietekmēt bērna izvēlēto valodu, bet arī pati pielāgojas šādām situācijām, pārejot uz sarunu mītnes zemes valodā, šajā gadījumā – angļu valodā. Kā arguments tiek minēts: meita *nesapratīs īsti*, ja par sarežģītākām situācijām, emocijām u. tml. mamma turpinās runāt latviski. Intervijā aprakstītie notikumi, kas citātā ir pamanāmi samērā nedaudz, respondentes emocionālais bezspēks un nogurums apliecina mūsdienu ģimenes valodas politikas pētījumos (sk., piem., Wright & Higgins, 2022) uzsvērto atziņu, ka valodu prakse un plānošana ģimenēs ne vienmēr ir būtiskākais temats. Ģimenes locekļu labbūtība, vecāku savstarpējās attiecības, kā arī attiecības ar un starp bērniem,

partneru maiņa u. tml. ir nozīmīgāki temati nekā valoda. Harmoniskā vidē pastāv vairāk iespēju attīstīties harmoniskam bilingvismam, kur īpaši svarīga ir etniskā mantojuma valodas saglabāšana un nodošana tālāk nākamajām paaudzēm.

Apakšsadaļas noslēgumā minams vēl kāds piemērs, kas atspoguļo vienu no vecāku stratēģijām, kura līdz šim pētījuma datu analīzē vēl netika minēta, proti, tālāk virzīšanās stratēģija. Pēc vecāku stāstītā otrā un trešā tipa ģimenēs (sk. pielikuma 1. tabulu), kurās kodu variēšana ir neatņemama ikdienas rutīna un notiek regulāri, šis paņēmiens tiek praktizēts, lai nodrošinātu bērnu prasmi vismaz saprast dzirdēto informāciju. Kā atzīst mammas, kuru partneri visbiežāk runā mītnes zemes valodā (angļu, vācu, spāņu u. c.) un to praktizē arī sarunās ar sievu un bērniem, mājās un apkārtējā vidē lietotā valoda ir tik dominējoša, ka latviešu valodu izdodas noturēt tikai receptīvo prasmju līmenī. 7. piemērs ilustrē aprakstīto situāciju.

> 7. [Stāsta par dēlu, 9 gadi] *Pārsvarā, pēdējā laikā tiešām ļoti… atsevišķus vārdus latviski, bet pārsvarā tomēr vāciski arī.* ***Es turpinu latviski runāt*** [smejas], *jo tas man kaut kā…* ***ko es tur ar akcentu runāšu viņam vāciski****. Lai gan, protams, smieklīgi ir situācijās, kad viņi … nu* ***kad mēs tā kā ar ģimeni pie galda sēžam, tad ir šad tad sanāk, ka es vāciski****. Tad viņi saka: „Mamma ar mums vāciski runāja!"* [smaida] (LS; 9 gadus vecs dēls un 7 gadus vecas dvīņu meitas; Vācija).

7. piemērā aprakstītā valodu situācija ģimenē atklāj respondentes emocijas (pat grūtsirdību), neziņu, ko darīt, lai saglabātu latviešu valodu ģimenē un lai bērni tajā spētu ne tikai saprast, bet arī atbildēt. Verbāli izteiktais mijas ar skumjiem smiekliem vai smaidiem, vairāk par sevi, jo turpināt runāt ar bērniem latviski, kad viņi atbild vācu valodā, pašai respondentei, iespējams, šķiet dīvaini un varbūt arī bezcerīgi. Viņa gan to neizsaka vārdos, līdz galam nepamato, varbūt pati baidoties no vārdos izteiktā (*jo tas man kaut kā…*). Kaut arī iemeslam, lai turpinātu runāt ar bērniem latviski, autore min citu pamatojumu (*ko es tur ar akcentu runāšu viņam vāciski*), tomēr reālās ikdienas situācijas, piemēram, pie vakariņu galda, ietekmē kopīgas ģimenes valodas lietojumu, un tā ir vācu valoda. Respondente gan uzsver, ka bērniem šķiet nedabiski un sveši, ja mamma ar viņiem runā

vācu valodā. Tālāk virzīšanās stratēģija izpaužas tādā veidā, ka neatkarīgi no tā, vai bērni ir atbildējuši mammai latviešu vai vācu valodā, viņa saziņu turpina latviešu valodā, cenšoties vismaz ar bērniem runāt savā dzimtajā valodā. Tā kā ģimene dzīvo Vācijā, un vīram vācu valoda ir dzimtā valoda, tad tā ir arī ģimenes savstarpējās saziņas valoda. Turklāt (pirms)skolās, kuras bērni apmeklē, ikdienas un izglītības valoda arī ir vācu valoda. Šādās situācijās latviešu valodai ir grūti konkurēt, īpaši, kā tas tika uzsvērts arī intervijā, ar bērniem domātiem daudzveidīgiem, izziņošiem un atraktīviem raidījumiem, televīzijas programmām, medijiem un grāmatām, kas ir pieejamas vācu valodā:

> 8. *[..]* ***latviešu filmām nav īpaši tik lielas izvēles*** *diemžēl… [..]* ***Bērni ļoti daudz klausās arī tās raidlugas vāciski, bet latviski,*** *nu viņas… Mēs mēģinājām klausīties kaut ko, nezinu* [noraidoši māj ar galvu]… ***Tā kvalitāte nav īsti, kaut kā neatbilst*** (LS; 9 gadus vecs dēls un 7 gadus vecas dvīņu meitas; Vācija).

8. piemērā paustais piesaka vēl vienu tematu, kas ir cieši saistīts ar ģimenes valodas politiku, bet netiks izvērsts šajā rakstā. Tas ir viens no valodas pārvaldības aspektiem – kas ģimenē tiek darīts, kādas valodu attīstošas darbības, sarunas, spēles tiek piedāvātas bērniem un kā tiek attīstīta prasme lasīt un rakstīt (tekstpratība) latviešu valodā. Intervijās ir pamanāmas arī vecāku bažas par to, cik daudz laika viņi patērē, lai atrastu bērnu vecumam un valodas prasmes līmenim piemērotu saturu latviešu valodā vai lai to adaptētu tieši saviem bērniem. Izšķirošs, kā tas atklājas 8. piemērā, var būt arī piedāvātais saturs. Ja filma vai grāmata latviešu valodā spēs bērnu ieinteresēt, tad tas būs ceļš uz valodas noturību un attīstību; ja ne, tad izvēle būs par labu citam saturam, iespējams, citā valodā. Te parādās jau bērna kā aktīva situācijas ietekmētāja loma, par ko būs stāstīts nākamajā apakšsadaļā.

3.2. Bērna aģentspēja

Interviju padziļinātā satura analīzē ir noskaidrots, ka bērna aģentspēja visspilgtāk izpaužas runas situācijās, kurās:

1) bērns nejūtas emocionāli ērti zema (vai nepietiekama) valodas prasmes līmeņa un ierobežotu valodas resursu (galvenokārt leksikas) dēļ;

2) bērnam ir brīva lingvistiskā koda izvēle, t. i., vecāki neiejaucas viņa valodas izvēlē un lietojumā, pat ja viņi ir klātesoši;

3) viens no vecākiem eksplicīti uzspiež kādas valodas lietojumu, liekot bērnam justies neveikli;

4) viens no vecākiem runā otra vecāka dzimtajā valodā vai citā ģimenes valodā, un šāds valodas lietojums nav ierasta ģimenes valodas prakse;

5) bērnam ir svarīgi iegūt viena vai abu vecāku labvēlību savu vajadzību / vēlmju apmierināšanai;

6) bērns jūtas kā valodas eksperts, t. i., koriģē vai metalingvistiski komentē vecāka runu vienā no ģimenes valodām un/vai jaunās mītnes zemes valodā.

Intervijās identificētie runas situāciju tipi parāda bērna aģentspējas izpausmju ierosinātāju un apstākļu (lingvistisku un nelingvistisku) daudzveidību. Pirmais runas situāciju tips ir vairāk saistīts ar K. Smitas-Kristmasas (Smith-Christmas, 2020) nošķirto lingvistisko kompetenci kā aģentspējas komponentu, nākamie četri (2.–5.) – ar atbilstību normai un lingvistiskajiem likumiem, savukārt pēdējais – sestais – daļēji gan ar lingvistisko kompetenci, gan ar varas dinamiku.

Papildus jānorāda, ka atsevišķa bērna aģentspēju reālā ģimenes valodas praksē var ierosināt un ietekmēt vairāki faktori vienlaikus vai pēctecīgi; tas ir sarežģīts – mainīgs un nepārtraukts – process, cieši saistīts ar citu ģimenes locekļu aģentspējām, pārliecību un gaidām. Izvērstais 9. piemērs ir izvēlēts kā pirmais šajā apakšsadaļā, jo tas lieliski ilustrē vecāka (mammas) diskursa stratēģiju un bērnu aģentspējas izpausmju mijiedarbību – cēloņa un seku principu.

> 9. *Vidējā meitiņa vairāk man ir tāds zinātnes, ciparu, sporta cilvēks. Viņai arī spāņu valodā ir daudz grūtāk, jo nav… kaut kā nav tā valodas jušana tik laba. Un tad viņa, piemēram, negrib runāt.* ***Viņa iesāk teikumu, bet tik viņai tas vārda locījums nesanāk vai kaut kas nesanāk, tā viņa uzreiz pāriet uz spāņu valodu.*** *[..]*

Daudzus gadus ***mājās ir spāņu valoda****. Un, ja, tāpēc mums bērniem, protams, ka viņu ērtā valoda un, un… pirmā valoda ir spāņu, jo tētis ir spānis un vectētiņš, vecmāmiņa ir spāņi šeit, tie, kas ir te blakus. Tā kā, ja, viņiem, protams, ka vairāk ir spāņu valoda. [..]*

Es runāju tikai latviešu valodā ar viņiem, bet viņi… gandrīz vienmēr man sākumā atbild spāņu valodā*. Un tad, ja mēs esam kaut kādā ikdienas skrējienā, kaut kādās ikdienas rutīnas lietās, tad mēs tā arī runājam – es latviski, viņi atbild spāniski, es latviski, viņi atbild spāniski* [smejas]. *Tad es viņus īpaši… tā kā netraucēju ar to, ka jārunā latviešu valodā. Bet tad, piemēram****, reizēm man apnīk un tad es saku: nē, es neko nesaprotu!*** *Kurš man nerunās latviešu valodā, tad es neko nedarīšu, ko jūs man te lūdzat darīt* [smaida]. *Un tad, jā,* ***tad viņi… runā latviešu valodā****. [..]*

Ir interesanti, ka, it īpaši lielākā meita, pāriet uz latviešu valodu tad, kad viņa redz, ka es esmu dusmīga vai, nu, nogurusi. Tā ir tāda pielabināšanas valoda. Tā kā, ja grib mammīti vēl ieprieciināt [smejas], *tad pēkšņi runā latviešu valodā. Tur ir tāds mazliet emocionālais un mazliet šantāžas vēl elements klāt, kad, jā, …* ***kad runā viņi smuki latviešu valodā, tad parasti vai nu kaut ko grib, vai ir blēņas sastrādājuši, vai grib pielabināties****. Nu jā, tur ir interesanti. Ja pēkšņi visi runā latviešu valodā, tad droši vien ir vai slikta atzīme* [smejas], *vai ir kaut ko sliktu izdarījuši* (II; 11 un 8 gadus vecas meitas, 6 gadus vecs dēls; Spānija).

9. piemēru relatīvi veido četras daļas (attiecīgi viena rindkopa – viena daļa), un tās atklāj četrus būtiskus ģimenes valodas pārvaldību un praksi ietekmējošus komponentus: 1) spāņu valoda kā dominējošā ģimenes valoda Spānijā dzīvojošā bilingvālā (latviešu un spāņu) ģimenē; 2) astoņgadīgas meitas rīcība neformālā runas situācijā, kurā izjūt lingvistisku diskomfortu vienā no ģimenes valodām – latviešu valodā; 3) mammas diskursa stratēģija – eksplicīta prasība lietot latviešu valodu situācijās, kurās bērnu turpmākās saziņas valodas izvēle noteiks, vai viņi iegūs no mammas vēlamo / vajadzīgo; 4) visu trīs bērnu rīcība situācijās, kad viņi vēlas vai viņiem ir nepieciešams izpatikt mammai.

Pievēršot uzmanību informanta aprakstītajai bērna aģentspējai 9. piemēra pirmajā rindkopā, redzams, ka, pēc mammas domām, vidējais bērns – astoņgadīgā meita – nevēlas runāt latviski, bet īsais runas akta atstāstījums parāda, ka meitai šāda vēlme un interese varbūt arī būtu, taču spēcīgā pašregulācija, nepietiekams lingvistiskās kompetences līmenis, nevēlēšanās kļūdīties vai pārliecības trūkums par teiktā pareizību ir par pamatu lingvistiskā koda maiņai. Tāpat nav izslēdzams, ka mammas pārliecība, ka meitai nav dotību valodās, ir ietekmējusi meitas pašapziņu. Un, kā rāda piemēra otrā rindkopa, meitai lingvistiskā iedevuma daudzums un biežums viņai svarīgā valodas lietojuma kontekstā (īpaši ģimenē un skolā) ir lielāks spāņu valodā, meita jūtas lingvistiski ērtāk sarunu turpināt spāniski.

9. piemēra trešā rindkopa atklāj, ka divu valodu lietojums viena runas akta laikā (resp., mamma runā latviski, bērni atbild spāniski) ir ierasta valodas prakse ģimenē, bet eksistē arī izņēmumi, kas ir neprognozējami saziņas partneriem. Pēc mammas teiktā, izņēmumi rodas situācijās, kad viņai apnīk bērnu atbildes spāniski un viņa atklāti pieprasa bērniem lietot latviešu valodu, izliekoties nesaprotam spāņu valodu. Intervijā netiek precizēts, cik bieži šādi izņēmumi notiek, bet ir skaidrs, ka tie rada nekonsekvenci – bērni nezina vai nevar paredzēt, kad būs nākamā reize, kad mamma no viņiem sagaidīs latviešu valodas lietojumu. Mamma ar šādu rīcību sporādiski ierobežo bērnu aģentspēju (t. i., iespēju runāt, kā parasti pieņemts), jo atsevišķos gadījumos bērnu vēlmju un vajadzību apmierināšana ir atkarīga no viņu lingvistiskā koda izvēles.

Savukārt 9. piemēra pēdējā rindkopa ataino pretēju procesu, proti, bērnu iniciētās izmaiņas ierastajā valodas praksē, t. i., runājot ar mammu latviski, ne spāņu valodā. Sevišķi tas tiek novērots vecākās meitas gadījumā (viņai, pēc mammas teiktā, ir vislabākais latviešu valodas prasmes līmenis). Bērni izvēlas runāt ar mammu latviešu valodā, lai viņu iepriecinātu skumju un noguruma brīžos, lai novērstu viņas iespējamās dusmas un neapmierinātību saistībā ar zemo vērtējumu skolā vai pastrādātu nedarbu, kā arī lai iegūtu sev kaut ko, citiem vārdiem sakot, bērni apzināti pieņem lēmumu runāt ar mammu latviski emocionālu un pragmatisku mērķu vadīti.

Visai iespējams, ka situācijās, kad mamma strikti pieprasa no bērniem latviešu valodas lietojumu, bērni uztver ne tikai verbālo rīkojumu, bet arī

viņas emocijas – dusmas un nogurumu, un šī uzkrātā informācija ietekmē bērnu turpmāko lingvistisko uzvedību. Citās reizēs, redzot mammu skumju, dusmīgu vai nogurušu, bērni ar komunikācijai „pareizās" valodas izvēli cenšas viņu iepriecināt un nomierināt. Tāpat bērni, visticamāk, ir sapratuši, ka latviešu valodas lietojums var palīdzēt viņiem kaut ko iegūt no mammas (mamma vismaz pāris reizes to ir skaidri pateikusi, un tas ir veiksmīgi īstenojies praksē) vai mazināt viņas potenciālās dusmas par kaut kā neizdarīšanu vai, tieši pretēji, aizliegtā izdarīšanu.

Apkopojot iepriekš teikto par 9. piemēru, redzams, ka vienas bilingvālas ģimenes valodas pārvaldības un prakses apraksts demonstrē vismaz divus bērna aģentspējas iniciatorus – emocionālu diskomfortu nepietiekamas lingvistiskās kompetences dēļ un vēlmi / vajadzību izpatikt mammai, iegūt viņas labvēlību.

Tālāk bērna aģentspēju atklājošie seši runas situāciju tipi (sk. 3.2. apakšsadaļas sākumā) tiks aplūkoti atsevišķi un ilustrēti ar piemēriem no intervijām.

3.2.1. Bērns nejūtas emocionāli ērti zema (vai nepietiekama) valodas prasmes līmeņa un ierobežotu valodas resursu (galvenokārt leksikas) dēļ

Pirmais runas situācijas tips visbiežāk ir iemesls bērnu ierosinātām pārmaiņām ģimenes valodu lietojumā: lingvistisko kodu jaukšanai vai lingvistiskā koda maiņai. Šis tips visbiežāk ir sastopams respondenšu ģimeņu valodu prakses atstāstījumos.

Interviju dati atklāj, ka neatkarīgi no vecuma nepietiekams vārdu krājums atsevišķu saziņas tematu apspriešanai vai saziņai kopumā ir galvenais iemesls citas valodas iesaistīšanai saziņā vai pilnīgai lingvistiskā koda maiņai runas aktā. Nākamie trīs piemēri ilustrē to.

> 10. *Omes jau nerunā angliski. Tās jau, nu* [nopūšas]*… nav variantu, tikai latviski ar viņām tur runā. Tad viņa* [septiņgadīgā meita – aut.] *tā kā* ***saņēmās, tad viņa kaut ko arī atbild****, vai ne. Es jūtu, par cik viņai ir tā barjera,* ***viņa ātri, ātri grib aizšmaukt un negrib īpaši, īsti runāties****. Nu laikam, lai nebūtu jāsaspringst* [smejas] (IK; 28 un 7 gadus vecas meitas; Lielbritānija).

10. piemērs parāda, ka septiņus gadus veca meitene jūtas emocionāli saspringti un lingvistiski neērti, sarunājoties ar savām vecmammām Latvijā. Šādās runas situācijās viņas aģentspēja galvenokārt izpaužas neverbāli – meitene maina savu atrašanās vietu (resp., *aizšmauc* prom), fiziski izvairoties no plašākām sarunām ar vecmammām. Mammas teiktais, ka meita *saņemās* un *kaut ko arī atbild*, norāda, ka viņa arī verbāli maina savu lingvistisko uzvedību, resp., meita izmanto stratēģiju – pieklājīgi atbildēt uz jautājumiem lakoniski, ar sev zināmajiem valodas resursiem. Visticamāk meita jau šajā vecumposmā saprot, ka sarunas ar vecmammām ir neizbēgamas (vai šīs sarunas ir būtiska daļa no Latvijas apciemojuma) un ģimenes locekļi (sevišķi vecāki un vecvecāki) sagaida no viņas runāšanu latviešu valodā. Taču, kā rāda 10. piemērs, runas situācijas, kurās meitenei nav iespējas izvēlēties sev ērtāko lingvistisko kodu, rada emocionālu diskomfortu un valodas barjeru saziņā.

Nākamajā piemērā redzams, ka sākumskolas vecuma dēls, kas pieradis pie itāļu valodas kā dominējošās saziņas valodas ģimenē (sk. pielikuma 1. tabulu), neakceptē latviešu valodas lietojumu saziņā un verbāli protestē pret to.

> 11. *Viņš* [dēls, kas iet trešajā klasē – aut.] *saka: „**Mamma, nē**, kāpēc* [tu runā latviski – aut.], *tu taču māki runāt itāliski!* [smejas], *un **es nesaprotu**!" **Viņš norobežojas. Viņš**, protams, ka **saprot, bet viņš, nevarot atbildēt**, viņš atsakās no tādas komunikācijas, kas ir uz pusēm* (EB; 3. klases vecuma dēls un 4 gadus veca meita; Vācija).

Dēls pamato savu iebildumu ar mammas lingvistisko kompetenci itāļu valodā un savām uztveres grūtībām latviešu valodā (resp., norāda uz neproblemātisku savstarpējo saziņu itāļu valodā). Mamma ir pārliecināta, ka dēla latviešu valodas noraidījuma pamatā ir viņa runas prasmes trūkums vai nevēlēšanās saziņā lietot paralēli divas valodas (resp., mamma – latviešu valodu – un viņš – itāļu valodu). Redzams, ka abu saziņas partneru nosauktie aģentspējas iniciatori ir saistīti ar dēla nepietiekamu lingvistisko kompetenci latviešu valodā, emocionālo diskomfortu un papildu semantisko slodzi latviešu valodas lietojuma gadījumā.

Pēdējais (12.) piemērs ir no vienīgās intervijas, kurā divi bērni paši reflektēja par savu valodas izvēli un lietojumu. Kā redzams intervijas fragmentā,

12. klases skolnieks, kas 17 gadus ir nodzīvojis Vācijā, atklāti pasaka, ka viņš nevar brīvi latviešu valodā runāt par tematiem, kas ir saistīti ar mācību saturu. Tāpat jaunietis netieši atklāj, ka viņam noteiktās situācijās ir jātulko teksts latviešu valodā (resp., viņš vispirms domā mītnes zemes valodā un „pārliek" vēlamo tekstu latviešu valodā). Lai gan šis gadījums tiešā veidā neatklāj diskomfortu ierobežota latviešu valodas vārdu krājuma dēļ, tas norāda uz bērna stratēģiju mainīt saziņas valodu, lai daudz pilnvērtīgāk spētu izteikties.

> 12. *Nu, ja tas sākas kaut kas* ***specifiska tēma iet, kur… tādi vārdi, kurus es tagad nevaru pārtulkot, nezinu latviski****, tad, jā. Nezinu, par politiku vai kaut kādām… skolas mācībām, zinātnēm – fiziku, ķīmiju kaut kas tāds. Tad* ***tur ir vārdi, kurus es vispār nezinu latviski****.*
>
> *Es mācos skolā vēl, 12. klase* (R; 18 gadi; Vācija).

3.2.2. Bērnam ir brīva lingvistiskā koda izvēle, t. i., vecāki neiejaucas viņa valodas izvēlē un lietojumā, pat ja viņi ir klātesoši

Otrais runas situāciju tips ir saistīts ar vecāku liberālu pozīciju attiecībā pret bērnu valodas izvēli noteiktās saziņas situācijās, un bērna aģentspēja galvenokārt izpaužas kā priekšrokas došana kāda lingvistiskā koda (valodas, dialekta) lietojumam.

Interviju dati rāda, ka, lai arī latviešu diasporas ģimenēs bērni ar latviski runājošo vecāku vai abiem vecākiem lielākoties sazinās latviski, bērni savā starpā vai ar draugiem latviešu nedēļas nogales skolās vai neformālās situācijās ārpus mājas izvēlas arī citas valodas, piemēram, citu ģimenes valodu un/vai mītnes zemes valodu. Tas notiek, ja vecāki valodas izvēli atbalsta (kaut implicīti), t. i., neierobežo vai nepārtrauc citas valodas lietojumu. Kā piemērus var minēt četrus īsus ekscerptus, kas tiks iztirzāti pēc dotajiem interviju fragmentiem.

> 13. *A ar B, jūs jau* ***gan spēlējoties vāciski runājāt savā starpā****. Jā! Viņi runājās savā starpā vāciski. Un skolu spēlēja, tu* [vēršas pie A] *biji skolnieks* [smejas], *B bija skolotājs. Tur jau* ***viss tikai vāciski gāja****, jā! [..]*

Nu to [vācu valodu – aut.] *savā starpā, ka viņi tur spēlējās, mēs, man liekas, tur atļāvām, jo… atļāvām, jo tā kā viņi mācījās vēl to valodu* (AU; 28 gadus veca meita, 26, 21 un 18 gadus veci dēli; Vācija).

14. *Pirms diviem gadiem, apmēram, kad mans vīrs bija virtuvē vai istabā kopā ar bērniem,* ***bērni savā starpā runāja zviedriski****, un es to dzirdēju, man vēl fragmenti ir nofilmēti. Kad es iegāju istabā,* ***bērni pārgāja uz latviešu valodu****, un tā bija interesanti, pat viņus neuzrunājot, viņi vienkārši spēlējās* (SŠ; 9 un 6 gadus veci dēli; ASV).

15. *Mājās mēs, protams, visi runājam latviski,* ***meitenes savā starpā arvien biežāk sāk runāt angļu valodā, jo ir kaut kādas tēmas, kurām viņām pietrūkst latviešu valoda****. Īsziņas vienmēr mūsu bijušas tikai latviski, ļoti reti mēs kaut ko pa angliski rakstām. Mājās tikai latviski sarunājamies. Es nezinu, principā tā lielākā daļa tomēr ir tajā latviešu valodā. Nu, bet* ***kad viņas ir abas kopā****,* ***viņas runā angliski****. Nu, es teiktu, kad tas bija pēc kaut kādiem nu trijiem gadiem, dzīvojot Austrālijā, mēs jau sākam dzirdēt, ka viņas runā angļu valodā savā starpā, bet tas ir okei, ja viņas ar mums runā latviski* (GMN; 22 un 19 gadus vecas meitas; Jaunzēlande).

16. ***Mēs dažkārt arī to, kas ir noticis skolā, varam diskutēt norvēģu valodā****, tāpēc ka es redzu, ka tad vieglāk ir… ne gluži izteikties, es redzu, ka viņas varētu to arī pastāstīt latviski. Ne tas, ka trūkst vārdu, bet tīri tas… notikumu atcerēties, notikumu,* ***tas, kas ir noticis tajā valodā, viņām ir vienkāršāk IZSTĀSTĪT*** (LD; 11 gadus vecas dvīņu meitas; Norvēģija).

Piemēri rāda, ka bērni labprāt izmanto iespēju izvēlēties lingvistisko kodu, kuru izmantot spēlējoties (13. un 14.) un kurā var brīvāk, plašāk, arī dziļāk risināt sarunas vai dalīties ar pieredzēto citā valodā (15. un 16.).

13. piemērs ataino mammas retrospektīvu skatījumu uz tagad jau pieaugušo dēlu spēlēšanās ieradumiem bērnībā, klātesot vienam dēlam (A). Rotaļāšanās notikusi vācu valodā. Pēc mammas teiktā, vecāki neiejaucās

bērnu saziņā, jo vēlējās palīdzēt viņiem vieglāk un ātrāk iemācīties jaunās mītnes zemes valodu (t. i., vācu valodu) un integrēties sabiedrībā.

14. piemērs ir interesants bērnu lingvistiskā koda maiņas dēļ. Mammai šajā multilingvālajā ģimenē ir spēcīga valodas pārvaldības aģenta pozīcija, viņa ļoti pārdomāti izvēlas un nodrošina bērniem lingvistisko iedevumu, kas atbilst vecāku lingvistiskajai pārliecībai, ietekmē un regulē bērnu valodu lietojumu saziņā ar vecākiem, radiem un draugiem. Pielikuma 1. tabulā iekļautā informācija rāda, ka bērni ar tēvu sarunājas zviedru valodā, kas ir vīra izvēlētā saziņas valoda ar dēliem (viņa dzimtā valoda ir kurdu valoda), ar mammu – latviešu valodā. Kā redzams intervijas fragmenta sākumā, tēva klātbūtne telpā noteica brāļu valodas izvēli, tomēr mammas ienākšana telpā mainīja runas situāciju – bērni pārgāja uz latviešu valodu. Tas notika nepiespiesti, bez papildu vecāku vai pašu komentāriem. Redzams, ka abu vecāku klātbūtnē mammas aģentspēja (kaut pasīva) bija spēcīgāka.

15. piemērs parāda ne tikai meitu valodas izvēli savstarpējai saziņai pēc noteikta pavadīta laika jaunā mītnes zemē (resp., trīs gadiem Austrālijā, valstī, kurā respondentes ģimene dzīvoja un par kuru stāstīja intervijā) un angļu valodas kā sabiedrības valodas ietekmi uz viņu lingvistiskajiem ieradumiem arī mājās, bet arī mammas reakciju uz šādām izmaiņām un viņas lingvistisko pārliecību – kamēr meitas ar vecākiem runā latviski, viss ir kārtībā. Citiem vārdiem sakot, vecāku ģimenes valodas pārvaldības modelis iekļauj abu valodu – latviešu un angļu valodas – lietojumu atšķirīgās saziņas situācijās.

Savukārt 16. piemērs parāda, ka vecāki neiebilst pret norvēģu valodas lietojumu situācijās, kad bērni vēlas stāstīt par notikušo skolā. Tā kā skolas dzīve norit norvēģu valodā, meitu valodas izvēle (norvēģu valoda) tiek akceptēta un viņu latviešu valodas prasmes netiek apšaubītas.

3.2.3. Viens no vecākiem eksplicīti uzspiež kādas valodas lietojumu, liekot bērnam justies neveikli

Trešais runas situāciju tips iekļauj situācijas, kurās bērni protestē pret vecāku izvēlēto valodu saziņā ar viņiem vai iebilst pret vecāku prasību / ieteikumu lietot kādu lingvistisko kodu saziņā ar citiem vai noraida iejaukšanos bērnu valodas(-u) lietojumā. Atšķirībā no pirmā runas situāciju tipa, šeit bērnu protesta, noraidījuma vai iebilduma pamatā nav lingvistiskās kompetences

trūkums (vai tas nav galvenais iemesls), bet vecāku uzspiestā valodas izvēle. Divi atšķirīgi runas situāciju gadījumi ilustrēs to.

Daudzbērnu ģimenē saziņa ar katru bērnu var notikt citā valodā dažādu iemeslu dēļ. Interviju dati rāda, ka atšķirīgas saziņas valodas pamatā var būt dažādi tēvi, dzīvesvieta un saziņas ieradumi, kā arī bērna veselības problēmas. Piemēram, 17. piemērs no intervijas ar Īrijā dzīvojošu divu bērnu mammu parāda, ka vecākā meita runā ar vecākiem latviski un nepārslēdz lingvistisko kodu pat vienaudžu klātbūtnē. Iespējams, ka tas notiek lingvistiskā ieraduma dēļ, bet tikpat iespējams, ka meita pusaudzes vecumā jūtas neērti draugu klātbūtnē, dzirdot vecāku akcentu vai kļūdas angļu valodā. Un, lai gan dēls saprot latviski (pēc mammas teiktā), viņš mammu pārtrauc runas situācijās, kurās viņš saņem informāciju latviski, un noraida latviešu valodu kā viņu savstarpējās komunikācijas līdzekli. Dēlam veselības dēļ svarīgi ir ieradumi, un saziņa ar vecākiem latviešu valodā nav viens no tiem.

> 17. *Viņa* [meita – aut.] *pati arī izvēlas ar mums runāt latviski.* ***Pat*** *arī,* ***ja ir draugi klāt, viņa runā latviski ar mums.*** *[..] Bet ar puiku mums ir atkal savādāk.* ***Ar puiku mēs runājam angliski… jo viņam ir autisms un viņš bija nerunājošais.*** *Puika ir jaunāks, viņam ir 9 gadi. Jā, un ar puiku mēs runājam angliski, jo viņš bija nerunājošs līdz 7 gadiem varētu teikt. Tā bija tā valoda, ko viņš skolā mācījās un bērnudārzā, tad līdz ar to mēs tā kā esam ar viņu angļu valodā. Bet viņš saprot!* ***Es redzu, ka viņš saprot, ka mēs sakām kaut ko.*** *Dēls dzird latviešu valodu.* ***Es viņam esmu mēģinājusi teikt tā kā arī latviski, tad viņš: „Nē, nē! No, no!"*** [noraidoši māj ar galvu, smejas]. *Viņš ir pieradis, tas ir pieraduma jautājums. Viņam tas ir pieraduma jautājums* (AK; 12 gadus veca meita un 9 gadus vecs dēls; Īrija).

Savukārt 18. piemērs parāda, ka viena vecāka eksplicītas norādes par noteiktas valodas lietojumu saziņā ar vienaudžiem var būt nesekmīgas, ja tās nesaskan ar bērnu vēlmēm un saziņas ieradumiem.

> 18. *Mans vīrs cenšas ļoti meitu tā kā uzmundrināt un teikt:* ***„Runā taču, Čārlijs saprot spāniski"****, vai nesen viena jauna meitenīte pieslēdzās viņiem bērnu dārzā, kura saprot itāļu valodu, jo viens vecāks ir, tēvs laikam, itālis, mamma no*

> *Spānijas vai no spāņu valodā runājošas valsts, un, protams, angļu valoda ir ikdienas valoda. Un mans* ***vīrs mēģina uzmundrināt vecāko meitu, lai viņa runā ar viņiem spāniski****. Bet* ***tie bērni jau arī neatbild****, viņi ir tajā kontekstā, kur spēles un rotaļas dominē angļu valodā, līdz ar to tas tā nestrādā* (ET; 4 gadus veca un 13 mēnešus veca meita; Jaunzēlande).

Kā rāda intervijas fragments, dažu bērnu (t. sk. meitas) spāņu valodas zināšanas vēl nav pietiekams priekšnoteikums šīs valodas izvēlei viņu kopīgām spēlēm un rotaļām; bērni izvēlas mītnes zemes (Jaunzēlandes) valodu – angļu valodu. Vecāka, šajā gadījumā spāniski runājošā tēta, centieni ietekmēt meitas valodas izvēli (t. i., netiešs lingvistiskais spiediens) un vēlme, iespējams, palīdzēt citiem spāņu valodā runājošajiem bērniem izteikties un iesaistīties rotaļās nesaskan ar meitas un citu spāniski runājošo bērnu vēlmēm un interesēm. Nerunāšana spāņu valodā un/vai neatbildēšana spāniski skaidri parāda bērnu aģentspēju – pieaugušā cilvēka rosinājuma (komandas) ignorēšanu, pat noraidījumu.

3.2.4. Viens no vecākiem runā otra vecāka dzimtajā valodā vai citā ģimenes valodā, un šāds valodas lietojums nav ierasta ģimenes valodas prakse

Ceturtais runas situācijas tips vairāk nekā citi identificētie tipi iekļauj bērnu metalingvistiskos komentārus par vecāku lingvistiskā koda izvēli vai lietojumu. Trīs sekojošie piemēri ilustrēs bērnu reakciju daudzveidību.

19. piemērs rāda, ka tēva ļoti reti lietotā mammas dzimtā valoda (t. i., latviešu valoda) ir pārsteigums četrgadīgajai meitai un rada izbrīnu.

> 19. *Vīrs reti kad kaut ko latviski pasaka, tad* ***viņa vairāk tā brīnās****, jo* ***viņa*** [vecākā meita – aut.] ***nav dzirdējusi latviešu valodu no viņa mutes****, un tas kaut kā nelīmējas kopā* (ET; 4 gadus veca un 13 mēnešus veca meita; Jaunzēlande).

Bērnu reakciju uz divām neierasti lietotām valodām ģimenē atklāj nākamais piemērs.

> 20. *Es nekad, nekad nerunāju angliski ar meitiņām, vienmēr latviski. Man liekas, ka* ***vienu vai divas reizes ir pasprucis angļu valodā teikums****, un* ***C*** [vecākā meita – aut.] ***skatās uz***

> ***mani tā, it kā es kaut ko rupju būtu pateikusi****. Tā nav tava valoda.* ***Viņām patīk, ka D*** [tētis, vīrs – aut.] ***tēlo, kā mamma runā latviski, tas viņām liekas tik smieklīgi****, kad tētis runā latviski, tas ir vissmieklīgākais, ko var dzirdēt* (AĀ; 4,5 un 2,5 gadus vecas meitas; Jaunzēlande).

Piemērs ilustrē bērnu – meitu – divas atšķirīgas reakcijas uz neierastu vecāku valodu izvēli. Mamma intervijā uzsver, ka saziņā ar meitām nelieto angļu valodu, tikai latviešu valodu (nolieguma adverba divkārtējs lietojums apstiprina to). Runas situācijās, kad meitas pieredz izmaiņas mammas saziņas rutīnā (t. i., lingvistiskajā normā), viņas neverbāli pauž izbrīnu, pat noraidījumu, resp., skatās tā, it kā kaut kas rupjš (tātad – nevēlams, nepieļaujams) būtu pateikts. Šajā gadījumā mamma jūt, ka meitas ar neverbālo līdzekļu starpniecību vēlas pateikt, ka angļu valoda nav viņas valoda un ka meitām nešķiet pieņemams angļu valodas lietojums savstarpējā saziņā. Savukārt tēta latviešu valodas lietojums tiek novērtēts pozitīvi (mammas apgalvojums *viņām patīk* apliecina to). Meitas uztver tēta lietoto latviešu valodu kā komisku, uzjautrinošu valodas praksi. Atšķirīgās reakcijas pamatā, iespējams, ir fakts, ka mammas nejauši lietotā angļu valoda nav tēva dzimtā valoda (atšķirībā no latviešu valodas, kas ir mammas dzimtā valoda) un ka angļu valoda tiek uztverta kā saziņas valoda vai nu starp vecākiem vai nu starp abām meitām, bet nekad (vai lielākoties nekad) starp vecākiem un bērniem.

> 21. *Tad es vēl zinu, ka* ***meitenes ļoti reaģē, ja mēs runājam ar vīru krieviski*** *un tad* ***viņas: „Mums vajag ātrāk to spāņu valodu iemācīties, tad jūs nesapratīsiet mūs!"*** *Uz to viņas ļoti tā reaģē, un* ***viņām ļoti nepatīk****… jā, un viņas uzreiz saprot, ka mēs kaut ko apspriežam, ka mēs vienkārši izmantojam situāciju* [smejas] (LD; 11 gadus vecas dvīņu meitas; Norvēģija).

Savukārt 21. piemērs parāda, ka meitas, 11 gadus vecas dvīnes, labi saprot, ka vecāki runā citā, viņām nezināmā valodā (resp., krievu valodā), lai izslēgtu viņas no sarunas un, iespējams, runātu par viņām. Pēc mammas domām, meitām nepatīk vecāku izmantotā saziņas stratēģija, tajā pašā laikā viņas apzinās citas („slepenās") valodas zināšanu un šādas saziņas stratēģijas priekšrocības. Kā rāda ekscerpts, meitas vēlas ātrāk iemācīties spāņu valodu, ko izmantot savstarpējā saziņā, lai līdzīgi izslēgtu vecākus no sarunas.

3.2.5. Bērnam ir svarīgi iegūt viena vai abu vecāku labvēlību savu vajadzību / vēlmju apmierināšanai

Piektais runas situācijas tips parāda, ka vecāka dzimtās valodas lietojums atsevišķos gadījumos var būt formāla vajadzība, lai iegūtu, piemēram, atļauju kaut ko darīt, iegūtu vēlamo lietu, mazinātu iespējamās dusmas saņemtā zemā vērtējuma dēļ u. tml. Pragmatiskais mērķis, kas ir kā iniciators bērna aģentspējas izpausmei, tika aplūkots jau šīs apakšsadaļas sākumā, raksturojot 9. piemēru. Papildus ir iekļauti divi piemēri.

> 22. *Un ir **tāds kā likums**, ka ja **viņai*** [4,5 gadus vecai meitai – aut.] ***kaut ko gribas, vai viņa ko prasa, tad jāprasa latviski un jāsaka „lūdzu”**. Un tad jau viņa tās frāzes dažas ir tā iemācījusies, ka **tas viss ir automātiski un ir latviski, bet, ja runā par citām lietām, tad ir angliski**. Un es kaut kā tā negribu uzspiest un negribu būt pārāk strikta, lai viņa visu teiktu latviski, jo man bail viņu atbiedēt no tās valodas* (AĀ; 4,5 un 2,5 gadus vecas meitas; Jaunzēlande).

22. piemērs rāda, ka mamma ļoti labi apzinās, ka latviešu valodas lietojums noteiktās situācijās ir līdzīgs formulai, t. i., valodas un atsevišķu vārdu un frāžu lietojums ir obligāts priekšnoteikums meitas(-u) vēlmju apmierināšanai – pragmatisku mērķu sasniegšanai.

> 23. *Kad mēs esam kaut kur sabiedrībā, bērnu laukumā vai kādā pasākumā, tad **viņi runā ar mani latviešu valodā, jo ir lietiņas, ko viņi kautrējas visu klātbūtnē teikt**. Piemēram, **ja vajag uz tualeti vai… vai teiksim vajag kabatas lakatiņu, vai kaut ko, tad viņi ļoti smuki pēkšņi sāk latviešu valodā runāt*** [smejas]. *Tā ir **mūsu slepenā valoda**, jā!* (II; 11 un 8 gadus vecas meitas, 6 gadus vecs dēls; Spānija).

Savukārt 23. piemērs parāda, ka latviešu valoda bērniem noteiktās situācijās ir ne tikai līdzeklis vajadzīgā iegūšanai (piem., tualetes apmeklējumam), bet arī kā slepenais kods publiskajā telpā. Bērni zina, ka var droši un nekautrējoties pajautāt vajadzīgo, un neviens apkārt esošais viņus nesaprot. Var pieņemt, ka latviešu valoda bērniem sniedz tādu kā emocionālu drošību, lingvistisko komfortu, izolētību no citiem, kad tas nepieciešams.

3.2.6. Bērns jūtas kā valodas eksperts, t. i., koriģē vai metalingvistiski komentē vecāka runu vienā no ģimenes valodām un/vai jaunās mītnes zemes valodā

Sestais runas situācijas tips ir skaitliski mazāk aprakstīts respondenšu naratīvos, ilustratīvu piemēru nav daudz (sk. 24. piemēru, arī Martena, 2023b). Var pieņemt, ka šāda bērna aģentspējas izpausme nav tipiska latviešu diasporā, bet, iespējams, ne visas respondentes atcerējās vai vēlējās pieminēt runas situācijas, kurās bērni ne tikai izrādījušies lingvistiski kompetentāki, bet arī komentējuši vai labojuši viņu nepilnības kādas valodas lietojumā.

> 24. *Es* [mamma – aut.] *vecākam bērnam esmu prasījusi,* ***kā kaut ko pateikt zviedriski vai kā iztulkot, viņš to darījis****, un* ***bērnībā viņš lasīja man zviedru valodas bērnu grāmatiņas, bet tulkoja latviski****, izlasīja zviedriski, bet tulkoja latviski, un man likās tā, ā, šis ir tāds zināms līmenis. Jā, un* ***angļu valodā viņš ir pāris reizes man teicis: „Mamm, tu neizrunā to vārdu tā, kā tam jābūt, tas vārds izrunājas tā un tā"*** (SŠ; 9 un 6 gadus veci dēli; ASV).

24. piemērā redzamas divu veidu situācijas, kurās multilingvāls bērns (dēls prot latviešu, zviedru un angļu valodu) ir valodas eksperta lomā. Vienā gadījumā mamma ir tā, kas iniciē šo bērna lomu, t. i., lūdz palīdzēt iztulkot mutvārdu vai rakstveida tekstu zviedru valodā vai rosina tekstu zviedru valodā tulkot latviešu valodā. Otrā gadījumā bērns, dzirdot kļūdu mammas angļu valodas runā, izvēlas eksplicīti norādīt uz neprecizitāti un piedāvā pareizo atbildi, nejautājot, vai mamma to vēlas zināt.

Abos gadījumos nevar runāt par varas dinamiku tādā izpratnē, kā to dara pētnieki, apspriežot runas situācijas, kurās vecāks(-i) jūtas bezspēcīgi lingvistiskās kompetences trūkuma dēļ (piem., vecāki nespēj sarunāties ar policistu jaunās mītnes zemes valodā, to dara bērns, kam ir sabiedrības valodas zināšanas). Taču zināms varas pārākums ir vērojams arī aplūkotajās runas situācijās – vecākais dēls pat neapzināti un netieši parāda mammai, ka viņa lingvistiskā kompetence ir augstāka divās valodās: zviedru valodā (tēta un bērnu saziņas valodā) un angļu valodā – sabiedrības valodā.

Iztirzātie 15 piemēri no 20 intervijām spilgti parāda bērnu aktīvu iesaistīšanos ģimenes valodas pārvaldības procesos, viņu izmantotās verbālās

un neverbālās komunikācijas stratēģijas dažādās saziņas situācijās (piem., izvairīšanos no ilgas sarunas ar vecmammu, atklātu (ar vārdu *Nē*) vienas ģimenes valodas lietojuma neakceptēšanu, vienas ģimenes valodas lietošanu vēlamā iegūšanai, lingvistiskā koda nepārslēgšanu pēc vecāka rosinājuma rotaļās ar vienaudžiem). Tāpat piemēri atklāj, ka bērna aģentspēja ir aplūkojama ciešā mijiedarbē ar vecāku diskursa stratēģijām un citu saziņas partneru (māsu un brāļu, vecvecāku, draugu) valodas lietojuma paradumiem un lingvistiskajām pārliecībām.

Nobeigums un secinājumi

Atgriežoties pie raksta mērķa – izzināt Latvijas diasporas ģimeņu valodas politikas plānošanas procesus, vecāku izmantotās stratēģijas ikdienas runas situācijās un bērnu ietekmi uz valodu praksi mājās –, var secināt, ka visās intervijās ir vērojama respondenšu vēlme saglabāt un nodot tālāk nākamajai paaudzei latviešu valodu. Šī lingvistiskā attieksme, kuras pamatā ir dzimtā valoda kā vērtība, ir ietekmējusi valodu praksi mājās un vecāku izmantotās stratēģijas latviešu valodas lietojuma intensitātes kāpināšanai. Lai gan ir pieņemts runāt par ģimeni kā autonomu vienību, pētījuma dati atklāj, ka ģimenes locekļiem ne vienmēr sakrīt priekšstati par dažādiem tematiem, tostarp valodām un to lietojumu. Līdz ar to ir arī likumsakarīgi, ka respondenšu lingvistiskā pārliecība ne vienmēr atbilst viņu partneru un arī bērnu redzējumam, kurā valodā, kad un kur runāt. Bērni ir tie, kuri visātrāk ģimenē „ienes" sabiedrībā lietotās valodas, īpaši tas ir pamanāms ģimenēs, kurās abu vecāku dzimtā valoda ir latviešu valoda, jo strauji mainās ierastā sadzīve vienā valodā (par citas valodas dominanci kā negatīvu ietekmes faktoru latviešu valodas saglabāšanā var lasīt arī Inta Mieriņa et al., 2021, 87–88).

Ņemot vērā ģimenē lietotās valodas, rakstā ir nošķirtas trīs galvenās ģimeņu grupas jeb tipi, tomēr, kā rāda pielikuma 1. tabula, praktiski visās ģimenēs neatkarīgi no vecāku dzimtās valodas līdz ar bērnu izglītības uzsākšanu pirmsskolā vai skolā ir vērojams divu, trīs vai vairāku valodu lietojums. Aprakstītie ģimeņu tipi tomēr ļauj precīzāk saskatīt, salīdzināt un saprast kopsakarības un atšķirības diasporas ģimenēs. Piemēram, ģimenēs, kurās abiem vecākiem dzimtā valoda ir latviešu valoda (pirmais tips), bērni ne tikai regulāri tiek uzrunāti un piedalās saziņā latviešu

valodā, bet arī pastāvīgi dzird vecāku sarunas latviešu valodā, kas paplašina valodas iedevuma apjomu. Šajās ģimenēs ir vērojama arī tādu stratēģiju izmantošana, kas atspoguļo vecāku principiālo nostāju – sarunāties ar bērniem latviešu valodā. Bērniem pieaugot, pavadot vairāk laika ārpus mājas, arī starp māsām un brāļiem pat pirmā tipa ģimenēs blakus latviešu valodai ienāk gan jaunās mītnes zemes valoda, gan arī angļu valoda (interviju dati no ģimenēm, kas dzīvo Dānijā, Norvēģijā un Grieķijā).

Otrā tipa ģimenēs, kurās katrs no vecākiem runā ar bērniem savā dzimtajā valodā, latviešu valodu noturēt un nodot tālāk bērniem jau ir daudz grūtāk. Tas skaidrojams ar to, ka vienā no šīm divām valodām vecāki sarunājas savā starpā (tātad bērnam ir papildu iedevums šajā valodā) un visbiežāk tā ir arī jaunās mītnes zemes valoda, kurā noris dzīve ārpus mājas (pētījuma datu kopā: angļu valoda Lielbritānijā, Īrijā, ASV un Jaunzēlandē, vācu valoda Vācijā, spāņu valoda Spānijā). Minētās valodas pieder pie t. s. lielajām valodām, kurās ir pieejams daudzveidīgs saturs, tostarp bērniem; latviešu valodā piedāvātais ne vienmēr spēj ar to konkurēt, tādēļ bērni izvēlas filmas vai grāmatas ne latviešu valodā. Šajās ģimenēs mammas pieliek ļoti lielas pūles latviešu valodas nodošanā saviem bērniem, taču ar gadiem viņu entuziasms sāk noplakt, pastāvīgas rūpes par latviešu valodas saglabāšanu dažkārt kļūst sekundāras, salīdzinot ar vēlmi uzturēt harmonisku ģimenes vidi (vecāku pacietības un motivācijas trūkums kā negatīvs latviešu valodas saglabāšanas ietekmes faktors norādīts arī I. Mieriņas et al. (2021) pētījumā). Dati rāda, ka respondentes tomēr turpina sazināties ar bērniem latviešu valodā, akceptējot bērnu atbildes partnera vai mītnes zemes valodā, vismaz tādā veidā attīstot bērnu receptīvās valodas prasmes, kam šādā situācijā ir ļoti liela vērtība.

Lingvistiski daudzveidīgs ir trešais ģimeņu tips; tās ir ģimenes, kurās vecāki runā katrs savā dzimtajā valodā, bet nepārzina vai nepietiekami labi zina viens otra valodu, tāpēc saziņā izmanto trešo valodu (interviju datos: angļu valodu). Lai arī ģimenē ir notikusi vienošanās, ka ar bērniem tiks runāts tikai abu partneru dzimtajā valodā (piem., latviešu un dāņu), tomēr ikdienas ģimenes dzīvē (gan sadzīves situācijās, gan tiekoties ar vecvecākiem, radiem un draugiem) valodu prakse ir ļoti multilingvāla, variējot ar dažādiem kodiem vienas runas situācijas laikā. Līdz ar to vecāku pārliecība par divu dzimto valodu attīstību saskaras ar praksi, kurā bērni vienlaicīgi apgūst trīs vai pat vairākas valodas.

Kaut gan teorētiskajā literatūrā par ģimenes valodas politiku jautājumi par vecāku diskursa stratēģijām un bērna spēju ietekmēt un mainīt ģimenē pieņemtos lēmumus attiecībā uz valodu praksi mājās nereti tiek analizēti atsevišķi, pētījuma dati rāda, ka tie ir savstarpēji cieši saistīti. Respondentes, komentējot savu reakciju runas situācijās, kad bērni atbild citā, ne latviešu valodā, stāsta gan par paņēmieniem, kurus izmanto šādās reizēs (piem., pārjautāšanas stratēģiju), gan par bērnu reakciju uz tiem (piem., noraidījumu turpināt sarunu latviešu valodā). Šie vērojumi norāda uz ģimeni kā vienotu veselumu, kas sastāv no atsevišķiem ģimenes locekļiem, un katram no viņiem var būt savs redzējums, savs viedoklis, sava lingvistiskā attieksme. Tā ir aktīva un regulāra mijiedarbība, kur viena runātāja (verbālā) uzvedība ietekmē otru, kur bērnu reakcija, vēlme pretoties var būt sekas vecāku, māsu / brāļu vai citu radinieku izteiktajām piezīmēm, aizrādījumiem vai citiem runas situācijas laikā izskanējušiem runas aktiem. Tāpēc raksta noslēgumā jāuzsver, ka, pētot latviešu diasporas ģimeņu valodas politiku un latviešu valodas saglabāšanas iespējas, paralēli jāizzina sociālo faktoru (piem., atsevišķu izglītības iestāžu darbinieku vai jaunās mītnes zemes sabiedrības attieksme pret mazākumtautību valodām un multilingvismu kopumā) ietekme uz ģimeņu valodu praksi un latviešu valodas līdzāspastāvēšanu ar citām ģimenē un sabiedrībā lietotajām valodām. Taču tas būtu jau cita raksta temats.

LITERATŪRA

Bissinger, F. H. (2021). *Family Language Policies and Immigrant Language Maintenance: Lithuanian in Sweden.* [Doctoral dissertation, Stockholm University]. Pieejams https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1585385/FULLTEXT01.pdf.

Curdt-Christiansen, X. L. (2018). Family Language Policy. In J. W. Tollefson, & M. Pérez-Milans (Eds.), *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. Oxford: Oxford University Press, 420–441.

de Houwer, A., & Nakamura, J. (2021). Developmental Perspectives on Parents' Use of Discourse Strategies with Bilingual Children. In U. Røyneland, & R. Blackwood (Eds.), *Multilingualism across the Lifespan*. New York: Routledge, 31–55. Pieejams https://doi.org/10.4324/9781003125815-4.

Fogle, L. W. (2012). *Second Language Socialization and Learner Agency: Adoptive Family Talk*. Clevedon: Multilingual Matters. Pieejams https://doi.org/10.21832/9781847697868.

Fogle, L. W. (2013). Parental ethnotheories and family language policy in transnational adoptive families. *Language Policy*, *12*, 83–102. Pieejams https://doi.org/10.1007/s10993-012-9261-8.

Gafaranga, J. (2010). Medium request: Talking language shift into being. *Language in Society*, *39*(02), 241–270. Pieejams https://doi.org/10.1017/S0047404510000047.

Gafaranga, J. (2011). Transition space medium repair: Language shift talked into being. *Journal of Pragmatics*, *43*(1), 118–135. Pieejams https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.08.001.

Gallo, S. (2017). *Mi Padre: Mexican Immigrant Fathers and Their Children's Education*. New York: Teachers College Press.

Hilbig, I. (2022). *Zwei Sprachen gleichzeitig? Nein, das schaff' ich nicht*: A Lithuanian-German Boy's Journey to Active Bilingualism. *Research in Children's and Youth Multilingualism*. *Philologia Estonica Tallinnensis*, *7*, 126–147. Pieejams https://doi.org/10.22601/PET.2022.07.05.

Jakaitė-Bulbukienė, K. (2015). *Lithuanian Emigrant Family: Language and Identity*. [Summary of Doctoral Dissertation, Vilnius University]. Vilnius.

King, K. A., & Fogle, L. W. (2017). Family Language Policy. In T. McCarty, & S. May (Eds.), *Language Policy and Political Issues in Education* (3rd ed.). Cham: Springer, 315–327. Pieejams https://doi.org/10.1007/978-3-319-02344-1_25.

Kuczynski, L., & Hildebrandt, N. (1997). Models of Conformity and Resistance in Socialization Theory. In J. E. Grusec, & L. Kuczynski (Eds.), *Parenting and Children's Internalization of Values: A Handbook of Contemporary Theory*. Hoboken: John Wiley & Sons, 227–256.

Lanza, E. (1997). *Language Mixing in Infant Bilingualism: A Sociolinguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press. Pieejams https://doi.org/10.1093/oso/9780198235750.001.0001.

Lanza, E., & Lexander, K. V. (2019). Family Language Practices in Multilingual Transcultural Families. In S. Montanari, & S. Quay (Eds.), *Multidisciplinary Perspectives on Multilingualism. The Fundamentals*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 229–251. Pieejams https://doi.org/10.1515/9781501507984-011.

Lazdiņa, S., & Marten, H. F. (2021). Why do Russian-speaking families in Latvia choose Latvian-medium education? Three narratives about critical events. In A. Verschik (Ed.), *Multilingual Practices in the Baltic Countries*. Tallinn: Tallinn University Press, 240–282.

Martena, S. (2021). Latviešu mācībvalodas izglītības iestādes izvēle saviem bērniem: kādi ir krievu valodā runājošo ģimeņu iemesli? In D. Markus (red.), *Latviešu valodas apguve. XIII Starptautiskais baltistu kongress: rakstu krājums*. Liepāja: LiePA, 178–199.

Martena, S. (2023a). Family Language Policy: the Maintenance of Latvian as a Heritage Language in the Diaspora. In I. Hilbig, K. Jakaitė-Bulbukienė, E. Žurauskaitė, & I. Daraškienė (sud.), *Terp taikamosios kalbotėros barų. Mokslinių straipsnių rinkinys prof. Meilutės Ramonienės jubiliejui.* (Vilnius University Open Series). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 83–100. Pieejams https://doi.org/10.15388/Terp_taikamosios_kalboteros_baru.2023.5.

Martena, S. (2023b). *Mēs vienmēr sevi apzināmies kā latviešu ģimene*: valodas politika saziņai ar bērniem diasporas ģimenēs. In G. Kļava, & K. Rozenvalde (red.), *Valodas upē. Veltījumkrājums profesores Inas Druvietes 65 gadu jubilejā*. Rīga: LU Lībiešu institūts, 81–99. Pieejams https://www.livonian.lv/wp-content/uploads/2023/09/seit-1.pdf.

Martena, S., & Marten, H. F. (2023). 'Difficulties when learning, easiness when fighting': Why do families in Latvia choose (pre)schools with a language of instruction other than their L1? *International Journal of Bilingualism*, *29*(1), 57–73. Pieejams https://doi.org/10.1177/13670069231193024.

Mieriņa, I., Koroļeva, I., Grosa, D., & Jansone, R. (2021). *Latviešu valoda diasporā: situācijas izpēte.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra. Pieejams https://valoda.lv/wp-content/uploads/2022/06/LatviesuValodaDiaspora_Petijums_145x210_WEB.pdf.

Palviainen, Å. (2022). This is the Normal for Us: Managing the Mobile, Multilingual, Digital Family. In L. Wright, & C. Higgins (Eds.), *Diversifying Family Language Policy*. London: Bloomsbury Publishing, 123–141. Pieejams https://doi.org/10.5040/9781350189928.ch-007.

Palviainen, Å., & Boyd, S. (2013). Unity in Discourse, Diversity in Practice: The One Person One Language Policy in Bilingual Families. In M. Schwartz, & A. Verschik (Eds.), *Successful Family Language Policy: Parents, Children and Educators in Interaction*. Dordrecht: Springer, 223–248. Pieejams https://doi.org/10.1007/978-94-007-7753-8_10.

Palviainen, Å., & Räisä, T. (2023). Digital communication as part of family language policy: the interplay of multimodality and language status in a Finnish context. *Language Policy*, *22*(4), 433–455. Pieejams https://doi.org/10.1007/s10993-023-09666-3.

Ramonienė, M. (red.). (2019). *Emigrantai: kalba ir tapatybė, II: Keturi sociolingvistiniai portretai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Ramonienė, M., & Ramonaitė, J. T. (2021). Language attitudes, practices and identity in the new Lithuanian diaspora. *Russian Journal of Linguistics*, *25*(4), 1024–1046.

Revis, M. (2016). A Bourdieusian perspective on child agency in family language policy. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, *22*(2), 177–191. Pieejams https://doi.org/10.1080/13670050.2016.1239691.

Said, F., & Zhu, H. (2019). "No, no Maama! Say 'Shaatir ya Ouledee Shaatir'!" Children's agency in language use and socialisation. *International Journal of Bilingualism*, *23*(3), 771–785.

Schwartz, M., & Verschik, A. (Eds.). (2013). *Successful Family Language Policy: Parents, Children and Educators in Interaction.* Dordrecht: Springer. Pieejams https://doi.org/10.1007/978-94-007-7753-8.

Siiner, M., Koreinik, K., & Brown, K. D. (Eds.). (2017). *Language Policy Beyond the State*. Cham: Springer. Pieejams https://doi.org/10.1007/978-3-319-52993-6.

Smith-Christmas, C. (2016). *Family Language Policy: Maintaining an Endangered Language in the Home.* London: Palgrave Pivot. Pieejams https://doi.org/10.1057/9781137521811.

Smith-Christmas, C. (2018). 'One *Cas*, Two *Cas*': Exploring the affective dimensions of family language policy. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, *37*(2), 131–152. Pieejams https://doi.org/10.1515/multi-2017-0018.

Smith-Christmas, C. (2020). Child agency and home language maintenance. In A. C. Schalley, & S. A. Eisenchlas (Eds.), *Handbook of Home Language Maintenance and Development*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 218–235. Pieejams https://doi.org/10.1515/9781501510175-011.

Smith-Christmas, C. (2023). 'Do sheans': Children's Agency in Integrating Scottish Gaelic and Irish into 'Happy Families.' In A. Ó Finnegan, & G. Ó Riain (Eds.), *Léann na Sionainne*. Baile Átha Cliath: Cló Léann na Gaeilge, 1–17. Pieejams https://doi.org/10.13025/20073.

Smith-Christmas, C., Ó Murchadha, N. P., Hornsby, M., & Moriarty, M. (Eds.). (2018). *New Speakers of Minority Languages: Linguistic Ideologies and Practices*. London: Palgrave Macmillan. Pieejams https://doi.org/10.1057/978-1-137-57558-6.

Spolskis, B. (2011). *Valodas pārvaldība.* (No angļu val. tulk. I. Druviete). Rīga: Zinātne.

Strelēvica-Ošiņa, D. (2011). *Kāpēc mēs gribam, lai valoda ir pareiza? Ieskats preskriptīvisma vēsturē, teorijā un praksē.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Wright, L. (2020). *Critical Perspectives on Language and Kinship in Multilingual Families*. London: Bloomsbury Academic. Pieejams https://doi.org/10.5040/9781350088313.

Wright, L., & Higgins, C. (Eds.). (2022). *Diversifying Family Language Policy*. London: Bloomsbury Academic. Pieejams https://doi.org/10.5040/9781350189928.

Zhan, Y. (2023). *Child Agency in Family Language Policy: Growing up Multilingual and Multiliterate*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. Pieejams https://doi.org/10.1515/9783111003092.

Pielikums

1. TABULA. Trīs galvenie ģimeņu tipi, kas vērojami interviju datos

Respondenšu identifikatori	Pašreizējā dzīvesvieta (valsts)	Uzturēšanās ilgums mītnes zemē	Bērnu skaits un vecums	Vecāku dzimtās valodas	Vecāku saziņas valoda	Vecāku saziņas valoda ar bērniem	Bērnu savstarpējā saziņas valoda
1. Abu vecāku dzimtā valoda – latviešu valoda							
AK	Īrija	14 gadi	2 bērni: 12 gadus veca meita un 9 gadus vecs dēls	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāki ar meitu runā latviski, ar dēlu – angliski (dēlam ir autisms)	Angļu valoda
VD	Lielbritānija / Skotija	17 gadi	2 dēli: 26 un 20 gadi	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāki ar bērniem runā latviski	Latviešu un angļu valoda
IB	Īrija	20 gadi	5 bērni: vecākā meita (36 gadi) dzīvo Latvijā. 4 bērni dzīvo Īrijā. Dēlam ir 27, meitai – 26, dēlam – 18 un jaunākajai meitai ir 13 gadi	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāku un bērnu saziņa notiek latviski	Vecākā meita ar jaunākajiem brāļiem un māsām tikai latviski. Īrijā dzīvojošie bērni savā starpā runā galvenokārt angliski
LD	Norvēģija	12 gadi	2 meitas: 11 gadus vecas dvīnes	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāki ar bērniem runā latviski, bērni atbild lielākoties latviski, dažreiz arī norvēģiski	Bieži angļu valoda, latviešu valoda
RP	Īrija	13 gadi	3 bērni: 36 gadus veca meita, 29 gadus vecs dēls un 19 gadus veca meita	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāku un bērnu saziņa notiek latviski	Latviešu valoda
SL	Lielbritānija	12 gadi	3 bērni: 24 gadus vecs dēls, 19 gadus veca meita un 8 gadus veca meita (dzimusi mītnes zemē)	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāku un bērnu saziņa notiek galvenokārt latviski, ar jaunāko meitu vairāk angliski	Jaunākā meita ar vecāko māsu un brāli runā angliski, viņi atbild latviski, dažreiz skaidro kaut ko arī angliski

Respondenšu identifikatori	Pašreizējā dzīvesvieta (valsts)	Uzturēšanās ilgums mītnes zemē	Bērnu skaits un vecums	Vecāku dzimtās valodas	Vecāku saziņas valoda	Vecāku saziņas valoda ar bērniem	Bērnu savstarpējā saziņas valoda
IT	Grieķija	Vairāk nekā 10 gadi	2 meitas: 14 un 5 gadi	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāku un bērnu saziņa notiek latviski	Biežāk angļu valoda
AU	Vācija	17 gadi	4 bērni: 28 gadus veca meita un 3 dēli – 26, 21 un 18 gadus veci	Mamma – latviešu valoda. Tētis – latviešu valoda	Latviešu valoda	Vecāki ar bērniem runā latviski, bērni atbild galvenokārt latviski, reizēm arī vāciski	Latviešu un vācu valoda
IK	Lielbritānija	13 gadi	2 meitas: 28 un 7 gadi	Mamma – latviešu valoda. Abu meitu tēti – latviešu valoda	Latviešu valoda	Mamma ar jaunāko meitu runā latviski un angliski. Jaunākās meitas tētis ar meitu runāja latviski	–
2. Vecāku dzimtās valodas atšķiras, viena no tām – jaunās mītnes zemes valoda							
LS	Vācija	16 gadi	3 bērni: 9 gadus vecs dēls un 7 gadus vecas dvīnes	Mamma – latviešu valoda. Tētis – vācu valoda	–	Mamma ar bērniem runā latviski, bērni biežāk un vairāk atbild vāciski	–
GMN	Jaunzēlande (pirms tam 6 gadus Austrālijā)	8 gadi	2 meitas: 22 un 19 gadi	Mamma – latviešu valoda. Tētis – lietuviešu valoda (ģimenē runā latviski)	Latviešu valoda	Vecāki runā ar bērniem latviski	Angļu valoda, reti – latviešu valoda
DD	Lielbritānija	10 gadi	1 meita: 20 gadi	Mamma – latviešu valoda. Partneris – angļu valoda	Angļu valoda	Mamma ar meitu runā latviski. Partneris ar meitu runā angliski. Mamma ar partnera bērniem (audžubērniem) – angliski	Meita ar mammas partnera bērniem runā angliski

MUMS BIJ NOTEIKUMS, PAT NERAKSTĪTS NOTEIKUMS, KĀ MĀJĀS IR TIKAI LATVIEŠU VALODA: LATVIEŠU VALODA STARP CITĀM VALODĀM DIASPORAS ĢIMENĒS
WE HAD A RULE, EVEN AN UNWRITTEN RULE, THAT ONLY LATVIAN WAS SPOKEN AT HOME: LATVIAN AMONG OTHER LANGUAGES IN DIASPORIC FAMILIES

Respondenšu identifikatori	Pašreizējā dzīvesvieta (valsts)	Uzturēšanās ilgums mītnes zemē	Bērnu skaits un vecums	Vecāku dzimtās valodas	Vecāku saziņas valoda	Vecāku saziņas valoda ar bērniem	Bērnu savstarpējā saziņas valoda
EB	Vācija (pirms tam 9 gadus Itālijā)	4 gadi	2 bērni: 3. klases vecuma dēls un 4 gadus veca meita	Mamma – latviešu valoda. Tētis – itāļu valoda	Itāļu valoda	Mamma ar dēlu runā itāliski, nedaudz latviski, ar meitu lielākoties latviski, dažreiz – itāliski. Tētis ar bērniem runā itāliski	–
EM	Vācija	Ārpus Latvijas 20 gadus	3 bērni: 12 gadus vecs dēls un 2 meitas – 9 un 3 gadus vecas	Mamma – latviešu valoda. Abu vecāko bērnu tētis – vācu valoda. Jaunākā bērna tētis – spāņu valoda	Ar vecāko bērnu tēti runā vāciski, ar jaunākā bērna tēti – angliski	Mamma ar bērniem runā latviski. Vecāko bērnu tētis ar viņiem runā vāciski	Abi vecākie bērni sarunājas vāciski, ar jaunāko bērnu – pārsvarā vāciski, bet arī latviski
II	Spānija	15 gadi	3 bērni: 11 un 8 gadus vecas meitas un 6 gadus vecs dēls	Mamma – latviešu valoda. Tētis – spāņu valoda	Spāņu valoda (kādreiz bija angļu valoda)	Mamma ar bērniem runā latviski un spāniski, bērni atbild lielākoties spāniski, jaunākais bērns dažreiz arī angļu vai valensiešu valodā. Tētis ar bērniem runā spāniski	Spāņu valoda
3. Vecāku dzimtās valodas atšķiras, neviena no tām NAV jaunās mītnes zemes valoda							
AĀ	Jaunzēlande	19 gadi	2 meitas: 4,5 un 2,5 gadi. Gaidībās	Mamma – latviešu valoda. Tētis – franču valoda	Angļu valoda	Mamma ar bērniem runā latviski, bērni biežāk atbild angliski. Tētis ar bērniem runā franciski, bērni biežāk atbild angliski	Angļu valoda
ET	Jaunzēlande		2 meitas: 4 gadi un 13 mēneši	Mamma – latviešu valoda. Tētis – spāņu valoda	Angļu valoda	Mamma ar bērniem runā latviski. Tētis ar bērniem runā spāniski	Latviešu un spāņu valoda, reizēm – angļu valoda

Respondenšu identifikatori	Pašreizējā dzīvesvieta (valsts)	Uzturēšanās ilgums mītnes zemē	Bērnu skaits un vecums	Vecāku dzimtās valodas	Vecāku saziņas valoda	Vecāku saziņas valoda ar bērniem	Bērnu savstarpējā saziņas valoda
DM	Dānija	6 gadi	2 bērni: 2 gadus veca meita un 2 mēnešus vecs dēls	Mamma – latviešu valoda. Tētis – dāņu valoda	Angļu valoda	Mamma ar vecāko meitu runā latviski un dažreiz dāniski	–
Izņēmumi							
MG	ASV	Kopš dzimšanas	1 dēls: 11 gadi	Mamma – latviešu un angļu valoda. Tētis – angļu un latviešu valoda	Angļu valoda	Mamma ar dēlu runā latviski un angliski. Tētis ar dēlu runā angliski un latviski	–
SŠ	ASV	20 gadi	2 dēli: 9 un 6 gadi	Mamma – latviešu valoda. Tētis – kurdu valoda	Angļu valoda	Mamma ar bērniem runā latviski. Tētis ar bērniem runā zviedriski	Galvenokārt latviešu un zviedru valoda, reizēm arī angļu valoda

PARENTAL AGENCY AND ITS IMPACT ON CHILDREN'S LANGUAGE AND IDENTITY DEVELOPMENT: RELEVANCE TO THE SOCIOLINGUISTIC SITUATION OF LATVIAN

Vecāku rīkoties spējas ietekme uz bērnu valodas un identitātes attīstību: tēmas aktualitāte latviešu valodas sociolingvistiskajā situācijā

DACE ALEKSANDRAVIČA

ABSTRACT

Keywords:
parental agency, language development, identity development, family language policy, language affiliation, Latvian

This article offers a research overview of the significant role of parental language practices in children's language development and identity formation within the context of family language policies and language belonging, thus prompting reflection on the insights gained about language development, identity formation, and cultural transmission in the family domain within the current sociolinguistic situation of Latvian. Through an analysis of relevant existing academic contributions, it highlights the intricate dynamics of language transmission and identity construction within diverse family settings, underscoring the pivotal role of parents as key agents in determining linguistic practices within the family domain, influenced by various factors such as societal perceptions, cultural loyalty as well as intra-family factors.

The findings of prior research on the subject, together with the analysis of the sociolinguistic situation of Latvian both in Latvia and the diaspora, indicate that parental agency significantly influences family language policy decisions, encompassing language ideology, management, and practice. As exemplified by the reviewed studies, parents exercise their agency based on their beliefs, practical challenges, and their children's evolving linguistic needs, which contribute to the complex interplay between parental aspirations and external pressures. Despite the challenges, recognizing successful family language implementation strategies is crucial for supporting bilingual language development and preservation.

The reviewed studies likewise emphasize the multifaceted nature of family language policy, involving parental attitudes, societal influences, and

intergenerational dynamics. This is explicitly illustrated by the importance of parental efforts to foster and maintain the use of the Latvian language in diaspora contexts. Understanding the pertinent complexities is vital for developing holistic approaches that consider social and psychological factors influencing language practices within diverse family structures. Furthermore, as parental agency extends beyond language transmission, encompassing broader aspects of identity formation and cultural preservation by fostering supportive linguistic environments and celebrating language diversity, parents empower their children to embrace multiple languages and integrate various linguistic communities into their sense of self. Therefore, acknowledging the pivotal role of parental agency enables researchers and policymakers to develop effective strategies for promoting and preserving linguistic diversity within contemporary families that modern-day societies encompass.

KOPSAVILKUMS

Rakstā ir piedāvāts pētījumu pārskats par vecāku rīkoties spējas būtisko lomu bērnu valodas attīstībā un identitātes veidošanā ģimenes valodas politikas un valodas piederības kontekstā, tādējādi rosinot apcerēt iegūtās atziņas par valodas attīstību, identitātes veidošanos un kultūras pārnesi ģimenē latviešu valodas pašreizējā sociolingvistiskajā situācijā. Analizējot ar minēto tēmu saistītos akadēmiskos darbus, rakstā identificēta valodas pārneses un identitātes veidošanās sarežģītā dinamika dažādos ģimenes apstākļos, kur vecākiem ir galvenā rīcības īstenotāju loma, nosakot valodas lietojuma ieradumus ģimenē, ko ietekmē

Atslēgvārdi:
vecāku rīkoties spēja, valodas attīstība, identitātes attīstība, ģimenes valodas politika, valodas piederība, latviešu valoda

dažādi faktori, piemēram, sabiedrības viedoklis, kultūras piederība un atsevišķi faktori pašā ģimenē.

Iepriekšējo pētījumu rezultāti, kā arī latviešu valodas sociolingvistiskās situācijas analīze gan Latvijā, gan latviešu diasporā liecina, ka vecāku rīkoties spēja ievērojami ietekmē ģimenes valodas politikas lēmumus, kas ietver valodas ideoloģiju, pārvaldību un praksi. Pētījumi liecina, ka vecāki īsteno rīkoties spēju, balstoties uz savu pārliecību, praktiskiem izaicinājumiem un savu bērnu mainīgajām valodas vajadzībām, kas attiecīgi veicina vecāku gaidu un ārējā spiediena mijiedarbības procesa sarežģītību. Neskatoties uz minētajiem izaicinājumiem, veiksmīgas ģimenes valodas īstenošanas stratēģijas apzināšana ir jo sevišķi būtiska, lai veicinātu divvalodības attīstību un saglabāšanu.

Rakstā minētajos pētījumos ir uzsvērts arī ģimenes valodas politikas daudzdimensionālais raksturs, kas ietver vecāku attieksmi, sabiedrības ietekmi, kā arī paaudžu dinamiku. To skaidri apliecina latviešu vecāku pūliņi veicināt un uzturēt latviešu valodas lietošanu diasporā. Rakstā minēto sarežģīto apstākļu izpratne ir svarīga, lai izstrādātu holistisku pieeju, kurā ir ņemti vērā valodas lietojuma praksi ietekmējošie sociālie un psiholoģiskie faktori dažādās ģimenes struktūrās. Turklāt, tā kā vecāku rīkoties spēja sniedzas ārpus valodas pārneses un aptver plašākas identitātes veidošanas un kultūras saglabāšanas jomas, radot valodas attīstību veicinošu vidi un atbalstot valodu dažādību, vecāki dod bērniem iespēju pieņemt un apgūt vairākas valodas, kā arī integrēt savā patībā piederību vairākām valodas kopienām. Tādējādi vecāku rīkoties spējas būtiskās lomas atzīšana dod iespēju pētniekiem un politikas veidotājiem izstrādāt efektīvu stratēģiju, lai veicinātu un saglabātu valodu dažādību ģimenē mūsdienu sabiedrībā.

Introduction

Today's sociolinguistic landscape of the Latvian language presents a dynamic interplay of factors influencing its use and vitality within Latvia and among Latvian diaspora communities worldwide. Recent assessments, such as "Language situation in Latvia 2016–2020" (Druviete et al., 2022) as well as Inta Mieriņa et al.'s (2021) situation analysis of the Latvian language in the diaspora combined with the Latvian diaspora surveys of 2014 and 2019 and Sanita Martena's (2023a; 2023b) exploration of the family language policy regarding the maintenance of Latvian among children in the diaspora, provide insights into the Latvian language status and the challenges it faces in contemporary contexts. Despite this, there remains a notable gap in recent research specifically exploring parental agency and family language policy within Latvian households, although Sanita Lazdiņa and Heiko F. Marten (2021) provide some insights as to how Latvian is navigated in Russian-speaking families. This suggests a need for further exploration in this area, which this article hopes to raise awareness of.

The primary goal of this article is to underscore the pivotal role of parental agency in shaping children's linguistic abilities and identity based on existing academic literature on the subject. The gained insights are attributed to the sociolinguistic situation of the Latvian language within the last decade in both Latvia and within Latvian diaspora communities.

The overview of existing research on the role of parental agency in developing children's language and identity illuminates the multifaceted nature of parental influence on children's language acquisition, language affiliation, and the construction of language identity. The selection of relevant contributions reviewed in this article prioritized sources that offered foundational insights into the subject matter, including works by researchers such as John Earl Joseph (2004), Annick de Houwer (2007), Mila Schwartz (2010), Schwartz and Anna Verschik (2013), Xiao Lan Curdt-Christiansen and Weihong Wang (2018), Aljohara Fahad Al Saud (2021) and Bernard Spolsky (2012), among others. These studies provide significant insights relevant to understanding parental influence on children's language acquisition and identity formation. As for the more particular sociolinguistic context of the Latvian language, efforts were made

to include as many relevant publications as possible, although the specialized nature of the topic, particularly regarding parental agency and family language policy in Latvian households, may have limited the scope of the referenced research.

The article begins by defining parental agency and its significance in the context of children's language development. It then reviews several studies examining parental agency concerning language acquisition, language planning, and language affiliation. Thus, the first chapter of the article explores the concept of parental agency through the lens of language planning and family language policy. The reviewed study by Curdt-Christiansen and Wang (2018) delves into how parents navigate language choices and practices within multicultural environments, shaping opportunities and limitations for their children's language acquisition. Meanwhile, de Houwer's (2007) research sheds light on the intricate patterns of parental language input and its influence on children's bilingual development. The second chapter explores the connection between language and identity, emphasizing the role of parental agency in fostering language affiliation and identity formation. Works by Al Saud (2021) and Joseph (2004) elucidate the interconnectedness between personal identity, linguistic interactions, and societal influences. Finally, the paper reviews research by scholars such as Spolsky (2012) and Schwartz (2010), providing insights into the nuanced dynamics of family language policy and highlighting the role of parental attitudes, societal pressures, and intergenerational aspects. Additionally, Schwartz and Verschik's (2013) contribution to successful family language policy is reviewed, highlighting the collaborative nature of language planning within familial contexts.

By synthesizing findings from these diverse studies, the review hopes to raise awareness of the complex dynamics within familial language environments, providing valuable insights into their implications for children's linguistic abilities and identity formation in Latvia and beyond. The relevance of the current research lies in acknowledging the crucial role of parental influence in molding language paths and nurturing language connections in Latvian-speaking children, both domestically and abroad. This understanding can inform researchers and policymakers to devise better approaches for fostering and nurturing the use of the Latvian language in its different communities.

1. The concept and functions of parental agency

The concept of agency is multifaceted, encompassing individuals' ability to make choices, exert control, and pursue goals, potentially leading to personal or social transformation (Duff, 2012, 417). Agency enables individuals to imagine, adopt, and enact new roles or identities and to take concrete actions toward their objectives. As explored by Laura M. Ahearn in the "Annual Review of Anthropology" (2001), language and agency are deeply intertwined, since language serves as a form of social action wherein individuals actively shape and create social realities through their linguistic interactions. In other words, people utilize language not only to reflect existing social structures but also to actively construct and transform them.

When it comes to parental agency in the context of children's language development, it is defined as the ability of parents to decide which actions should be taken to encourage or discourage the use of specific languages depending on their comprehension of the roles and perceived significance of these languages, as well as the execution of these actions (Curdt-Christiansen & Wang, 2018, 2). Their study "Parents as agents of multilingual education: family language planning in China'' (ibid.) explores the perceptions of *Putonghua*, *Fangyans*, and English among a cohort of middle-class Chinese parents of children aged 5–11, examining how these parents, as influencers of language policy, shape opportunities and limitations for their children's acquisition of the aforementioned languages. It reveals a trend of declining use of regional dialects among younger generations, with parents prioritizing proficiency in *Putonghua* due to its perceived utility and cultural significance and valuing it for its versatility and role as a marker of identity and culture. Parents likewise actively support their children's English language learning, recognizing its importance for future opportunities, which underscores the significant role of parental decisions in shaping children's linguistic abilities and educational aspirations in contemporary China.

In the context of the sociolinguistic situation of Latvian, understanding parental agency in children's language development aligns with the broader discourse on language planning and policy. Parents, as influential agents, shape language policies that impact their children's

linguistic trajectories, as illustrated by Curdt-Christiansen and Wang's (2018) study. Similarly, in Latvia, where Latvian predominates in official settings while Russian is the most commonly encountered minority language in everyday interactions, research on parental language practices can shed light on how family dynamics influence language acquisition and usage across different sociolinguistic contexts. This understanding is particularly relevant given the significance of language skills, including Latvian, Russian, and English proficiency, in the labor market (Druviete et al., 2022, 153–157).

The article's focus on Russian among minority languages in the Latvian context is justified due to its unique status as currently the most widespread minority language and the second most dominant language in Latvia after Latvian itself. Besides, Russian holds significant historical, cultural, and socio-political relevance within the country, impacting various aspects of societal matters, including language policies, education, media, and everyday interactions. While other minority languages also contribute to Latvia's linguistic diversity, they may not have the same level of demographic presence or historical significance as Russian. Moreover, research resources and available data often prioritize languages with larger speaker populations or those that have historically shaped national discourse and policies (Lazdiņa & Marten, 2021; Druviete et al., 2022, 95–105). This practical consideration further supports the decision to primarily focus on Russian within the scope of this discussion while acknowledging the importance of other minority languages in Latvia's linguistic mosaic.

Accordingly, the data presented in the latest study "Language situation in Latvia 2016–2020" (Druviete et al., 2022) highlight the influence of parental language choices on children's proficiency and usage of Latvian and Russian, the dominant languages in Latvia. Language use within families in Latvia seems to influence individuals' language choices across various communication contexts significantly (ibid., 95–105). Thus, most respondents claim to use Latvian within their families, with Latvian-speaking families exhibiting consistent use of Latvian in all sociolinguistic domains. Conversely, Russian-speaking families tend to use Latvian less frequently, particularly in private communication settings. Interestingly, younger generations (aged 18–35), who predominantly speak Latvian within their families, show higher levels of proficiency in Latvian and

tend to use it more consistently across various communication domains than older generations (aged 64–75). A hypothetical assumption can be made that it is likely the outcome of exerted parental agency since the role of Latvian has changed considerably during the last couple of decades due to Latvia's regained independence, and, accordingly, so has the perceived value of the Latvian language. Just as Chinese parents prioritize proficiency in *Putonghua* and English for their children due to perceived utility and cultural significance (Curdt-Christiansen & Wang, 2018), Latvian parents may prioritize proficiency in Latvian, recognizing its importance for identity and participation in Latvian society. However, the lack of data to substantiate this hypothesis highlights the need for further research on the aspect in the sociolinguistic context of Latvia.

With such an explicit illustration of parental agency, exploring the possible driving forces that propel it is curious. Ahearn (2001, 113–114) discusses various perspectives on agency, including the notions of "agency of power" and "agency of intention," which emphasize the exercise of power and the presence of deliberate intention in human action. Philosophical perspectives on agency often highlight the role of mental states such as intention, motivation, and responsibility in guiding human behavior. Presumably, parental agency can be explored from the same perspective. Thus, Curdt-Christiansen and Wang (2018) claim that parents, as language managers, consciously or implicitly choose linguistic measures to resist or submit to language and cultural changes based on their aspirations for their children's future, which could accordingly be viewed as both the intention and motivation of parental agency that consequently shape the home language environment. The intention and motivation, on the other hand, might be assumed to be rooted in the sense of parental responsibility in providing their children with cultural capital in the form of a language, which is in turn viewed and evaluated by parents as a communication tool and a carrier of identity (ibid.). However, as Curdt-Christiansen and Wang state (2018, 2–3), the agentive role of parents is not neutral and is related to social constructions of languages. Accordingly, as posited by Curdt-Christiansen (2016, 695), parental agency "gives priority to social prestige, educational empowerment and socioeconomic gains".

The language management carried out by parents can be regarded as an act of agency which involves both explicit planned activities and

implicit socialization, impacting children's language development (Curdt-Christiansen & Wang, 2018, 2–3). Choices regarding formal education programs also reflect parental agency, influenced by lay theories about language development. As elucidated by the aforementioned study, parental agency is crucial in implementing bilingual or multilingual policies within families, shaping linguistic and cultural transmission (ibid.).

The impact of parental agency practically manifesting itself through parents' subconscious and/or deliberate choices regarding linguistic input provision for their children is also supported by de Houwer's (2007) study on parental language input patterns and children's (aged 6–10) bilingualism. However, as the results of the study show, parental agency in the case of children's bilingual development is a more complex subject that requires specific language input patterns for it to yield the desirable results. It confirms that children raised in bilingual environments typically learn the majority language. In contrast, the minority language is at risk of not being spoken, revealing that parental language input patterns significantly influence whether children speak the minority language.

Accordingly, de Houwer's (2007) research examines why some children exposed to two languages from an early age do not end up speaking both languages. Data from questionnaires gathered from 1,899 families in Belgium with at least one parent speaking a language other than the dominant one (Dutch) reveal that while all children in these families speak the dominant language, the use of the minority language is inconsistent across all cases. Discrepancies in parental language input patterns at home are linked to variations in children's use of the minority language. Thus, families where both parents use the minority language and where at least one parent speaks only the minority language have higher success rates, whereas the "one parent–one language" approach does not consistently lead to successful language acquisition for the child. Thus, the study underscores the significance of consistent language input patterns within the family environment while also highlighting the importance of parental efforts in fostering a positive bilingual environment despite societal influences that may favor the dominant language.

In the context of the Latvian diaspora, a situation analysis shows that family composition and language use dynamics closely align with

de Houwer's findings (Mieriņa et al., 2021, 56–61). For instance, families where both parents are Latvian are more likely to use Latvian at home, thereby increasing the likelihood of children learning and using the language. Conversely, in mixed-nationality families, the language dynamics become more complex, with the minority language often at risk unless consciously maintained by both parents. Accordingly, children are more likely to speak Latvian if both parents do. In mixed-nationality families, the use of Latvian diminishes unless parents make a concerted effort to use it at home (ibid., 56–58).

Additional insights in terms of parental agency in bilingual families are provided by Martena's (2023a) study of maintaining Latvian as a heritage language in the diaspora. The data derived from interviews with four Latvian families in the diaspora (the United Kingdom, Norway and Greece) show that, interestingly, the success of maintaining bilingualism within a family is not solely dependent on the parents' efforts but is also significantly influenced by the children's willingness to participate, which in itself is another subject that ought to be studied more extensively (Martena, 2023a, 98). The parents' belief in the importance of bilingualism, coupled with the children's receptiveness determines the effectiveness of these efforts. The interviews reveal that while parents may strongly prefer Latvian, their language management strategies often become more flexible and bilingual as they adapt to their children's needs and external influences (ibid., 92–97). Accordingly, the communication strategies employed by the family, such as whether they adhere to a strict monolingual practice (like the Minimal Grasp Strategy) or embrace bilingual practices (such as *Move On* or Language Switching Strategies), play a critical role in shaping the family's overall language policy (ibid., 96–98).

In this regard, the discussion on agency and structure, as proposed by Anthony Giddens (1984), becomes relevant. It elucidates how individuals, including parents within Latvian diaspora communities, navigate social structures to assert agency in preserving their linguistic and cultural heritage. Despite potential constraints imposed by external factors, such as societal norms and language dominance, parents possess the agency to actively shape their children's language and identity development. Mieriņa (2016) further reinforces this idea in her examination of Latvian children's language proficiency and the degree of Latvian language loss in new host

countries. She underscores that the proficiency in Latvian among children and young people in the diaspora largely hinges on the motivation and determination of parents to preserve their language.

The analysis of data from the 2019 Diaspora Survey derived from slightly more than 6,000 respondents (Druviete et al., 2022, 171; Mieriņa et al., 2021, 19) reveals that when parents fail to prioritize the importance of their children learning Latvian, their language skills suffer notably. This highlights the crucial role of parental attitudes and actions in molding Latvian diaspora youth's linguistic and cultural growth, notwithstanding external pressures and influences. Fortunately, about two-thirds (70 %) of Latvians living abroad with children express a desire for their children to have fluent Latvian proficiency. Another 22 % aim for their child to at least understand and communicate in Latvian, while only 7 % consider this issue irrelevant.

Besides, there appear to be differences in attitudes towards language preservation between the "old diaspora" and the "new diaspora." The "old diaspora," consisting of Latvians in exile and their descendants (Hazans, 2020, 3), typically prioritizes maintaining Latvian identity and language (Druviete et al., 2022, 172). They show a higher inclination for their children to understand Latvian compared to respondents from the "new diaspora," comprizing post-independence emigrants and their offspring who often hold dual citizenship or citizenship of their host country (Hazans, 2020, 3; Druviete et al., 2022, 172). This suggests a potential generational shift in attitudes towards language maintenance within the diaspora, underscoring the language-related complexities within diaspora communities and emphasizing the critical role of parental attitudes and actions in shaping linguistic and cultural identity among Latvian diaspora youth.

Parental agency thus seems to play a pivotal role in shaping children's language affiliation during their developmental years. Defined by Tonje M. Caine (2008) as a form of connection between children and their native language that helps to maintain their own language identity, language affiliation is claimed to be crucial for children's language and identity development (Al Saud, 2021, 111). In this regard, it is worth referring to Al Saud's (2021) "Family's Role in Achieving Language Affiliation among Children: A Comparative Study Applied to Some Families". Claiming that identifying the linguistic background of children in immigrant families

is vital for their sense of cultural identity, Al Saud's research is devoted to exploring how Arab families in Saudi Arabia, Austria, and the UK foster language affiliation in their children, as well as the challenges they face in doing so. The study encompasses families residing in Saudi Arabia and Arab households in Austria and the UK, with a sample size of 120 parents. Employing a descriptive-analytical approach, the findings reveal significant parental involvement in fostering language affiliation in all three countries, with notable challenges encountered, particularly in Saudi Arabia and Austria, and more so in the UK. Relevant recommendations include engaging all family members in innovative language practices, such as leveraging social media to bolster children's linguistic identity, which pertains to the priorly discussed importance of parental agency in carrying out proper family language policy.

Interestingly, according to the situation analysis of Latvian in the diaspora (Mieriņa et al., 2021), Latvian parents are aware of the importance of creating an appropriate linguistic environment for their children (ibid., 62). Consequently, many parents choose to personally care for their children or entrust this responsibility to relatives or Latvian-speaking caregivers to help maintain proficiency in Latvian. Families that successfully maintain Latvian as a daily communication language often employ various strategies. These include strict and conscious efforts to use Latvian at home or a supportive attitude towards its use in everyday situations (ibid., 63). For instance, parents might encourage children to respond in Latvian even if they predominantly use the host country's language. Just as parental agency plays a crucial role in fostering language affiliation in immigrant families studied by Al Saud (2021), Latvian parents exercise agency in navigating language preservation within the diaspora context, driven by their cultural heritage, familial connections, and aspirations for the future. The insights from Latvian parents underscore the importance of emotional ties, patriotism, and the sense of belonging to Latvia in motivating language acquisition and preservation. The data from the 2014 Diaspora Survey, with a sample size of 14,068 interviews collected in an online survey across 118 countries along with nearly 200 in-depth and expert interviews, suggests a strong correlation between the desire for children to know Latvian well and the emotional connection to Latvia, with those feeling closely tied to their homeland being nine times more likely to prioritize Latvian language fluency. Additionally, plans to return to Latvia

serve as a significant determinant, with parents envisioning a future in their homeland placing greater emphasis on their children's language skills (Druviete et al., 2022, 173). In contrast, the attitudes of Latvian parents who lack trust in the Latvian government or who have left Latvia for perceived better social guarantees and economic stability abroad tend to devalue Latvian language proficiency in their children (ibid.). This suggests a correlation between parental perceptions of their children's future country of residence and the perceived necessity of Latvian language skills, highlighting the interconnectedness between parental attitudes, emotional connections to one's homeland, and the language choices made within the family environment. It underscores the pivotal role of parental agency in fostering language affiliation and proficiency among diaspora children as they navigate the complexities of linguistic and cultural identity in their upbringing.

To summarize the discussed ideas, on the one hand, research into the subject identifies the prioritization of languages perceived to hold greater social, economic, and cultural capital, leading to the marginalization of regional dialects in favor of dominant national and global languages. Thus, parental agency is primarily intertwined with societal language constructions, reflecting aspirations for their children's future success and cultural preservation. On the other hand, despite societal pressures favoring dominant languages, in certain cases parental agency might also emerge as a crucial determinant in maintaining minority languages within familial contexts, as it can be witnessed in the Latvian diaspora. This resonates with broader debates surrounding the connection between agency and structure, wherein individuals adjust to and transform societal systems to accommodate their linguistic and cultural identities.

2. The connection between language and identity

Ina Druviete (2021, 28) states that one can be aware of and have a sense of a language as both a communication tool and a value that shapes an indispensable part of a personality – namely, identity. It is also noted that, for most people, associations with a particular language as an element of an individual identity are formed in early childhood while acquiring their first language (Druviete & Požarnova, 2021, 31).

Identity can be defined as distinctive features, attributes, convictions, and modes of communication that delineate a person or a collective, setting them apart from others, thus encapsulating identity and how individuals or groups view and portray themselves (Block, 2007). David Block (2007, 14, 26) claims that identity is constructed discursively since individuals do not construct their identities solely from within or solely from external influences; rather, their surroundings impose limitations while they interact with said surroundings, constantly modifying and reshaping them.

In discussing the liaison between children's language and identity development, it is likewise worthwhile to consider the notion of language identity. Language identity refers to the perceived or assigned connection between an individual's self-concept and a mode of communication, such as a language, a dialect, or a sociolect (ibid., 40). Like other forms of identity, language identities are subject to significant change over one's lifetime. Consequently, an individual may be born into a linguistic community based on inheritance or familiarity. However, they may develop a profound attachment and proficiency in a different linguistic community over time (ibid.).

According to Mary Bucholtz and Kira Hall (2005, 606), identity is a type of social action accomplished by agency. It is especially interesting to consider this thesis in light of the focus of this paper – parental agency and its potential. It can thus be inferred that by parents exercising their agency in terms of their children's language development, a child's identity emerges alongside the fostered language skills as an accomplishment of parental agency. This aligns with Curdt-Christiansen's (2012, 57) claim that through actively nurturing the linguistic growth of children, parents not only organize deliberate, planned endeavors to promote particular language development but also implicitly participate in indirect socialization processes, which pertain to children's identity development.

In Joseph's (2004) exploration of language and identity, he delves into the multifaceted nature of personal identity and its connection to language. At its core, identity can be viewed as encompassing the superficial aspect of one's name, which serves as a distinguishing label and the deeper, intangible essence that defines who a person truly is. While the former is easily articulated, the latter defies precise description, as it

resides in the realm beyond words. Nevertheless, linguistic interactions play a fundamental role in shaping our understanding of others, especially when direct visual or physical contact is absent (Joseph, 2004, 1–2).

In his analysis, Joseph (2004, 28–40) discusses the traditional functions of language as perceived by linguists and philosophers. These functions primarily encompass communication and representation. Communication involves interaction among individuals, while representation entails categorizing and understanding the world through language. Joseph traces this dichotomy back to Plato's "Cratylus", where Socrates distinguishes between the mundane act of communication and the higher purpose of representation, which aligns with *Ideal Forms*. Joseph then delves into the concept of linguistic identity, which blurs the distinction between communication and representation. While identity may seem like a subtype of communication due to its social nature, it also qualifies as a subtype of representation because it involves categorizing individuals and groups.

In line with the current research, as highlighted in Joseph's (2004) exploration of language and identity, parental agency plays a crucial role in the development of children's language and identity. Through linguistic interactions guided by parental influence, children construct their sense of self and place within society. While communication fosters interaction among family members, representation enables children to categorize and comprehend the world around them. In essence, parental agency serves as a catalyst for the intertwined development of language and identity in children.

In the sociolinguistic context of Latvia, where there are significant language dynamics between Latvian and Russian, parental decisions regarding which language to use within the family greatly influence children's language acquisition and sense of identity. Thus, as noted earlier (Druviete et al., 2022, 95–105), if parents predominantly speak Latvian at home, their children are more likely to develop stronger Latvian language skills and identify more closely with Latvian culture and identity. Conversely, if Russian is the dominant language within the family, children may feel a stronger connection to Russian culture and identity.

Furthermore, the sociolinguistic landscape in Latvia, as evidenced by the data provided (ibid., 133–152), reflects the ongoing

negotiation of language attitudes and identities within the society. The observed increase in Latvian language use compared to previous years suggests a shift in societal attitudes towards the importance of Latvian language and identity. This shift may be influenced by various factors, including government policies, educational initiatives, and changing demographics. Thus, the restoration of Latvian as the official language in 1990 following independence has resulted in its symbolic and mandatory status in certain functions, ensuring national identity, internal security, and equal participation in various spheres of life (Druviete et al., 2022, 133–152). Despite the presence of multilingualism, the official language's status is vital for societal stability and individual opportunities.

In this regard, Lazdiņa and Marten's (2021) study "Why do Russian-speaking families in Latvia choose Latvian-medium education?" provides some interesting insights in terms of the language choices of multilingual families in Latvia, particularly those who speak Russian at home but opt to send their children to Latvian-medium educational institutions. The study is contextualized within the previously described broader sociolinguistic landscape of Latvia, where the Latvian government has implemented policies to promote Latvian as the primary language following the country's independence from the Soviet Union. Focusing on three case studies employing semi-structured interviews of Russophone families who have chosen to send their children to Latvian-medium preschools and schools (ibid., 241–242), the research highlights the challenges these families face, including societal pressures from both ethnic Russians and Latvians, and the critical events that influenced their educational choices. Despite the obstacles, the families believe that Latvian-medium education is beneficial for their children's future in a multiethnic Latvian society where Latvian serves as the unifying language (ibid., 253–270), thus demonstrating the significant role of parental agency in shaping the development of their children's linguistic identities.

Lazdiņa and Marten (2021) use a theoretical framework based on Curdt-Christiansen's (2018) model of family language policy (FLP), which integrates sociolinguistic, sociocultural and socio-political contexts to understand family decision-making processes regarding language along with a narrative analysis to explore the emotional and ideological aspects of these language choices. Accordingly, the authors posit that the families'

decisions were made in a sociolinguistic context where the polarization between Latvian and Russian speakers remains significant despite growing multilingualism (Lazdiņa & Marten, 2021, 271–279). The reversal of language shift, with Latvian becoming dominant and Russian's role diminishing, is reflected in these families' choices. The families have made conscious decisions to send their children to Latvian-medium education, influenced by both personal beliefs and external pressures. However, despite choosing Latvian-medium education, the use of Russian at home persists, with multilingualism being highly valued in the families' contemporary lives. Thus, the families interviewed expressed feeling a sense of in-betweenness, torn between Latvian and Russian cultural identities. Besides, in terms of identity, an additional challenge is posed by a disconnect between how young Russophones (Russian speakers) in Latvia identify themselves as belonging to the country and how many ethnic Latvians perceive them as "others" or "foreigners" (ibid., 255). The simplistic view of identity as either "Russian" (alienated from the Latvian state) or "Latvian" (tied to being ethnically Latvian) fails to capture the complexity of the situation, which indicates a need for greater awareness and efforts towards inclusion from both Latvian society and the Russophone community. Nevertheless, while not representative of all Russian-dominant individuals in Latvia, the findings of the study suggest that successful integration of non-Latvian-speaking families into Latvian society is possible, particularly through Latvian-medium education (ibid., 277–279).

The study "Language situation in Latvia 2016–2020" (Druviete et al., 2022) also underscores the symbolic, instrumental, and integrative significance of the Latvian language, reflecting societal awareness of its importance. Language policy is viewed as crucial in shaping linguistic attitudes and beliefs in a multilingual society, ultimately impacting individuals' identities and national cohesion. This connection between language policy, linguistic attitudes, and identity is further linked to varying language proficiency levels, which are influenced by individuals' sense of belonging to Latvia.

In summary, the sociolinguistic situation in Latvia provides a good example of the crucial role of parental agency in children's language and identity development. As discussed, the dynamics between the Latvian and Russian languages within families significantly influence children's language acquisition and sense of identity, suggesting that parental agency

emerges as a key determinant in children's inter-related development of language and identity.

3. Parental agency as the driving force of family language policy

Curdt-Christiansen and Wang (2018, 2) claim that FLP and parental agency have garnered increased attention in the recent decade as they provide a framework for understanding language dynamics within family settings – why some families maintain their language while others do not, and how children become bilingual or monolingual despite their environment. While children play a role in negotiating FLP, this article focuses on the agency of parents as key agents in shaping linguistic practices within family domains.

FLP examines the policies and practices parents implement to encourage or discourage language use and explores the negotiation between societal pressures and cultural loyalty. Researchers have explored three main aspects of FLP: language ideology, language practices, and language management (Schwartz, 2010; Curdt-Christiansen & Wang, 2018). FLP significantly influences children's linguistic and social development, often driven by parents' evaluative perceptions of language utility and value in society (Curdt-Christiansen, 2013; Curdt-Christiansen & Wang, 2018, 2). Accordingly, understanding parental agency sheds light on observable language planning activities within homes and their implications for language maintenance and transmission (Curdt-Christiansen & Wang, 2018, 2–4).

As illustrated by Curdt-Christiansen and Wang's study (2018), parental agency emerges as a critical factor in FLP, encompassing both explicit and subconscious involvement in providing linguistic conditions for language learning and literacy development. While parents invest in children's language development through planned activities and implicit socialization, their agency can be influenced by societal perceptions of heritage languages and the dominant language. Studies (Spolsky, 2009; King et al., 2008; Smith-Christmas, 2016; Curdt-Christiansen & La Morgia, 2018) demonstrate variations in parental agency across ethnic communities,

impacting the provision of linguistic environments and literacy resources. Factors such as the instrumental value of heritage languages and social status influence parental decisions, potentially limiting linguistic richness for heritage language development. Conscious parental choices shape the unconscious process of linguistic and cultural transmission within transnational families, thus again highlighting the importance of parental agency in FLP.

Spolsky (2012) likewise underscores the pivotal role of FLP in language preservation and transmission within families, shedding light on its nuanced dynamics and implications. In his 2012 article "Family language policy – the critical domain", Spolsky elucidates the significance of family language policy (FLP) in shaping language use and transmission within families. He argues that FLP is crucial in understanding how languages are maintained or lost across generations. Spolsky emphasizes the complexity of FLP, which involves many factors, including parental attitudes, societal influences, and intergenerational dynamics. The scholar stresses the need for researchers to explore FLP within diverse family contexts to gain a comprehensive understanding of language maintenance and shift.

Expanding the understanding of family language policy, Curdt-Christiansen's (2013) "Family language policy: sociopolitical reality versus linguistic continuity" highlights the pivotal role of language ideology in FLP decisions, influenced by governmental policies, societal discourses, immigrant experiences, and educational structures. The article underscores the impact of macro-level policies on FLP, revealing how language practices at home intersect with broader political decisions.

Another work devoted to exploring FLP and the factors that play into it is Schwartz's (2010) contribution to the study of family language policy as a critical domain. Her article "Family language policy: Core issues of an emerging field" examines FLP as an evolving field, concentrating on three key facets: ideology, management, and practice. Referring to previous research by Joshua Aaron Fishman (1991), Schwartz reiterates the crucial role of parental influence in creating and maintaining FLP. She states that families, characterized by intimacy and privacy, naturally resist external pressures, making them key in language preservation. Despite changes in urban family dynamics, they remain fundamental

for transmitting mother tongues, fostering bonding, and stabilizing language use.

Moreover, Schwartz's (2010) examination of intra-family factors of FLP reveals various elements linked to parental decisions regarding language maintenance. Thus, demographic, socio-cultural, and psychological factors within the family background can drive FLP, which parental agency implements into everyday practices. Similarly, family structure, particularly the presence of older siblings, influences intergenerational language transmission, although the direction of their influence remains unclear. Meanwhile, parental education's impact on language retention is inconsistent, with conflicting findings regarding its correlation with language shift. Likewise, acculturation to the host country's culture affects FLP, with younger immigrants being more prone to language shift and more extended residences correlating with greater language proficiency in the host country's language.

Schwartz (2010) also refers to ethnographic interviews that provide insights into parental attitudes towards language retention, revealing personal experiences and cultural perceptions that shape language choices within families, as well as complex emotional processes underlying parental decisions on language maintenance, often influenced by past experiences and aspirations for a different family dynamic (ibid., 172–176). As Schwartz claims, understanding these dynamics is crucial for effective FLP implementation, offering a holistic approach that considers social and psychological factors influencing language practices within immigrant families.

In line with that, Schwartz (2010) points out that while developmental psychologists suggest that parental beliefs and attitudes shape children's linguistic environments, discrepancies often arise between declared language ideologies and observed practices. For instance, in-depth studies (ibid., 178–183) reveal instances where immigrant parents struggle to uphold this commitment in their daily interactions with their children despite expressing commitment to maintaining their heritage language. Thus, the complexity of FLP becomes evident as parents navigate between their beliefs, practical challenges, and the evolving linguistic, emotional and other needs of their children. Additionally, while parents may aim to

control language use within the family, external factors often exert significant influence, leading to unexpected outcomes. For instance, efforts to maintain the heritage language may be challenged by societal pressures or the dominant language in the community.

As highlighted by Schwartz's (2010, 183–185) research, the challenges of FLP are multifaceted and demanding, requiring especially considerable intellectual and emotional investment in raising children bilingually, which often exhausts parental agency. Therefore, the concept of 'invisible work' (Okita, 2002) can be introduced to describe the complex and emotionally demanding nature of language transmission within intermarried families, where mothers, termed 'pro-activist mothers,' feel immense pressure to transfer their heritage language to their children. The emotional demands of bilingual child-rearing are further exemplified in the experiences of immigrant mothers who struggle to balance work responsibilities with language maintenance efforts. Despite their best intentions, these mothers find themselves unable to devote sufficient time and energy to nurturing their children's heritage language skills, leading to feelings of disappointment and resignation. Additionally, the shock and dismay experienced by parents when their children's proficiency in the heritage language deteriorates during adolescence underscores the gap between parental aspirations and the realities of language transmission within the family. Thus, the challenges of FLP highlight the complex interplay between parental aspirations, external pressures, and the evolving linguistic needs of children. Nevertheless, Schwartz (2010) duly notes that addressing these challenges is crucial for developing effective strategies to support bilingual language development and preservation within diverse family contexts.

Schwartz and Verschik (2013) have also contributed to recognizing and highlighting ways of achieving success in FLP in their work "Successful Family Language Policy: Parents, Children and Educators in Interaction". They suggest viewing FLP as a collaborative social initiative (ibid., 17–18), wherein it is crucial to understand success stories – how and why some families successfully raise bilingual children while others do not. They admit that there is not a single formula or fixed set of rules for successful FLP, and instead, various factors come into play, including the way places are talked about, individual language attitudes, parents' perceptions of language stability versus endangerment, opportunities for creative

language use, children's and adolescents' views on multilingualism or specific languages, and many others.

Schwartz and Verschik's perspective aligns with the findings from the Latvian 2019 Diaspora Survey, which highlight the significant role of parental influence in shaping language practices and transmission within immigrant families. Thus, Latvian parents play a crucial role in determining the language environment for their children, with an emphasis on prioritizing Latvian language use at home and maintaining connections with cultural activities and educational resources, such as watching films and engaging in educational programs to foster language acquisition and cultural identity among diaspora children. However, challenges such as access to resources, financial constraints, and geographical distance can impact participation in these activities, particularly for families facing economic difficulties (Druviete et al., 2022, 181–183).

The priorly discussed theoretical contributions to FLP, specifically in the context of the sociolinguistic situation of Latvian, are likewise supported by Martena's (2023a; 2023b) research of the language policy for communication with children in Latvian diaspora families. Based on interviews with four Latvian diaspora families with children aged 5–14, the data with respondents reveal that young people who were born in Latvia and left around the beginning of elementary school (ages 6–12) continue to speak Latvian fluently even after over 10 years abroad and parents have not had to put much effort into maintaining their children's Latvian language skills in their new home countries. However, these children struggle more with reading and writing in Latvian (Martena, 2023b, 95). Nevertheless, developing Latvian language skills is crucial for children born in the diaspora during preschool years. Parents who consciously stayed at home longer to ensure that Latvian was their child's first language have generally succeeded in this effort. In contrast, those who placed their children in early childhood education settings (e.g., 'baby groups') often observed a shift towards the local language at home (ibid., 95–96).

The study highlights that language attitudes within families – how and what is planned and organized to preserve and develop children's Latvian skills – play a critical role. Maintaining and developing Latvian language skills within families is seen as an essential part of identity. Parents

recognize the competition between Latvian and other languages in their new countries and strive to create opportunities at home for their children to use Latvian, whether through communication, reading, or media consumption (Martena, 2023b, 96). The language attitudes (beliefs) form the basis for the discourse strategies parents consciously or unconsciously use in communication with their children.

Different strategies are used depending on whether the children are older or younger and whether they were born in Latvia or abroad. Thus, the data from the interviews reveals that with older children, strategies are more focused on mutual communication in Latvian. In contrast, there is a wide variety of approaches to communicating with younger children who were born and are growing up outside of Latvia. For example, some parents use only minimal capture strategies or explicit guessing strategies, expecting responses and overall communication in Latvian from their children (ibid., 92–93). However, some parents use continuation or code-switching strategies (ibid., 90–93), sometimes switching from one language to another or using only Latvian in communication with their children without insisting on a specific language choice. The interview data shows that as children start school, the influence of peers and the new country's language becomes more pronounced, often leading to more communication in the local language at home. In reality, parents vary in their responses, from insisting on Latvian to accommodating their children's language choices, depending on the context (Martena, 2023a, 92–97). Accordingly, to encourage Latvian language development among diaspora youth, it is suggested that opportunities be created for them to meet, socialize, and speak Latvian with peers, as current motivations, such as communicating with grandparents, are not always sufficient (ibid., 96–97).

In summary, FLP, as a field that explores the policies and practices that parents employ to encourage or discourage language use, examining the interplay between societal pressures and cultural loyalty, is based on parents acting as key agents in determining linguistic practices within families, with their evaluative perceptions of language utility and value in society significantly influencing FLP decisions. The cited studies have shown that parental agency plays a crucial role in FLP, encompassing both explicit and subconscious involvement in providing linguistic conditions

for language learning and literacy development. With this in mind, it is important to reiterate the need for further research in Latvian FLP due to insufficient current studies on this topic.

Conclusions

The compilation of the selected research on parental agency as the driving force for creating and implementing family language policy provides valuable insights into the dynamics of language development, identity formation, and cultural transmission within the family domain, particularly within the complex sociolinguistic situation of Latvian. By recognizing the pivotal role of parental agency in shaping linguistic trajectories and fostering language affiliation among children, researchers and policymakers can develop more effective strategies for promoting multilingualism and preserving linguistic diversity within contemporary societies.

Exploring parental agency within the context of FLP sheds light on the intricate dynamics of language transmission and identity formation within diverse family settings. In Latvia, where significant language dynamics exist between Latvian and Russian, exploring parental agency within the context of FLP elucidates the complex dynamics of language transmission and identity formation within diverse family settings. Through their evaluative perceptions of language utility and value in society, parents emerge as key agents in shaping linguistic practices within the family domain. FLP encompasses both explicit and subconscious involvement in providing linguistic conditions for language learning and literacy development, influenced by societal perceptions, cultural loyalty, and intra-family factors.

Studies have demonstrated that parental agency significantly impacts FLP decisions, ranging from language ideology to language management and practice. Parents navigate between their beliefs, practical challenges, and the evolving linguistic needs of their children, contributing to the complex interplay between parental aspirations and external pressures. In the Latvian diaspora, similar dynamics are at play. Latvian parents play a pivotal role in shaping their children's language environment but face challenges like resource access and economic constraints. Nonetheless, a strong sense of

patriotism and cultural belonging among Latvian parents fosters better language skills in their children. This illustrates the importance of recognizing success stories and effective strategies for FLP implementation, which is essential for supporting bilingual language development and preservation within diverse family contexts despite the challenges faced.

To conclude, parental agency extends beyond language transmission to encompass broader aspects of identity formation and cultural preservation within the family unit. By fostering supportive linguistic environments and celebrating the richness of language diversity, parents empower their children to embrace multiple languages and integrate various linguistic communities into their sense of self, thus contributing to the rich tapestry of language and culture within Latvia and beyond.

REFERENCES

2014 Diaspora Survey – Mieriņa, I. (Ed.). (2015). *Latvijas emigrantu kopienas: cerību diaspora.* Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

2019 Diaspora Survey – Valodu prasme un lietojums. (2019). *Latvijas emigrantu kopienas* [Survey]. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

Ahearn, L. M. (2001). Language and Agency. *Annual Review of Anthropology*, *30*, 109–137. https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.30.1.109

Al Saud, A. F. (2021). Family's Role in Achieving Language Affiliation among Children: A Comparative Study Applied to Some Families. *Arab World English Journal (AWEJ)*, *12*(3), 111–128. https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol12no3.8

Block, D. (2007). *Second Language Identities.* London: Bloomsbury.

Bucholtz, M., & Hall, K. (2005). Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse Studies*, *7*(4/5), 585–614. https://doi.org/10.1177/1461445605054407

Caine, T. M. (2008). Do You Speak Global?: The Spread of English and the Implications for English Language Teaching. *Canadian Journal for New Scholars in Education*, *1*(1), 1–11.

Curdt-Christiansen, X. L. (2012). Private language management in Singapore: Which language to practice and how? In A. S. Yeung, E. L. Brown, & C. Lee (Eds.), *Communication and language*. Scottsdale, AZ: Information Age Publishing, 55–77.

Curdt-Christiansen, X. L. (2013). Family language policy: sociopolitical reality versus linguistic continuity. *Language Policy*, *12*(1), 1–6. https://doi.org/10.1007/s10993-012-9269-0

Curdt-Christiansen, X. L. (2016). Conflicting language ideologies and contradictory language practices in Singaporean multilingual families. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, *37*(7), 694–709. https://doi.org/10.1080/01434632.2015.1127926

Curdt-Christiansen, X. L. (2018). Family Language Policy. In J. W. Tollefson, & M. Pérez-Milans (Eds.), *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. Oxford: Oxford University Press, 420–441.

Curdt-Christiansen, X. L., & La Morgia, F. (2018). Managing heritage language development: Opportunities and challenges for Chinese, Italian and Pakistani Urdu-speaking families in the UK. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, *37*(2), 177–200. https://doi.org/10.1515/multi-2017-0019

Curdt-Christiansen, X. L., & Wang, W. (2018). Parents as agents of multilingual education: family language planning in China. *Language, Culture and Curriculum*, *31*(3), 235–254. https://doi.org/10.1080/07908318.2018.1504394

de Houwer, A. (2007). Parental language input patterns and children's bilingual use. *Applied Psycholinguistics*, *28*(3), 411–424. https://doi.org/10.1017/S0142716407070221

Druviete, I. (2021). Lingvistiskā attieksme valodas politikā. In I. Druviete (Ed.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 18–28.

Druviete, I., Kļava, G., Kopoloveca, N., Koroļeva, I., Mieriņa, I., Rozenvalde, K., & Saulītis, A. (2022). *Language situation in Latvia 2016–2020: A sociolinguistic study*. Rīga: Latvian Language Agency.

Druviete, I., & Požarnova, V. (2021). Valoda un identitāte. In I. Druviete (Ed.), *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 29–39.

Duff, P. A. (2012). Identity, agency, and second language acquisition. In S. M. Gass, & A. Mackey (Eds.), *The Routledge Handbook of Second Language Acquisition*. London: Routledge, 410–426.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd.

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Hazans, M. (2020). *Diasporas apjoma novērtējums.* Rīga: LU Diasporas un migrācijas pētījumu centrs.

Joseph, J. E. (2004). *Language and Identity: National, Ethnic, Religious.* London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230503427

King, K. A., Fogle, L., & Logan-Terry, A. (2008). Family Language Policy. *Language and Linguistics Compass*, *2*(5), 907–922. https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2008.00076.x

Lazdiņa, S., & Marten, H. F. (2021). Why do Russian-speaking families in Latvia choose Latvian-medium education? Three narratives about critical events. In A. Verschik (Ed.), *Multilingual Practices in the Baltic Countries*. Tallin: Tallin University Press, 240–282.

Martena, S. (2023a). Family Language Policy: the Maintenance of Latvian as a Heritage Language in the Diaspora. In I. Hilbig, K. Jakaitė-Bulbukienė, E. Žurauskaitė, & I. Daraškienė (Comp.), *Terp taikomosios kalbotėros barų. Mokslinių straipsnių rinkinys prof. Meilutės Ramonienės jubiliejui.* (Vilnius University Open Series). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 83–100. https://doi.org/10.15388/Terp_taikomosios_kalboteros_baru.2023.5

Martena, S. (2023b). *Mēs vienmēr sevi apzināmies kā latviešu ģimene*: valodas politika saziņai ar bērniem diasporas ģimenēs. In G. Kļava, & K. Rozenvalde (Eds.), *Valodas upē. Veltījumkrājums profesores Inas Druvietes 65 gadu jubilejā*. Rīga: LU Lībiešu institūts, 81–99.

Mieriņa, I. (Ed.). (2016). *Bērnu valodu prasme un latviešu valodas zudums / zuduma intensitāte jaunajās mītnes zemēs*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

Mieriņa, I., Koroļeva, I., Grosa, D., & Jansone, R. (2021). *Latviešu valoda diasporā: situācijas izpēte.* Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

Okita, T. (2002). *Invisible Work: Bilingualism, language choice and childrearing in intermarried families.* Amsterdam: John Benjamins Publishing. https://doi.org/10.1075/impact.12

Schwartz, M. (2010). Family language policy: Core issues of an emerging field. *Applied Linguistics Review*, *1*, 171–192. https://doi.org/10.1515/9783110222654.171

Schwartz, M., & Verschik, A. (Eds.). (2013). *Successful Family Language Policy: Parents, Children and Educators in Interaction*. Dordrecht: Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-7753-8

Smith-Christmas, C. (2016). *Family Language Policy: Maintaining an Endangered Language in the Home*. London: Palgrave Pivot. https://doi.org/10.1057/9781137521811

Spolsky, B. (2009). *Language Management*. Cambridge: Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511626470

Spolsky, B. (2012). Family language policy – the critical domain. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, *33*(1), 3–11. https://doi.org/10.1080/01434632.2011.638072

VALODU UN IZLOKŠŅU SADURA ĢIMENĒ

The Collision of Languages and Subdialects in a Family

■ DACE MARKUS
■ TIJA ZĪRIŅA

ABSTRACT

Keywords:
High Latvian dialect, deep Latgalic subdialects, linguistic collision in a family

The aim of this article is to analyse the contacts of languages and subdialects within the family. Examples of speech collected in 2022–2024 from four informants from the deep Latgalic subdialects have been used for analysis. The tasks of this study were: 1) to search for reasons for individual differences, paying attention to the impact of languages or subdialects in a family; 2) to describe potential errors in the conclusions, such as the fact that the change from the short or long *e* in suffixes or endings to the short or long *a,* which is similar to a sound change in southern Estonia, is not related to the Estonian relatives of the family, although such a mistaken assumption could arise; 3) to differentiate cases of formal coincidence, for example, in children's language and deep Latgalic subdialects. The study concludes that mistakes may also occur during the data evaluation process and that their credibility may primarily be enhanced by formal coincidence. As a result, a review is recommended, and no conclusions should be drawn from the first cases of formal coincidence. To avoid errors in conclusions, it is a good idea to seek additional examples. Therefore, professional expeditions to collect subdialect materials are strongly recommended to ascertain the life of the speakers and the factors affecting the language of the family. Family can not only experience the collision of different languages but also of different subdialects of the same language, sometimes without the users themselves even understanding their mix. Subdialects can change, and their characteristic elements can mix, often turning previous conclusions into hypotheticals. Many specific language phenomena of subdialects nowadays have become increasingly sporadic. Therefore, expeditions to collect subdialect materials are important not only to record language materials but also to ascertain the resilience or change of the territory by subdialect speakers, the contact with the Latvian standard language, its dialects, and foreign languages.

Ievads

Uzzinot par konferences „Ģimene valodā un valoda ģimenē" ievirzi, pirmkārt prātā nāca jaukto un pilnībā mazākumtautību ģimeņu situācija Latvijā, kā arī latviešu ģimenes diasporā. Bet vēlāk, veicot nestrukturētas intervijas ar augšzemnieku dialekta dziļo latgalisko izlokšņu malēniešu varianta runātājiem, tika iegūtas arī citas atziņas un secinājumi ne tikai par valodu, bet arī par izlokšņu savstarpējo ietekmi un nostiprināšanos runā. Raksta mērķis ir analizēt valodu un izlokšņu savstarpējo ietekmi ģimenē.

1. Informanti un pētījuma gaita

Rakstam izmantoti trīs izlokšņu informantu valodas materiāli no Ziemeļaustrumvidzemes blakus izloksnēm (sk. 1. attēlu) – Jaunlaicenes (Maija Pilskalniete, dzimusi Karvā 1962. gadā, runā malēniešu izlokšņu variantu un latviešu literāro valodu), Veclaicenes (Jānis Udrass, dzimis 1941. gadā, runā malēnisko izlokšņu variantu, latviešu literāro valodu, igauņu literāro valodu un Dienvidigaunijā lietoto dialektu) un Ziemera (Vizma Supe, dzimusi 1954. gadā, runā malēniešu izlokšņu variantu un latviešu literāro valodu). Valodas piemēri iegūti brīvās sarunās ar informantiem, veicot ierakstus un to analīzi Alūksnes novadā 2022.–2024. gadā, kā arī analizēti Daces Markus (dzimusi 1950. gadā, runā malēnisko izlokšņu variantu un latviešu literāro valodu, kā arī vairākas svešvalodas) kā Ziemera izloksnes runātājas pieredzes piemēri. Visi informanti dzimuši un auguši teritorijā, kur runā augšzemnieku dialekta Vidzemes dziļo latgalisko izlokšņu malēniešu variantu. Informantu izvēles pamatā bija brīva runa kādā no Malēnijas blakus izloksnēm, kas jau bija konstatēta sarunās ar informantiem trīs malēniešu valodas nometnēs Alūksnes novadā. J. Udrasa ģimenē tēvs un tēva radinieki ir igauņi, citi radinieki ir latvieši, pārējo informantu radinieki vismaz trīs paaudzēs ir latvieši. Visi informanti ir piekrituši to viņu datu publiskošanai, kas saistās ar malēniešu runas analīzi. Intervētie izlokšņu runātāji ir raiti stāstnieki un tiekas dažādos Alūksnes novada pasākumos, tomēr viņu runā tika fiksētas arī savstarpēji atšķirīgas parādības, tātad bija iemesls meklēt atšķirību cēloņus neatkarīgi no tā, vai atšķirības aptver visu paradigmu vai izpaužas tikai atsevišķos piemēros.

1. ATTĒLS. Informantu runā lietotās izloksnes Latvijas kartē (autore Liene Markus-Narvila)

Malēniešu izlokšņu varianta pazīmes. Par piederību Vidzemē runātajām dziļajām latgaliskajām izloksnēm jeb malēniešu izlokšņu variantam liecina visiem runātājiem kopīgās galvenās izlokšņu pazīmes, kas atšķir tās no Latgalē runātajām latgaliskajām izloksnēm:

1) pārsvarā malēniešu runā priedēklī *aiz-* un prievārdā *aiz* divskanis *ai* aizstāts ar *oi,* piemēram, *aiziet* > [òizît], *aizrādīšana* > [òizrùodîšan^{a}], *aizgājuši* > [òizgaîšš], *aiz ceriņu* > [òis ciriņ^{u}], *aiz Apes* > [òiz Op^{a}s], *aiz Opekalna* > [òiz Opukoĺl^{a}];

2) nenotiek līdzskaņu mīkstināšana jeb palatalizācija;

3) nav velarizētā līdzskaņa *ł* un patskaņa *y*;

4) šaurais patskanis *e* > *a* un *ē* > *ā* ne tikai piedēkļos, bet arī lietvārdu galotnēs, piemēram, *drēbē* > [drìebâ], *kurpes* > [kùorpᵃs], *kotletes* > [kotlatᵃs], *Jaunlaicene* > [Jaûnlàicanᵃ], kas raksturīgs arī Dienvidigaunijas iedzīvotāju runai (sk. arī Pajusalu, 2014).

Lai sasniegtu pētījumam izvirzīto mērķi, tika noteikti šādi uzdevumi:

1) meklēt individuālo atšķirību iemeslus, pievēršot uzmanību ģimenes ietekmei;

2) aprakstīt un brīdināt no iespējamām kļūdām secinājumos, piemēram, par to, ka pārmaiņa *e* > *a* un *ē* > *ā,* kas saklausāma arī Dienvidigaunijā, var nebūt saistīta ar to, ka Malēnijā dzīvojošā informanta ģimenes locekļi ir arī igauņi, kaut gan analīzes gaitā tāds kļūdains pieņēmums varētu rasties;

3) norādīt uz formālas sakritības gadījumiem, piemēram, bērnu valodā un dziļajās latgaliskajās izloksnēs.

2. Analīzes rezultāti

2.1. Šaurā patskaņa *e* > *a* un *ē* > *ā* pārmaiņa piedēkļos, kā arī lietvārdu galotnēs varētu liecināt par radnieciskiem sakariem ar igauņiem?

Lielākā igauņu valodas ietekme teorētiski būtu sagaidāma veclaicenieša J. Udrasa runā, jo viņa saimniecība atrodas pie pašas Igaunijas robežas un ģimenē ir igauņu radinieki, kā arī viņš prot gan igauņu literāro valodu, gan Dienvidigaunijas izloksni. J. Udrasa runā tika ievērota minētā pārmaiņa *e* un *ē* > *a* vai *ā* dažādās formās, piemēram, [bìldᵃ] < *bilde* ‘attēls’, [àbecᵃ] ‘ābece’, [bedrᵃ] ‘bedre’, [tàntîtᵃs] ‘tantītes’, [bùdᵃ] ‘bode, veikals’, [ʒeîvas] ‘dzīves’, [mùotᵃ] ‘māte’, [kùorpᵃ] ‘kurpe’, [makšarᵃ] ‘makšķere’, [vacùomùotᵃ] ‘vecāmāte’, [maîtanîtᵃ] ‘meitenīte’, [upîtᵃ] ‘upīte’, [pìreʒᵃ] ‘pieredze’, [papᵃ] ‘pape’, [ròumᵃ] ‘rūme, vieta’, [samaklâtⁱ] ‘sameklēti’, [tùlᵃ] < *tole* ‘govs bez ragiem’, [vèstulᵃ] ‘vēstule’, [zemᵃs] ‘zemes’, [Opᵃ] ‘Ape’, [Oluksnᵃ] ‘Alūksne’, [Krǔņlàicanᵃ] ‘Kroņlaicene’, [Vaclàicanài] ‘Veclaicenei’.

Tomēr Dienvidigaunijas iedzīvotāju runai raksturīgais (Pajusalu et al., 2000) šaurā *e* un *ē* pārveidojums par *a* vai *ā* ne tikai piedēkļos, bet arī

lietvārdu galotnēs, kas raksturīgs arī Ludzas apkaimes iedzīvotājiem, kuri runā dienvidigauņu izloksnēs, bet atšķir malēniešu izloksnes no Latgalē runātajām dziļajām latgaliskajām izloksnēm, bija saklausāms ne tikai J. Udrasa, bet arī pārējo intervēto informantu runā, kuriem vismaz trīs paaudzēs nav igauņu radinieku. Piemēram, M. Pilskalniete no Jaunlaicenes runāja: [àbec^{a}] 'ābece', [bedr^{a}] 'bedre', [tàntît^{a}s] 'tantītes', [bùd^{a}] 'bode, veikals', [ʒeîvas] 'dzīves', [ìeval^{a}] 'ēvele', [kaņepa] 'kaņepe', [lùn^{a}] 'lūne, aizņēmums', [màiza] 'maize', [mìel^{a}s] 'mēles', [vèlv^{a}s] 'velves', [vecan^{a}s] 'vecenes', [ast^{a}] 'aste', [zema] 'zeme', [upît^{a}] 'upīte', [kùorp^{a}] 'kurpe', [makšar^{a}] 'makšķere', [pìreʒ^{a}] 'pieredze', [pap^{a}] 'pape', [ròum^{a}] 'rūme, vieta', [petaŕnas] 'peternes, vīzes', [apkùortn^{a}] 'apkārtne', [sìekšal^{a}] 'siekšele, netīrīga būtne, sušķe', [sìen^{a}s] 'sēnes', [šòuplùod^{a}] 'šūplāde, atvilktne', [sànal^{a}s] 'sēnalas, graudu apvalki, kas paliek pēc malšanas', [sàtuv^{a}] 'sētuve', [slâucan^{a}] 'slaucene, slauktuve', [Jaûnlàican^{a}] 'Jaunlaicene', [Oluksn^{a}] 'Alūksne'.

Ziemeriete V. Supe arī runāja: [capur^{a}] 'cepure', [dràuʒan^{a}] 'draudzene', [grîz^{a}] 'grieze', [màiz^{a}] 'maize', [mut^{a}] 'mute', [sìlč^{a}] 'siļķe', [suôp^{a}] 'sāpe', [tìnt^{a}] 'tinte', [up^{a}] 'upe', [zem^{a}] 'zeme', [prìncas^{a}s] 'princeses', [biks^{a}s] 'bikses', [drìeb^{a}s] 'drēbes', [dìll^{a}s] 'dilles', [kotlat^{a}s] 'kotletes', [krèll^{a}s] 'krelles', [làumutît^{a}s] 'lauvmutītes', [maîtan^{a}s] 'meitenes', [màisakl^{i}] 'maisekļi', [stàvât^{u}] 'stāvētu', [pus^{a}] 'puse', arī īpašvārdos [Oluksn^{a}] 'Alūksne' u. c.

V. Supe tomēr mēdza arī svārstīties un vairākus vārdus runāja bez šī pārveidojuma, piemēram, [ǯimen^{e}] 'ģimene', [sàul^{e}], [zuôl^{e}] 'zāle', [ʒeîv^{e}] 'dzīve', [làim^{e}], [tòuc^{e}] > *tūce* 'negaisa mākonis, samākušās debesis', [mùot^{e}] 'māte', [pìr^{e}] 'piere', [puč^{e}] 'puķe', [vèil^{e}] 'vīle', [kàit^{e}] 'slimība', [ris^{e}] 'zemē iespiesta sliede', [pujen^{e}s] 'peonijas', [zeč^{e}] 'zeķe', [gruôbekl^{i}s] 'grābeklis', [oùdenî] 'ūdenī'. Viņas runā „abās vārdu grupās ir ikdienā bieži lietojami gan aizgūti, gan latviskas cilmes vārdi, kuros varētu gaidīt regulāru *e* > *a*, tātad atšķirība ir tajā, kāda izruna gadu gaitā ir nostiprinājusies Vizmas runā" (Supe & Markus, 2023, 75). Šajā ziņā liela loma bijusi ģimenei, jo daļu vārdu V. Supe iegaumējusi no vecākiem, citos vērojama literārās valodas ietekme.

Malēnieši literārajā valodā platā *e* [æ] un *ē* [æ:] vietā runā šauro *e* vai *ē*, un patskanis *a* vai *ā* tika runāts attiecīgi *e* vai *ē* vietā arī vārdos [cakùls] 'cekuls', [dâls] 'dēls', [jâls] 'jēls', [kràsl^{a}] < krēsla, [paraʒât^{a}] 'paredzēta', [stàvât^{u}] 'stāvētu', [svàtk^{u}] 'svētku', [saÎdâtav^{u}] 'saldētavu', [vad] '*ved* (3. pers.)' u. c., kuros literārajā valodā būtu plats patskanis.

Kopumā pārmaiņa *e* > *a* vai *ē* > *ā*, kas raksturīga gan Dienvidigaunijas, gan Malēnijas iedzīvotāju runai, nav saistīta ar ģimenes locekļu tautību, kaut arī tāds kļūdains pieņēmums varētu rasties.

Minētā pārmaiņa minama kā viens no piemēriem hipotētiskajai Dienvidigaunijas un malēnisko izlokšņu savstarpējai ietekmei ar iespējami plašāku agrāka lietojuma areālu.

2.2. Priedēkļa *uz-* un prievārda *uz* pārveidojumi

Ļoti interesanta izvērtās jaunlaicenietes M. Pilskalnietes stāstījuma analīze. Vismaz trīs paaudzēs viņai nav igauņu vai latgaliešu tautības radinieku. M. Pilskalniete ir vienīgā no raksta autoru intervēto malēniešu izlokšņu runātājiem, kas prievārdu *uz* aizstāja ar *iz,* piemēram, [iz bìeriêm] ‘uz bērēm’, [is pogaĺm^{a}] ‘uz pagalma’, [is tuôm mùojuôm] ‘uz tām mājām’, [is skùl^{u}] ‘uz skolu’, [is vìt^{a}s] ‘uz vietas’, [iz bùd^{i}] < *iz bodi* ‘uz veikalu’, viņa arī priedēkli *uz-* aizstāja ar *iz-,* piemēram*, izkuopa iz kolla* un *izkuopa kollā*. „Latviešu valodas dialektu atlantā” teikts, ka šāda maiņa prievārdā saklausīta galvenokārt Vidzemes centrālajā un ziemeļu daļā un prievārds *iz* reģistrēts arī Latgalē, Kurzemē un Zemgalē (LVDAm, 123). Tālāk savukārt norādīts, ka priedēklis *iz-* saklausāms arī savienojumā ar prievārdu *iz* plašā areālā Latgalē, lielākajā daļā Zemgales sēlisko izlokšņu, kā arī atsevišķās Vidzemes sēliskajās un latgaliskajās izloksnēs, starp kurām minēta arī izlokšņu kartes 387. izloksne – Karva (LVDAm, 125). Jāņem vērā, ka M. Pilskalniete līdz 10 gadu vecumam dzīvojusi Karvā kopā ar 1890. gadā dzimušo vecmāmiņu, arī savā ģimenē runājusi tāpat kā vecmāmiņa, tātad vērtīgi bija ielūkoties arī citu autoru secinājumos par šīs parādības izplatību.

Marta Rudzīte, atsaucoties uz piemēriem no Nirzas un Kalupes, norādījusi: „Augšzemnieku izloksnēs *iz* lieto arī ar to nozīmi, kas ir prepozīcijai *uz*. Tādā kārtā *iz* augšzemnieku izloksnēs tiek lietots daudz biežāk nekā lejzemnieku izloksnēs” (Rudzīte, 1964, 395). M. Pilskalnietes runā līdzīga maiņa *uz-* > *iz-* bija dzirdama arī priedēklī vārdos [iz·ràiz^{a}s] ‘uzreiz’ un [izvedâs] ‘uzvedās’. Par hipotēzēm un grūtībām prievārda *iz* un priedēkļa *iz-* lietojuma skaidrojumā rakstījuši arī Jānis Endzelīns, Antons Breidaks un Anna Ābele, šie uzskati apkopoti „Latviešu valodas dialektu atlantā” (LVDAm, 125–126).

Varētu domāt par dubultu ietekmi, jo dialektu atlantā šāda parādība norādīta arī izlokšņu kartes 385. numurā, tātad Jaunlaicenē, kur M. Pilskalniete tagad dzīvo jau 52 gadus, kā arī Veclaicenē (kartē Nr. 386), tomēr gan J. Udrasam, gan laikā no 2022. gada novembra līdz 2024. gada februārim raksta autoru aptaujātajiem Veclaicenes un arī Ziemera izloksnes runātājiem šādas formas bija svešas.

Ja paļaujamies uz plašu agrāku vākumu norādi dialektu atlantā, varētu tomēr domāt gan par Karvas, gan Jaunlaicenes izloksnes noturīgumu M. Pilskalnietes runā. Mūsdienās citi veclaicenieši tādu izloksnes lietojumu neapliecināja.

Tā kā nebija ziņu par minētās pārmaiņas lietojumu mūsdienās citu jaunlaiceniešu runā, vēl tika pieaicināta jaunlaiceniete Nora Sudare, kura dzimusi 1954. gadā, ģimenē visi runājuši malēniski un pati turpina tā runāt. Viņa apstiprināja, ka Jaunlaicenē nav dzirdējusi *uz* pārveidojumu par *iz*.

Kā ticamāka rakstā izvirzīta hipotēze, ka Jaunlaicenes izloksnē reģistrēto M. Pilskalnietes runas konkrēto pārmaiņu izcelsme ir no Karvas.

2.3. Dažādas izloksnes ģimenē

2.3.1. Ziemerietes V. Supes runa pamatos atbilda malēniešu variantam, tomēr atšķirībā no pārējiem runātājiem vārdos [poc] < *pats* un [sòus] < *savs*, viņa uzsvērtā zilbē lietoja *a* > *o* arī citos locījumos, piemēram, [poš^{a}] < *paša* un [sov^{a}] < *sava*, kas nav raksturīgs Vidzemē dzīvojošajiem malēniešiem, kuri te runā nepārveidotu *a*, piemēram, *paša*, *sava*, *pašam*, *savam*, bet pārveidoto patskani runā Latgales izloksnēs. V. Supes dzīvesbiedrs ir latgalietis, abi drīzumā svinēs 50 gadu kāzu jubileju. Tā kā Ķauķu dzimta, no kuras nāk V. Supe, vismaz trīs paaudzēs dzīvojusi teritorijā, kur runā malēnisko Ziemera izloksni, sarunā 2023. gada vasarā viņa atzina, ka minēto divu vārdu izrunu piesavinājusies regulārā saskarē ar dzīvesbiedru. Tas var izskaidrot konsekvento patskaņa maiņu šajos divos vārdos.

2.3.2. D. Markus ir dzimusi un augusi Ziemeļaustrumvidzemē, Alūksnes novadā, kur dialekta ietekmē skaidri atšķir krītošo un lauzto zilbes intonāciju, vēlāk 30 gadus kopā ar dzīvesbiedru jelgavnieku dzīvojusi Jelgavā,

tātad Zemgalē. Kad Jelgavā dzimušie bērni sāka apmeklēt skolu, tika konstatēts, ka viņiem ir grūtības atšķirt dažādās funkcijās lietojamā vietniekvārda *kas* ģenitīva formu [kà] no apstākļa vārda [kâ]. D. Markus vienīgā ģimenē runāja arī lauzto zilbes intonāciju, tomēr bērnu individuālā saskare ar māmiņu nebija ietekmējusi viņu runu – līdzīgi apkārtējiem jelgavniekiem viņi lauztās zilbes intonācijas vietā runāja krītošo.

Tātad dominējošā bija pārējo mājinieku, kaimiņu, skolasbiedru, sabiedrībā un medijos dzirdētās valodas ietekme. Velta Rūķe-Draviņa par to rakstījusi: „Ja vecākiem katram ir sava atšķirīga intonāciju sistēma, tad ir lielāka varbūtība, ka bērni – ja viņi ir tikpat ilgstošā saskarē ar abiem vecākiem – pārņems tā vecāka intonāciju sistēmu, kas ir tuvāka skolā mācītajām izrunas normām vai kas dominē tuvākajā apkārtnē ārpus ģimenes" (Rūķe-Draviņa, 1978/2017, 219).

Ģimene atrodas ne tikai dažādu valodu, bet arī dažādu izlokšņu iedarbībā, ja tās locekļi ir atšķirīgu izlokšņu runātāji. Šādā situācijā bērni visdrīzāk pārņems tā vecāka zilbes intonāciju sistēmu, kas dominē arī tuvākajā apkārtnē.

2.4. Pazīmes sakritība bērnu valodā un izloksnē

Papildus tika pievērsta uzmanība arī raksturīgai augšzemnieku dialekta dziļo latgalisko izlokšņu parādībai, t. i., divskaņu *ie* un *o* [uo] monoftongizācijai, piemēram, [pìreʒ^{a}] 'pieredze' (J. Udrass, M. Pilskalniete), [is vìt^{a}s] 'uz vietas' (M. Pilskalniete), [grîz^{a}] 'grieze', [pìr^{e}] 'piere' (V. Supe); [tùl^{a}] < *tole* 'govs bez ragiem' (J. Udrass), [is skùl^{u}] 'uz skolu', [iz bùd^{i}] < *iz bodi* 'uz veikalu', [nù gùlt^{a}s] 'no gultas' (M. Pilskalniete), [spùl^{a}] 'spole' (V. Supe). Tieši šādu *ie* > *ī* un *o* [uo] > *ū* samērā bieži var saklausīt bērnu runā (Markus, 1998) vecumā līdz trīs gadiem (Markus, 2018, 65), tas varētu mudināt uzskatīt, ka šajās ģimenēs vismaz kāds no vecākiem ir attiecīgo izlokšņu runātājs, tomēr formālās sakritības iemesls meklējams citur – divskaņu *ie* un *o* kā vienīgo latviešu valodas atverošos divskaņu (LVG, 48) izrunas grūtībās. To nereti vērojam arī citu tautību iedzīvotāju latviešu valodas runā. Šo divu latviešu valodas divskaņu monofonēmisko interpretāciju uzsvēris arī Hermanis Bendiks (1972), par to lietojumu latviešu un lietuviešu bērnu runā rakstījuši Alekss Girdenis (*Aleksas Girdenis*)

un D. Markus (Markus & Girdenis, 2011). Vecumā līdz trīs gadiem bērnu valodā saklausīto *ie* un *o* [uo] monoftongizāciju rada artikulācijas grūtības, kam nav sakara ar vecāku runātu dziļo latgalisko izloksni.

Ja parādība bērnu valodā atgādina dialekta runātāju pazīmi, jāmeklē tās iemesli.

Secinājumi

Jebkuras atziņas pārbaudes procesā iespējami kļūdaini secinājumi, kuru ticamību primāri var pastiprināt formāla sakritība. Šajā rakstā sniegtā parādību *e* > *a* un *ē* > *ā* analīze pārliecina, ka tā nav raksturīga tikai ieceļotājiem no Dienvidigaunijas vai viņu pēctečiem, bet ir saklausāma arī malēniešu izlokšņu runātāju ģimenēs, kas ļauj izteikt hipotēzi par plašāku šīs parādības lietojuma areālu Latvijā agrāk. Arī divskaņu *ie* un *o* [uo] monoftongizācija, kas ir augšzemnieku dialekta dziļo latgalisko izlokšņu būtiska pazīme, var izrādīties bērnu valodas problēma artikulācijas grūtību dēļ.

Ģimene var atrasties ne tikai dažādu valodu, bet arī atšķirīgu vienas valodas izlokšņu sadurā, dažkārt pašiem lietotājiem pat neapzinoties to sajaukumu.

Arī izloksnes var mainīties un tām raksturīgi elementi var sajaukties, nereti pārvērtot iepriekš pārliecinošus secinājumus par hipotētiskiem.

Vairākas izlokšņu parādības kļūst arvien sporādiskākas, tās aizstāj literārās valodas vārdi vai tiem tuvināta izruna, tādēļ dažkārt tikai pēc ilgākas sarunas izdodas izdzirdēt izloksnei raksturīgo vārdu, tā skanējumu vai formu.

Svarīgas ir plašas un profesionālas izlokšņu materiālu vākšanas ekspedīcijas, lai ne tikai fiksētu valodas materiālus, bet arī pārliecinātos par izlokšņu runātāju dzīves vietas noturīgumu vai maiņām, par saskari ar literāro valodu, ar citām valodām un citām izloksnēm, vērtot uzmanību uz faktoriem, kas ietekmē valodu ģimenē, izglītības iestādē un sabiedrībā kopumā.

LITERATŪRA

Bendiks, H. (1972). Divskaņu fonēmiskā interpretācija. In R. Grabis (red.), *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*. Rīga: Zinātne, 27–42.

LVDAm – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., & Stafecka, A. (sast. un atb. red.). (2021). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija*, *I*. Rīga: Zinātne.

LVG – Nītiņa, D., & Grigorjevs, J. (red.). (2013). *Latviešu valodas gramatika.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Markus, D. (1998). Minoritātēm domāti fonētiskie vingrinājumi latviešu valodā: analīze, pamatojums un rekomendācijas. In M. Mežāre (atb. par izd.), *Profesionāla pedagoga sagatavošanas problēmas. Zin. raksti, IV.* (Aktuālie mācību un studiju procesa organizācijas jautājumi. Konferences materiāli, 1998. g. 27.–28. febr.). Rēzekne: Rēzeknes Augstskolas Pedagoģijas fakultāte, 89–96.

Markus, D. (2018). *Prognozējamā neprognozējamība. Bērnu valoda Latvijā*. Rīga: Zinātne.

Markus, D., & Girdenis, A. (2011). Fonologija diftongov [ie] i [uo] v reči latyšskih i litovskih detej. *Ontolingvistika – nauka XXI veka.* Materialy meždunarodnoj konferencii posvjaščennoj 20-letiju kafedry detskoj reči RGPU im. A. I. Gercena 4–6 maja 2011 g. Sankt-Peterburg: RGPU, 90–93.

Pajusalu, K. (2014). Dienvidigauņu valodas paveidi Latvijā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, *9*, 35–49.

Pajusalu, K., Parve, M., Teras, P., & Iva, S. (2000). *Võru vokaalid I.* (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 13). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Rūķe-Draviņa, V. (2017). Latviešu valodas atlants. In V. Rūķe-Draviņa, *Darbu izlase.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 462–493. (Pirmizdevums: 1978)

Supe, V., & Markus, D. (2023). *Bārnu dīnas pīminut. Ziemera izloksne*. Liepāja: LiePA.

J K W & ! A S R H

I Z C K , U G K F J

Q J W X ! A S R Y D

I Z C K , U A H T O P

H & & I R & B H

K H T O P M E Y W X &!

M E ? I D Z C K , U G

I & J V W X ! A S R Q F J D

A N Q F J V K W X ! A

N Y N H T O P M E ? & J

H I H

I D Z C K , U G & Y N Q

DAŽI RADNIECĪBAS NOSAUKUMI JOHANA LANGIJA LATVISKI-VĀCISKĀS VĀRDNĪCAS MANUSKRIPTĀ (1685): REĢIONĀLĀS IEZĪMES UN TO PĀRMAIŅAS LEJASKURZEMĒ NO 17. LĪDZ 21. GADSIMTAM[1]

Some Kinship Names in the Manuscript of the Latvian-German Dictionary of Johannes Langius (1685): Regional Features and Their Changes in Lower Kurzeme from the 17th to the 21st Century

■ IEVA OZOLA
■ LIENE MARKUS-NARVILA

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ABSTRACT

Keywords:
Latvian, Johannes Langius, kinship names, Lower Kurzeme

The study of kinship names, their origins, and usage, both synchronically and diachronically, is an interdisciplinary field of research. Latvian linguists have explored kinship names fragmentarily, examining them in the context of inherited Baltic or Indo-European lexicon and, episodically, in the context of dialect lexicon. The main text studied during this research, the 17th-century manuscript of the dictionary and grammatical appendix (1685) by Johannes Langius, a pastor of Nīca and Bārta, is not only one of the sources of written Latvian but also evidence of the 17th-century features of the Lower Kurzeme subdialects.

The aims of the study are to identify the differences between the kinship lexis in the manuscript of Langius's Latvian-German dictionary and that of Georg Mancelius's dictionary "Lettus" (1638) based on the Semgallic subdialects, and to trace the use of the different lexemes in the Lower Kurzeme subdialects until the 21st century. The analysis of the philological juxtaposition of Mancelius's and Langius's dictionary texts resulted in a selection of lexemes: kinship names annotated or supplemented with synonyms by Langius in three groups of kinship nomenclature: general naming of kinship; diminutive forms and semantics of the lexemes *māte* 'mother', *tēvs* 'father'; semantics and synonymy of the lexeme *uose* 'mother of wife or husband'. Orthographic or grammatical differences were not investigated. A comparison of the texts of the two dictionaries shows that there are few lexical and semantic differences: 1) Langius has added the lithuanism *ģimiņi* 'relatives' to the general naming of kinship; 2) he has explained at length the use of the diminutives *Tähwinģs* 'male' and *Mahtihte* 'female'

in their original, affectionate, sense in Kurzeme in the 17th century; 3) he added the diminutive *mātīte* as a synonym for *uose*: *Ohffe* (*Mahtihte*), *eine Schwie=ger*, *Manns oder Weibs Mutter*.

To determine the dynamics of the use of the lexemes studied in the article, a comparison was made with the use of kinship names of the same semantics in the 20th/21st-century texts of three Lower Kurzeme subdialects: Bārta, Nīca, and Rucava. The use of the lithuanism *ģimiņi* was not detected; in everyday speech, one can hear the written language lexemes *radi*, *radinieki* 'relatives'. The lexeme *īst(e)nieks* is rarely recorded: compared to Langius's explanation ('children of brothers and sisters'), its semantics have expanded, now meaning 'any close relative'. The diminutives *mātīte* and *tēviņš* are no longer used in their original sense but most often in their secondary (in terms of origin) senses used throughout the Latvian language, e.g., *mātīte* 'female specimen of animals and birds', 'slutty and disorderly woman'.

An analysis of a small sample also confirms what researchers have concluded in the past: old inherited lexemes denoting a further degree of kinship are being replaced by new names in the Baltic languages, e.g., in the 20th/21st century, the lexeme *uose* / *uosis* (names for the husband or wife's parents) is no longer registered in Lower Kurzeme; it has been replaced by word-group names / compounds, e.g., *vīra māte* / *vīramāte* 'husband's mother'.

Ievads

Radniecības nosaukumi, to cilmes un lietojuma izzināšana gan sinhroniskā, gan diahroniskā aspektā ir starpnozaru pētniecības joma, kas interesē antropologus, tiesībzinātņu pētniekus, etnogrāfus, folkloristus, kā arī valodniekus. Var analizēt gan katras kultūras unikalitāti, gan iespējamās kopīgās nominācijas tendences. Rīgas Stradiņa universitātes pētījumu projekta „Valsts īstenošana un biosociālās saiknes (Relate.lv)" pētnieciskajā ziņojumā „Radniecības terminu lietojums Latvijā" secināts: „Lai gan radniecības pētījumi, tajā skaitā radniecības terminoloģijas apkopojumi un analīze, ir klasiska antropoloģijas pētniecības sastāvdaļa, Latvijā dažādu iemeslu dēļ tā nav tikusi veikta" (Sedlenieks, 2020, 3).

Arī latviešu valodnieku uzmanības lokā radniecības nosaukumi nonākuši fragmentāri: mantotās baltu vai indoeiropiešu leksikas, bērnu un ģimenes valodas vai (epizodiski) izlokšņu leksikas izpētes kontekstā. Piemēram, Reinis Bērtulis, analizēdams latviešu leksēmas *bērns* un lietuviešu *bernas* semantikas pārmaiņas, raksta ievaddaļā sniedzis īsu ieskatu arī mantotajās baltu radniecības leksēmās (Bērtulis, 1972, 17–18), Antoņina Reķēna rakstā par radniecības nosaukumiem dažās augšzemnieku dialekta dienvidu izloksnēs konstatējusi stabilās un mainīgās leksēmas, kā arī senāku nosaukumu aizstāšanu ar jaunākiem – salikteņnosaukumiem vai vārdkopnosaukumiem (Reķēna, 1977/2008). Epizodiski pētīta arī radniecības leksika 17. gadsimta tekstos, piemēram, leksēmu *tēvi* un *vecāki* lietojumu Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) tekstos analizējusi Everita Andronova (2016). Tā kā latviešu valodas 16.–17. gadsimta vēsturiskās vārdnīcas izstrāde joprojām turpinās, radniecības leksika pagaidām tajā iekļauta fragmentāri, turklāt šīs digitālās vārdnīcas pamats ir latviešu valodas seno tekstu korpuss (https://senie.korpuss.lv/), kurā pētījuma pamatteksts – 17. gadsimta Nīcas un Bārtas mācītāja Johana Langija (*Johannes Langius*) vārdnīcas un tās gramatikas pielikuma manuskripts (1685) – pagaidām nav iekļauts.

Šis manuskripts ir ne tikai viens no 17. gadsimta latviešu valodas avotiem, bet arī plaši izmantota liecība par Lejaskurzemes izlokšņu senākajiem dotumiem: saistību ar reģiona valodu atzinis manuskripta izdevējs Ernests Blese (1936), bet kopš 20. gadsimta 80. gadiem – visi Lejaskurzemes izlokšņu pētnieki, piemēram, Brigita Bušmane (1989),

Benita Laumane (1986; 2004; 2017), Ieva Ozola un Liene Markus-Narvila (2021). Vienlaikus jāpatur prātā J. Langija tekstu atkarība no G. Manceļa vārdnīcas „Lettus" (Manc1638_L) un „Phraseologia Lettica" (Manc1638_PhL). Uz minēto tekstu ciešo saikni norādījis gan E. Blese (1936), gan latviešu vārdnīcu vēstures pētniece Daina Zemzare (1961, 84–90)[2], kuras atzinumu izmantojis arī Arturs Ozols (1965, 257–259).

Iespējams izvirzīt hipotēzi, ka J. Langija latviski-vāciskās vārdnīcas manuskripta dotumi ļauj identificēt ne tikai tematiskās grupas „Radniecības nosaukumi" atbilstību zemgalisko izlokšņu apgabalā balstītās G. Manceļa vārdnīcas „Lettus" dotumiem, bet arī konstatēt šīs leksikas tematiskās grupas reģionālās iezīmes 17. gadsimta Lejaskurzemes valodā.

Pētījuma mērķis: noteikt J. Langija latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā iekļautās radniecības leksikas atšķirības no G. Manceļa tekstiem un izsekot šo leksēmu lietojumam Lejaskurzemes izloksnēs.

Pētījumu balsta 17. gadsimta G. Manceļa un J. Langija vārdnīcu tekstu filoloģiska analīze, kuras rezultātā veikts abu avotu sastatījums, izmantojot 1. tabulā minētos avotus, kā arī Trevora G. Fennela (*Trevor G. Fennell*) sakārtotos vārdu indeksus.

1. TABULA. G. Manceļa un J. Langija vārdnīcu tekstu sastatījuma avoti

G. Mancelis	J. Langijs
Korpuss „Senie": https://senie.korpuss.lv/ Manc1638_L – Mancelius, G. (1638). *Lettus, das ist Wortbuch* Manc1638_PhL – Mancelius, G. (1638). *Phraseologia Lettica*	Langijs, J. (1936). *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. (Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese). Rīga: Latvijas Universitāte
Fennell, T. G. (1988). *A Latvian-German revision of G. Mancelius' „Lettus" (1638)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee Fennell, T. G. (1989). *A Latvian-German revision of G. Mancelius' „Phraseologia Lettica" (1638)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee	Fennell, T. G. (1991). *An alphabetical re-organization of Johannes Langius' „Lettisch-deutsches Lexicon" (1685)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee

[2] „Manceļa vārdnīcu un frazeoloģiju Langijs iestrādājis savā darbā pilnīgi" (Zemzare, 1961, 84).

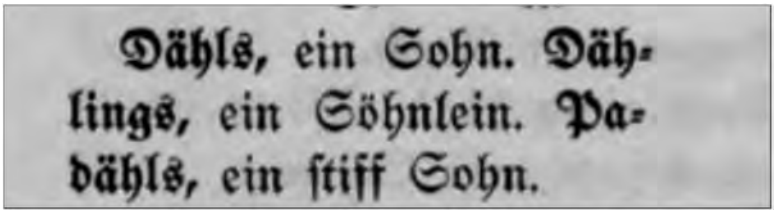
Dähls, ein Sohn. Däh-
lings, ein Söhnlein. Pa-
dähls, ein ſtiff Sohn.

1. ATTĒLS. J. Langija vārdnīcas šķirkļa piemērs: *dẹ̄ls* (Lj, 44)

Radniecības leksika J. Langija latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā lielākoties atkārto gan G. Manceļa vārdnīcas „Lettus" šķirkļu, gan vārdnīcas pielikuma „Phraseologia Lettica" (īpaši: „II. Vom Menſchen. No to Zillwäku" un „XLVIII. Verwandtniß=Nahmen. Radda=wahrdi") dotumus. Katrs radniecības nosaukums J. Langija manuskriptā fiksēts vismaz divreiz: vārdnīca kārtota pēc ligzdu principa, tāpēc šķirklis var ietvert kā pamatvārdu, tā arī pamatvārda atvasinājumus vai vārdkopas ar to (piemēru sk. 1. attēlā). Gandrīz visi radniecības nosaukumi vienkopus rodami leksēmas *Radds* 'ein Ver=wandter' skaidrojumā (sk. Lj, 213–214).

Atbilstoši pētījuma mērķim – noteikt J. Langija latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā iekļautās radniecības leksikas atšķirības no G. Manceļa tekstiem – iegūta **leksēmu izlase**: J. Langija komentētie vai ar sinonīmiem papildinātie radniecības nosaukumi trijās radniecības nomenklatūras grupās: leksēmas, kas nosauc vispārinātu radniecības jēdzienu (*radi*, *ģimiņi*, *īst(e)nieki*), leksēmu *māte* un *tẹ̄vs* deminutīvi (*mātīte*, *tẹ̄viņš*), kā arī leksēmas vīra vai sievas vecāku nosaukšanai (*uose*, *uosis*).

Izlasē nav iekļauti un rakstā netiek analizēti substantīvi, kam, salīdzinot ar G. Manceļa dotumiem, J. Langija tekstā atšķiras tikai rakstījums vai substantīva celms, bet semantika ir tā pati, piemēram, *Deeweres*, *Mannes Bruder* (Lj, 35) un *des Mannes Bruder* / *Deeweris* (Manc1638_PhL, 407).

Atlasīto leksēmu lietojuma pārmaiņu noteikšanai veikts salīdzinājums ar atbilstīgas semantikas radniecības nosaukumu lietojumu triju Lejaskurzemes izlokšņu – Bārtas (53), Nīcas (54), Rucavas (59)[3] –

[3] Aiz izloksnes iekavās norādīts tās kārtas numurs tradicionālajā latviešu valodas izlokšņu klasifikācijā. Lejaskurzemes izlokšņu izvēli noteikuši vairāki aspekti:
1) vārdnīcas autors J. Langijs ir Nīcas un Bārtas mācītājs, 17. gadsimtā strādājis šo izlokšņu teritorijā;
2) Bārtas, Nīcas un Rucavas izloksnes vākums KHI kolekcijā ir visapjomīgākais.

20./21. gadsimta publicētajos tekstos (Av, NIV, Ruc), kā arī LU Latviešu valodas institūta (LaVI) un Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta (KHI) kolekcijās.

1. Leksēmas *radi*, *ģimiņi*, *īst(e)nieki*

Gan G. Manceļa, gan J. Langija vārdnīcā ir leksēmas ar sakni *rad-*, lai izteiktu nozīmi 'cilvēki, ko savstarpēji saista radniecība': *Blutfreundt* / *Rad=dawiers* / *Radds* (Manc1638_L, 38), *mein Verwandter* / *mans Radda wiers* (Manc1638_PhL, 406), *Radds*, *ein Geſchlecht* (Lj, 208), *Radds* (*Radda=wihrs*) *ein Ver=wandter* (Lj, 213). J. Langijs kā papildinājumu iekļāvis arī lituānismu *ģimiņš*, *ģimiņi*: *Ģim=miņģs. Wiņģi ir Ģimin=ģi*, *ſind verwanden, beſchwägert* (Lj, 213).

J. Langijs norāda, ka šo lietuviešu vārdu (*das Littawiſch wort*) lieto Kurzemē (*Churland*), bet nesašaurina lietošanas apgabalu. Taču cits šķirklis – *leitīts* (*Leitihts. ein Lette so nahe bey Littauen wohnet vnd Littauiſcher Sprachen kündig iſt* (Lj, 139)) – liecina, ka norāde visdrīzāk attiecināma uz Dienvidkurzemi un tās pierobežu ar jauktu latviešu un lietuviešu dzīves telpu. LaVI apvidvārdu kartotēkā (LaVI kolekcija) iekļauta kartīte *leitīši* ar skaidrojumu „cara laikā Nīcas pagasta robežas aizgāja līdz Leišmalei, t. i., Liepienu, Sedvīņu, Sikšņu, Ozolnieku ciemi un visa tagadējā Dunika – visi šie ciemi iepretī Dižai Nīcai[4] tika saukti par „leitīšniekiem", jo atradās tuvāk Leišmalei".[5] Arī onomastikas dotumi apliecina lietuviešu klātbūtni Lejaskurzemē: sk. pagasta daļas *leitīšnieki* (jeb *leitīšu*-gals) Nīcā un *leītīšu-dunika* Dunikā (Endzelīns, 1961, 292).

Lituānisma *ģimiņi* lietojumu pēc 17. gadsimta, kā arī 20. un 21. gadsimtā Bārtā, Nīcā un Rucavā nav izdevies konstatēt. Ikdienas runā dzirdamas rakstu valodas leksēmas *radi*, *radinieki*, piemēram, Bārtā *tiẽ maṅ biį radi – maṁmas brãlis* (Av, 171), *maṅ vel̂ tagat Rīgas radi pazvana* (LMN, 2014),

[4] Dižā Nīca – Nīcas pagasta daļa, kas atradās abās pusēs Bārtas upei (vairāk sk. Bušmane, 1989, 5).

[5] Citētās informācijas avota norāde apvidvārdu kartotēkā: J. Ķības FS 1954, 491. Tie ir dotumi no bārtenieka Jēkaba Ķības apjomīgā folkloras vākuma: kolekcija pieejama Latviešu folkloras krātuves digitālajā arhīvā garamantas.lv (491. vienības kods: 1954-Jekabs-Kiburs-01-0216).

tâ maṅ teîca radiniêce (Av, 150); Rucavā *leîšu radiêm neʻkas nebiį* (Av, 198), *tiẽ maṅ tuvi radi, asinsradi nuô maṁmas pusːes* (LMN, 2014).

Lituānisms *ģimene* Lejaskurzemē, tāpat kā latviešu rakstu valodā, tiek lietots ar nozīmi 'cilvēku grupa – vecāki un viņu bērni, kas dzīvo kopā' (sk. šķirkli *ģimene* (Tēzaurs)), piemēram, Bārtā *mẽs bijām viêna ģimene tuŕ, bet mẽs diẽzgaṅ daũdz sanãcām* (Av, 160), *mẽs neʻkad tâ nęsaṁ ģimenê darijuši* (Av, 173), *mẽs bijām ģimenê četri bêrni maṁmaî, jâ* (LMN, 2014); Rucavā *tẽtis jaû mũsu ģimenê nedzîvuôja* (Av, 188), *ģimenê mumˆs iŕ Liẽldiênas uṅ Ziêmsvệtki, Jāṇi* (Av, 194), *kaût arî mẽs ęsaṁ piĺsệtã, piẽcdesmit kilometru nuô Rucavas, tã ģimene iŕ svarîga, nuô kuras tu nãc* (Av, 202). Leksēmas *ģimene* lietojumu apliecina arī „Nīcas izloksnes vārdnīca" (NIV): „*ģimene* subst. 1. Cilvēku sabiedrības vienība, kurā cilvēkus saista laulība un asinsradniecība. *tiẽ visi viêna ģimene – tệs, mãte uṅ bệrni. / Nîcã bî kuplas ģimenes, bî seši va septîņi bệrni. / mumˆs bi liẽla famīlija – tas tas vęcâkaîš vârc bûs. ģimene – jaûnâks vârc.* [..]" (NIV I, 613). NIV šķirkļa teksts norāda, ka izloksnes runātāju izpratnē ģermānisms *famīlija* izjusts kā senāks nomenklatūras vārds, taču trūkst dotumu, kas to apstiprinātu. *Pamīlija* (*f* > *p*) reģistrēts arī Bārtā – *mũsu pamīlija nebija liẽla* (LaVI kolekcija). Lejaskurzemē leksēma *ģimene* ir dominējošais nosaukums, turpretim Dienvidlatgales izloksnēs 20. gadsimta otrajā pusē *ģimʻiņa* 'ģimene' lietojums literārās valodas iespaidā raksturots kā rets (Reķēna, 2008, 205–206).

J. Langija vārdnīcas manuskriptā substantīvs *īstenieki* nav šķirkļavārds – tas iekļauts citos šķirkļos: šķirklī *Bährns* kā sinonīms vārdkopnosaukumam *Brahlo bährni* (*Ihſteneeki*) *brüder Kin=der* (Lj, 25), adjektīva *Ihsts* (*Ihſtens*) šķirklī kā atkarīgais komponents daudzskaitļa ģenitīvā vārdkopnosaukumā *Ihſteneeko Bährni. Brü=der oder Schweſter Kin=der* (Lj, 93), kā arī leksēmas *rads* šķirklī – *Ihſteneeko Bähr=ni, Brü=der oder ſchwe=ſter Kinder* (Lj, 214).

20. gadsimta otrajā pusē un mūsdienās Lejaskurzemē leksēma *īstnieki*, *īstenieki* reģistrēta sporādiski, piemēram, Nīcā *skãteri iŕ nuô rakstaîna aûduma, kuô kâzâs lika īsteniẽkiem, tiẽm tuvâkiêm radiêm uz plęciêm* (KHI kolekcija, 1988), *tuvâkuôs radus citreîz saûc arî par īsteniêkiêm* (KHI kolekcija, 1995). NIV šķirklis apliecina, ka šī nomenklatūras vārda semantika, salīdzinot ar J. Langija skaidrojumu, ir paplašinājusies:

„*īstenieks*, *īsteniece* subst. Tuvs radinieks; asinsradinieks. *īsteniẽki i vis tiẽ tuvâkiê radi – brāļi, māsas, tẽs, māte, grũsmaṁma*" (NIV I, 728).[6]

2. Leksēmu *māte, tēvs* deminutīvi, to varianti un semantika

J. Langija vārdnīcā iekļautas pamatleksēmas *Mahte*, arī *Mahma* (Lj, 154), *Tähws* (Lj, 302), kā arī to deminutīvi. Skaidrodams leksēmu *māte*, *tēvs* deminutīvu semantiku, J. Langijs vārdnīcas šķirkļa tekstā diskutē ar G. Manceli, norādīdams uz deminutīvu *Mahtita* (*Maminńa*) (*Mamulitha*) *ein Mütterchen* (Lj, 154), *Täh=winģs* (*Tähtihts*), *ein Väterchen* (Lj, 302) sākotnējās – pamazināmās – nozīmes lietojumu Kurzemē. Šķirklī *Tähws* J. Langijs norāda, ka „Vade mecum" priekšvārdā[7] G. Mancelis izteicis domu: vārdus *Tähwinģs* un *Mahtihte* nevar attiecināt uz cilvēkiem – par cilvēkiem jāsaka *Tähtihts* un *Mahminńa*, bet *Tähwinģs* un *Mahtihte* attiecināmi uz zosīm un citiem līdzīgiem. Tomēr pieredze liecina, ka Kurzemē vecāki tiek saukti *Tähwinģs* un *Mahtihte* (sk. Lj, 302–303)[8]. Acīmredzot 17. gadsimtā daļā latviešu valodas izlokšņu deminutīviem *mātīte* un *tēviņš* jau bija nostiprinājusies vai sākusi nostiprināties specializēta nozīme – abu dzimumu dzīvnieku valsts īpatņu apzīmēšana, tāpēc J. Langijs pietiekami izvērsti skaidrojis paša un G. Manceļa novērojumu atšķirību. Arī Kristofora Fīrekera (*Christoph Fürecker*) vārdnīcā pēc leksēmas *Mahte* 'Mutter' ierakstīts deminutīvs *Mahtite* ar norādi „idem" (sk. Fuer1650_70_1ms, 161).

Visplašāk leksēmu *māte* un *tēvs* deminutīvu semantikas pārmaiņas kopš 17. gadsimta tekstu dotumiem raksturojusi Velta Rūķe-Draviņa (1959, 73–77). Balstīdamās tieši J. Langija dotumos, V. Rūķe-Draviņa secinājusi, ka dažās Kurzemes izloksnēs, piemēram, Nīcā un Bārtā, 17. gadsimtā deminutīvi *mātīte* un *tēviņš* vēl tikuši lietoti arī to sākotnējā semantikā, turklāt pamazinājuma semantika dažās izloksnēs saglabājusies vēl

---

[6] Sal. arī *īstnieks*, *īsteniēks*, *īstiniēks* 1. noz. 'naher Blutsverwandter, Angehöriger, ein treuer Anhänger' (ME I, 838).

[7] Apspriestais G. Manceļa uzskats atrodams „Lettisch Vade mecum" atjaunotā un pārlabotā izdevuma (1643–1644) priekšvārdā.

[8] „So bezeuget doch die Er=fahrung, daß in Churland Eltern genennet werden Tähwinģs und Mahtihte und daß ſelbige wörter ſo wohl Menſchen alß Thieren angeleget werden. Undt ʒwahr kann mann einen Vater nennen Tähw und eine Mutter Maht', war=umb nicht auch Tähwinģ' und Mahtiht!"

joprojām, kaut tikai pašas vecākās paaudzes valodā (Rūķe-Draviņa, 1959, 77)[9]. Lai apliecinātu, ka deminutīvu *mātīte*, *tēviņš* semantika ir saglabājusies, V. Rūķe-Draviņa iekļāvusi piemērus no Galgauskas, Varakļāniem, Zūrām, Zirām, Saldus, arī no Rūdolfa Blaumaņa un Jāņa Jaunsudrabiņa darbiem, kā arī no tautasdziesmām. Jāpiebilst, ka tie ir 19./20. gadsimta mijas un 20. gadsimta pirmās puses dotumi.

Lejaskurzemes izloksnēs 20. gadsimta otrajā pusē un mūsdienās deminutīvu *mātīte* un *tēviņš* lietojumu to sākotnējā – pamazinājuma – nozīmē nav izdevies konstatēt. Arī NIV leksēmai *mātīte* fiksētas divas nozīmes: 1. 'dzīvnieku sievišķā dzimuma īpatnis', 2. 'palaistuve; netikla, nekārtīga sieviete' (sk. NIV III, 145): abas nozīmes atklāj pamazinājuma semantikas zudumu un jaunu nozīmju rašanos, kas latviešu valodā nostiprinājušās (salīdzinājumam sk. šķirkļa *mātīte* 1. un 3. nozīmi (Tēzaurs)).

20. gadsimta otrajā pusē un 21. gadsimtā ikdienas runā Lejaskurzemē vecāku nosaukšanai dominē leksēmas *māte*, *mamma* un *tęvs*, *tētis*, *paps*, piemēram, Bārtā *māte cep:a* (Av, 151), *maṁma biį ļuôti čakla* (Av, 170), *tā iŕ manas maṁmas maṁmas* (LMN, 2014), *piêzmit četri hektāri tęvaṁ biį* (Av, 165), *mēs tâ vedâm siênu mājâs tētiṁ maṁmaî aŕ* (Av, 167), *maṁmas tētis, viņš jaũ kâdreīz piê Kalętu baruõna bij dârzniêkaṁ pa puīši* (LMN, 2014), *viņu paps nuôtīrija baĽtu* (Av, 159), *dabûju nuô papa pêriênu aŕ pineklu, ka vaīrâk negribêju* (LaVI kolekcija); Rucavā *maṁma nāk nuô Bũtiņģa puses* (Av, 185), *tad jaû pļãva aŕ iskapti veĺ tęus* (Av, 178), *tētis jaû mūsu ģimenê nedzîvuôja* (Av, 188). NIV tekstā skaidrota vairīšanās no deminutīvu lietojuma ikdienā: *tuôreīz tâdus mīlinâšanas vârdus ne·maz nepazina. tik tēte, maṁma. tētiņ – tâ neteîca* (NIV IV, 163).

20. un 21. gadsimtā reģistrēts arī Bārtas, Nīcas un Rucavas deminutīvu tradicionālo izskaņu lietojums visu leksiski semantisko grupu substantīviem, tostarp radniecības nosaukumiem, bet jāņem vērā gan dotumu vākšanas laiks, gan izloksnes funkcionēšanas joma (piem., ikdienas runa vai folkloras valoda). Latviešu valodas dialektu atlanta aptaujas dotumi (aplūkotajās izloksnēs – 20. gadsimta 60. gadi) rāda, ka visvecākā paaudze lieto tās deminutīvu izskaņas, kas bijušas raksturīgas Lejaskurzemes

[9] „Die alte ursprüngliche diminutive Bedeutung ist nur noch in manchen Mundarten bewahrt worden, wenn auch nur in der Sprache der allerältesten Generation" (Rūķe-Draviņa, 1959, 77).

izloksnēm (sk. arī Rudzīte, 1964, 104–105): Bārtā *-īns* / *-ins*, *-īna* / *-ina*, piemēram, *manˆ mãmĩna isaûdu:si dañcâjamu liñdracînu* (LVDA aptaujas manuskripti, 1960); Rucavā *-ēns*, *-ēna*, piemēram, *mana mīļaîš vęcaîš tę̃tę̃ns!* / *nu maṁmę̃n apsaģêrbiês, nãc piê gal̂du!* / *mana maṁmę̃na nuômira piẽzmit pirmâ gadâ* / *maṁmę̃n, mīļâ, adari duris!* (LVDA aptaujas manuskripti, 1967).[10] Rucavas dotumi pierakstīti arī ikdienas runā, turpretim Bārtas – tautasdziesmu tekstos.

20. gadsimta vidū, otrajā pusē un 21. gadsimtā Lejaskurzemes izloksnēm tipiskie deminutīvi parasti dzirdami Bārtas, Nīcas un Rucavas folkloras un etnogrāfisko kopu programmās, kā arī gadījumos, kad runā vai rakstos īpaši izceltas dzimtās izloksnes īpatnības, piemēram, izdevumā „Rucavas sievu stāsti" (2023) – *Katrai mātēnai* [‘sievietei’] *Elga aiztapina pa šircim un kuskai* (RSS, 12), *meičēna nosamazgā rokas* (RSS, 12), *mana māsēna jau pucējas* (RSS, 216); Jēkaba Ķības veidotajā Bārtas etnogrāfiskajā uzvedumā „Sendienu dziesma"[11] – *Kur māmīna es sēdēšu, es bi tāda neražena* (Ķības, b. g. I, 17), *Priekš tautieša skaļi dziedu* / *Pēc māmīnas žēli raud* (Ķības, b. g. I, 20). Arī NIV deminutīvu *māmīna*, arī *māmina*, *māmiņa* lietojums saistīts galvenokārt ar folkloras valodu[12] (sk. NIV III, 133).

Ja ikdienas runā vecāku nosaukšanai tiek lietoti deminutīvi ar mīļuma konotāciju, tie var būt darināti arī ar citām izskaņām, piemēram, *-īte*: Rucavā *maṁmîte viêna* (Av, 188), *tęs vadāja maṁmīti ga ārstis* / *maṁmîte kâ mārša bi ģę̂rbta rucaûniêku taûtas tę̂rpâ* (Ruc, 455–456), *Va ta mammītei nepatika?* (RSS, 182); Nīcā *manˆ bî piēcdesmit gadu, ka maṁmîte nuômira* (vairāk Nīcas piemēru sk. NIV III, 133).

Vērojumi Lejaskurzemes izloksnēs atbilst K. Sedlenieka vadītā pētījuma secinājumam: „Vairums intervējamo savus vecākus sauc par *mammu* un *tēti*. Šiem terminiem ļoti reti ir variācijas starp informantiem" (Sedlenieks, 2020, 6).

---

10 Sal. EH I, 794 *mātę̂na* Rucavā. Rucavā leksēmai *mātę* un deminutīvam *mātēna* reģistrēta arī nozīme ‘sieviete’: *tuô nezinaį, ka mātei* (= sievietei) *bikses vil̂kt* (LVDA aptaujas manuskripti, 1967), *mātēna* ‘sieviete no bērna kājas līdz sirmam vecumam’ (sk. Kalna, 2023, 68).

11 J. Ķības manuskripta „Sendienu dziesma. Senās Bārtas etnogrāfijas un folkloras skate" noraksts rokrakstā (I cēliens: vakarošana – pūra locīšana; II cēliens: kāzas; III cēliens: līgavas un pūra pārvešana) glabājas Bārtas muzejā (Ķības, b. g.).

12 Pētījuma izstrādes laikā NIV šķirkļi ar burtu *T* nav publicēti.

3. Radniecības nosaukums *uose*

G. Mancelis „Phraseologia Lettica" iekļāvis arī radniecības nosaukumu *ohſśe* 'Schwieger / Manns oder Weibsmutter' (Manc1638_PhL, 407), kas šai avotā attiecināts tikai uz sieviešu dzimuma radiniecēm – vīra vai sievas māti. J. Langijs, izmantodams G. Manceļa skaidrojumu, tam kā sinonīmu pievienojis arī leksēmas *māte* deminutīvu: *Ohſſe* (*Mahtihte*), *eine Schwie=ger*, *Manns oder Weibs Mutter* (Lj, 183), arī *Mahtita* (*Ohſſe*), *eine Schwieger* (Lj, 214).

J. Langija norādītā radniecības nosaukuma *uose* un deminutīva *mātīte* / *mātīta* sinonīmija nav skaidra. Varētu pieņemt, ka kļūdaini saklausīts un pierakstīts cits radniecības nosaukums – *mātīce* / *mātice* 'vīra māte', sal. K. Fīrekera vārdnīcas manuskriptu: *Mahtize die Schwiegerin. Schwieger=Mutter* (Fuer1650_70_1ms, 161).

Vēlākos avotos radniecības apzīmējumi ar sakni *uos-*, arī ar konsonantisko piedēkli *-v-* (*uosv-*), attiecināti uz abu dzimumu radiniekiem, bet nav raksturoti kā bieži lietoti vai plaši pazīstami. 1891. gadā „Dienas Lapas" pielikuma rakstā „Radniecības nosaukumi" pie mazāk pazīstamiem nosaukumiem iekļauts fakts, ka „Kronwalds wehl peemin weenu radineeẓi ofu, ko tagad ſaukà par „ſchweģereni"" (DLp, 5). Tā kā Atis Kronvalds dzimis Dienvidkurzemē, Krotē, dzīvojis un strādājis Durbē, iespējams, ka 19. gadsimta otrajā pusē šis radniecības nosaukums Kurzemes dienvidos vēl ticis lietots vai vismaz dzīvā atmiņā palicis tā lietojums. Tālāk uz ziemeļiem – Stendē un tās apkaimē –, kā liecina Kārļa Draviņa vērojumi 20. gadsimta pirmajā pusē, šis radniecības apzīmējums bijis svešs: „Radu apzīmējumu nomenklatūra tāpat kā citos Latvijas apgabalos bija visai plaša, bez šaubām, izveidojusies jau senos laikos. Mūspusē tomēr nepazina tādus nosaukumus kā *osvis*, *osve* .." (Draviņš, 2000, 434). „Latviešu konversācijas vārdnīcā" norādīts uz šīs leksēmas teritoriāli ierobežotu lietojumu (bet bez areāla konkretizējuma): *Osis* 2. noz. „(lš. *úošvis*) dažos apvidos sievas vai vīra tēvs; vedeklas tēvs. Par ošiem sauc vieni otrus ari vīra un sievas vecāki" (LKV, 118. burtn., 30069). 20. gadsimta pirmajā pusē „Valodas prakses jautājumu" pirmajā daļā „Atsevišķi vārdi" izstrādāti ieteikumi radniecības apzīmējumiem, par kuru lietošanu ieteicams vienoties, starp tiem iekļautas arī leksēmas „*ose* – sievas māte; *osvis* – sievas tēvs" (sk. Endzelīns, 1935, 38–39).

Nav izdevies konstatēt radniecības nosaukumu *os(v)is*, *os(v)e* lietojumu Lejaskurzemē 20. vai 21. gadsimtā. Jānis Endzelīns šo leksēmu izzušanu latviešu valodā skaidrojis kā valodas pārmaiņu iekšējo procesu – homonīmu novēršanu: „Ja blakus *ùosei* „Henkel"[13] (arī: *ùosa* = // lei. *qsà*) gandrīz pilnīgi ir zudusi *uose* „Schwiegermutter" (: lei. *úošvė*), tad tur ar laikam vainīga šo vārdu saskaņa [..]" (Endzelīns, 1929, 9–10).

Lejaskurzemes izloksnēs šīs radniecības pakāpes apzīmēšanai tiek lietotas vārdkopas (*sievas tēvs* / *māte*, *vīra tēvs* / *māte*) vai salikteņi (*sievas-* / *vīratēvs*, *sievas-* / *vīramāte*), piemēram, Bārtā *čakla mana vĩra māte, staĩgâ kuôka tupẽlêm* / *vĩra māte pārvẹzdama mani lẹ̃nu daũzinâja* (LVDA aptaujas manuskripti, 1960); Nīcā *liku riķi kamanâs, kuô baĩvât siẽvas māti* / *nuôkrita lêcîte* ['ratiņa kustīgā detaļa'] – *tâ kâdreīz mana vīramāte teîca* (LVDA aptaujas manuskripti, 1963); Rucavā *es nuôbraûcu piê, vĩra māte tad veĺ nebi, pie brũtgana mātes* / [izloksnē runājam] *ģimenes luôkâ tiêši: ar māsām, vĩru, arī vĩra māti* (LMN, 2014), *vĩra mātij* [= mātei] *jâussiên va nu drãnele* ['lakats'] *jeb gaĺdaûtu* (KHI kolekcija). Lejaskurzemē 21. gadsimtā dzirdama arī latviešu sarunvalodā fiksētā leksēma *vīrene* 'vīramāte': ar neitrālu vai – visbiežāk – negatīvu konotāciju (Rucavā *mẽs ar vĩreni pārâk labi nesatiêkam* (LMN, 2024); sk. arī šķirkli *vīrene* (Tēzaurs)). Šis atvasinājums Jelgavā reģistrēts arī LaVI uzturētajā „Apvidvārdu talkas" lietotnē: „Mana tēva māte citādi nekad neteica, arī sevi tā sauca, bet nicīgā pieskaņa nolasījās allaž. Kad viņa gribēja matemātiski nosaukt radniecību, teica *Ellas vīram māte* vai *tavam tēvam māte*" (Apvidvārdu talka, b. g.).

Seno radniecības nomenklatūras vārdu, piemēram, *uose*, izzušana novērota kā indoeiropiešu valodās kopumā, tā arī baltu valodās (par to vairāk sk., piem., Sabaliauskas, 1966, 12–15; Buivydienė, 1977). Senās mantotās leksēmas, kas apzīmē tālāku radniecības pakāpi, arī baltu valodās tikušas un tiek aizstātas ar jauniem vārdkopnosaukumiem, piemēram, *výro tėvas*, *mótinos brólis* (Sabaliauskas, 1966, 12)[14]. To apliecina arī A. Reķēnas pētījums Dienvidlatgales izloksnēs (Reķēna, 1977/2008, 208).

---

[13] *Henkel* 'osa (rokturis traukiem)'. Mūsdienu latviešu valodā šim substantīvam ir *ā*-celma deklinācija (*uosa, uosai*), taču izloksnēs reģistrēti arī varianti *uose, uoss* (sk. ME IV, 420 šķirkļa *I ùosa* 1. nozīmi ar paralēlformām *uose*, *uoss*). Tāpēc J. Endzelīns pamatoti secina, ka latviešu valodā bijusi iespējama homonīmija: *uose* 'Schwiegermutter' un *uose* 'Henkel'.

[14] „Šiandien indoeuropiečių kalbose pastebima tolimesnės giminystės sąvokas reiškiančių terminų nykimo tendencija [..] tokie senų senovės žodžiai, kaip *šẽšuras, avýnas, díeveris*, pamažu užmirštami, o jų vietoje įsigali nauji junginiai *výro tėvas, mótinos brólis, výro brólis* [..]" (Sabaliauskas, 1966, 12).

Universālo konceptu produktivitāti radniecības nomenklatūras veidošanā balsta arī pētījumi citās kultūrās. Antropoloģe un etnolingviste Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka*) uzskata, ka neatkarīgi no radniecības nomenklatūras daudzveidības universālie koncepti *māte* un *tēvs* ir tās leksēmas, uz kurām var balstīties, lai aprakstītu, interpretētu un salīdzinātu radniecības terminus visās valodās un kultūrās (sk. Wierzbicka, 2016). Šķiet, tas izpaužas arī iepriekš aplūkotajā vārdkopnosaukumu (piem., *vīra māte*, *sievas māte*) aktīvajā lietojumā Lejaskurzemē, taču turpmākiem secinājumiem vajadzīgi padziļināti un starpdisciplināri radniecības nomenklatūras pētījumi gan latviešu valodas 17.–19. gadsimta tekstos, gan dialektos, gan mūsdienu rakstos un sarunvalodā.

Secinājumi

Radniecības nomenklatūras leksēmu sastatījums 17. gadsimta J. Langija latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā un zemgalisko izlokšņu apgabalā balstītās G. Manceļa vārdnīcas „Lettus" dotumos apliecina, ka atšķirību (jaunas leksēmas vai G. Manceļa dotumu komentāri) ir maz – tās identificētas trijās radniecības nomenklatūras grupās: 1) 'radi' – pievienots arī lituānisms *ģimiņi*, 2) komentārs par deminutīvu *tēviņš* un *mātīte* semantiku un lietojumu Kurzemē, 3) leksēmai *ose* pievienots sinonīms *mātīte* (bez J. Langija komentāra).

J. Langija vārdnīcas manuskripta leksēmu izlases lietojuma izpēte trijās Lejaskurzemes izloksnēs 20./21. gadsimtā atklāj latviešu literārās valodas ietekmi, tomēr, kā liecina J. Langija un G. Manceļa dotumu sastatījums, jau 17. gadsimtā abos leksikogrāfijas avotos radniecības nosaukumu leksiski semantisko atšķirību bija maz.

20./21. gadsimtā lituānisma *ģimiņi* 'radinieki' lietojumu nav izdevies konstatēt, ikdienas runā dzirdamas literārās valodas leksēmas *radi*, *radinieki*, bet lituānisms *ģimene* Lejaskurzemē, tāpat kā latviešu rakstu valodā, lietots ar nozīmi 'cilvēku grupa – vecāki un viņu bērni, kas dzīvo kopā'. Leksēma *īst(e)nieki* reģistrēta reti: salīdzinot ar J. Langija skaidrojumu, tās semantika paplašinājusies – 'ikviens tuvs radinieks'.

Deminutīvus *mātīte* un *tēviņš* Lejaskurzemē vairs nelieto to sākotnējā nozīmē, bet visbiežāk – visā latviešu valodā lietotajās (cilmes ziņā sekundārajās) nozīmēs, piemēram, *mātīte* 'dzīvnieku un putnu sievišķais īpatnis', 'netikla, arī nekārtīga sieviete'. Pamazinājuma un mīļuma konotācija ir citu izskaņu deminutīviem.

Nelielās izlases izpēte apliecina pētnieku agrāk secināto: senās mantotās leksēmas, kas apzīmē tālāku radniecības pakāpi, arī baltu valodās tiek aizstātas ar jauniem vārdkopnosaukumiem, piemēram, 20./21. gadsimtā Lejaskurzemē vairs nav reģistrēta leksēma *uose* / *uosis* (vīra vai sievas vecāku nosaukšanai), to ir aizstājuši vārdkopnosaukumi vai salikteņi, piemēram, *vīra māte* vai *vīramāte*.

AVOTI

Apvidvārdu talka. (b. g.). [Datubāze]. LU Latviešu valodas institūts. Pieejams https://apvidvardi.lu.lv/; skatīts 16.11.2024.

Av – Markus-Narvila, L. (2016). Dienvidkurzemes izlokšņu paraugi. In A. Stafecka, & L. Markus-Narvila (sast.), *Avoti vēl neizsīkst. Latviešu valodas dialekti 21. gadsimtā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 142–211.

EH – Endzelīns, J., & Hauzenberga, E. (1934–1946). *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai* (I–II sēj.). Rīga: Kultūras fonds, Grāmatu apgāds.

Fennell, T. G. (1988). *A Latvian-German revision of G. Mancelius' „Lettus" (1638)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Fennell, T. G. (1989). *A Latvian-German revision of G. Mancelius' „Phraseologia Lettica" (1638)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Fennell, T. G. (1991). *An alphabetical re-organization of Johannes Langius' „Lettisch-deutsches Lexicon" (1685)*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.

Fuer1650_70_1ms – Fürecker, Ch. (1650). *Lettisches und Teutsches Wörterbuch*. Pieejams https://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Fuer1650_70_1ms.

Kalna, N. (2023). *Dzīve nepāriet. Atainu esejas*. Rīga: Avots.

KHI kolekcija – *Liepājas Universitātes Kurzemes Humanitārā institūta dialektoloģijas kolekcija*.

Ķīburs, J. (b. g.). *Sendienu dziesma. Senās Bārtas etnogrāfijas un folkloras skate*. Etnogrāfiskā uzveduma manuskripts trijās daļās (noraksts). Bārta: Bārtas muzejs, BSM 87, BSM 88, BSM 89.

LaVI kolekcija – *Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta apvidvārdu kolekcija*.

Lj – Langijs, J. (1936). *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. (Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese). Rīga: Latvijas Universitāte.

LMN – *Lienes Markus-Narvilas 2014. un 2024. gada izlokšņu ierakstu privātā kolekcija*.

LVDA aptaujas manuskripti – *Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta dialektu atlanta aptaujas manuskripti*.

Manc1638_L – Mancelius, G. (1638). *Lettus, das ist Wortbuch* .. Pieejams https://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1638_L.

Manc1638_PhL – Mancelius, G. (1638). *Phraseologia Lettica*. Pieejams https://senie.korpuss.lv/source.jsp?codificator=Manc1638_PhL.

ME – Mīlenbahs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca* (I–IV sēj.). (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.

NIV – Bušmane, B. (2017–2023). *Nīcas izloksnes vārdnīca* (I–IV sēj.). (Atb. red. A. Timuška). Rīga: LU Latviešu valodas institūts. Pieejams http://lavi.lu.lv/publikacijas_2023/.

RSS – Tapiņa, M., Tapiņa, D., & Tapiņa, I. (2023). *Rucavas sievu stāsti*. Rucava: Rucavas kultūrtelpas attīstības biedrība.

Ruc – Rucavas izloksnes teksti. (2007, atkārtots izd. 2008). In B. Laumane, I. Ozola, & G. Girņus (red.), *Rucavā, tur Paurupē... Etnogrāfija, folklora, valoda*. Liepāja: LiePA, 401–468.

Tēzaurs. (2009–2023). (Sast. A. Spektors). LU MII Mākslīgā intelekta laboratorija. Pieejams https://tezaurs.lv/; skatīts 05.01.2024.

LITERATŪRA

Andronova, E. (2016). *Tēvi* un *vecāki* Georga Manceļa (1593–1654) tekstos. *23rd International Scientific Conference of Jonas Jablonskis "Meaning in Language and Culture". Abstracts. 23–24 September 2016, Vilnius,* 5–6. Pieejams http://www.jablonskio-konferencija.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2016/04/Texts-of-old-Baltic-Languages_Abstracts.pdf.

Bērtulis, R. (1972). Liet. *bérnas* : latv. *bę̃rns* un tā atvasinājumu semantika. *Baltistica*, *I priedas*, 17–32.

Blese, E. (1936). Piezīmes par Langija vārdnīcu un gramatiku. Apcerējums par Langija dzīvi, darbiem, rakstību un valodu. In J. Langijs, *Nīcas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. gada latviski-vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. (Pēc manuskripta fotokopijas izdevis E. Blese). Rīga: Latvijas Universitāte, 447–568.

Buivydienė, R. (1997). *Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Bušmane, B. (1989). *Nīcas izloksne*. Rīga: Zinātne.

DLp – Radniecības nosaukumi. (1891). *Etnografiskas ziņas par latviešiem. „Dienas Lapas" pielikums*, *1*.

Draviņš, K. (2000). *Kurzemē aizgājušos laikos*. Rīga: Jumava.

Endzelīns, J. (1929). Homōnimu vārdu zušana latviešu valodā. *Filologu biedrības raksti*, *9*, 8–10.

Endzelīns, J. (red.). (1935). *Valodas prakses jautājumi*. Rīga: Ramave.

Endzelīns, J. (1961). *Latvijas PSR vietvārdi, I: K–Ō*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Laumane, B. (1986). Lejaskurzemes leksika J. Langija vārdnīcā. In R. Grabis (red.), *Dialektālās leksikas jautājumi* (II sēj.). Rīga: Zinātne, 139–159.

Laumane, B. (2004). Lejaskurzemes izlokšņu īpatnības J. Langija vārdnīcā (1685). In B. Laumane (zin. red.), *Mana novada valoda: Lejaskurzeme*. Liepāja: LiePA, 5–20.

Laumane, B. (2017). Piemares tematika Johana (Jāņa) Langija vārdnīcā. *Piemares ļaudis un likteņi*, *2*, 11–29.

LKV – Švābe, A., Būmanis, A., & Dišlers, K. (red.). (1927–1940). *Latviešu konversācijas vārdnīca* (XXI sēj.; 168 burtnīcas). Rīga: A. Gulbis.

Ozola, I., & Markus-Narvila, L. (2021). *Valoda. Laiks. Lejaskurzeme*. Liepāja: Liepājas Universitāte; Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Ozols, A. (1965). *Veclatviešu rakstu valoda*. Rīga: Liesma.

Reķēna, A. (2008). Nazvanija rodstva v nekotoryx južnyx govorah verxnelatyšskogo dialekta. In A. Reķēna, *Raksti valodniecībā* (I daļa). Liepāja: Liepājas Universitāte, 183–210. (Pirmizdevums: 1977)

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Rūķe-Draviņa, V. (1959). *Diminutive im Lettischen*. Lund: Lindstedts univ.-bokhandel.

Sabaliauskas, A. (1966). Lietuvių kalbos leksikos raida. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, *8*, 5–141.

Sedlenieks, K. (zin. vad.). (2020). *Radniecības terminu lietojums Latvijā.* Vertikāli integrētā projekta (VIP) „Valsts īstenošana un biosociālās saiknes (Relate.lv)" atskaite. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte. Pieejams https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Dokumenti/vip_01_07_20.pdf.

Wierzbicka, A. (2016). Back to 'Mother' and 'Father': Overcoming the Eurocentrism of Kinship Studies through Eight Lexical Universals. *Current Anthropology*, *57*(4), 408–429. Pieejams https://doi.org/10.1086/687360.

Zemzare, D. (1961). *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

AR ĢIMENI UN RADNIECĪBU SAISTĪTĀ LEKSIKA LATVIEŠU VALODAS IZLOKSNĒS: „ATLAS LINGUARUM EUROPAE" MATERIĀLI[1]

Family and Kinship Terms in Latvian Subdialects: Materials for the "Atlas Linguarum Europae"

ANNA STAFECKA

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ABSTRACT

Keywords:
"Atlas Linguarum Europae", Latvian dialectology, geolinguistics, dialectal lexis, kinship terms

Kinship and the associated terminology is the subject of research in anthropology and other disciplines. The American anthropologist Lewis Henry Morgan (1818–1881) is considered the first developer of the kinship system. The use of kinship terms in Latvia has also been the subject of an anthropological study as part of the project "State Performance and Biosocial Relatedness (Relate.lv)" from 2018 to 2020, led by Klāvs Sedlenieks. However, there is almost no research in Latvian linguistics on the lexical-thematic group of kinship, resulting in limited collected and compiled linguistic material.

Kinship terms can be found in the "Latviešu valodas vārdnīca" ("Dictionary of the Latvian Language") by Kārlis Mīlenbahs and Jānis Endzelīns (ME) and the additional volumes to "Latviešu valodas vārdnīca" by J. Endzelīns and Edīte Hauzenberga-Šturma (EH). However, the only summarizing study of this lexical-thematic group is Antoņina Reķēna's article on cognate names in four Latgalic subdialects (Kalupe, Līksna, Nīcgale, Vārkava).

For the first (and the only) time, the lexis related to kinship and family was collected from all over Latvia only in the 1970s for the "Atlas Linguarum Europae" (ALE). It is a linguistic atlas launched in 1970 with the support of UNESCO. In the ALE, the Latvian language is represented by 36 subdialects.

The article deals with names related to kinship and family: relatives, family, father, mother, child, son, daughter, twins, brother, sister, grandfather, grandmother, father's / mother's brother, father's / mother's sister, cousin, brother's / sister's son, brother's / sister's daughter, husband, wife, son-in-law, daughter-in-law etc. The distribution of these names in Latvian subdialects is described, etymological references are summarized, and illustrative dialectal material is provided where possible.

Ievads

Radniecība un ar to saistītā terminoloģija ir gan antropoloģijas, gan citu zinātnes nozaru izpētes objekts. Par radniecības sistēmas pirmo izstrādātāju uzskata amerikāņu antropologu Luisu Henriju Morganu (*Lewis Henry Morgan*, 1818–1881). Projektā „Valsts īstenošana un biosociālās saiknes (Relate.lv)" (2018–2020, vad. Klāvs Sedlenieks) ir veikts pētījums par radniecības terminu lietojumu Latvijā antropoloģiskā aspektā (plašāk sk. Sedlenieks, 2020).

Latviešu valodniecībā par radniecības leksiski tematisko grupu gandrīz nav pētījumu, līdz ar to ir maz savāktā un apkopotā valodas materiāla. Arī „Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programmā" (LVDAjaut.) nav ietverts neviens jautājums par radniecības leksiku. Radniecības nosaukumus var atrast Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas vārdnīcā" (ME) un J. Endzelīna un Edītes Hauzenbergas-Šturmas „Papildinājumos un labojumos K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcai"" (EH).

Kā vienīgais apkopojošais pētījums par šo leksiski semantisko grupu ir minams Antoņinas Reķēnas raksts (1977/2008) par radniecības nosaukumiem četrās Latgales izloksnēs (Kalupē, Nīcgalē, Vārkavā, Līksnā). Ar radniecību un ģimeni saistītā leksika no visas Latvijas vākta tikai 20. gadsimta 70. gados izdevumam „Atlas Linguarum Europae" („Eiropas valodu atlants", ALE).

Tāpēc šī raksta mērķis ir apkopot un analizēt latviešu valodas radniecības leksiku, balstoties uz latviešu valodas izlokšņu materiāliem, kas iegūti no atbildēm uz ALE leksikas aptaujas (*ALE First Questionnaire*) jautājumiem. Analizēta šo nosaukumu izplatība, apkopotas etimoloģijas norādes un iespēju robežās dots arī izlokšņu ilustratīvais materiāls.

Rakstā aplūkoti ar radniecību un ģimeni saistīti nosaukumi: *ģimene*, *radi*, *tēvs*, *tētis*, *māte*, *māmiņa*, *bērns*, *dēls*, *meita*, *dvīņi*, *brālis*, *māsa*, *vecaistēvs*, *vectētiņš*, *vecāmāte*, *vecmāmiņa*, *tēva / mātes brālis*, *tēva / mātes māsa*, *māsīca*, *brālēns*, *brāļa / māsas dēls*, *brāļa / māsas meita*, *vīrs*, *sieva*, *znots*, *vedekla*.

Radniecība ir sociāli atzītas attiecības starp cilvēkiem, kurus uzskata par bioloģiski radniecīgiem vai kuriem piešķirts radinieku statuss, stājoties laulībā, adopcijas procesā u. tml. Dažādās sabiedrībās principi, pēc kādiem tiek noteikts, vai cilvēki ir radinieki, var ievērojami atšķirties. Ģimenes radniecības un radniecības sistēmas izveidotāja L. H. Morgana 1870. gadā izdoto grāmatu „Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family" („Dzimtas īpašības un radniecības sistēmas") uzskata par antropoloģijas disciplīnas un jo īpaši cilvēku radniecības izpētes pamatu (Morgan, [1870]). L. H. Morgans ir pievērsies arī radniecības saišu struktūrām dažādu tipu kopienās, uzskatot, ka sociālo pārmaiņu virzošais spēks ir izgudrojumi un atklājumi, kas pakāpeniski pārveido cilvēku dzīvi, un jaunu tehnoloģiju ietekmē mainās ģimenes formas, radniecības sistēmas, ekonomiskās, politiskās, kultūras vērtības un sadzīve (plašāk sk. *Morgans Henrijs Luiss*, b. g.).

Latviešu radniecības terminoloģija atbilst bilaterālajām radniecības sistēmām, kad radi no tēva vai mātes puses tiek nosaukti vienādos terminos, šķirojot tos tikai paaudzēs un pēc dzimuma (piem., brālēns ir gan tēva brāļa vai māsas, gan mātes brāļa vai māsas dēls, bet vecāmāte var būt gan tēva, gan mātes māte (plašāk sk. Radniecība, b. g.)).

Par radniecības terminu lietojumu Latvijā ir veikts antropoloģisks pētījums projektā „Valsts īstenošana un biosociālās saiknes (Relate.lv)". Kā atzīst projekta īstenotāji, tas ir „uzskatāms par pilotpētījumu, kura uzdevums ir sniegt pirmo ieskatu, atstājot dziļāku izpēti turpmākajam darbam, jo radniecības pētījumi, tostarp radniecības terminoloģijas apkopojumi un analīze, kas ir klasiska antropoloģijas pētniecības sastāvdaļa, Latvijā dažādu iemeslu dēļ līdz šim nav tikusi veikta, līdz ar to antropoloģiskajās zināšanās par to, kādi radniecības termini tiek ikdienā lietoti, ir robi" (Sedlenieks, 2020). Ir publicēts arī visai izvērsts pētījumu apskats par radniecību vai ģimeni kā sociālo institūciju (Lūse & Sedlenieks, 2024).

Ar ģimeni un radniecību saistītajai leksikai ir nozīmīga loma cilvēku saziņā. Tā apzīmē attiecības starp indivīdiem ģimenē vai dzimtā (plašākā lokā). Kā raksta lietuviešu valodniece Rūta Buivīdiene (*Rūta Buivydienė*), radniecības leksika ir lauks, ar kuru mēs visi saskaramies gan bērnībā, kad esam kopā ar ģimenes locekļiem un viņu radiniekiem, gan tad, kad savu dzīvi saistām ar vīra vai sievas dzimtu (Buivydienė, 1997).

Par radniecības leksiku ir vairāki pētījumi lietuviešu valodniecībā (Sabaliauskas, 1966; Žukaitė-Buivydienė, 1987; Buivydienė, 1997). Taču latviešu valodniecībā ir tikai jau minētais A. Reķēnas apkopojošais raksts par radniecības nosaukumiem četrās augšzemnieku dialekta Latgales dienvidu izloksnēs, kurā analizēti šeit lietotie radniecības nosaukumi un secināts, ka asinsradniecības un ar laulību saistītie nosaukumi (mantotie vārdi vai uz mantoto vārdu bāzes radušies derivāti, kā arī salikteņnosaukumi) leksikas līmenī lielākoties saskan ar atbilstošajiem nosaukumiem latviešu literārajā valodā, piemēram, *māte*, *tēvs*, *brālis*, *māsa*, *vīrs*, *sieva* (Reķēna, 1977/2008, 210).

Kā jau minēts iepriekš, pirmo (un arī vienīgo) reizi ar radniecību un ģimeni saistītā leksika no visas Latvijas vākta tikai 20. gadsimta 70. gados ALE. Darbs pie lingvistiskā atlanta ALE tika aizsākts 1970. gadā ar UNESCO atbalstu. Izlokšņu materiālu vākšanai tika izstrādāta plaša leksikas programma (*ALE First Questionnaire*).

Ievada sējums (*ALE Introduction*) publicēts 1975. gadā, bet 1. sējums (ALE I) – 1983. gadā Asenē. Leksikas sējumi iznākuši arī Romā. Pašlaik ALE centrs atrodas Bukarestē Rumāņu valodas institūtā. ALE ir izstrādāta sava fonētiskās transkripcijas sistēma, balstīta uz starptautisko fonētisko alfabētu, bet ar dažām modifikācijām. ALE ietver Eiropas kontinenta 6 valodu saimes, kas sadalītas 22 valodu grupās un aptver 90 valodas un dialektus. Dati ir vākti 2631 vietā. Šis projekts ir organizēts 47 nacionālajās komitejās un 4 minoritāšu valodu komitejās (plašāk par ALE sk., piem., Viereck, 2011).

ALE latviešu valoda pārstāvēta ar 36 izloksnēm, papildus vēl savākts materiāls no dažām citām izloksnēm, kas atlantā nav iekļautas, taču lieti noder materiāla un izplatības areāla precizēšanai (sk. 1. attēlu).

ALE leksikas aptaujā, kurā ir 545 ar dažādiem tematiem (piem., visums, cilvēks (tostarp radniecība), daba, flora, fauna) saistīti jautājumi, nav iekļauti vairāki radniecības jēdzienu apzīmējumi, līdz ar to savāktais materiāls sniedz tikai virspusēju ieskatu šajā leksiski tematiskajā grupā. Aptaujas sadaļā „Ģimene un radi" ietverti 24 ar radniecību un ģimeni saistīti nosaukumi: *ģimene*, *radi*, *tēvs*, *tētis*, *māte*, *māmiņa*, *bērns*, *dēls*, *meita*, *dvīņi*, *brālis*, *māsa*, *vecaistēvs*, *vectētiņš*, *vecāmāte*, *vecmāmiņa*, *tēva* / *mātes brālis*, *tēva* / *mātes māsa*, *māsīca*, *brālēns*, *brāļa* / *māsas*

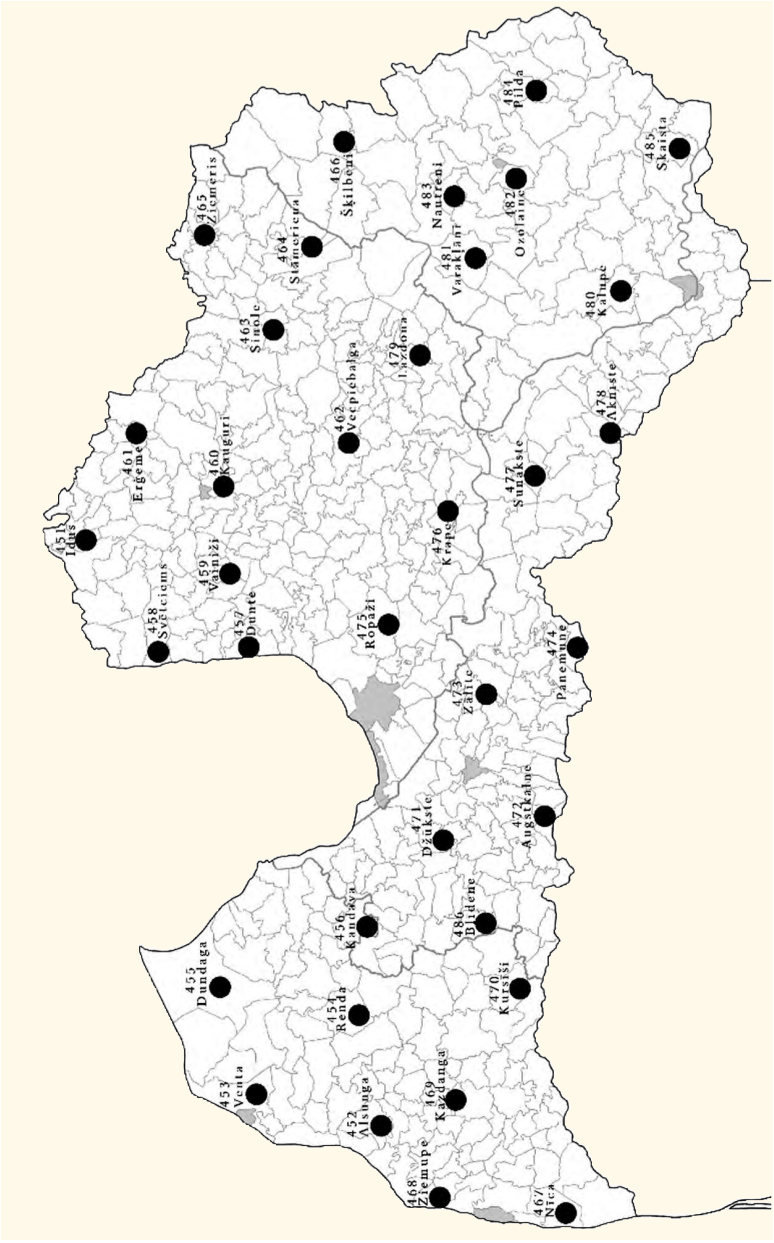

1. ATTĒLS. ALE iekļautās latviešu valodas izloksnes (cipari rāda latviešu valodas izlokšņu numurus ALE kartēs). Karti izstrādājusi A. Stafecka, elektronisko versiju veidojusi Liene Markus-Narvila

dēls, *brāļa* / *māsas meita*. Atsevišķi nav nošķirta laulību rezultātā radusies radniecība, taču sadaļā „Ģimene un radi" ir ietverti *vedekla*s un *znota* nosaukumi. Savukārt nosaukumi *vīrs*, *sieva* ALE programmā atrodami sadaļā „Sabiedriskā dzīve, laulība". ALE aptaujā (*ALE First Questionnaire*) nav iekļauti nosaukumi *vecāki*, *mazdēls*, *mazmeita*, *vīratēvs*, *vīramāte*, *māsas vīrs*, *brāļa sieva*, *pamāte*, *patēvs*, *padēls*, *pameita* u. c. Līdz ar to visaptverošs radniecības leksikas apskats materiālu trūkuma dēļ nav iespējams, tāpēc rakstā var sniegt tikai daļēju ieskatu šajā leksiski semantiskajā grupā, pievēršoties galvenokārt no literārās valodas atšķirīgiem nosaukumiem izloksnēs, to cilmei un izplatībai.

Radniecības apzīmējumi veido visai komplicētu sistēmu. Parasti izdala asinsradniecību un laulību rezultātā izveidojušos radniecību (Buivydienė, 1997; Reķēna, 1977/2008). Radniecības leksikā ietilpst arī uzrunas vārdi dažādas pakāpes radiniekiem, kā arī apzīmējumi, ko lieto, lai noteiktu šo radinieku attiecības ar konkrēto personu vai savā starpā. Asinsradniecībā šķir tiešo līniju (vecāki, vecvecāki, dēli, meitas un viņu bērni un mazbērni utt.) un sānu līniju (brāļi, māsas, brālēni, māsīcas utt.), kā arī zemākās un augstākās pakāpes radniecību (vecāki, vecvecāki, bērni, mazbērni, mazmazbērni utt.; plašāk sk. Buivydienė, 1997). Savukārt laulības radniecībai raksturīgi tādi nosaukumi kā *vīrs*, *sieva*, *vedekla*, *znots*, *vīra tēvs*, *vīra māte*, *sievas tēvs*, *sievas māte*, arī *patēvs*, *pamāte* u. c. Taču, kā jau minēts, no laulību radniecības leksikas ALE iekļauti tikai nosaukumi *vīrs*, *sieva*, *znots*, *vedekla*.

Turpmāk pievērsīsimies atsevišķu ar radniecību saistītu leksēmu analīzei, balstoties uz ALE savāktajiem latviešu valodas izlokšņu materiāliem.

1. Ar radniecību saistītie nosaukumi

1.1. *Radi*

Vārds *radi* apzīmē personu loku, ko savstarpēji saista radniecība. Tas radniecīgs darbības vārdam *rast*. Nozīmes pamatā ir darbības vārds *augt → dzimt*. Kopuma nozīme ir 'tie, kas dzimuši vienā dzimtā' (Karulis, 1992 II, 970).

No vārda *radi* izloksnēs izplatīti vairāki atvasinājumi: *radinieki* raksturīgs vidus un lībiskā dialekta izloksnēm, tas reģistrēts Asītē, Ērģemē, Kauguros, Kursīšos, Ropažos u. c.; *radenieki* pierakstīts Alsungā, Džūkstē,

Krapē, Sunākstē, Stāmerienā, Zālītē u. c.; *radnieki* – Kauguros, Ropažos; *radneki* Svētciemā; *radnek* Vainižos u. c.

Slāviskie aizguvumi reģistrēti vairākās Latgales izloksnēs – *radņa* Kalupē, Ozolainē, Skaistā, Višķos; *radne* Varakļānos, Asūnē (*kùpâ vysi – radne*), Līvānos, Izvaltā; *rodne* (*rodn'ä*) Dricānos, Makašēnos, Nautrēnos (*sapras'ầ* 'ielūdza' *kùozoîs vusu rodn'*). Sal. baltkrievu *радня,* krievu *родня*.

Blīdenē pierakstīts nosaukums *galda radi* (*gal̂da radi – tâdi tâlâki radi*), bet Kalupē *paradņa* 'attālie radi' (*m'es' t'ik tuôda paradņa asàm, nàsàm èistùo radņa* Reķēna, 1977/2008, 206).

1.2. *Ģimene*

Ģimene kā demogrāfiskais termins nozīmē sociālu grupu, ko veido divas vai vairākas personas, starp kurām pastāv radniecība vai laulība, kurām ir kopīga saimniecība un kuras dzīvo kopīgā dzīvojamā vienībā; šaurākā nozīmē – laulātie un viņu bērni, kamēr tie atrodas nedalītā saimniecībā (plašāk sk., piem., Āboliņa, 2023).

Visā Latvijā pazīstamais vārds *ģimene* (< liet. *giminė* 'paaudze, dzimta, radi' ME I, 699) saistāms ar latv. *dzimt*, liet. *gimti*, senprūšu *gimsenin* 'dzimšana' (Sabaliauskas, 1966, 15). Fonētiskais variants *ģīmene* fiksēts divās Vidzemes izloksnēs – Vainižos un Sinolē. Acīmredzot literārās valodas ietekmē radies vārda *ģimene* morfoloģiskais variants *ģimine*, kas reģistrēts Aknīstē un Kalupē.

1.3. *Saime*

Latgalē raksturīgs nosaukums *saime* (sal. liet. *šeimà*, *šeimyna* ME III, 635; Sabaliauskas, 1966, 15; arī prūšu *seimīns* 'saime', senslāvu *sěmь* 'kalps, saimes loceklis' utt.; pamatā ide. sakne **ḱei* 'atrasties, nometne, mītne', no kā **ḱeim*: ***ḱoim* > baltu **šaim* > latv. *saim-*, no kā *saime* Karulis, 1992 II, 142–143), piemēram, *mäs' b'ejòm lela sàim'ä – tāu̯s, mùot'ä, p'ìc'i bā̀rn'i i vac'ä* 'vecāmāte' Nautrēnos; *sàim'â parunòi, t'î i pal'ìk* Ozolainē. Uz vārda *saime* lietojumu tautasdziesmās norāda arī Arturs Ozols, piebilstot, ka tajās nesastop vārdus *ģimene*, *ģints* un *dzimta*, kas liek domāt, ka šie apzīmējumi radušies daudz vēlākā laikā (Ozols, 1961, 60–61).

Citviet Latvijā vārdam *saime* ir plašāka nozīme, tajā ietverot arī strādniekus un kalpus, piemēram, *saîme – tę̂s, mãt, bę̂rni, kalpi klât* Rendā; *saîme – tuŕ i alguôt cilvę̂ki aŕ* Nīcā; *saîm bi a visiṁ puîšiṁ, meitaṁ kuôpa* Duntē, līdzīgi arī Svētciemā, Vainižos, Aknīstē, Kursīšos u. c.

1.4. *Famīlija*

Galvenokārt Ziemeļkurzemē un Ziemeļaustrumvidzemē izplatīts vārds *famīlija*, arī *familija*, *pamīlija* (< vācu *Familie*), tas reģistrēts arī Vidzemes ziemeļos (Kauguros un Ērģemē), ziemeļrietumos (Duntē), kā arī dažviet Augšzemē, piemēram, Aknīstē, Sunākstē, arī Vidzemes dienvidos (Lazdonā). Dažkārt materiālu vākumos atrodama piezīme, ka šis vārds ir novecojis (Dundagā, Kauguros, Ērģemē, Sunākstē, Sinolē, Krapē). Daži piemēri: *viss saîmek pamīliį piê gal̂d êd atsevišk sova istabâ* Duntē; *te nu mes esàm – visa familija kùpâ* Stāmerienā; *ātrâk* 'agrāk' *bi famīliį, tagad ģimèn* Kandavā.

2. Ar asinsradniecību saistītie nosaukumi

2.1. *Tę̄vs*

Sal. liet. *tėvas*, *tėvaĩ* 'vecāki, sentēvi', senprūšu *taws* ME IV, 177. Formā *tę̄vs* *v* iespraudums ieviesies laikam hiāta novēršanai (Karulis, 1992 II, 395). Lielākajā daļā Kurzemes un Vidzemes izlokšņu lieto vārdu *tę̄vs*, kas ir arī literārās valodas vārds. Paralēli (sevišķi ātrā runā) konstatēts arī variants ar *v* izlaidumu: *tę̄s*. Latvijas austrumu daļā kompakti sastopams fonētiskais variants *tāvs*, retāk *tās*. A. Reķēna dod arī slāvisko aizguvumu *bac'ka* (sal. baltkrievu *бацька*, krievu izlokšņu *баця*, *бацка*, *бачка*, ukraiņu *батько*), ko lieto pieaugušie bērni, runājot par tēvu (taču nevis vēršoties pie tēva). Šim vārdam ir familiaritātes nokrāsa (plašāk sk. Reķēna, 1977/2008, 187). ALE LaVI kartotēkā šis vārds nav atrodams. Sporādiski reģistrēts atvasinājums *tę̄vainis* (*tàvàin'c'*) Bērzgalē, Viļānos, *tę̄tiņč* Svētciemā, ģermānismi *fāters* Sinolē, *papa* Asītē.

Ar sirsnīgu nokrāsu parasti sastopams nosaukums *tētis* vai tā variants *tēte* (sevišķi Latgalē), piemēram, *t'ãt'ãi dàudz'i doŕba* Nautrēnos. Pierakstīti arī citi morfoloģiskie varianti, piemēram, *tētiņš* Lazdonā; *tētuks*, *tētucis* Kurzemē (Blīdenē, Dundagā), Ziemeļaustrumvidzemē (Stāmerienā, Sinolē, Ziemerī), kā arī Latgalē (Kalupē, Kārsavā, Makašēnos u. c.). No Kalupes

dots iespējamais slāviskais aizguvums *ťaťa* (sal. krievu *мямя*, ukraiņu dial. *mamo*, poļu *tata* (*ťaťˈ, îsˈim rìkstūs* Kalupē (Reķēna, 1977/2008, 186)).

Nosaukums *paps*, *papa*, *papus* (< vācu sarunvalodas *Papà,* krievu *nana*) izplatīts Kurzemē un Vidzemē, piemēram, *papa – tâ kâ nùo vāciẽšìm* Ērģemē. Sporādiski reģistrēti *papilis* Asītē; *papiķs* Ventā; *papučis* Nīcā; *tēviņš* Svētciemā; *tētinis* (*tˈìetìnc*), vok. *tātoi!* Šķilbēnos.

2.2. *Māte*

Vārda *māte* pamatā ir ide. sakne **mātér-*, kas izveidojusies no **mā-* bērnu runā mātes apzīmēšanai. Saknes zilbei pievienots piedēklis *-tēr-*, kas raksturīgs radniecības apzīmējumiem. Sal. arī lietuviešu *mótina* 'māte', liet. dial. *mótė* 'māte', prūšu *mūti, muti,* radniecīgi arī slāvu valodu dažādie nosaukumi (plašāk sk. Karulis, 1992 I, 571).

Latviešu valodas izloksnēm raksturīgie galvenie fonētiskie varianti ir *mòte*, *mùote*, *mòate*. Tie izplatīti augšzemnieku dialekta latgaliskajās un sēliskajās izloksnēs, piemēram, *ka mozˈi bȁrnˈi, mùotˈȁi naụ vˈìglˈi* Nautrēnos; *mòatˈęs' sˈiŕds* Aknīstē.

Lībiskajā dialektā sastopams morfoloģiskais variants ar galotnes zudumu *māt*, turklāt šajā nosaukumā atspoguļojas arī lībiskajām izloksnēm raksturīgā vispārinātā vīriešu dzimtes forma, piemēram, vienskaitļa datīvs *mātam* (*es seụ mātam gan viêmęr kloũsiį* Svētciemā; *seîž mātam̂ klêpi* Vainižos).

Ar saknes **mā-* reduplikāciju veidots vārds *māma* (sal. lietuviešu *momà*, krievu *мама*), no kā atvasinājumi *māmiņa* (arī *māmeņa*, *māmine*), *māmuliņa*, *māmīte*, *māmulīte*, *māmuķīte* u. c. (Karulis, 1992 I, 571–572), piemēram, *māmulît, ņem̂ mani līdz ciêmâ!* Džūkstē; *kŗaũ, māmina, uskraũdama triju ziĩrgu vęzuminu* Nīcā. Vārds *māma* ALE LaVI kartotēkā reģistrēts no dažām Latgales izloksnēm (Bērzgales, Makašēniem, Nautrēniem, Pildas, Šķilbēniem). ME II, 582 *māma* dots vēl no Drustiem un Rūjienas.

Paralēlforma *mama*, no kā *mamma*, *mammiņa*, *mammīte*, *mammīna* u. c. reģistrēta Līvānos, Izvaltā, Kaunatā, Galēnos, Dricānos, Asūnē, Kalupē, Varakļānos. EH I, 782 *mama* dots no Aknīstes, Rucavas. Vīriešu dzimtes forma *mams*, *maműmic* pierakstīta divās Vidzemes lībiskajās

izloksnēs – Svētciemā (*ja tu nekloũsis, mams ņęm̂s žagars. maműmic i slims*) un Vainižos (*mamű̃ // maű̃*, dat. *maű̃maŵ*).

Variants *memme* (arī *męmma*, *męmme*, *memmene*, *memmīte*) pierakstīts Džūkstē, Augstkalnē, Panemunē, Rendā, Zaļeniekos u. c. Vīriešu dzimtes formas *męműmiņs*, *męmm* reģistrētas Ventā; *męműm(s)*, *meműmiš*, dat. *męmmam* Dundagā, Popē. Sporādiski reģistrēti morfoloģiskie varianti *męmmęls*, *męmms* Popē; *mammučis* Nīcā, *mātiņa* Sinolē, kur kā reti sastopams pierakstīts arī ģermānisms *mutere* < vācu *Mutter*.

2.3. *Bę̄rns*

Tēva un mātes pēcnācējam ir vispārīgs apzīmējums *bę̄rns*, kas aptver dažādus attīstības posmus. Likuma izpratnē bērns ir cilvēks līdz pilngadības sasniegšanai, taču saviem vecākiem ikviens dēls un meita ir bērns visu mūžu.

Latviešu valodas vārds *bę̄rns* ir radniecīgs lietuviešu *bérnas* ‘jauneklis, neprecēts vīrietis, puisis, bērns’. Pamatā tam ir ide. **b^{h}er-* ‘nest, nēsāt, nešļava’, no kā arī latv. *bērt*, ide. **bher-no-s* > baltu **bernas* > latv. *bèrns* > *bę̀̃rns* (Karulis, 1992 I, 121). Izloksnēs plaši sastopami fonētiskie varianti: *bę̄rs*, ģen. *bę̄ra* Idū, Duntē, Ērģemē, Vainižos, Alsungā, Dundagā, Kandavā, Nīcā, Rendā, Ziemupē u. c. (piem., *knupîti a dęvuši bę̀rìm*; *vài ta vęcuôs laīkuôs kâc tâ varēja bę̀ru lutināt* Ērģemē); *bę̄ns* Ērģemē, Svētciemā, Vainižos, Augstkalnē, Dundagā, Kursīšos, Rendā (piem., *maň bi dîų bę̄ni* Rendā; *agrak dzim doũdz vaīrak bę̄ni* Svētciemā; *duô bę̄nim ę̂st* Vainižos). Variants *bārns* raksturīgs augšzemnieku dialekta izloksnēm, piemēram, *muni bà̀rni mani vînumę̀r atminâs* Stāmerienā; *paaûgs bà̀rn'i, byûs' v'ìgluôk* Kalupē; *v'is'i bà̀rn'i m'èil'i* Varakļānos.

Iespējamās anaptikses pēdas varētu būt dažās zemgaliskajās izloksnēs pierakstītajās formās: *bęr'ns* (senāk) Blīdenē; *bęr^{a}ns*, *bęr^{a}s* Augstkalnē; *ber^{ę}ns* Lestenē; *ber^{i}nc* (*ber^{i}ns grib dzer^{i}t* Gramzdā (Ābele, 1929, 98)).

2.4. *Dę̄ls*

Vīriešu dzimuma bērnu attiecībā pret vecākiem lielākajā daļā latviešu valodas izlokšņu, tāpat kā literārajā valodā, apzīmē ar vārdu *dę̄ls*, piemēram, *kâdaṁ tę̃vaṁ bi trîs dę̄l* Alsungā; *gàuži tùo dę̄lu glabāja* Ērģemē. Tam

pamatā ir ide. sakne **dhē-* 'zīst, zīdīt'. Latviešu valodā izzudis senais ide. apzīmējums dēlam **sūn(u)s* (Karulis, 1992 I, 208), kas saglabājies lietuviešu valodā (sal. liet. *sūnus*). Augšzemnieku izloksnēm raksturīgs fonētiskais variants *dāls*, piemēram, *turiês, komàr dâli paaûg!* Sinolē; *vacòakàis dàls mòntùoja mòaju* Sunākstē. Dažās izloksnēs Ziemeļkurzemē (Dundagā, Kandavā, Ventā) fiksēta vienskaitļa nominatīva forma ar īsu saknes patskani *dęls*, piemēram, *dęls pruô jūrę* Ventā, bet Latgalē (Varakļānos) – *dàls*.

2.5. *Meita*

Sieviešu dzimuma bērnu attiecībā pret vecākiem lielākajā daļā latviešu valodas izlokšņu, tāpat kā literārajā valodā, apzīmē ar vārdu *meita*, piemēram, *man meît i dikt lâb* Ventā; *màn i divas gabalas meîtas* Ērģemē. Tradicionāli uzskata, ka vārds *meita* ir aizguvums no ģermāņu valodām (< vlv. **meid* ME II, 593).

Senākais mantotais vārds **dukte* ir zudis, iespējams, latviešu valodā tā vispār nav bijis (Karulis, 1992 I, 577). Arī vārdam *meita* izloksnēs ir vairāki fonētiskie varianti. *m'äîta* sastopams lielākajā daļā Latgales izlokšņu, piemēram, *muna m'äîta strùodoį pàr školoîtùoju* Makašēnos; *d'ìu m'äitys dz'eîvoį R'èigâ* Nautrēnos. Ziemeļaustrumvidzemē, Dienvidlatgalē un Dienvidrietumlatgalē sastopams variants ar lauzto intonāciju *maîta* (*savas maîtas Dàinîtes nèikod navarêšu àizmìerst* Stāmerienā; *pìdzimuse maîta* Ziemerī; *maîtom s'eņuôk c'îš jàu pỳuru tàis'ìe* Kalupē); sēliskajās izloksnēs Sēlpilī, Sunākstē, Līvānos pierakstīts variants ar kāpjošo intonāciju *maíta*. Vispārinātās vīriešu dzimtes daudzskaitļa nominatīva forma *meiti* pierakstīta Svētciemā (*pãrak lępni un iēduõmigi meîti bieži paliêk pa vęcmeîtim*).

2.6. *Dvīņi*

Divus bērnus, kas reizē piedzimuši vienai mātei, latviešu valodas izloksnēs, tāpat kā literārajā valodā, apzīmē ar vārdu *dvīņi*, sal. arī liet. *dvynỹs*. Pamatā ide. sakne **dų̀is* 'divreiz, divkāršs' ar piedēkli *-no-* / *-nio-* (< saknes **dų̀i-* 'divi' Karulis, 1992 I, 245). Nosaukums *dvīņi* pazīstams visās izloksnēs, piemēram, *kaîmiņos i dvîņu mãsas* Rendā; *nãburgam abi tiẽ puîks i dvîņi* Svētciemā. Augšzemnieku dialektā sastopams fonētiskais variants *dveiņi*, piemēram, *dvèiņus gròutâk aûdzinât* Stāmerienā; *dv'èiņu bàrn'i kaî iûd'iņa las'is' v'înaîd'i* Varakļānos.

2.7. *Brālis*

Vienu vecāku dēlu attiecībā pret citiem viņu bērniem izloksnēs, tāpat kā literārajā valodā, sauc par *brāli*, piemēram, *brāļi a māsam labi satiêk* Idū; *es seu̯ brāļam uzdãvinaị pulÎksten* Svētciemā. Sal. arī liet. *brólis*, senprūšu *brote*, senslāvu *bratъ*, krievu *брат* (ME I, 328), kam pamatā ide. sakne **bhrāter* 'lielģimenes loceklis, asinsradinieks, brālis' (Karulis, 1992 I, 140). Izloksnēs sastopami vairāki šī vārda fonētiskie varianti, piemēram, *bruoļs*, *brōļs*, *broaļs* (*brùoļam loba sàta* Ozolainē; *broàļa sìva* Lazdonā).

Latgalē sastopamais vārds *brats* acīmredzot aizgūts no krievu *брат*, piemēram, *tavam bratàm jàu byûs' kuôd'i s'ežd'es'm'it* Kalupē (Reķēna, 1977/2008, 193). Tas reģistrēts vēl, piemēram, Varakļānos, kā arī Augšzemē – Aknīstē.

2.8. *Māsa*

Meitu ģimenē attiecībā pret citiem kopīgu vecāku bērniem visās latviešu valodas izloksnēs, tāpat kā latviešu literārajā valodā, sauc par *māsu* (sal. liet. *móša* 'vīramāsa', prūšu *moazo* 'tante', kam pamatā ide. sakne **mā-*, no kā arī *māte* (Karulis, 1992 I, 570)), piemēram, *maṅ̂ bi viên māsa* Kandavā; *viêne mãse bijuš septiņ̂ brāļ* Alsungā. Izloksnēs (galvenokārt augšzemnieku dialektā) šim vārdam ir daži fonētiskie varianti: *mōsa*, *moasa*, *muosa* u. c., piemēram, *màn ìr treîs mùosas* Stāmerienā; *jaûnuôkùo mùosa jàu nùmyra, a vacuôkùo v'èļ dz'eîva* Kalupē (Reķēna, 1977/2008, 194); *mùosai d'iv'eji bàrn'i* Nautrēnos; *skàisti, ka mòasas ùn broàļi la:bi satèik* Sunākstē. Vīriešu dzimtes forma reģistrēta Vidzemes lībiskajā Svētciema izloksnē (vsk. dat. *māsam*; *man māsam vĩrs i traki laps cil̂veks*).

2.9. *Vęctę̄vs*

Tēva vai mātes tēva apzīmēšanai izloksnēs visbiežāk lieto salikteni ar komponentiem *vęcs* + *tę̄vs* un vairākus tā fonētiskos un morfoloģiskos variantus.

Vārds *vęctę̄vs*, kas ir arī literārās valodas vārds, sastopams visai plašā areālā – tas reģistrēts visos dialektos, tomēr biežāk pierakstīts Kurzemes un Zemgales izloksnēs, piemēram, Ventā, Rendā, Dundagā, Kandavā,

Nīcā, Kursīšos, Augstkalnē, retāk Vidzemē (Duntē, Svētciemā, Ropažos), kā arī Sunākstē un Ozolainē.

Vārdkopa *vęcais tęvs* pierakstīta Rendā, Kauguros, Vecpiebalgā, Nīcā, Kazdangā, Panemunē, Blīdenē.

Saliktenis *vęcaistęvs* reģistrēts Ērģemē, Nīcā, Džūkstē, Zālītē, Ropažos, Krapē, Sunākstē, Aknīstē, Lazdonā, Kalupē.

Skaņu mijas rezultātā *-aj- (-ai-) > ij (-iį-) > -īs' (-īs)* (plašāk sk. Breidaks, 1992/2007, 221) radies variants *vęcais tęvs* (> *vac'ìs' tàvs*), kas izplatīts Latgales vidus, ziemeļu un dažās austrumu izloksnēs, tas reģistrēts, piemēram, Nautrēnos, Makašēnos, Kārsavā, Šķilbēnos. Savukārt saliktenis *vęcaistęvs* (> *vacìstàvs*) raksturīgs Vidzemes ziemeļaustrumu izloksnēm. Tas fiksēts, piemēram, Stāmerienā, Ziemerī.

Dažās Vidzemes lībiskajās izloksnēs (Idū, Duntē, Vainižos) sastopams variants *vęcaiš tęvs*, kas atspoguļo Vidzemes lībiskajās izloksnēs un tām tuvajās vidus izloksnēs izplatīto adjektīva noteikto galotni *-aiš* (sk. LVDAm 52. karti), kas radusies no *-ajs* (Rudzīte, 1964, 220).

Latgalē reģistrēti vēl vairāki citi atvasinājumi ar sakni *vęc-* (*vac-*), piemēram, *vaciks* Šķilbēnos un Varakļānos; *vacinis* (*vac'ìn's'*) Šķilbēnos; *vacjuks* (*vacjuks*) Kalupē (*jàm pat'èik, ka vac'juks skàita kuôdu grùomotu prìškâ* Reķēna, 1977/2008, 194), Varakļānos.

Dažās Kurzemes un Vidzemes izloksnēs reģistrēti ģermānismi, kas aizgūti no vācu sarunvalodas vārda *Großpapa*: *grōspaps* Duntē, Ērģemē, Sinolē, Kursīšos, *gruospaps* Sinolē, *grūspapa* Nīcā, bet *u*-celma forma *grōspapus* pierakstīta Blīdenē un Kursīšos. Savukārt Kauguros un Ziemupē fiksēts ģermānisms *ōpapa* (< vācu sarunvalodas *Opa* 'vectētiņš'), bet Ziemerī kā novecojis – *uopapa*, Alsungā, Rendā, Kandavā, Kauguros, Kursīšos, Sinolē un Stāmerienā reģistrēts *ōpaps*, bet Blīdenē un Kursīšos *ōpapus*.

Vārdkopas un salikteņi ar komponentiem *vęc-* un *paps* (sal. vācu *Papa* un krievu *nana*) pierakstīti atsevišķās izloksnēs: *vęcais paps* Kandavā, *vęcaispaps* Ērģemē, *vęcpaps* Duntē.

Latgalē sastopams slāvisms *dzeds*, tas reģistrēts Kalupē (*pi dz'eda c'îš dàudz uôbuļu* Reķēna, 1977/2008, 195), Varakļānos, Pildā, Skaistā, Dricēnos un Nautrēnos.

Sporādiski reģistrēti nosaukumi *labaistęvs* un *mīļaistęvs* Sinolē. Vārdu *labaistęvs* attiecina uz vienu vectēvu, bet *mīļaistęvs* – uz otru, tā diferencējot jēdzienu 'vecais tēvs' (*ka biį divi vacìetàvi, ta sàuce viênu: mìļais tāu̯s, ùotru: lobàis tāu̯s*).

2.10. *Vęctētiņš*

Vārds ar sirsnīgu, emocionālu nokrāsu *vęctētiņš* sastopams lielā daļā latviešu valodas izlokšņu, ALE LaVI kartotēkā tas dots no Rendas, Kandavas, Kauguriem, Vecpiebalgas, Sinoles, Stāmerienas, Sunākstes, Ziemera, Lazdonas, Kazdangas, Nīcas, Kursīšiem, Džūkstes, Augstkalnes, Zālītes, Panemunes, Ropažiem, Krapes.

Līdzās jau iepriekš aplūkotajām sastopamas arī vēl citas formas kā, piemēram, *vęcaistētis* Krapē; *vęcaistēte* Aknīstē; *vęcais tētiņš* Lazdonā; *vęctēviņš* Duntē, Svētciemā, Vainižos; *vacis* (*vac's'*), *vacītis* (*vac'eît's'*) Nautrēnos; *vac'iks* Šķilbēnos, Varakļānos; *vacjukeņš* Kalupē; *grōspapiņš, ōpapiņš* Blīdenē; *vęcpapicis* un *vecpapiķis* Ventā. Kā novecojuši no Blīdenes doti nosaukumi *papelītis* un *tētelis.*

Daži izlokšņu piemēri: *kùr opaps?* Kandavā; *mozbȁrni vacùtàvu sàuc pàr ùopapu* Ziemerī; *mumȓs bi jâsoûc pàr grōspap* Duntē; *myûsu vac'ìn'c' bȁrnu žàloi̯* Šķilbēnos.

Slāvisms *dzeds* (*dz'eds*), arī tā deminutīva forma *dz'ed'eņš* (sal. poļu *dziad*, baltkrievu *ʤɜeʤ*, krievu *ʤeʤ*) sastopami Latgalē, tie pierakstīti Izvaltā, Dricēnos, Makašēnos, Nautrēnos, Ozolainē, Skaistā, Varakļānos u. c.

2.11. *Vęcāmāte*

Tēva vai mātes mātes apzīmēšanai izloksnēs visbiežāk lieto salikteni ar komponentiem *vęca* + *māte* un vairākus tā fonētiskos un morfoloģiskos variantus. Vārds *vęcāmāte* reģistrēts daudzās izloksnēs Kurzemē (Rendā, Kandavā, Nīcā (*vęcâmāte pie sava gal̂dīna bija*),

Kursīšos (*mẽs savu vẹcuômãti saûcaṁ pa grõsmammu*), Džūkstē, Augstkalnē, Zālītē) un Vidzemē (Duntē, Vainižos, Kauguros, Ērģemē, Vecpiebalgā, Sinolē, Stāmerienā, Ropažos, Krapē, Lazdonā). Fonētiskais variants *vacuomuote* sastopams Latgalē (Kalupē, Nautrēnos, Šķilbēnos), bet *vacoāmoāte* Sunākstē. Pierakstīti arī citi varianti: *vẹcamāte* Sinolē, Ziemerī, *vẹcumāte* Šķilbēnos, *vacumùot'ä* Nautrēnos, *vẹcmāte* Rendā, Dundagā, kā arī *vacmùot'ä* Ozolainē. Dundagā reģistrēts saliktenis ar adjektīva komponentu vīriešu dzimtē *vecaismāte*. Vairākās izloksnēs pierakstīta vārdkopa *vẹcā māte* (Idū, Ventā, Kandavā, Kazdangā, Panemunē un Aknīstē).

Ar sufiksālo galotni *-e* no adjektīva *vẹcs* (*vacs*) atvasinātā forma *vace* reģistrēta Kalupē (*vac'ẽi moz zùbu pal'ic's'*), Nautrēnos (*mäs' par vac'i sàucòm*) un Šķilbēnos. Varakļānos pierakstīts atvasinājums *vẹcẹta* (*vacata*).

Plašu grupu veido salikteņi ar komponentiem *vẹc-* un *mamma*: *vẹcâmamma* reģistrēts Kauguros, Ērģemē, Vecpiebalgā, Nīcā, Blīdenē; *vẹcmemmis* Nīcā, Ziemupē; *vẹcmemmis* Alsungā; *vẹcmemms* Svētciemā.

Sporādiski reģistrēti nosaukumi *labāmāte* un *mīļāmāte* (*ka biị divas, ta sàuce viênu: mìļàm^{o}àte, ùotru: lobàm^{o}àte*) Sinolē, *mīļāmāte* (*mèiļùomùote*) pierakstīts arī Stāmerienā.

Hibrīdforma *grõsmamma* (sal. vācu *Großmutter*) pierakstīta Ērģemē un Kursīšos, no tās radušās formas *grõse* – Augstkalnē, Blīdenē, Vainižos, *gruose* – Sinolē, *grõsis* – Ērģemē un Svētciemā, *grõša* Kazdangā.

Ar vācu valodas vārda *Oma* 'vecmāmiņa' ietekmi skaidrojami arī nosaukumi *ōme* Alsungā, Blīdenē, Kauguros; *ōmamma* Alsungā, Kandavā, Kursīšos un Ērģemē; *ōmemma* Dundagā; vīriešu dzimtes forma *omamms* Svētciemā. Nīcā pierakstīts fonētiskais variants *ūmamma*.

Latgalē raksturīgs slāvisms *baba*. Tas pierakstīts Kalupē (*p'i babys nagryp pal'ikt* Reķēna, 1997/2008, 196), Varakļānos, Ozolainē, Nautrēnos (*vosorâ p'i babys dz'eîvoị, babai jùopal'èidz*), Pildā, Skaistā u. c. To lieto arī dažās izloksnēs līdzās jau minētajiem nosaukumiem ar *vac-* (Kalupē, Nautrēnos u. c.).

2.12. *Vęcmāmiņa*

Arī tēva vai mātes mātes nosaukumiem ar sirsnīgi emocionālu nokrāsu ir liela dažādība. Bieži vien tie ir individuāli darinājumi un pierakstīti tikai dažviet. Tie var būt atkarīgi gan no bērna uztveres un runas, gan ģimenes tradīcijas. Bieži tiek lietotas deminutīva formas.

Nosaukums *vęcmāmiņa*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds, un tā varianti sastopami lielā daļā izlokšņu, piemēram, *vęcmãmiņ ziņ daudz pasaku stâstît* Alsungā, *vacmāmeņa* Ozolainē, *vacmàma màņ muôca ad'ãt'* Nautrēnos. Ar sakni *vęc-* vēl darināti nosaukumi *vacīte* Šķilbēnos, Kalupē, Nautrēnos (*vac'eît', pastuôst'i pùosoku!*). Savukārt Kurzemē pierakstīts variants *veča* (*mãc mãt saûc pa veču* Rendā).

Nosaukumi *mātiņa* un *mīļāmamma* reģistrēti Stāmerienā; *memmīte* Kursīšos (*mũs memmîte bij dikti klusa un labsiŕdîga*); Sinolē reģistrēts nosaukums *labā mamma* un substantivējies adjektīvs *mīļā* (*pàr mìļùo meîtas bȁrni sàuca sovu mºàtes mºàti; mìļà zinàja dàudz tàutas dziêsmu*).

Kurzemē, Vidzemē un Zemgalē pierakstīti vēl, piemēram, nosaukumi *ōmīte* Blīdenē, Kandavā, Ziemupē, arī Sunākstē; *uomīte* Ziemerī (*mozbȁrni viņu sàuc pàr ùomîti*); *ōmamma, ōmammīte* Sinolē (arī *muterīte*).

Vairākās lībiskajās izloksnēs reģistrētas vīriešu dzimtes formas: *vęcmaműmiņč iŕ tas aîstãvs* Vainižos; *vęcmęműmiņš* (*vęcmęműmiš*) Dundagā; *vęcmęműmiķis* Ventā; *vęcmęmms* // *omaműs* // *grõšiņč*; *vęcmęműmic(-tis) joû doũdz vaĩ nejoũda kustetes* Svētciemā; arī Vidzemes vidus izloksnē Ērģemē *vęcaismaműms* // *grõsīc*.

Latgalē visai kompaktu izplatības areālu veido slāvisma *baba* deminutīva forma *babeņa*, piemēram, *p'i bab'en'is' nùsaglobovuôs* 'noslēpās' Kalupē, *bab'eņa ìvyi̯c'ā̆jä calu jûstys aûs't'* Nautrēnos. To sastop arī tajās izloksnēs, kur lieto nosaukumus ar *vac-*.

2.13. *Tęvuocis*

Tēva un mātes brālim latviešu literārajā valodā ir nosaukums *tęvuocis*, kas ir atvasinājums no vārda *tęvs* (iespējams *-uok-* < *-āk-*, sal. liet. *tėvõkas*

'gados vecs tēvs, vecaistēvs' Karulis, 1992 II, 395), tas reģistrēts tikai dažās izloksnēs (Rendā, Kauguros, Krapē, Ziemerī). Lielā daļā izlokšņu tēva vai mātes brālim ir vairāki citi apzīmējumi. Izplatītākie ir *tę̃vabrãlis* un *mātesbrãlis* (piem., Ērģemē, Nīcā, Džūkstē, Ropažos, Sunākstē). Savukārt *tę̃vbrãlis* un *mãtsbrãlis* pierakstīti Kurzemes lībiskajā Ventā.

Visai izplatīts ir ģermānisms *onkulis* (< vācu *Onkel*) vai tā varianti *onkolis*, *unkulis* u. c., tas bieži sastopams Kurzemē (Dundagā (*tę̃ brãl's ir oŋ̂kę̨l's*), Kandavā, Nīcā, Rendā, Ventā, Ziemupē u. c.), Zemgalē (Augstkalnē, Zemītē u. c.) un Vidzemē (*pa oŋ̂kuliŋ̂ soûc tę̃u̯brãl uŋ̂ mãtsbrãl* Duntē, Ērģemē, Idū, Stāmerienā, Ziemerī, Svētciemā, Vainižos, Vecpiebalgā u. c.).

Blīdenē un Kauguros pierakstīts variants *onkolis*, bet Alsungā, Blīdenē, Džūkstē, Kauguros, Nīcā, Vainižos – *unkulis*.

Latgalē izplatīts slāvisms *dzedze* (< krievu *дядя, дядька*, baltkrievu *дядька*) vai tā varianti *dzedze* (*dz'ädz'ä*) Nautrēnos, *dzēdze* Šķilbēnos; *dzedzka* Kalupē, Pildā.

2.14. *Tante*

Tēva vai mātes māsu, tāpat kā latviešu literārajā valodā, lielā daļā latviešu valodas izlokšņu sauc *tante* (< vācu *Tante*). Šis nosaukums pazīstams visos dialektos, Latgalē tas ieviesies literārās valodas ietekmē. Morfoloģiskais variants *tanta* reģistrēts Duntē, Ērģemē, Idū, Kauguros, Vainižos u. c.

Sporādiski fiksēts nosaukums *krustmāte* (Lazdonā) un *krustamāte* (Nīcā).

Latgalē izplatīts slāvisms *cjoce* (līdz ar liet. *teta* 'tante' < poļu *ciocia*, krievu, baltkrievu *мемя*), arī *cjotka* (līdz ar liet. *tetka* 'tante' < poļu *ciotka*, krievu, baltkrievu *метка*), plašāk sk. Reķēna, 1997/2008, 199. To parasti lieto vecākās paaudzes runātāji.

Dažās izloksnēs fiksēts tēva brāļa sievas nosaukums *dzedzīne* Kalupē, Ozolmuižā; *dzedzina* Pildā; *dzēdziņka* Nautrēnos, kas līdz ar liet. *dẽdina*, *dėdíenė* 'tēvoča sieva, tante' < baltkrievu vai krievu dial. *дядина*, *дединa*, *дединка*, plašāk sk. Reķēna, 1997/2008, 198.

2.15. *Brāļadēļs / māsasdēļs*

Brāļadēla vai māsasdēla apzīmēšanai Vidzemē, Kurzemē un Zemgalē lieto atbilstošus aprakstošos nosaukumus *brāļadēļs* / *māsasdēļs*. Lībiskajās izloksnēs izplatīti varianti *brāļdēļs* un *māsdēļs*. Kā novecojuši reģistrēti arī *brālēņs* (Sinolē) un *māsēņs* (Sinolē, Nautrēnos un Varakļānos).

Latgalē brāļadēla vai māsasdēla apzīmēšanai lieto slāvismus – nosaukums *pleminīks* reģistrēts Kalupē, Ozolainē, Nautrēnos; *plemenīks* Pildā un Skaistā; *plemennīks* Šķilbēnos, kas aizgūti no krievu *племянник* vai baltkrievu *пляменнік*.

2.16. *Māsīca*

Tēva vai mātes brāļa (māsas) meitas nosaukums lielā daļā latviešu valodas izlokšņu, tāpat kā latviešu literārajā valodā, ir *māsīca*, piemēram, Sinolē, Stāmerienā, Ziemerī, Kazdangā, Kursīšos, Aknīstē, Kalupē, Ozolainē. Plaši sastopams arī variants ar īsu piedēkļa patskani *māsica*, tas reģistrēts Alsungā, Blīdenē, Džūkstē, Rendā, Nīcā, Augstkalnē, Zālītē, Panemunē, Ērģemē, Idū, Kauguros, Lazdonā, Ropažos u. c. *e*-celma forma *māsīce* pierakstīta Sunākstē. Citi morfoloģiskie varianti raksturīgi Latgales izloksnēm: *māsinīca* (*mùos'in'eîca*) pierakstīts Varakļānos, *māsiniška* (*mùos'in'iška*) Šķilbēnos, Ozolainē, Nautrēnos, bet *māsiņuška* (*mùos'iņuška*) – Pildā.

Ventā pierakstīts ģermānisms *kozīna*, kas aizgūts no vācu *Kusine* ‘māsīca’, bet Skaistā – slāvisms *sestranka* < baltkrievu *сэстранка*.

2.17. *Brālēņs*

Tēva vai mātes brāļa (māsas) dēla nosaukums lielā daļā latviešu valodas izlokšņu, tāpat kā latviešu literārajā valodā, ir *brālēņs*. Tas izplatīts visos dialektos. Augšzemnieku dialektā lieto fonētisko variantu *bruolāns*. Dažās Latgales izloksnēs sastopami arī citi atvasinājumi – *brālenieks* (*brùol'en'îks*) fiksēts Šķilbēnos, bet *brālinieks* (*brùol'in'îks*) – Ozolainē un Nautrēnos. Sēliskajām izloksnēm raksturīgs variants *brālinieks* (*broàlinìks*). Skaistā savukārt pierakstīts slāvisms *bracenniks* < baltkrievu *bracenik*.

Kā novecojis dažās augšzemnieku izloksnēs sastopams nosaukums *māsę̣ns,* kas parasti apzīmē māsas dēlu. Tas reģistrēts Sinolē, Nautrēnos (*mun'i i munys mùosys dâly sovâ stoŕpâ byûtu mùosàn'i, taî s'eṇoîk sac'ā̃*) un Varakļānos.

Ventā pierakstīts ģermānisms *kozīns* (< vācu *Cousin* 'brālēns').

3. Ar laulību saistītās radniecības nosaukumi

Kā jau iepriekš minēts, ALE aptaujā šajā leksiski tematiskajā apakšgrupā ietverti četru jēdzienu (*vīrs*, *sieva*, *znots*, *vedekla*) apzīmējumi.

3.1. *Vīrs*

Precētu vīrieti attiecībā pret savu sievu latviešu valodas izloksnēs, tāpat kā literārajā valodā, sauc *vīrs* (sal. liet. *výras*, senprūšu *wijrs* ME IV, 642), piemēram, *viš i mañ vĩrs* Alsungā, *viņa mīlê savu vĩru* Krapē, *vĩrs iêd p^{i}e dârb* Ventā. Augšzemnieku dialekta izloksnēs izplatīts fonētiskais variants *veirs*. Retāk reģistrēti citi varianti: *vīrietis* Duntē, *vīrišķis* Ziemupē.

Kā sarunvalodas vārdi minēti arī *vecis* (Sinolē, Šķilbēnos, Varakļānos), *vẹcais* (Nīcā), *vecelis* (Šķilbēnos).

Pildā un Skaistā pierakstīts nosaukums *dẹ̀ds* (*dàds*), piemēram, *kaî jàu pa Bazn'eîcys vùordỳm – v'èirs i s'ìva, a kaî jàu sàtâ, tak dàc i bùoba.* ME I, 461 *dẹ̀ds* ar nozīmi 'vecs vīrs' dots no Varakļāniem un Bērzpils, bet EH I, 318 *dẹ̀ds* no Aulejas dots ar nozīmi 'precēts vīrs'.

3.2. *Sieva*

Precētu sievieti attiecībā pret savu vīru latviešu valodas izloksnēs, tāpat kā literārajā valodā, sauc par *sievu*. Izloksnēs šim vārdam ir dažādi fonētiskie un morfoloģiskie varianti, piemēram, *pẹ́c kâzám viņa i:r sìeva* Lazdonā; *vĩr^{i} nuômiřst, siẽv^{a}s paliêk viên^{a}s* Zālītē; *viņam siẽu̯ i diẽzgan laîsks* Svētciemā; *lẹ siã mã stã* 'lai sieva mājā stāv' Ventā; *ka lops v'èirs, to i s'ìvài loba dz'eîv'ä* Kalupē (Reķēna, 1977/2008, 201).

Latgalē sastopams arī nosaukums *bàba* (*bùoba*), tas reģistrēts Šķilbēnos (*muna bùoba jàu nùgùo*), Kalupē, Varakļānos, Nautrēnos, Skaistā (*dàc àr bùobu – jàu p'eîc kaîda goda jùs sàuc'ä*). Sal. liet. *bóba* 'sieva, padzīvojusi sieviete, sieviete', senkrievu *баба* 'precēta sieviete'.

Kā sarunvalodas varianti reģistrēti nosaukumi *sievišķis* (Ziemupē) un *vecine* (Varakļānos).

3.3. *Znuots*

Meitas vīra nosaukums *znuots* ir mantots vārds ar nozīmi 'asinsradinieks, savējais'. Pamatā ide. sakne **ĝen*: **ĝnō* 'atzīt, pazīt, zināt' (Karulis, 1992 II, 566). Izlokšņu piemēri: *mekle znuõt, bet tas ka naụ, ta naụ* Kandavā; *znuõts līdz tẽvam pļaũt siẽn* Alsungā; *lab^{u} znuõt^{u} katr^{a} grib* Panemunē; *slikt^{i}, ka znuõtaṁ naụ vaļ^{a}s* Zālītē. Fonētiskais variants *znũts* raksturīgs augšzemnieku dialekta izloksnēm, piemēram, *znùta màize stāụ aûgstâ plàuktâ* Stāmerienā. Ērģemē un Kauguros kā biežāk lietotais reģistrēts nosaukums *meitasvīrs – meîta a meîtasvīru tâ kâ netic tam, kùo šĩ stâsta* Ērģemē.

3.4. *Vędękla*

Dēla sievas nosaukums *vędękla,* kas ir arī literārās valodas vārds, izplatīts visos latviešu valodas dialektos. Tas ir atvasinājums no darbības vārda *vest* pagātnes formas *vede*. Izloksnēs sastopami vairāki atvasinājumi, piemēram, *viņs vędękl i šęŕp siẽv* Alsungā, *vai nu vędękļ pa prâtam varęs izdarit* Kandavā. Variants *vedekla* (sic!) pierakstīts Idū (*dęlc paņêmis negant^{u} vedeklu*). Vispārinātā vīriešu dzimtes forma *vędękls* (*vędakļs*) pierakstīta Svētciemā (*mums gan i laps vędakļs, nemaz neceļ naîd*) un Duntē. *e*-celma forma *vedekle* reģistrēta Ziemupē. Sinolē pierakstīts atvasinājums *vedene* (*vìra m^{o}àtei jòu napatika t^{o}à vedene, pùra nimoz nabiį*). ME šis vārds reģistrēts arī no Cesvaines un Galgauskas. Savāktajā izlokšņu materiālā fiksētas arī vārda *vędękla* semantiskās atšķirības. Vārdam *vędękla* līdzās nozīmei 'dēla sieva' dažās Zemgales sēliskajās izloksnēs (Bebrenē, Saukā, Sēlpilī, Susējā) ir arī nozīme 'brāļa sieva, brālēna sieva'.

Ērģemē, Kauguros un Salacā, kā arī Kursīšos reģistrēts saliktenis *dęlasiẽva*, bet Kurzemes lībiskajā Dundagā vārdkopa ar datīvu ģenitīva

vietā – *dę̂lam siēva* (*dę̂lam siāu̯*). Kauguros pierakstīts arī atvasinājums no vārda *dę̂ls* – *dēlene*.

Šķilbēnos pierakstīts nosaukums *jaunuve*, parasti tā sauc arī līgavu un jauno sievu (*jaunuve, ka atvasta*).

Dažās Kurzemes izloksnēs reģistrēti varianti *jauņava* Ventā, Dundagā; *jauņave* Nīcā; *jauņeva* Rendā, Ventā (*lâbi, ka lâb jôņe*); *jauņuve* Alsungā, Nīcā un Kursīšos.

ME reģistrētie nosaukumi *mārte* un *mārtene* no Rucavas un Nīcas (sal. liet. *marti* 'vedekla, brāļa sieva') ALE vākumos nav sastopami, tāpat arī ME dotais nosaukums *ļaudava* no Krustpils.

Secinājumi

Rakstā pirmo reizi latviešu valodniecībā sniegts radniecības leksikas raksturojums, balstoties uz „Atlas Linguarum Europae" savākto latviešu valodas izlokšņu materiālu. Visās aplūkotajās izloksnēs (raksta materiāls ir izlokšņu izlase) un arī literārajā valodā radniecības apzīmēšanai izplatīti mantotie vārdi, piemēram, *tę̄vs*, *māte*, *māsa*, *brālis*, *vīrs*, *sieva*, retāk sastopami aizguvumi, piemēram, ģermānisms *meita*.

No lietuviešu valodas aizgūtais vārds *ģimene* (< liet. *giminė* ME I, 699) mazāk raksturīgs Latgalei, kur ar šo nozīmi saglabājies vārds *saime* (sal. liet. *šeimà*, *šeimyna* ME III, 635).

Lielā daļā izlokšņu paralēli viena un tā paša radniecības jēdziena apzīmēšanai tiek lietoti vairāki fonētiskie un morfoloģiskie varianti, piemēram, *mamma*, *māmiņa*, *māmīte*, *māma*, *mę̄mma*, *memme*, *mę̄mms*, *mātiņa*; *tētis*, *tētiņš*, *tētinis*, *tētuks*, *tēte*, *papus*, *papucis*. Paralēlie varianti atspoguļo izlokšņu leksikas attīstības dinamiku, dažāda vecuma aizguvumus, kā arī izlokšņu leksikas pārmaiņas literārās valodas, sarunvalodas un valodu kontaktu ietekmē.

Kurzemes, Zemgales un Vidzemes izloksnēs radniecības un ģimenes leksikā vērojama vācu valodas ietekme, bet slāviskie (poļu, baltkrievu, krievu valodas) nosaukumi sastopami Latgalē, piemēram, *tante* Kurzemē,

Zemgalē, Vidzemē un *cjoce* Latgalē, attiecīgi arī *onkulis*, *unkulis* un *dzedze*; *grospaps* un *dzeds*; *grōse*, *ome* un *baba*.

Kopumā ALE leksikas aptaujā iekļautie radniecības jēdzienu apzīmējumi, līdz ar to arī savāktais izlokšņu materiāls sniedz visai nepilnīgu ieskatu šajā leksiski tematiskajā grupā. Turpmākai šīs grupas izpētei darbs būtu turpināms, izstrādājot plašāku materiālu vākšanas aptauju, aptverot gan lielāku radniecības jēdzienu apzīmējumu loku, gan to izplatības areālu.

AVOTI UN LITERATŪRA

Ābele, A. (1929). Gramzda draudzes izloksnes. *Filologu biedrības raksti, 9*, 89–113.

Āboliņa, L. (2023). Ģimene Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams https://enciklopedija.lv/skirklis/21140-%C4%A3imene-Latvij%C4%81; skatīts 27.08.2024.

ALE I – *Atlas Linguarum Europae, I: first fascicle, maps and comments*. (1983). Assen: Van Gorcum.

ALE First Questionnaire – *Atlas Linguarum Europae: First Questionnaire.* (1976). Assen: Van Gorcum.

ALE Introduction – *Atlas Linguarum Europae: Introduction.* (1975). Assen: Van Gorcum.

ALE LaVI kartotēka – *Latviešu valodas izlokšņu materiālu kartotēka „Atlas Linguarum Europae".* Glabājas LU HZF Latviešu valodas institūtā.

Breidaks, A. (2007). Noteikto paplašināto galotņu vēsture Latgales dziļajās izloksnēs. In A. Breidaks, *Darbu izlase* (II sēj.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts; Daugavpils universitāte, 221. (Pirmizdevums: 1992)

Buivydienė, R. (1997). *Lietuvių kalbos vedybų giminystės pavadinimai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

EH – Endzelīns, J., & Hauzenberga, E. (1934–1946). *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha „Latviešu valodas vārdnīcai"* (I–II sēj.). Rīga: Kultūras fonds, Grāmatu apgāds.

Karulis, K. (1992). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* (I–II sēj.). Rīga: Avots.

Lūse, A., & Sedlenieks, K. (2024). Pētījumi par radniecību Latvijā 20. gadsimtā. In K. Sedlenieks (zin. red.), *Radniecība un valsts īstenošana mūsdienu Latvijā.* Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte, 59–98.

LVDAjaut. – *Latviešu valodas dialektoloģijas atlanta materiālu vākšanas programma.* (1954). Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

LVDAm – Kurzemniece, I., Markus-Narvila, L., & Stafecka, A. (2021). *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija, I.* Rīga: Zinātne.

ME – Mīlenbahs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca* (I–IV sēj.). (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.

Morgan, L. H. [1870]. *Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family.* [Washington]: [The Smithsonian Institution]. Pieejams https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015011890640&seq=361.

Morgans Henrijs Luiss. (b. g.). Pieejams https://vesture.eu/Morgans_Henrijs_Luiss; skatīts 27.08.2024.

Ozols, A. (1961). *Latviešu tautasdziesmu valoda.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Radniecība. (b. g.). Vikipēdija. Pieejams https://lv.wikipedia.org/wiki/Radniecība; skatīts 27.08.2024.

Reķēna, A. (2008). Nazvanija rodstva v nekotoryx južnyx govorah verhnelatyšskogo dialekta. In A. Reķēna, *Raksti valodniecībā* (I daļa). Liepāja: Liepājas universitāte, 183–210. (Pirmizdevums: 1977)

Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija.* Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Sabaliauskas, A. (1966). Lietuvių kalbos leksikos raida. *Lietuvių kalbotyros klausimai, 8*, 5–141.

Sedlenieks, K. (zin. vad.). (2020). *Radniecības terminu lietojums Latvijā.* Vertikāli integrētā projekta (VIP) „Valsts īstenošana un biosociālās saiknes (Relate.lv)" atskaite. Rīga: Rīgas Stradiņa universitāte. Pieejams https://www.rsu.lv/sites/default/files/imce/Dokumenti/vip_01_07_20.pdf.

Viereck, W. (2011). The *Atlas Linguarum Europae* as an Instrument for Eurolinguistic Research. *Journal for EuroLinguistiX, 8*, 1–33. Pieejams https://www1.ku.de/SLF/EngluVglSW/ELiX/viereck-111.pdf.

Žukaitė-Buivydienė, R. (1987). Giminystės pavadinimai leksikografijos praktikos aspektu. *Lietuvių kalbotyros klausimai, 26*, 189–193. Pieejams https://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/1653/1751.

METAPHORICAL KINSHIP TERMS IN THE TERM BANK OF THE REPUBLIC OF LITHUANIA

Lietuvas Republikas terminu bankas metaforiskie radniecības termini

- **VAIDA BUIVYDIENĖ** (VAIDA BUIVĪDIENE)
- **LINA RUTKIENĖ** (LINA RUTKIENE)

ABSTRACT

Keywords:
equivalent, kinship term, metaphorization, metaphorical term, non-terminological meaning, terminological meaning

Metaphorical terms are a complex linguistic phenomenon that poses certain challenges. On the one hand, they contradict some principles of term coining and can be challenging to translate into other languages. On the other hand, they are easier to remember and understand because unknown, new scientific concepts are conveyed through well-known ones. This article employs an analytical descriptive method, combined with semantic and structural analysis, to examine anthropocentric kinship-based terms in Lithuanian collected from the Term Bank of the Republic of Lithuania. According to the research data, kinship terms, which are frequently and diversely used in the Lithuanian language, are not often used as sources for coining metaphorical terms. In total, 46 unique instances were found in the Term Bank of the Republic of Lithuania (as of November 2023) – either a single-word metaphorical term or a compound term with one element based on a kinship name. The discussed terminology resource includes terms or subordinate elements of terms derived from five kinship names: *šeima* (Eng. *family*), *tėvinis, -ė* (Eng. *paternal*), *motininis, -ė* (Eng. *maternal*), *dukterinis, -ė* (Eng. *daughterly*), and *seserinis, -ė* (Eng. *sisterly*). Most of the terms found are based on the simple word (not a derivative) *šeima* (Eng. *family*). A comparison with terms in other languages and the Lithuanian term indicates that most metaphorical terms based on kinship names are likely derived from other foreign languages. Metaphors based on kinship names in terminology are a universal phenomenon (not specific to a single language). Compared to other languages, only a few terms in Lithuanian have been demetaphorized.

KOPSAVILKUMS

Metaforiskie termini ir sarežģīta valodas parādība, kas rada zināmus izaicinājumus. No vienas puses, tie ir pretrunā ar dažiem terminrades principiem, tos var būt grūtāk pārtulkot citās valodās. No otras puses, metaforiskos terminus ir vieglāk atcerēties un saprast, jo jauni, nezināmi zinātniski jēdzieni tiek atklāti, izmantojot zināmos. Šajā rakstā ar analītiski aprakstošo metodi, kas apvienota ar semantisko un strukturālo analīzi, aplūkoti no radniecības nosaukumiem veidoti lietuviešu valodas antropocentriskie termini, kas fiksēti Lietuvas Republikas terminu bankā. Saskaņā ar pētījumu datiem, lietuviešu valodā plaši izplatītie un dažādās situācijās lietotie radniecības nosaukumi kā metaforisko terminu avots netiek izmantoti bieži. Lietuvas Republikas terminu bankā (2023. gada novembrī) kopumā atrastas 46 unikālas vienības, kas neatkārtojas, – gan metaforiskie vienvārda termini, gan vārdkoptermini, kuros viens no komponentiem ir radniecības nosaukums. Analizētajā terminu resursā konstatētie termini vai to atkarīgie komponenti veidoti no pieciem radniecības nosaukumiem – *šeima* ‘ģimene’, *tėvinis*, *-ė* ‘tēva-’, *motininis*, *-ė* ‘mātes-’, *dukterinis, -ė* ‘meitas-’, *seserinis*, *-ė* ‘māsas-’. Visbiežāk sastopami termini, kuru pamatā ir pirmatnīgais vārds *šeima* ‘ģimene’. Salīdzinājums ar citvalodu terminiem, kas minēti kā lietuviešu valodas terminu ekvivalenti, liecina, ka, iespējams, plaši izplatītie metaforiskie termini ir veidoti pēc svešvalodu parauga. Metaforas, kuru pamatā ir radniecības nosaukumi, terminoloģijā ir universāla, nevis vienai valodai raksturīga parādība. Tikai daži termini lietuviešu valodā, salīdzinot tos ar citām valodām, ir demetaforizēti.

Atslēgvārdi:
ekvivalents, radniecības nosaukumi, metaforizācija, metaforiskais termins, vispārlietojamā nozīme, terminoloģiskā nozīme

Introduction

The field of terminological metaphors is an important area of linguistic investigation. The metaphor itself has come a long way from an ancient understanding where it was a decoration of the text, a rhetorical figure, to the current one. The concept of a metaphor in cognitive linguistics is relevant to terminology. The conceptual metaphor theory developed by George Lakoff and Mark Johnson (1980) suggests that our conceptual system, our thinking, is fundamentally metaphorical. Concepts arise from everyday interaction with the world, and semantic structure reflects the conceptual structure. This is an experiential approach based on two central ideas. Firstly, metaphor is not a literary device. Rather, it plays a central role in how we conceptualize the world because the human mind operates on concepts that link metaphorically with other concepts of a similar structure (Lakoff & Johnson, 1980; Gibbs, 1999). Secondly, the reasoning has an embodied experiential basis. This approach treats metaphor as a systematic correspondence or mapping between two conceptual domains: the source domain, typically more concrete, structured, or accessible to the senses, which serves as a source of inferences, and the target domain, usually more abstract, less structured, to which inferences are applied (Siqueira et al., 2009).

Cognitive linguistics attempts to describe language in relation to the rest of cognition (Barcelona & Valenzuela, 2012) and thus provides valuable insights. Many authors (e.g., Stern, 2000; Yesypenko et al., 2021) discuss the main features of a metaphor as the most productive way of secondary nomination. Terminological metaphors are fundamentally different from rhetorical ones. According to Rūta Marcinkevičienė (1994, 77), a metaphor as a trope 'replaces an existing name with another, and is replaced with, is determined by the purpose of the rephrasing and the creator's imagination'. However, terminological metaphors do not replace any name – they are the sole name of a scientific concept. Terminological metaphors are coined through terminologization, where commonly used words acquire special meaning specific to a particular area of science. These metaphors constitute an essential part of the professional vocabulary, facilitating the nomination and understanding of concepts, objects, and processes for specialists and non-professionals. Metaphors are commonly used to introduce vocabulary and basic models into scientific fields

where previously there were no terms (Sánchez et al., 2012, 35). In more than ten years, the usage of metaphor in scientific and especially technical texts has become a subject of closer research (e.g., Sánchez et al., 2012; Štambuk, 1998; van Rijn-van Tongeren, 1997; Faber & Linares, 2005), including Lithuanian and Latvian linguistics (Marcinkevičienė, 1994; Stunžinas, 2006; Karpinska & Liepiņa, 2022; Zaikauskas, 2014). This growing body of research underscores the importance of metaphor in facilitating communication and understanding within the scientific discourse. Latvian scholars Laura Karpinska and Dace Liepiņa studied metaphorical terms in the Latvian language, and they concluded that notwithstanding the constraints imposed on the development of terminology in Latvian, metaphor slowly finds its way in, and more and more metaphorical terms appear (Karpinska & Liepiņa, 2022, 69).

The most studied metaphors in linguistics are anthropocentric metaphors. According to scholars, the anthropocentric metaphor is generally one of the most productive, as humans are characteristically inclined to relate their understanding of the world (including scientific knowledge) to some personal experience. Veronika Telija states that the basis of tropic mechanisms is the anthropometric principle, according to which human beings are the measure of all things (Telija, 1988, 188).

In this article, one type of anthropocentric metaphor was chosen for study: terms based on kinship names. These terms were collected from the Term Bank of the Republic of Lithuania[1]. Some of the main kinship names belong to the layer of old vocabulary, having survived since the Proto-Indo-European language era, and are known as lexical commonalities actively functioning in European languages. It was expected to find many metaphorical terms based on kinship names in the Term Bank of the Republic of Lithuania (hereafter referred to as TBRL).

[1] The Term Bank of the Republic of Lithuania is a state information system comprizing a collection of approved and recommended Lithuanian language term entries and non-recommended terms. The sources of these terms include legal acts, terminological dictionaries, terminological standards, university textbooks, and others. As of September 2023, the Term Bank of the Republic of Lithuania contained more than 277,000 terms (TBRL) (retrieved October 15, 2023).

The subject of this paper is a terminological metaphor that uses specific words meaning kinship. The main goal of the present analysis is to reveal the features of Lithuanian terms based on metaphorical kinship names.

Tasks:

1. Assemble Lithuanian metaphorical terms, which include kinship words, analyse their conceptual and structural characteristics, and compare them to English terms of the same meaning.

2. Based on examples from empirical material, examine the metaphorization process in both the non-terminological and terminological meanings of the word.

3. Determine the relationship between Lithuanian metaphorical terms based on kinship names and analogous terms in some other languages.

Metaphorical terms were collected from the TBRL database using semantic and structural approaches. Quantitative analysis and calculation methods were applied to establish the productivity of different semantic and structural models of the terms.

As mentioned above, it was expected that kinship names, frequently used in various situations, would be favourable for metaphorization. However, our study revealed few such terms in the TBRL. In total, 46 unique terms were recorded, either single-word metaphorical or compound terms in which one of the components is based on a kinship name. Metaphorical terms expressed by kinship names were collected from the TBRL during October–November 2023. It should be noted that the TBRL is continuously updated, thus, the current data may differ.

It is understood that the terms based on kinship names provided in the TBRL do not fully capture the scope of these metaphorical terms. For example, similar terms also exist in the field of linguistics (cf. language family), but linguistic terms are not included in the TBRL.

1. Metaphors in terminology: the case of metaphorization of kinship names in Lithuanian

Metaphors can be regarded as a cross-domain phenomenon, which can be classified into different types (Sánchez et al., 2012, 35). Cognitive linguistics distinguishes between conceptual metaphor and image metaphor (Lakoff & Johnson, 1980), although both involve mapping concepts from one domain to another. The difference is that image metaphors are conceptually simple, with only one concept of the source domain mapping onto the target domain, whereas conceptual metaphors are more complex. Image metaphors are based on a sense-perceived resemblance between two entities and result from image-to-image mappings, resulting in one expression. Conceptual metaphors (also known as multiple-correspondence metaphors in Ruiz de Mendoza Ibáñez, 2003) are highly productive and emerge from the entire projection of one domain of experience onto another (domain-to-domain mapping). In this sense, a conceptual metaphor is a powerful cognitive mechanism that shapes our understanding of the world.

There are various reasons for the creation of metaphorical terms mentioned in scientific literature. According to Robertas Stunžinas (2006, 62), the emergence of metaphorical terms is associated with the initial, or 'spontaneous,' stage of the formation of specialized vocabulary, where the nomination of terms is influenced by subjective factors and the semantics of the linguistic sign reflects a naive understanding of objects, properties, actions, and processes. However, as for metaphorical terms from the late 20th to the 21st century, it can be said that their emergence is often related to the influence of other languages, following the terms of other languages. This cannot be considered a spontaneous nomination. Richard Boyd (1993) underlines that the scientific use of a metaphor does double duty in that it creates an entire range of vocabulary to describe a new domain and simultaneously makes this new domain interact with the other domain involved in the metaphor. Regarding metaphors in terminology, it may seem that they oppose the stylistic neutrality that is a crucial principle of terminology. Metaphors are figurative and polysemous, whereas terms require unambiguity and stylistic neutrality. However, on the other hand, a metaphor provides an obvious motivation. It is easier for a language user who accepts an unfamiliar concept through something familiar to notice the metaphorical term denoting that concept, include it

in the association networks of their consciousness, and use it. Given that science and technology are developing extremely fast, with new things to name all the time, this reliance on what is known is crucial.

Our study revealed that the TBRL contains terms or secondary elements of terms based on five kinship names – e.g., *šeima* (Eng. *family*), *tėvinis*, *-ė* (Eng. *parental*), *motininis*, *-ė* (Eng. *maternal*), *dukterinis*, *-ė* (Eng. *daughterly*), and *seserinis*, *-ė* (Eng. *sisterly*). Regarding conceptual metaphor theory, the source domain of these metaphorical terms is the family. These metaphors should likely characterize very close relationships between objects. Notably, those indicating the female line are predominant among the kinship terms. Terms such as, e.g., *tėvinis donoras* (Eng. *parental donor*) and *tėvinės formos* (Eng. *parental forms*) have secondary elements based not on the word *tėvas* (Eng. *father*) – the singular form of a noun, but on the word *tėvai* (Eng. *parents*) – plural. This is confirmed by the corresponding term in English (*parent*) and the definition of *parental donor*: 'One of the parents (plants), one or more of whose genes are transferred to the recipient' (TBRL). It should be emphasized that the word *tėvinis* related to both parents is not included in the Dictionary of Contemporary Lithuanian. There is only a connection with the word *father*: *parental* → *father*: ~ rights (based on the father's authority, his primacy). ~ plant (from which pollen is taken for crossbreeding). The word has not yet been included in the Dictionary of Standard Lithuanian.

As can be seen from the examples, the fundamental words, e.g., *motina*, *duktė*, *sesuo* and *tėvai* (Eng. *mother*, *daughter*, *sister*, and *parents*) do not become metaphorical terms in Lithuanian terminology, but rather adjectives derived from these words with the suffix *-inis*, *-ė* (i.e., derivatives). Such formation is not usual for the Lithuanian language, and for some time, these words used metaphorically were recommended for correction in normative publications. Kazys Linkevičius states that 'in the Lithuanian language, the words *motina* (Eng. *mother*) and *duktė* (Eng. *daughter*) are usually used to describe only people and bees' (Linkevičius, 1993, 22)[2]. According to Kazimieras Gaivenis, the words *dukterinis*, *-ė*, *motininis*, *-ė* ir *tėvinis*, *-ė* (Eng. *daughterly*, *maternal*, and *parental*) are necessary in the terminology of genetics and selection, but "in the terminology of other

[2] The quotes are translated by the authors.

fields, these equivalents need to be corrected" (Gaivenis, 1989/2014b, 161–162). Regarding the secondary element of the term *motininis*, *-ė* (Eng. *maternal*), Alvydas Umbrasas concludes that the corrections are also related to the fear of devaluing the mother as a value, "especially since there are no similar maternal things in the dialects. Moreover, in general, words directly associated with humans (e.g., face, childbirth, death) do not tend to be transferred to other areas (e.g., animal context)" (Umbrasas, 2014, 94). The research data confirm Umbrasas's idea.

It is evident that only one suffix (*-inis*, *-ė*) is used for the derivation of adjectival derivatives, and various suffixes are not applied. Most terms found in the TBRL are based on the simple word (not derivative) *šeima* (Eng. *family*).

From a syntactic structure perspective, several models can be identified: 1. Single-word terms (in all cases, the term *šeima* (Eng. *family*) is metaphorical); 2. Multi-word terms where the metaphorical element is the main component (as mentioned, the main component of this model is *šeima* (Eng. *family*), other kinship names where they are not the main component, e.g., *lustų šeima* (Eng. *chip family*), *integrinių grandynų šeima* (Eng. *integrated-circuit family*); 3. Multi-word terms where the metaphorical element is the secondary component. In this model, the terms for kinship names are derivative adjectives such as *dukterinis*, *-ė*, *motininis*, *-ė*, *tėvinis*, *-ė* and *seserinis*, *-ė* (Eng. *daughterly*, *maternal*, *paternal* and *sisterly*). There are several examples, such as *seserinis kryžminimas* (Eng. *sib cross*), and *tėvinis donoras* (Eng. *donor parent*). The first two types of terms are nominal metaphors, while the third type is attribute metaphors[3]. Quantitative data are presented in Figure 1.

Figure 1 illustrates the quantitative distribution of terms derived from metaphorical kinship names within Lithuanian terminology, as analyzed through TBRL data. The largest number of terms contain the kinship name *šeima* (Eng. *family*) (more examples discussed in the paragraph above). In second place (24 %) are multi-word terms with the word *motininis* (Eng. *maternal*). Finally, *seserinis*, *tėvinis*, and *dukterinis* (Eng. *sisterly*, *paternal*, *daughterly*) are not very productive in term-making.

[3] For more information on nominal and attribute metaphors, see the articles by Rasuolė Vladarskienė (2012), Stunžinas (2006), and Dalia Gedzevičienė (2018).

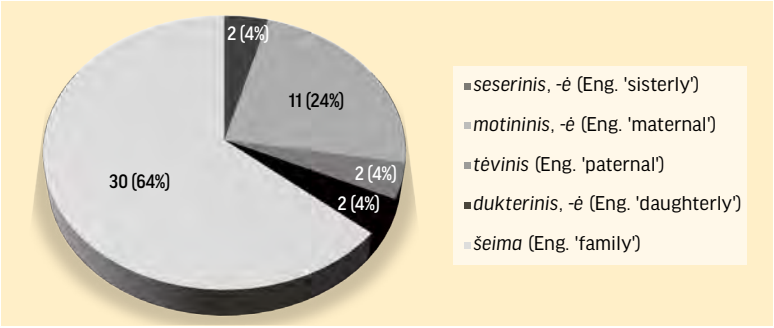

FIGURE 1. Quantitative distribution of terms (or their components) based on metaphorical kinship names in the Lithuanian Terminology (based on TBRL data analysis)

In Lithuanian, it is customary to rely on onomasiologics when coining terms: from content to form, from concept to the term marking it. Let us examine an example of how a word with a direct meaning becomes a metaphorical term, the relationship between non-terminological and terminological meaning, and the features that are the basis of metaphorization. Words are complex units; on the one hand, they are composed of morphemes, on the other, – of semantic components. For this task, non-terminological meaning will be taken from the Lithuanian language resource system E. kalba, and terminological meaning, which is recorded in the definition of the term provided by the TBRL. Essentially, this means that we will use the results of component analysis because without this method, providing the definition of the term or explaining the meaning of the word in the general language dictionary may be somewhat difficult.

It is noteworthy that there are few terms based on kinship names in the TBRL that have definitions. Explanatory or characteristic definitions are important in understanding metaphorization. "As a supporting point, such a definition usually indicates a certain broader concept (sometimes more than one) and distinguishing features", says Umbrasas (2022, 132). Gaivenis points out that "[E]xplanatory dictionary definitions reveal the essence of the terminological meanings of concepts" (Gaivenis, 2002, 74).

For example, let us examine the most frequently (based on the present research data) terminologized word *family*. The first meaning of this

kinship name in the Dictionary of Standard Lithuanian is as follows: 'a group of individuals linked by material and personal non-material legal relationships arising from marriage, partnership, blood relation, adoption, etc.' (E. kalba, 2015–2024). The explanation of the meaning includes such concept characteristics:

> *Family* (E. kalba) = *people (common feature) + related into a group by certain relationships (distinguishing feature) + having similarities due to these relationships (distinguishing feature)*

When terminologizing (but not metaphorizing) the general language word *šeima* (Eng. *family*) into the terminology of social sciences, similar features are actualized in the non-metaphorical term *šeima* (Eng. *Family*) definition, for example, 'A group of individuals related by marriage or kinship ties, living together and sharing a common budget' (TBRL):

> *Family* (TBRL) = *people (common feature) + related into a group by certain relationships (distinguishing feature) + having similarities due to these relationships (distinguishing feature)*

Thus, the same model of indicating the closest kinship concept and specific differences is applied in presenting the usual lexicographic and terminological definitions (more on this model in Gaivenis, 1979/2014a, 116). It should be emphasized that both non-terminological and terminological definitions include only necessary and sufficient features. However, because not all terms in use are presented in this article, the model is limited to the features highlighted in the definitions provided in the TBRL and E. kalba lexicographic resources.

As seen from the discussed example, in the process of metaphorization, distinguishing features come to the forefront. If the same or similar distinguishing features are characteristic of different concepts, there is an opportunity to create a term through metaphorization. When the distinguishing features coincide, it is said that X (primary object) is Y (secondary object). For example, in the Multilingual Explanatory Dictionary of Metrology Terms (PAMTŽ), the following definition of *šeima* (Eng. *family*) is provided: 'A group of similar characteristics, curves, chemical elements, or other things, for example, a family of voltamperometric

characteristics, a family of spectra, a family of elements of the same period of the periodic table, d or f elements.'

> *Family* (PAMTŽ) = *inanimate objects (common feature) + related into a group by certain relationships (distinguishing feature) + having similarities (distinguishing feature)*

In this case, the coincidence of distinguishing features allows for the claim that INANIMATE OBJECTS are PEOPLE.

Analyzing metaphorical secondary elements of terms is more complex, as the meanings of adjectives in non-specialized dictionaries are often provided in a relatively narrow way. For example, the adjective *seserinis* (Eng. *sisterly*) is recorded only in the Dictionary of the Lithuanian Language, where it is defined as 'belonging to a sister' (E. kalba, 2015–2024). However, the Lithuanian adjective suffix *-inis*, *-ė* can have various meanings, so *seserinis*, *-ė* as a secondary element of a term does not necessarily indicate a relationship of possession. As a secondary term element, an adjective with the suffix *-inis*, *-ė* usually denotes a type. For example, the term *seserinis kryžminimas* (Eng. *sibling cross*) is defined as 'the crossbreeding of individuals originating from the same parents' (ŽŪAS). The secondary element does not carry the meaning of 'belonging to a sister' but rather the sense of common origin from the same source. In older printed non-specialized dictionaries, meaning explanations are often referential (e.g., *dukterinis* → *duktė* (Eng. *daughter*) (DLKŽ)).

Therefore, we could argue that making a term through metaphorization involves several stages: understanding the object to be named, identifying its distinguishing features, finding similar or identical features in another object, and assigning a known name to the new concept.

Without a doubt, metaphorization is not solely based on finding similarities – differences between objects are also important. Earl Mac Cormack argues that 'metaphor is the result of a cognitive process that juxtaposes two (or more) references that are not normally associated, leading to a semantic conceptual anomaly, the symptom of which is usually a certain emotional tension. The conceptual process that generates a metaphor recognizes both the similar properties of the references on which the analogy

is based and the dissimilar properties on which the semantic anomaly is built. The degree of similarity and dissimilarity determines the true meaning of a metaphor' (Mac Cormac, 1985). The term acquires special meanings that the word itself does not contain directly.

Thus, metaphorical terms, including those based on kinship names, are related to the ability of individuals engaged in scientific activity to perceive and generalize similarities between different classes of objects. This enables the transfer of everyday life knowledge into the realm of science. However, speaking of the transfer or alteration of non-terminological meaning would probably be inaccurate. As shown by the discussed term *šeima* (Eng. *family*) in its non-terminological and terminological meanings, metaphorization does not involve changing the meaning of the word – it simply gives rise to a new meaning.

The terms based on kinship names are most often found in the terminology of agricultural and chemical sciences. In the field of agriculture, metaphorical usage is the weakest. This characteristic is likely influenced by kinship and agricultural terms sharing a common semantic field–life. In general, according to Marcinkevičienė, when a metaphorical meaning becomes established for a word, the metaphorical quality disappears, and the meaning becomes direct (Marcinkevičienė, 1994). However, when studying metaphorization synchronically, it is not easy to determine the boundary at which metaphorical meaning fades. In the terminology of computer science, physics, electrical engineering, and mechanics, the metaphorical usage is much more pronounced – these fields' designated realities are much more distant from those of kinship.

2. The relationship of Lithuanian terms based on kinship names with analogous terms in some other languages

The origins of metaphorical terms are debatable. Understandably, it is hardly possible to define them precisely. However, considering the influence of the English language experienced through translations, the likelihood that English is the most influential in term translation is high. After the restoration of Lithuanian independence, English became the language of scientific exchange in all fields including humanitarian ones.

The terms in the TBRL are taken from 21st-century dictionaries, a time when the influence of the Russian language had already subsided. Due to Lithuania's membership in the European Union and the translation of EU texts into Lithuanian, the influence of English on Lithuanian terminology became undeniable.

On the other hand, reliance on the English language can be regarded as following the example of a donor language. Stunžinas states that "A significant portion of metaphorical terms may be semantic loans, i.e., the metaphorical meaning may have been borrowed from terms in other languages" (Stunžinas, 2006, 68). However, not all terms, even identical ones, can be considered semantic loans, as the correspondence between Lithuanian and other language terms can be explained by the universal metaphorical matching and language contacts (cf. Stunžinas, 2006). The research reveals that metaphorical kinship terms that coincide with analogous terms in other languages, are characteristic of Lithuanian terminology. Such semantic calques can be associated with several languages, such as Russian and French, and others, e.g., Eng. *family of characteristics*, *a family of curves* – Rus. *семейство характеристик* – Fr. *famille de caractéristiques* – Lith. *charakteristikų šeima*. These concepts did not originate in the Lithuanian language, but it is also difficult to tell which language they originated from.

The conceptual metaphor theory can again explain this coincidence: according to Aloyzas Gudavičius, "a conceptual metaphor is understood more as a universal phenomenon rather than a specific feature of a particular language" (Gudavičius, 2007, 222). Therefore, it is generally typical of our thinking, regardless of linguistic differences, to interpret scientific situations through recognizable, familiar concepts related to family life. On the other hand, attention should also be drawn to the anthropocentric nature of the discussed metaphorical terms. Kazimieras Župerka believes that anthropocentric metaphors are more strongly associated with the primary meaning of a word and, therefore, more frequently coincide across different languages (Župerka, 1980, 30). However, one may ask to what extent can the same metaphors be characteristic of different languages – different systems of terms? On the one hand, science is international, especially in a globalized world, but on the other hand, the terminology of each nation is related to the language of that nation, with its semantic

specificity. Hence, the recipient language cannot always maintain the metaphorical nature of the donor language term. It is difficult to determine which language it originates from; we only notice equivalents in other languages. Discussing terms with secondary elements such as filial, maternal, and paternal in genetics and breeding terminology, Gaivenis states: "It can be explained that such terms are international calques. They even possess international symbolism" (Gaivenis, 1989/2014b, 162).

In his book "A Textbook of Translation", Peter Newmark writes that the following strategies can be used when translating a metaphor:

1. The same metaphor is kept, but it must be natural / common to the user of the other language.

2. The metaphor is replaced by another metaphor (metaphorical equivalent / equivalent).

3. The metaphor is replaced by a simile.

4. The same metaphor is maintained, but it is supplemented with explanatory information.

5. Metaphor is replaced by periphrasis (Newmark, 1988, 58).

Regarding terms, one more method should be discussed – demetaphorization. Egidijus Zaikauskas states that "Metaphorization and demetaphorization are special methods of translating terms. A metaphorical term conveys the concept through an imaginative or logical association, while a demetaphorized term directly names the features of the concept" (Zaikauskas, 2014, 76). Of course, the comparison and paraphrasing strategies would not be suitable for translating terms. Zaikauskas and other researchers claim that it is not characteristic of Lithuanian terminology to maintain the metaphorical nature of terms (Zaikauskas, 2014). However, our research proves otherwise.

The study shows that the metaphorization of kinship names (or the transfer of metaphorical terms) is primarily a phenomenon of the donor and not the Lithuanian language. Most of the existing terms are compound,

with their metaphorical aspect often being a dependent feature – these are the so-called feature metaphors. Less commonly, the primary focus is metaphorical (nominative metaphors). When searching for Lithuanian equivalents, two strategies are usually applied in term-making:

1) an equivalent Lithuanian metaphor is used, and

2) demetaphorization is applied.

In the first case, the semantics of the word denoting the concept of kinship is transferred to the Lithuanian word, resulting in a semantic equivalence. From the point of view of form, such a term is based on a Lithuanian word, composed using Lithuanian language tools, but its terminological metaphorical meaning is borrowed from another language.

There must be semantic intersections between the words of the donor and recipient languages, as well as close primary meanings of these words. For example, *šeima* in Lithuanian and *family* in English:

> *1. grupė fizinių asmenų, kuriuos sieja turtiniai ir asmeniniai neturtiniai teisiniai santykiai, atsirandantys dėl santuokos, partnerystės, kraujo giminystės, įvaikinimo ir kt.* (E. kalba, 2015–2024) – *A group of people consisting of one set of parents and their children, whether living together or not* (OED).

As seen from the examples, the metaphorical nature of terms is maintained in the systems of biology, chemistry, agriculture, and physics, e.g., Lith. *cerio šeima* – Eng. *cerium family* – Rus. *семейство церия* (ChTAŽ), Lith. *dukterinės chromosomos* – Eng. *daughter chromosomes* – Rus. *дочерние хромосомы* (ŽŪAS). These are terms that designate phenomena and concepts related to the life sciences. However, in computer science, electronics, mechanics, business, and management, demetaphorization is more common. In the case of demetaphorization, one of the elements of the compound term or the stem of the compound term is replaced by a word that does not have a metaphorical meaning, e.g., Eng. *mother rocket* – Lith. *nešančioji raketa* (literal translation into Eng. *carrier rocket*), Eng. *motherboard* – Lith. *pagrindinė plokštė* (literal translation into Eng. *mainboard*), Eng. *daughter substance* – Lith. *antrinė*

medžiaga (literal translation into Eng. *secondary substance*), Eng. *parent undertaking* – Lith. *patronuojančioji įmonė* (literal translation into Eng. *patronizing company*). As usual, metaphorical terms based on kinship names are anthropocentric. Kinship names reflect knowledge that is old, ingrained, and quite clear.

Conclusions

The paper underscores the complexity of creating metaphorical kinship terms, particularly those of specialized terminologies in the Lithuanian language. It emphasizes the anthropocentric nature of metaphorical kinship terms, which often transfer human attributes based on kinship principles to objects or phenomena. This aspect reveals the deep-seated cultural and linguistic associations with familial relationships embedded in specialized vocabularies.

1. The review of articles in the field of metaphorical terms revealed that terminological metaphors are a complex linguistic phenomenon, posing particular challenges: on the one hand, they contradict some principles of terminology creation. On the other hand, they make terms clearer and easier to remember. Terms based on anthropocentric kinship names are characteristic of many European languages, related to our ability to explain unfamiliar things through well-known ones. However, terminology creation based on these names is not productive in all languages.

2. In the Lithuanian language, kinship names, which are frequently used in various situations, are not often utilized as a source for creating metaphorical terms. Research has shown that the Terminological Bank of the Republic of Lithuania provides terms, or their derivatives based on five kinship names – *šeima*, *tėvinis*, *-ė*, *motininis*, *-ė*, *dukterinis*, *-ė* and *seserinis*, *-ė* (Eng. *family*, *paternal*, *maternal*, *daughterly*, and *sisterly*). A total of 46 non-repetitive units were found in the database – single-word metaphorical terms or compound terms, one of whose components is based on a kinship name. Most identified terms are based on the simple word *šeima* (Eng. *family*), not derived forms.

3. In the Lithuanian language, it is common to coin terms in an onomasiological manner – moving from content to expression. When compounding a term through metaphorization, several steps need to be taken: understanding the object to be named, identifying its distinguishing features, finding similar or identical features in another object, and assigning a known name to the new concept.

4. During metaphorization, when an object with the same or similar features is found, the distinguishing features come to the forefront. If different concepts share the same or similar distinguishing features, it is said that X (the primary object) is Y (the secondary object).

5. Comparison with terms in other languages provided alongside the Lithuanian term indicates that most metaphorical terms based on kinship names are likely to be derived by following foreign languages.

6. Metaphors based on kinship names in terminology are a universal phenomenon (not specific to a single language). Compared to other languages, only a few terms in Lithuanian have been demetaphorized.

LIST OF TERMS

aktinio radioaktyvioji šeima ChTAŽ, FTŽ, atrinktasis motininis sodo augalas PRTS, cerio šeima ChTAŽ, charakteristikų šeima FTŽ, AETŽ, detalių šeima MTŽ, dukterinė įmonė LRDĮ, dukterinis elementas FTŽ, garnitūrų šeima EKŽ, integrinių grandynų šeima RTŽ, kreivių šeima FTŽ, lantano šeima ChTAŽ, loginių grandynų šeima RTŽ, lustų šeima RTŽ, motininės mielės LRŽŪ, motininis augalas ŽŪAS, motininis elementas FTŽ, motininis elementas ŽŪAS, motininis paveldimumas ŽŪAS, motininis sodo augalas PRTS, neptūno radioaktyvioji šeima ChTAŽ, FTŽ, paviršių šeima FTŽ, polimerų šeima DPRT, programinėmis staklėmis apdirbamų detalių šeima MTŽ, radioaktyvioji šeima FTŽ, ChTAŽ, seserinės chromatidės ŽŪAS, seserinis kryžminimas ŽŪAS, sėklinių bulvių motininis augalas PRTS, sertifikuotas motininis sodo augalas PRTS, skandžio šeima ChTAŽ, superelitinis motininis sodo augalas PRTS, šeima AETŽ (“Susijusių tam tikros rūšies objektų visuma”), šeima ChTAŽ (“Periodinės elementų sistemos to paties periodo d arba f elementai”),

šeima MTŽ[4], šeima PAMTŽ ("Panašių charakteristikų, kreivių, cheminių elementų ar kitų dalykų grupė, pvz., voltamperinių charakteristikų šeima, spektrų šeima, periodinės elementų sistemos to paties periodo d arba f elementų šeima"), šriftų šeima EKŽ, tėvinės formos ŽŪAS, tėvinis donoras ŽŪAS, torio radioaktyvioji šeima ChTAŽ, torio šeima ChTAŽ, urano radioaktyvioji šeima FTŽ, ChTAŽ, variklių šeima DŽMŪ, vartotojo programuojamų loginių grandynų šeima RTŽ, 4n šeima ChTAŽ, 4n+1 šeima ChTAŽ, 4n+2 šeima ChTAŽ, 4n+3 šeima ChTAŽ[5].

SOURCES

AETŽ – Žebrauskas, S. (vyr. red.). (2010). *Aiškinamasis elektrotechnikos terminų žodynas*. Kaunas: Technologija.

ChTAŽ – Daukšas, K., Barkauskas, J., Daukšas, V., et al. (sud.). (2003). *Chemijos terminų aiškinamasis žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

DLKŽ – Kruopas, J. (atsak. red.). (1972). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (2. papild. leid.). Vilnius: Mintis.

DŽMŪ – Lietuvos Respublikos Seimas. (2011). *Įsakymas "Dėl žemės ūkio ministro 2004 m. gruodžio 29 d. įsakymo Nr. 3D-685 "Dėl Žemės ir miškų ūkio traktorių, jų priekabų ir prikabinamųjų mašinų atitikties įvertinimo taisyklių patvirtinimo" pakeitimo" (2011 m. kovo 1 d. Nr. 3D-171)*. Retrieved July 10, 2024, from https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.393689

E. kalba. (2015–2024). Lietuvių kalbos išteklių informacinė sistema. Lietuvių kalbos institutas. Retrieved May 3, 2024, from https://ekalba.lt/

EKŽ – Dagienė, V., Grigas, G., & Jevsikova, T. (2008). *Enciklopedinis kompiuterijos žodynas*. Vilnius: TEV.

FTŽ – Palenskis, V., Valiukėnas, V., Žalkauskas, V., & Žilinskas, P. J. (2007). *Fizikos terminų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

LRDĮ – Lietuvos Respublikos finansų ministerija. (2011). *Lietuvos Respublikos draudimo įstatymo pakeitimo įstatymas*. [Projektas]. Retrieved November 09, 2024, from https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/TAPIS.81383?jfwid=-eiiqbevit

[4] No definition is provided in the Dictionary of Mechanical Terms.

[5] Some terms coincide in their form, but they denote completely different scientific concepts and belong to term systems of different scientific fields. Such terms are counted as separate units.

LRŽŪ – Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerija. (2021). *Įsakymas "Dėl žemės ūkio ministro 2003 m. sausio 27 d. įsakymo Nr. 3D-25 "Dėl Žemės ūkio kilmės etilo alkoholio gamybos techninio reglamento patvirtinimo" pakeitimo" (2021 m. vasario 5 d. Nr. 3D-90).* Retrieved October 8, 2024, from https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/1eb46ee267f211eb9954cfa9b9131808

MTŽ – Žiliukas, A., Bražiūnas, A. J., Kondratas, A., et al. (sud.). (2019). *Mechanikos terminų žodynas*. Kaunas: Technologija.

OED – *Oxford English Dictionary*. (n. d.). Oxford University Press. Retrieved March 6, 2024, from https://www.oed.com/

PAMTŽ – Valiukėnas, V., & Žilinskas, P. J. (2006). *Penkiakalbis aiškinamasis metrologijos terminų žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

PRTS – Lietuvos Respublikos Seimas. (1999). *Įsakymas "Dėl Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministro 1999 m. spalio 7 d. įsakymo Nr. 383 "Dėl Privalomųjų rinkai tiekiamos sodo augalų dauginamosios medžiagos ir sodo augalų reikalavimų aprašo patvirtinimo" pakeitimo" (TAR, 1999-10-07, Nauja redakcija 2008-01-04, Nr. 3D-584).* Retrieved May 11, 2024, from https://e-seimasx.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.88486/SnGyEkayLw

RTŽ – Palenskis, V. (vyr. red.). (2000). *Radioelektronikos terminų žodynas*. Vilnius: BĮ UAB Litimo.

TBRL – *Lietuvos Respublikos terminų bankas*. (2005–2024). Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Retrieved July 06, 2024, from https://terminai.vlkk.lt/

ŽŪAS – Sliesaravičius, A., Lazauskas, J., Stanys, V., Keinys, S., & Klimovienė, G. (2010). *Žemės ūkio augalų selekcijos ir sėklininkystės terminų žodynas / Dictionary of agricultural terms for plant breeding and seed production / Slovar' terminov po selekcii i semenovodstvu sel'skohozjajstvennyh rastenij.* Vilnius: Inforastras.

REFERENCES

Barcelona, A., & Valenzuela, J. (2012). Cognitive linguistics. In P. Robinson (Ed.), *The Routledge Encyclopaedia of Second Language Acquisition*. New York: Routledge, 112–115.

Boyd, R. (1993). Metaphor and theory change: What is "metaphor" a metaphor for? In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and Thought* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 481–532.

Faber, P., & Linares, C. M. (2005). A three-level model of metaphor for specialized communication. In L. N. Zybatow (Ed.), *Translationswissenschaft im Interdisziplinären Dialog*. Frankfurt: Peter Lang, 71–94.

Gaivenis, K. (2002). *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Gaivenis, K. (2014a). Bendrieji lietuvių terminijos kūrimo ir norminimo principai. In K. Gaivenis, *Rinktiniai raštai.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 107–117. (Original work published 1979)

Gaivenis, K. (2014b). Mokslo kalbos dalykai. In K. Gaivenis, *Rinktiniai raštai.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 157–167. (Original work published 1989)

Gedzevičienė, D. (2018). Lietuviški metaforiniai teisės terminai. *Taikomoji kalbotyra*, *10*, 26–44. https://doi.org/10.15388/TK.2018.17442

Gibbs, R. W. (1999). Speaking and thinking with Metonymy. In K.-U. Panther, & G. Radden (Eds.), *Metonymy in Language and Thought*. John Benjamins Publishing Company, 61–76. https://doi.org/10.1075/hcp.4.04gib

Gudavičius, A. (2007). *Gretinamoji semantika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.

Karpinska, L., & Liepiņa, D. (2022). Metaphorical Terms in the Latvian Translation Landscape. *Lublin Studies in Modern Languages and Literature*, *46*(2), 61–70. http://dx.doi.org/10.17951/lsmll.2022.46.2.61-70

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). The Metaphorical Structure of the Human Conceptual System. *Cognitive Science*, *4*(2), 195–208. https://doi.org/10.1207/s15516709cog0402_4

Linkevičius, K. (1993). Žodžių reikšmių klaidos laikraščių kalboje. *Kalbos kultūra*, *64*, 20–28.

Mac Cormac, E. R. (1985). *A Cognitive Theory of Metaphor*. Cambridge, London: The MIT Press.

Marcinkevičienė, R. (1994). Metafora nemetafora. *Naujasis židinys, 4*, 76–81.

Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.

Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. (2003). The role of mappings and domains in understanding metonymy. In A. Barcelona (Ed.), *Metaphor and Metonymy at the Crossroads: A Cognitive Perspective*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 109–132. https://doi.org/10.1515/9783110894677.109

Sánchez, M. T., Rodríguez, C. I. L., Linares, C. M., & Faber, P. (2012). Metaphor and metonymy in specialized language: An introduction. In P. Faber (Eds.), *A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language*. De Gruyter Mouton, 33–72.

Siqueira, M., de Oliveira, A. F. S., Dienstbach, H. D., Faé de Almeida, G., & Brangel, L. M. (2009). Metaphor identification in a terminological dictionary. *Ibérica*, *17*, 157–174. https://revistaiberica.org/index.php/iberica/article/view/375/361

Stern, J. (2000). *Metaphor in Context*. MIT Press.

Stunžinas, R. (2006). Lietuviški metaforiniai statybos terminai. *Terminologija*, *13*, 62–73.

Štambuk, A. (1998). Metaphor in Scientific Communication. *Meta*, *43*(3), 373–379. https://doi.org/10.7202/004292ar

Telija, V. (1988). Metaforizacija i ee rol' v sozdanii jazykovoj kartiny mira. In B. Serebrennikov (Ed.), *Rol' čelovečeskogo faktora v jazyke: Jazyk i kartina mira*. Moskva: Nauka, 173–203.

Umbrasas, A. (2014). Motininė įmonė ir dukterinė įmonė: nuo žodynų iki teisės aktų. *Terminologija*, *21*, 90–110.

Umbrasas, A. (2022). Teisės aktų terminų ir jų apibrėžčių reikalavimų klausimu. *Terminologija*, *29*, 120–138.

van Rijn-van Tongeren, G. W. (1997). *Metaphors in medical texts*. (Utrecht Studies in Language and Communication, 8). Amsterdam: Rodopi.

Vladarskienė, R. (2012). Metaforiniai ekonomikos terminai. *Terminologija*, *19*, 83–91.

Yesypenko, N., Yankovets, O., Beshlei, O., Yankovets, A., & Bloshchynskyi, I. (2021). Conceptual Metaphor as a Means of Terminological Nomination. *Applied Linguistics Research Journal*, *5*(2), 24–29.

Zaikauskas, E. (2014). Terminų vertimo būdai Europos Sąjungos teisės aktų vertimuose į lietuvių kalbą. *Terminologija*, *21*, 71–89.

Župerka, K. (1980). *Stiliaus figūros*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos Leidybinė redakcinė taryba.

AR SUFIKSU *-el-*, *-ul-* DARINĀTIE PRIEKŠVĀRDU DEMINUTĪVI[1]

Diminutives of the Given Names Formed with the Suffixes *-el-*, *-ul-*

ANNA VULĀNE

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

ABSTRACT

Keywords:
diminutive, derivation, first name, Latvian, suffix

Anthroponyms in Latvian linguistics have been the subject of relatively extensive research covering historical and contemporary periods. Linguists have predominantly focused on official baptised names and surnames, whilst diminutives of given names used in day-to-day communication have received comparatively less attention.

The objectives of this article are threefold: first, to identify the given names from which diminutives with the suffixes *-el-* and *-ul-* are derived; second, to determine the familial, social, and other contexts in which these diminutives are typically used; and third, to analyse the connotations associated with these diminutives in various communicative scenarios.

The linguistic data were collected over several years through interviews conducted by the author and students with respondents of varying ages. These interviews documented recollections of diminutive usage within family and other settings during childhood. The survey catalogued the range of diminutives of given names, as well as the respondents' social roles, the situational contexts and connotations of such contexts in which each diminutive was used. The article analyses a sample of 246 derivatives out of 2,000 diminutives, with the number of derivatives for a single name ranging from one to eight. Derivatives with the suffixes *-el-*, *-ul-*, and the phonetic variant *-ul-* were selected to ensure that each given name was represented at least once, without necessarily accounting for the frequency of its use in the overall dataset.

The following observations were made following semantic and functional analysis of the linguistic material:

- The specified suffixes are predominantly used in forming diminutives from female names, with 134 instances recorded, for example, *Dārtele* (< *Dārta*), *Dzintrule* (< *Dzintra*), *Ditulis* (< *Dita*), and *Linduļa* (< *Linda*).

- These suffixes are less frequently used for creating diminutives from male names, with 72 instances observed, for example, *Jurelis* (< *Juris*) and *Imantulis* (< *Imants*).

- In 30 female and nine male first names, these suffixes are part of a diminutive that is not directly associated with the individual in question (but is found in the diminutive forms of other names), for example, *Zanelīte* (< *Zane*), *Dačulēns* (< *Dace*), and *Armulītis* (< *Armands*). This makes it challenging to determine whether a sequential derivation process took place or whether two diminutive suffixes were employed simultaneously in these instances.

A noticeable trend of masculinization is evident in the system of female name diminutives, whereby diminutives of female names are assigned masculine semantic features, as seen in derivatives with the formant *-ulis*.

The primary function of given name diminutives in informal communication is to convey a range of emotional nuances and to express positive or negative evaluations. The semantic feature ‘small’ and its associated positive or negative connotations is typically observed only in interactions with children.

In certain communicative contexts, derivatives are used neutrally as substitutes for the name or with a sense of humour, such as teasing, gentle mockery, or attempts to ingratiate oneself with the recipient.

Diminutives of names have significant importance in informal communication within families, among friends and colleagues. They are used irrespective of the individuals' age or status to express sentiments such as affection, tenderness, intimacy, goodwill, gratitude, compassion, support, and pride. On the other hand, they may also be used to express dissatisfaction, anger, dislike, disdain, or negative evaluation of a situation.

Ievads

Deminutīvu darināšanas, tipoloģijas, funkcionālās specifikas un konotācijas izzināšanai veltīti pētnieku darbi gan valodniecībā (sk., piem., Ambrazas, 1993; Balode, 2020; Dressler & Merlini Barbaresi, 1994; Dressler et al., 2022; Grandi & Körtvélyessy, 2015; Sinkevičiūtė, 2020; Manova et al., 2023), gan tās saskarnozarēs (piem., Tokarska & Blikhar, 2024). Šīs plašās intereses pamatā ir minēto valodas vienību aktīvais lietojums ikdienas saziņā un būtiskā loma emotīvās un aksioloģiskās, resp., emocionālās un vērtējošās, konotācijas izteikšanā. Deminutīvi var atklāt niansētu informāciju ne tikai par valodas vienību funkcionalitāti, bet arī par saziņas partneru runas uzvedības specifiku, komunikatīvajiem paradumiem, sociālajām lomām, attiecību formālo un neformālo raksturu, etiķetes normām.

Deminutīvs parasti tiek definēts kā „atvasinājums, kas apzīmē kaut ko mazu vai mazāku salīdzinājumā ar motivētājvārda nosaukto reāliju. Latviešu valodā lietvārda deminutīvus parasti darina ar piedēkļiem *-iņ-*, *-īt-*, *-el-*, *-ēn-*, *-uk-*, piemēram, *nams – namiņš*, *laime – laimīte*, *kāja – kājele*, *pīle – pīlēns*, *brālis – brāļuks*" (Skujiņa, 2007, 82–83), atklājot tikai tā pamatnozīmi. Savukārt norāde, ka deminutīvi „var izteikt pozitīvu vai negatīvu emocionālo attieksmi, piemēram, *meitiņa*, *dēliņš* un *deputātiņš*, *priekšnieķelis*" (Turpat), neiekļauj būtisku informāciju, ka deminutīvs bieži vien tiek izmantots tikai emocionālās vai vērtējošās attieksmes paušanai, nevis lai norādītu, ka objekts ir mazs. Arī evaluatīvajā jeb vērtējummorfoloģijā (Martín Calvo, 2022) izmantotie apzīmējumi *vērtējumatvasinājumi, vērtējumformas* jeb *evaluatīvās formas* tikai daļēji atklāj neformālajā saziņā lietoto deminutīvu semantisko dažādību, jo bieži vien to spontānās izvēles pamatā ir nevis vērtējums 'mazs', 'labs', 'slikts', bet gan emocijas, attieksme, piemēram, pieķeršanās, simpātijas, maigums, mīlestība, dusmas. Tāpēc apzīmējums *deminutīvs* semantiski ir visai nosacīts[2].

Latviešu valodā, līdzīgi kā daudzās citās valodās (piem., Ambrazas, 2005; Dressler & Merlini Barbaresi, 1994; Dressler et al., 2022; Grandi & Körtvélyessy, 2015; Manova et al., 2023; Tokarska & Blikhar, 2024), pastāvošās runas formulas ļauj adresantam runas akta laikā norādīt uz ko mazāku, nenozīmīgāku, nevērtīgāku, paust subjektīvo attieksmi, izrādīt

[2] Iespējams, šādi derivāti būtu saucami par *emotīviem* vai meklējams cits apzīmējums.

draudzīgumu, patiku vai nepatiku ne tikai ar dažādām emotīvi vai aksioloģiski marķētām ekspresīvām leksēmām, frazeoloģismiem, bet arī ar priekšvārdu derivātiem, mīļvārdiņiem, iesaukām u. tml., aktīvi izmantojot situācijai atbilstošas deminutīvmorfēmas.

Deminutīvu lietojums īpaši raksturīgs, runājot ar un par bērniem, kā arī bērnu runā (piem., Cruz, 2024; Dabašinskienė, 2009a; Dressler et al., 2022; Laalo, 2001; Rūķe-Draviņa, 1959; Savickienė & Dressler, 2007; Vulāne, 2007), tomēr arī pieaugušo neformālajā saziņā tie sastopami itin bieži. Velta Rūķe-Draviņa pamatoti norāda, ka latviešu sarunvalodā deminutīvi tiek daudz vairāk lietoti nekā rakstos (Rūķe-Draviņa, 1959, 24). Pētījumos uzmanība lielākoties tiek pievērsta sugasvārdu motivētiem derivātiem, savukārt antroponīmu deminutīvi vai nu vispār netiek skatīti, vai arī tiek pieminēti tikai pastarpināti. Tas atspoguļojas arī onomastikas speciālistu plašajā pētījumu klāstā, kas aptver gan senākus laika posmus, gan mūsdienas. Valodnieku (piem., Balode, 2020; Balodis, 2018; Blese, 1929; Bušs, 2003; Jansone, 2010; 2015; Siliņa-Piņķe, 2020) uzmanības centrā galvenokārt ir priekšvārdi un uzvārdi, jo empīriskā materiāla avots lielākoties ir personvārdu pieraksti – revīziju protokoli, baznīcas grāmatas un citi personvārdu reģistri. Savukārt ikdienas saziņā lietotiem priekšvārdu deminutīviem pievērsts mazāk vērības.

Šī raksta mērķis ir noskaidrot:

- no kuriem pētāmajā materiālā iekļautajiem priekšvārdiem tiek darināti deminutīvi ar sufiksiem *-el-*, *-ul-*,
- kuri ģimenes locekļi, draugi un citas personas parasti lieto attiecīgos atvasinājumus,
- kāda ir analizēto derivātu konotācija dažādās saziņas situācijās.

Valodas materiāls iegūts vairāku gadu laikā (2015–2022), autorei un studentiem galvenokārt intervējot dažāda vecuma respondentus – pamatā ģimenes locekļus, arī draugus, kolēģus, pierakstot atmiņu stāstus par deminutīvu lietošanu bērnībā, ģimenē un citās saziņas situācijās. Sporādiski tika fiksēti arī spontānās runas gadījumi. Intervijā tika uzdoti atvērtie jautājumi, lai par katra deminutīva lietojumu noskaidrotu:

- adresanta un adresāta vecumu,
- adresanta sociālo lomu attiecībā pret adresātu – priekšvārda īpašnieku (piem., tēvs, māte, vecākais vai jaunākais brālis, māsa, vecvecāki),

- komunikatīvo nolūku (piem., lūdzot, paužot prieku, dusmas) un deminutīva lietojuma biežumu (parasti, bieži, reti, tikai konkrētā situācijā u. c.),
- deminutīva konotāciju (reāls pamazinājums, mīļums, maigums, nepatika, noniecinājums utt.), ko norāda vārda īpašnieks.

Jautājot, piemēram, kā informantu uzrunā katrs no tuviniekiem vai draugiem, tika precizēta saziņas situācija, kā arī noskaidrots, kāda attieksme, viņaprāt, tiek pausta, izmantojot to vai citu priekšvārda variantu. Iespēju robežās arī tika iegūta informācija, kādas emocijas, attieksmi pauž pats runātājs, izvēloties uzrunātās personas vārda deminutīvu. Datu ieguvē izmantojot netiešo novērošanu un interviju (Geske & Grīnfelds, 2006), jāņem vērā rezultātu subjektīvais raksturs, īpaši gadījumos, kad personām jānorāda lietoto deminutīvu konotācija. Raksturīgi, ka respondenti parasti sniedza īsas, konkrētas atbildes, piemēram, [attiecīgo deminutīvu lieto brālis], *kad dusmojas, ķircina* vai *kad kaut ko vajag*.

Atbilžu varianti tika kārtoti tabulā, katrā kolonā norādot nepieciešamo informāciju un vajadzības gadījumā sniedzot arī papildkomentāru.

Pētāmajā materiālā, kurā ir vairāk nekā 10 000 vārdlietojumu, konstatēti ar sufiksiem *-el-*, *-ēn-*, *-iņ-*, *-īt-*, *-ik-*, *-uk-* / *-uc-*, *-ul-* / *-uļ-* darinātie sieviešu un vīriešu vārdu deminutīvi. Derivāti ar *-el-*, *-ul-* / *-uļ-* veido kvantitatīvi mazāku vārdu kopu nekā atvasinājumi ar *-iņ-*, *-īt-*, *-uk-* / *-uc-* (Vulāne & Dundure, 2023).

Raksta izlasi veido 245 atvasinājumi no 2000 nejauši manuāli izvēlētiem deminutīviem, kur viena vārda atvasinājumu kopums svārstās no vienas līdz astoņām vienībām. Atvasinājumi ar sufiksiem *-el-*, *-ul-* un tā fonētisko variantu *-uļ-* atlasīti tā, lai attiecīgais priekšvārds būtu pārstāvēts vienu reizi, neuzskaitot tā lietojuma biežumu materiāla kopā. Ja viens un tas pats atvasinājums atkārtojas vairākās anketās ar citu konotāciju, tad ņemtas vērā tā konotatīvās nianses. Atvasinājumi tika grupēti sieviešu un vīriešu personvārdu deminutīvos atbilstoši derivatīvo formantu un motivētājvārda struktūrai, katrai valodas vienībai norādot adresanta un adresāta sociālo lomu (piem., tēvs → meita, krustmāte → krustmeita) un situatīvo konotāciju.

1. Priekšvārdu deminutīvi dažādos avotos

Deminutīviem uzmanību pievērsuši daudzi gramatiku autori un pētnieki. Tā jau Johana Georga Rēhehūzena (*Johann Georg Rehehusen*) darbā „Manuductio ad linguam Lettonicam" (Rehehusen, 1644) minētas deminutīvu izskaņas *-ītis*, *-īte* un *-iņš*, *-iņa* (*ihts*, *ihta*, *ings*, *inga*), savukārt Henriha Ādolfija (*Heinrich Adolphi*) gramatikā deminutīviem veltīta vesela nodaļa, kurā norādīts, ka „latviešu valoda vairāk nekā citas īpaši mīlot deminutīvus" (Adolphi, 1685, 15), kā arī tiek minēti lietvārdi ar sufiksu *-ul-* (*Brahlulis, Brahlulitis*) un dubultsufiksiem *-ul-* + *-iņ-* / *-īt-* (*Dehliņſch, Dehluliņſch*, *Dehlulitis*). Deminutīvu aprakstā atrodami arī īpašvārda *Jehzus* deminutīvi *Jehziņſch, Jehzuliņſch* (Turpat, 18). Deminutīvi minēti arī Gotharda Frīdriha Stendera (*Gotthard Friedrich Stender*), Georga Manceļa (*Georg Mancelius*) un citos darbos, bet tie pamatā ir atvasinājumi no sugasvārdiem. Piemēram, Anna Frīdenberga (2014), analizējot G. Manceļa darbus, konstatējusi tikai dažus priekšvārdu deminutīvus ar sufiksu *-iņ-* un *-īt-*, bet nav atrasts neviens atvasinājums ar *-el-* vai *-ul-*. G. F. Stendera vārdnīcas „Lettisches Lexikon" personvārdu sarakstos iekļauti sieviešu vārdi *Auduļe, Bahrbule* un vīriešu vārdi *Behrtuls*, *Induls, Pahwuls* un *Sahmuls* (Stender, 1789, 375–376). Karla Kristiāna Ulmaņa (*Carl Christian Ulmann*) vārdnīcas personvārdu sarakstā iekļauti daži droši deminutīvi ar sufiksu *-el-* un *-ul-*, piemēram, *Anſchelis* (< *Anſs*), *Jahnelis* (< *Jahnis*), *Anduļa*, *Bahrbule* (Ulmann, 1872, 351–352). Pētījumi liecina, ka arī citos rakstu avotos, t. sk. revīziju protokolos un baznīcu grāmatās, priekšvārdu deminutīvi sastopami ļoti reti vai to vispār nav. Piemēram, Renāte Siliņa-Piņķe Vidzemes 1638. gada zviedru arklu revīzijas materiālā (Siliņa-Piņķe, 2020, 142–143) konstatējusi sešus vārdus ar sufiksu *-ull* – *Andull* (< *Andres*), *Jackull* (< *Jaks* vai *Jāks* < *Jakobs*), *Janull* (< *Jānis*), *Mattuls* (< *Matīss*), *Michuls* (< *Mats* < *Matīss*) un *Mickull* (< *Miks* < *Miķelis*), bet nav minēts neviens atvasinājums ar sufiksu *-el-* (Siliņa-Piņķe, 2014). Savukārt Ilgas Jansones pētītajās Ērģemes draudzes baznīcas grāmatās, domājams, nav reģistrēts neviens deminutīvs ar pētāmajiem sufiksiem. Kaut arī vīriešu priekšvārdu variantos *Gromel*, *Grohmul*, *Gromul*, *Mengels*, *Mangel*, *Mangul*, *Rubbul*, *Rubbuls* (Jansone, 2015) var saskatīt līdzību ar sufiksiem *-ul-*, *-el-*, tomēr apgalvot, ka tie ir deminutīvi, pagaidām nav pamata, jo avotos nav fiksēts atbilstošs motivētājvārds. Arī iepriekš minētie atvasinātie priekšvārdi, šķiet, tikai formāli, nevis semantiski atbilst deminutīvam, jo vairāk tāpēc, ka tie ir citvalodu personvārdu latviskotie varianti.

Jāņa Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā" (1951) minēti daži priekšvārdu deminutīvi ar sufiksu *-iņ-*, kas sastopami izloksnēs vai tautasdziesmās – *Ievužiņa, Jāņukiņš*, kā arī vairāki atvasinājumi ar sufiksu *-uk-* – *Līžuks*, *Jāņuks*, *Brenčuks*, *Spričuks*, *Annuks*, *Aņņuks* un citi. Atrodami arī daži izloksnēs konstatētie priekšvārdu deminutīvi ar sufiksu *-ul-* – *Annul(i)s* (< *Anna*), *Madul(i)s* (< *Mada*), *Indulis* (< *Indus*) (Endzelīns, 1951, 347). Savukārt raksturojot atvasinājumus ar *-el-*, norādīts, ka „deminutīvi ar *-elis*, *-ele* (ar mazvērtīguma nokrāsu) biežāk gan sastopami ir Latvijas dienvidizloksnēs .." (Turpat, 343), bet neviens priekšvārda derivāts nav minēts.

Plašākais latviešu valodas deminutīvu pētījums pieder V. Rūķei-Draviņai – 1959. gadā publicētā monogrāfija „Diminutive im Lettischen". Tajā skatīti 66 deminutīvformanti, ko lielākoties lieto abās dzimtēs, un dažādas to variācijas, kas galvenokārt sastopamas izloksnēs. Deminutīvi ar izskaņu *-elis*, *-ele* raksturoti kā produktīva atvasinājumu grupa un minēti vairāku sieviešu un vīriešu priekšvārdu deminutīvi – *Annele*, *Anšelis*, *Anšels* (< *Ansis*), *Buķelis* (< *Bucis*), *Dārčele*, *Dāčele* (< *Dārta*), *Guštelis* (< *Gusts*), *Ilžele*, *Jančelis*, *Jaņķelis*, *Janķels*, *Jurelis*, *Līžele*, *Līžels* (Rūķe-Draviņa, 1959, 251–256). Mazliet vairāk atvasinājumu norādīts derivātu ar *-ulis* grupā – *Annulis*, *Annuls*, *Bēčulis* (< *Bērtulis*), *Emmulis*, *Emmuls*, *Jānulis*, *Jānuls*, *Kačulis* (< *Kača*, *Kate?*), *Kažulis*, *Kažuls* (< *Kārlis*), *Līžulis*, *Līžuls*, *Minnulis*, *Minnuls*, *Mačulis* (< *Mārtiņš*), *Rasmulis*, *Rašulis* (< *Rasma*), *Žanulis*, *Žanuls* (Turpat, 272–274).

Klāva Siliņa „Latviešu personvārdu vārdnīcā" (1990) iekļauts diezgan daudz deminutīvu, t. sk. arī derivāti ar sufiksu *-el-*, *-ul-*, piemēram, *Annels*, *Dačele*, *Dainelis*, *Maijele*, *Gatelis*, *Gunčelis*, *Marels* (< *Māra*), *Imelis* (< *Imants*), *Kaželis* (< *Kārlis*), *Martels* (< *Mārtiņš*); *Aijule*, *Andrulis*, *Imulis* (< *Imants*), *Maijule*, *Rasulis*, *Valdulis*, kā arī šo vārdu motivētie atvasinājumi *Aijulīte*, *Marulīte*, *Martulīte*, *Marulītis*, *Dačulēns* u. c.

„Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatikā" (Sokols, 1959) sniegts samērā plašs deminutīvu apskats, bet priekšvārdu deminutīvi minēti sufiksa *-ēn-*, *-iņ-*, *-īt-* raksturojumā. Savukārt derivātu ar sufiksu *-el-* apskatā (Turpat, 93–95) nav norādīts neviens priekšvārds, bet atvasinājumu ar *-ul-* grupā doti divi piemēri – *Marulis* (< *Mare*) un *Annule* (< *Anna*) (Turpat, 156).

„Latviešu valodas gramatikā" nodaļā par vārddarināšanu visās deminutīvu grupās minēti vismaz daži priekšvārdu deminutīvi, bet sufiksa *-el-* lietojumu ilustrē atvasinājumi *Aijele*, *Annele*, *Ilžele*, *Jurelis*, sufiksa *-ul-* – *Ainulis*, *Aijulis*, *Andžulis*, *Edžulis* (Vulāne, 2015, 225).

Arī materiāla atlasei izmantotajā vākumā vērojams, ka priekšvārdu, tāpat kā sugasvārdu, deminutīvu darināšanā produktīvāks ir sufikss *-iņ-*, aktīvi tiek izmantots *-īt-* un samērā bieži sastopams sufikss *-uk-*. Savukārt sufiksi *-el-*, *-ul-* un jo īpaši *-uļ-* nav produktīvas morfēmas. Turpretī lietuviešu valodā, kā raksta Sauļus Ambrazs (*Saulius Ambrazas*), sufikss *-el-* formantā *-elis*, *-elė* ir ļoti produktīvs izloksnēs un jau kopš 16. gadsimta plaši lietots arī rakstu valodā gan ar pamazinājuma, gan mīlinājuma nokrāsu (Ambrazas, 1993, 51). Laimutes Balodes pētījums par patstāvīgu personvārdu funkcijā lietotiem kādreizējiem deminutīviem, kas „ar laiku zaudējuši konotāciju (mazuma, mīļuma, ironijas u. c. nianses) un kļuvuši par pilnvērtīgu dokumentos oficiāli lietojamu vārdu .." (Balode, 2018, 196), norāda uz pētāmo sufiksu nepopularitāti. Valodniece konstatējusi, ka Latvijas Republikas Iekšlietu ministrijas Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes 2004.–2016. gada jaundzimušo reģistrā atrodami tikai priekšvārdi ar sufiksu *-īt-* un *-iņ-*, kā arī vārdi *Indulis* un *Andulis* (Turpat, 200, 201), kuri lietotāju apziņā nesaistās ne ar vienu no deminutīva konotācijām.

2. Deminutīvu derivatīvais raksturojums

Kā norādīts, derivātu izlase tika veidota no 2000 deminutīvu, iegūstot 245 priekšvārdu atvasinājumus ar sufiksu *-el-* un *-ul-* (sk. 1. tabulu). Pētāmajā materiālā lielāko daļu atvasinājumu veido sieviešu vārdu 1. pakāpes derivāti (134), kas ar deminutīvpiedēkli darināti no oficiālā vārda, tā hipokoristikas, saknes vai īsināta celma. Vīriešu priekšvārdu deminutīvu ir gandrīz uz pusi mazāk (72). Kvantitatīvās atšķirības nosaka gan tas, ka anketās dominē sieviešu vārdi (164), gan arī tas, ka vīriešu vārdu deminutīvi lielākoties darināti ar citiem sufiksiem.

Izlasē iekļauti arī 2. pakāpes derivāti (39), kuri darināti, atvasinājumam ar *-el-*, *-ul-* pievienojot citu deminutīvsufiksu. Tā kā izlasē iekļautajās aptaujas anketās norādīts tikai 2. pakāpes atvasinājums, šie derivāti tiek

1. TABULA. Atvasinājumu ar sufiksiem *-el-*, *-ul-* kvantitatīvie rādītāji

Sieviešu vārdi (164)				**Vīriešu vārdi (81)**			
-ele	***-ule***	***-uļa***	***-ulis***	***-elis***	***-els***	***-ulis***	***-uļa***
60	20	17	37	35	13	22	2
***-el-* / *-ul-* + DEMsf.**				***-el-* / *-ul-* + DEMsf.**			
30				9			

skatīti kā divafiksu deminutīvi, piemēram, *Dzintra* > *Dzintr+ul+ītis*, *Dzintr+ul+ēns*, jo to lietojums ir individuāls. Citās anketās lielākoties atrodami atbilstoši pirmās pakāpes atvasinājumi, piemēram, kādā anketā teikts, ka *Dzintru* labākā draudzene parasti neitrāli sauc par *Dzintr+ul-i*, savukārt citas draudzenes un ģimenes locekļi, paužot mīļumu, lieto deminutīvus *Dzintrulēns*, *Dzintruliņš*. Aptaujas laikā daži respondenti atzina, ka viņu ģimenē un draugu lokā vispār netiek lietoti atvasinājumi ar *-el-*, *-ul-*. Iemesli dažādi – gan semantiskais stereotips, ka šie sufiksi ir ar pejoratīvu nozīmi, gan ģimenes tradīcijas deminutīvu darināšanā vai izloksnes vide, kur dominē citi atvasinājumi, u. c.

Kaut arī deminutīvi ar sufiksu *-el-* veido mazliet plašāku derivātu grupu, bet ar sufiksu *-ul-* darināto atvasinājumu ir nedaudz mazāk (sk. 1. tabulu), tomēr derivatīvā ziņā nav vērojamas būtiskas atšķirības, turklāt vairāki respondenti norādījuši viena vārda atvasinājumus ar abiem sufiksiem. Motivācijai lielākoties izmantoti divzilbīgi vārdi, kas kopumā dominē savāktajā materiālā, bet garāki motivētājvārdi aizstāti ar to hipokoristikām vai īsinātu celmu (sk. 2. un 3. tabulu). Vairākiem derivātiem raksturīga priekšējās rindas patskaņa noteiktā mija vai citas pārmaiņas motivētājvārda saknē. Lai ilustrētu atvasinājumu īpatnības, 2. un 3. tabulā deminutīvi grupēti atbilstoši motivētājvārda struktūrai un fonētiskajām pārmaiņām:

- pirmajā rindā doti deminutīvi, kas ar derivatīvo formantu darināti no divzilbīga personvārda celma;
- otrajā rindā – atvasinājumi, kuru divzilbīgā motivētājvārda celmā notikusi priekšējās rindas patskaņa noteiktā mija, iekavās norādot arī oriģinālvārdu;
- trešajā rindā redzami trīszilbīga priekšvārda motivēti deminutīvi;
- ceturtajā rindā – atvasinājumi no īsināta pamatvārda celma vai hipokoristikas.

2. TABULA. Deminutīvi ar sufiksu *-el-*

Nr.	*-ele*	*-elis*	*-els*
1.	*Aijele, Airele, Anitele, Annele, Dacele, Dainele, Danele, Dārtele, Diānele, Elīzele, Gintele, Ievele, Kristele, Lāsmele, Laurele, Lienele, Lindele, Rasele, Rūtele, Santele, Tinele, Vitele, Zandele, Zitele*	*Armandelis, Arnelis, Arnoldelis, Arvelis, Atvarelis, Dainelis, Dāvelis, Einārelis, Gatelis, Gintelis, Gustavelis, Ģirtelis, Jānelis, Jurelis, Kārlelis, Klāvelis, Mārelis, Naurelis, Ralfelis, Robertelis, Sandrelis, Tomelis, Viesturelis*	*Andrels (Andris), Dāvels, Edvardels, Ivarels, Jurels, Mārels (Māris), Mikels (Mikus), Naurels (Nauris), Tomels*
2.	*Ančele (Ance), Dačele (Dace), Elžele (Elza), Marcele (Marta), Rašele (Rasa), Ručele (Ruta), Sančele (Santa)*		
3.	*Agatele, Anetele, Astrīdele, Ingunele, Karlīnele, Madarele*		
4.	*Annele (Annija), Evele (Evija), Lūcele (Lūcija), Sincele, Sinčele (Sintija), Tincele (Tince < Tīna), Uncele (Undīne), Vivele (Viviāna)*	*Jaņķelis, Jurķelis (Jurka < Juris), Kaželis (Kārlis), Krikšelis (Kriksis < Kristofers), Krišelis (Krišjānis), Ošelis (Oskars), Robelis (Roberts), Sandelis (Sandijs)*	*Jaņķels (Janka < Jānis), Martels (Mārtiņš), Mārtels, Ošels (Oskars)*

3. TABULA. Deminutīvi ar sufiksu *-ul-*

Nr.	*-ule*	*-uļa*	*-ulis*	
	Sieviešu vārdi			**Vīriešu vārdi**
1.	*Annule, Daigule, Dārtule, Dzintrule, Evule, Litule, Rūtule, Sarmule, Vijule*	*Ievuļa, Inuļa (Inna), Lienuļa, Linduļa, Martuļa, Rasuļa, Sandruļa, Santuļa*	*Aigulis, Andulis, Annulis, Antrulis, Ditulis, Dzintrulis, Evulis, Gitulis, Ievulis, Ingulis, Janulis, Montulis, Vitulis*	*Andrulis, Antonulis, Arnulis, Arvulis, Gustavulis, Imantulis, Mikulis, Ralfulis, Tomulis*
2.	*Rūčule (Rūta)*		*Ančulis (Ance), Dačulis (Dace), Dičulis (Dita), Sančulis (Sandra), Zaņulis (Zane)*	*Arčulis (Artis)*
3.	*Agatule, Ivetule, Evijule, Justīnule*			*Eduardulis*
4.	*Agule (Agita), Dejule (Denija), Katule (Kate < Katrīna)*	*Dašuļa (Daša < Darja), Kristuļa (Krista < Kristīne), Vikuļa (Vika < Viktorija)*	*Ančulis (Anitra), Birulis (Biruta), Karčulis (Karīna), Katulis (Katrīna), Madžulis (Madara), Renčulis (Renāte), Sarmulis (Sarmīte), Sintulis, Sinčulis (Sintija)*	*Edžulis (Edgars), Jēčulis (Jēkabs), Mārtulis (Mārtiņš), Robulis (Roberts), Sebulis (Sebastians)*

Sufiksiem *-el-*, *-ul-* ar galotni tiek pievienota gramatiskā dzimtes sēma, tomēr formanti *-elis*, *-ulis*, *-uļa* tikai daļēji korelē ar referenta dzimumu: ar vīriešu dzimtes formantu *-elis*, *-ulis* mēdz atvasināt deminutīvus no sievietes vārda, savukārt sieviešu dzimtes formants *-uļa* sastopams arī divos vīriešu priekšvārdu deminutīvos *Arv+uļa* (*Arvis*), *Saš+uļa*

(*Aleksandrs*). Šāda veida personvārdu un sugasvārdu deminutīvi raksturīgi krievu valodā (Švedova, 1980, 212), bet priekšvārdu deminutīvi reģistrēti arī latviešu sarunvalodā. Pētāmajā grupā konstatēts tikai viens atvasinājums no sievietes vārda ar formantu *-elis* – *Rūt+elis* (*Rūta*). Iespējams, tas ir individuāls lietojums, tāpēc netiek norādīts uzskaitījumā. Reģistrēti arī divi vārda *Gerda* deminutīvi *Gerd+els*, *Gerd+uls* un 13 vīriešu priekšvārdu deminutīvi ar formantu *-els*, kurā aiz sufiksa zudis galotnes patskanis. Vērojams, ka dažiem atvasinājumiem ir paralēlvarianti ar formantu *-elis*, piemēram, *Jur+elis* // *Jur+els*, kas fiksēti dažādu respondentu runā. Sieviešu priekšvārdu deminutīvu sistēmā vērojama maskulinizācijas tendence, piešķirot sievietes vārda deminutīvam vīriešu dzimtes sēmu, kas izpaužas derivātos ar formantu *-ulis*, bet plašāks aptvērums konstatējams atvasinājumos ar formantu *-ēns*, *-uks*, *-ucis*, *(-uk)-iņš*, *(-uc)-ītis*.

Dažkārt, lai izteiktu lielāku sirsnīgumu, mīļumu, maigumu, deminutīvsufiksus mēdz blīvēt. Parasti atvasinājumu darināšanā tiek ievērots derivatīvās ķēdes princips, sekundāram deminutīvam pievienojot vēl kādu sufiksu. Deminutīvu vākumā konstatēti derivāti ar sufiksu *-ēn-*, *-īt-*, *-iņ-*, kuru motivētājus – deminutīvus ar sufiksu *-el-* vai *-ul-* – respondenti nav atklājuši, piemēram, sieviešu vārdi (30) *Dacelēns*, *Dačulēns*, *Dacelīte*, *Dzintruliņš* (*Dzintra*), *Mārulīte*, *Martulēns*, *Kristulīte*, *Zanelēns*, *Zanelīte*, *Signulīte*, *Rutulītis*, *Sandrulītis*, *Vizmulīte*; vīriešu vārdi (9) *Artulēns*, *Armulītis* (*Armands*), *Tomulīts* (*Toms*), *Ričulītis* (*Ričards*). Kā norāda respondenti, šīs grupas derivāti tiek lietoti, lai paustu mīlestību, maigumu, izrādītu rūpes. Vairākos gadījumos minēts, ka attiecīgais deminutīvs parasti tiek lietots, lai pielabinātos, piemēram, sieva šādā nolūkā lieto deminutīvu *Gačulītis,* bet mamma – *Ričulītis*. Māsa izvēlas vārdu *Lāsmelīte* tad, ja kaut ko lūdz. Citā ģimenē atvasinājumi *Annulēns*, *Ievulēns* tiek lietoti, lai paustu nepamierinātību, savukārt draugs savu meiteni sauc par *Ievulīti* gan dusmojoties, gan izrādot prieku. Viss atkarīgs no intonācijas. Ņemot vērā to, ka priekšvārdu deminutīvi iegūti intervijās, nevis konstatēti spontānā runā, tiek pieļauts, ka arī tajos gadījumos, kad pirmās pakāpes derivāts netika norādīts, tas saziņā tomēr funkcionē. Lai iegūtu precīzus datus, vai vienas un tās pašas personas runā attiecinājumā uz konkrēto adresātu sastopami secīgi atvasinājumi, būtu nepieciešami longitudināli pētījumi, tiešais novērojums, dažādu saziņas situāciju pieraksti.

3. Priekšvārdu deminutīvu konotācija

Latviešu valodas deminutīvi ir ļoti produktīva atvasinājumu grupa, kuru darināšanā, īpaši sarunvalodā un izloksnēs, tiek izmantots desmitiem sufiksu. Kaut arī to sistēmas vēsturiskā pamatnozīme 'bērns', kā norāda Daniels Džurafskis (*Daniel Jurafsky*), ir cieši saistīta ar nozīmi 'mazs', tomēr semantiskās un pragmatiskās funkcijas ir daudz plašākas (Jurafsky, 1996). Klauss Lālo (*Klaus Laalo*) atzīst, ka šādā nozīmē, kā arī lai izteiktu mīlinājumu un sirsnību, deminutīvi biežāk tiek lietoti bērnu runā un sarunās ar tiem, bet pieaugušo sarunā tos pamazinājuma izteikšanai lielākoties nelieto (Laalo, 2001, 71). Deminutīvus savstarpējā komunikācijā izmanto visu vecumu cilvēki, attiecinot cits uz citu un īstenojot atvasinājumu emocionāli pragmatisko potenciālu, kas īpaši spēcīgi izpaužas personvārdu deminutīvu lietojumā ģimenē, draugu, kolēģu, interešu grupas biedru u. c. saziņā. Lielākoties tikai attiecinājumā uz maziem bērniem arī priekšvārda deminutīvs var implicēt nozīmi 'mazs', kas parasti papildināta ar emocionāli ekspresīvo un/vai vērtējošo marķējumu. Kā liecina pētījumi, deminutīvi ir semantiski bagāti – ar tiem var paust mīļumu, maigumu, draudzīgumu, sirsnību, atbalstu, simpātiju vai antipātiju, izteikt līdzjūtību, žēlumu, pieķeršanos, cieņu un necieņu, u. tml., uz ko norāda arī Anna Vežbicka (*Anna Wierzbicka*) (Wierzbicka, 1984), Anna Vulāne (2007), Ineta Dabašinskiene (*Ineta Dabašinskienė*) (Dabašinskienė, 2009b), Andra Kalnača (2015) un K. Lālo (Laalo, 2001). Tie mazina formalitāti, padara lūgumu maigāku, bet var tikt izmantoti arī, lai pazobotos, nosodītu, izteiktu neapmierinātību, dusmas vai kādu vienkārši paķircinātu. V. Rūķe-Draviņa atzīst, ka deminutīviem raksturīga daudznozīmība un elastība, ar tiem var izteikt arī godbijības, noteiktības, intensifikācijas, ironijas nozīmi (Rūķe-Draviņa, 1959, 120), bet grieķu valodā deminutīvus mēdz izmantot, izrādot laipnību, pieklājību (Sifianou, 1992, 172). Atkarībā no situācijas vienu un to pašu vārda deminutīvu dažādi cilvēki var lietot un uztvert pat ar pilnīgi pretēju konotāciju. Arī viens un tas pats runātājs atkarībā no situācijas var viena vārda deminutīvu lietot gan pozitīvā, gan negatīvā veidā, paužot subjektīvo attieksmi. Līdz ar to priekšvārdu deminutīvu semantiskais raksturojums ir visnotaļ relatīvs un nav vispārināms. To lietojumu būtiski ietekmē personu savstarpējās attiecības un vajadzības, kā arī indivīdam raksturīgie runas uzvedības modeļi un personvārda īpašnieka subjektīvā uztvere.

Ar sufiksu -*el*- un -*ul*- darinātajiem priekšvārdu deminutīviem raksturīgas šādas emotīvās vai aksioloģiskās sēmas, kas bieži vien tiek dažādi kombinētas:

- mīļums – *Santele* (tā parasti sauc māte), *Annele* (māsa), *Zandele* (brālis), *Gintelis* (tēvs), *Jānelis*, *Jaņķelis* (radi, draugi), *Edvardels* (vecāmāte), *Andulis* (tēvs → meita), *Gerduls* (draudzene), *Dāvulis* (māte, vecāmāte), *Jēčulis* (ģimenes locekļi, draugi), *Nikulis* (krustmāte → krustmeita), *Kristuļa* (vecāmāte);
- maigums – *Dačele* (vecāmāte), *Dāvelis* (māte), *Naurelis* (māte), *Katulis* (tēvs → meita);
- draudzīgums, sirsnīgums – *Tomels* (brālis), *Dejule* (tuvinieki), *Dičulis* (draugi), *Dzintrulis* (draudzene), *Inuļa* (kolēģi);
- pielabināšanās, lūgums – *Dainelis* (sieva), *Litule* (klasesbiedri), *Kristulis* (māte), *Santuļa* (klasesbiedrs);
- piederība, savējība – *Aijele* (vīrs), *Džeinele* (draugi), *Sandelis* (draugi), *Dāvels* (draugi), *Janķels* (draugi), *Dačulis* (draugi), *Madžulis* (draugi);
- ķircinājums – *Karlīnele* (vectēvs), *Rūtelis* (māsa), *Jurelis* (mazbērni), *Agule* (māte), *Andrulis* (draugi);
- zobgalība – *Annele* (brālis), *Einārelis* (radi);
- neapmierinātība, nepatika – *Annele* (tēvs), *Rašele* (brālis), *Ručele* (māsīca), *Uncele* (tikai māsa), *Robertelis* (tēvs), *Gerdels* (māsa), *Andrels* (māte), *Agatule* (vecāmāte);
- dusmas – *Laurele* (māsa), *Ievele* (māsa), *Ģirtelis* (māte), *Jaņķelis* (darba devējs), *Sandrelis* (vecāmāte), *Daigule* (māsa), *Lindule* (kolēģes), *Antrulis* (brālis → māsa);
- izsmiekls – *Arnelis* (brālis), *Zigmundulis* (draugi);
- noniecinājums – *Annele* (vecvecāki), *Esterele* (māte, tēvs);
- ņirgāšanās, pazemojums – *Sandelis* (kolēģi), *Andrels* (tēvs), *Ivarels* (kaimiņi), *Imantulis* (draugi), *Vijule* (klasesbiedri), *Arvelis*, *Arvulis*, *Arvuļa* (draugi).

Materiāla lielāko daļu veido ģimenes locekļu saziņā lietotie deminutīvi. Arī neformālajā saziņā lietotajiem deminutīviem vērojama konotatīvā desemantizācija, kas raksturīga oficiālo personvārdu sistēmā funkcionējošiem atvasinājumiem (sk. Balode, 2018), par ko liecina 17 respondentu (14 sievietes, 3 vīrieši) norāde, ka ģimenes locekļi vai vienaudži, kolēģi

viņu priekšvārda deminutīvu ikdienas saziņā lieto neitrālā nozīmē. Sēma 'mazs' bez papildkonotācijas minēta ļoti reti, jo parasti tā tiek kombinēta ar emotīvajām sēmām. Piemēram, respondente atzīst, ka vecāki viņas vārda deminutīvu *Maijele* mēdz lietot, runājot par laiku, kad viņa bija mazs bērns, bet šādu norāžu materiālā tikpat kā nav, jo acīmredzot respondentu apziņā arī attiecinājumā uz bērnu dominē emocionālais, nevis bērna vecuma vai auguma lieluma komponents.

Secinājumi

Apkopojot analizētos priekšvārdus, var secināt, ka sufiksi *-el-*, *-ul-* biežāk izmantoti deminutīvu darināšanā no sieviešu vārda – 134 pirmās pakāpes un 30 potenciāli divafiksu derivāti. Savukārt vīriešu priekšvārdu deminutīvu kopu veido 72 pirmās pakāpes derivāti un 9 atvasinājumi, kuros izmantots otrs deminutīvsufikss.

Vērojama tendence sievietes vārda deminutīvam piešķirt vīriešu dzimtes sēmu, kas izpaužas derivātos ar formantu *-elis*, *-ulis*, piemēram, *Rūtelis*, *Ditulis*, *Dačulis*.

Neformālajā saziņā priekšvārdu deminutīvu pamatfunkcija ir dažādu emocionālo nokrāsu un pozitīva vai negatīva vērtējuma izteikšana, savukārt sēma 'mazs' līdz ar pozitīvu vai negatīvu konotāciju parasti konstatējama tikai saziņā ar bērniem.

Dažās komunikatīvajās situācijās atvasinājumi tiek lietoti neitrālā nozīmē kā pamatvārda aizstājēji vai ar humoru, ķircinot adresātu, zobojoties vai pielabinoties.

Priekšvārdu deminutīviem ir nozīmīga loma ģimenes, draugu, kolēģu un paziņu neformālajā saziņā, kur tos lieto neatkarīgi no personas vecuma un statusa, lai paustu mīļumu, maigumu, sirsnīgumu, draudzīgumu, apliecinātu piederību, savējību, kā arī izteiktu neapmierinātību, dusmas, nepatiku, nievājumu, noniecinātu un izsmietu saziņas partneri.

LITERATŪRA

Adolphi, H. (1685). *Erster Versuch einer kurtz-verfasseten Anleitung zur lettischen Sprache*. Mitau.

Ambrazas, S. (1993). On the development of diminutives in the Baltic languages. *Linguistica Baltica*, *2*, 47–67.

Ambrazas, V. (red.). (2005). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (4 patais. leid.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Balode, L. (2018). Deminutīvi patstāvīgu personvārdu funkcijā. *Onomastica Lettica*, *5*, 195–209.

Balode, L. (2020). Name Change and Identity in Latvia. In L. Balode, & K. Čīšangs (*C. Zschieschang*) (atb. red.), *Onomastikas pētījumi, II*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 18–37.

Balodis, P. (2018). *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Blese, E. (1929). *Latviešu personu vārdu un uzvārdu studijas, I: Vecākie personu vārdi un uzvārdi (XIII–XVI g. s.)*. Rīga: A. Gulbis.

Bušs, O. (2003). *Personvārdi, vietvārdi un citi vārdi: izpētes pakāpieni*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Cruz, A. (2024). Expressing diminutive meaning in heritage Spanish: linking the heritage experience to diminutive use in everyday speech. *Frontiers in Language Sciences*, *3*, Article 1377977. Pieejams https://doi.org/10.3389/flang.2024.1377977.

Dabašinskienė, I. (2009a). Easy Way to Language Acquisition: Diminutives in Lithuanian Child Language. *Ad verba liberorum*, *1*(1), 11–22. Pieejams https://doi.org/10.2478/v10196-011-0002-5.

Dabašinskienė, I. (2009b). Intimacy, Familiarity and Formality: Diminutives in Modern Lithuanian. *Lituanus*, *55*(1), 65–80.

Dressler, W. U., Mattiello, E., Korecky-Kröll, K., Noccetti, S., Dabašinskienė, I., Kamandulytė-Merfeldienė, L., & Kazakovskaya, V. (2022). Communication with diminutives to young children vs. pets in German, Italian, Lithuanian, Russian, and English. *Stem-, Spraak- en Taalpathologie*, *27* [Special Issue], 53–68. Pieejams https://doi.org/10.21827/32.8310/2022-SG-53.

Dressler, W. U., & Merlini Barbaresi, L. (1994). *Morphopragmatics: diminutives and intensifiers in Italian, German, and other languages*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. Pieejams https://doi.org/10.1515/9783110877052.

Endzelīns, J. (1951). *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

Frīdenberga, A. (2014). Deminutīvi Georga Manceļa darbos. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *18*(1), 74–87.

Geske, A., & Grīnfelds, A. (2006). *Izglītības pētniecība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Grandi, N., & Körtvélyessy, L. (Eds). (2015). *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Jansone, I. (2010). Priekšvārdi Ērģemes latviešu evaņģēliski luteriskās draudzes baznīcas grāmatās (1718–1906). *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *14*(1), 100–111.

Jansone, I. (2015). Priekšvārdu dinamika Ērģemes evaņģēliski luteriskajā draudzē 18. gadsimtā. *Onomastica Lettica*, *4*, 252–288.

Jurafsky, D. (1996). Universal tendencies in the semantics of diminutive. *Language*, *72*(3), 533–578. Pieejams https://doi.org/10.2307/416278.

Kalnača, A. (2015). Latvian. In N. Grandi, & L. Körtvélyessy (Eds.), *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 215–261.

Laalo, K. (2001). Diminutives in Finnish child-directed and child speech: morphopragmatic and morphophonemic aspekts. *Psychology of Language and Communication*, *5*(2), 71–80.

Manova, S., Grestenberger, L., & Korecky-Kröll, K. (Eds.). (2023). *Diminutives across languages, theoretical frameworks and linguistic domains.* Berlin, Boston: De Gruyter Mouton. Pieejams https://doi.org/10.1515/9783110792874.

Martín Calvo, R. (2022). *An Analytical Framework for the Description of Evaluative Morphology Resources: Contrastive Analysis of Evaluative Forms in Spanish and Latvian / Vērtējummorfoloģijas līdzekļu analītiskā apraksta ietvars: spāņu un latviešu valodas vērtējumformu kontrastīvā analīze.* [Promocijas darbs, Ventspils Augstskola].

Rehehusen, J. G. (1644). *Manuductio ad linguam Lettonicam facilis & certa/monstrata a Joanne Georgo Rehehusen*. Rīga: [b. i.].

Rūķe-Draviņa, V. (1959). *Diminutive im Lettischen*. Lund: Håkan Ohlsoons Boktryckeri.

Savickienė, I., & Dressler, W. U. (Eds.). (2007). *The Acquisition of Diminutives. A cross-linguistic perspective*. Amsterdam: Benjamins.

Sifianou, M. (1992). The use of diminutives in expressing politeness. Modern Greek versus English. *Journal of Pragmatics*, *17*(2), 155–173. Pieejams https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90038-D.

Siliņa-Piņķe, R. (2014). Izplatītākie zemnieku vārdi Vidzemē 17. gadsimta pirmajā pusē. *Baltistica*, *49*(1), 177–196. Pieejams https://doi.org/10.15388/baltistica.49.1.2206.

Siliņa-Piņķe, R. (2020). Latviešu personvārdi ar *-it* un *-ull* 17. gadsimtā. *Baltu filoloģija*, *29*(1), 141–148.

Siliņš, K. (1990). *Latviešu personvārdu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.

Sinkevičiūtė, D. (2020). Tendenzen von Bildung und Gebrauch der baltischen Vornamen mit dem Suffix *-(i)ut-* in Litauen. In L. Balode, & K. Čīšangs (*C. Zschieschang*) (atb. red.), *Onomastikas pētījumi, II*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 240–259.

Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Sokols, E. (atb. red.). (1959). *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I: Fonētika un morfoloģija*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Stender, G. F. (1789). *Lettisches Lexikon In zween Theilen abgefasset, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet*. Mitau: Steffenhagen.

Švedova, N. (galv. red.). (1980). *Russkaja grammatika* (t. I). Moskva: Nauka.

Tokarska, A., & Blikhar, V. (2024). Diminutives as Markers in Ukrainian Identity. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: „Legal Sciences"*, *11*(4), 283–289. Pieejams https://doi.org/10.23939/law2024.44.283.

Ulmann, C. C. (1872). *Lettisches Wörterbuch. Erster Theil. Lettisch=deutsches Wörterbuch von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann.* Riga: H. Brutzer & Co.

Vulāne, A. (2007). Deminutīvs bērna emocionālajā pieredzē. In D. Dzintere (red.), *Vecuma grupu valodas īpatnības Latvijā: lingvistiskais, sociālais un kultūras aspekts. Bērnība*. Rīga: RPIVA Bērna valodas pētījumu centrs, 79–92.

Vulāne, A. (2015). Vārddarināšana. In D. Nītiņa, & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika* (2. izd.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Vulāne, A., & Dundure, V. (2023). Priekšvārda deminutīvi ar piedēkli *-uk-*. *Valoda – 2023. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, *33*, 116–123.

Wierzbicka, A. (1984). Diminutives and depreciatives: Semantic representation for derivational categories. *Quaderni di Semantica, 5*(1), 123–130.

J K W & ! A S R H

I Z C K , U G K F J

Q J W X ! A S R Y D

I Z C K , U A H T O P

H & & I R & B H

K H T O P M E Y W X &!

M E ? I D Z C K , U G

I & J V W X ! A S R Q F J D

A N Q F J V K W X ! A

N Y N H T O P M E ? & J

H I H

I D Z C K , U G & Y N Q

BĒRNA VALODAS DERIVATĪVIE UN STILISTISKIE ASPEKTI MĀRAS ZĀLĪTES AUTOBIOGRĀFISKAJĀ ROMĀNĀ „PIECI PIRKSTI”

The Derivational and Stylistic Aspects of a Child’s Language in Māra Zālīte’s Autobiographical Novel “Pieci pirksti” (“Five Fingers”)

ANITA HELVIGA

ABSTRACT

Keywords:
child's language, word derivation, stylistics, Māra Zālīte's novel "Pieci pirksti", autobiographical, the language of fiction, role of language in creating an artistic image

The paper aims to describe the child's language in the autobiographical novel "Pieci pirksti" ("Five Fingers", 2013) by Māra Zālīte in its derivative and stylistic aspects. The aim requires the following tasks to be carried out: 1) to describe Laura's language as the object of the study, emphasizing both the autobiographical and artistic components; 2) to reveal the different variants of antonymy and dichotomy in the philosophical aspect, which are formed in the context of the use of the prefix *ne-*; 3) to highlight several derivatively unusual or fresh-sounding word groups in which the child's linguistic creativity is revealed; 4) to draw attention to the stylistic associativity based on polysemy of the word; 5) to give an insight into the humorous stylistics that emerge due to the interpretation of the meaning of unfamiliar words; 6) to mark the presence of mindfulness in the novel as a pervasive motif that links the understanding and perception of language with its continuation in the next novel.

The research presented in this paper is based on four methodological approaches. Firstly, the characterization of the artistic image from the point of view of literary studies and, more specifically, a hermeneutical reading in which the word, sentence, discourse, and text are interpreted and explained to form an understanding and comprehension of the social, cultural and existential aspect that has been discovered. Moreover, in the analysis of biographical prose, life writing is an important angle, which means creating a text that focuses on the writer's own life experience. Secondly, recent research on children's language in Latvia is necessary to search for and see parallels between scientifically based descriptions

and artistically produced text. Thirdly, a linguistic perspective allows us to discover the lexical, semantic, grammatical, stylistic, and word-building aspects based on contemporary Latvian grammar. The examples selected for the material of this article provide in-depth insights into the derivational and stylistic perspectives. Fourthly, interpretative analysis is also present to a minimal extent, as the case studies are based on statements made by students in the morpho-stylistics study course.

un atmiņas skaisti prot izteikties
(Zālīte, 2003, 114)

Ievads

Pirms vairāk nekā desmit gadiem latviešu literatūrā parādījās dzejnieces un dramaturģes Māras Zālītes pirmais romāns „Pieci pirksti" (2013), kas tiek dēvēts par autobiogrāfisku, jo tā galvenā varone Laura, kā norādījusi autore, vairāk ir pati Māra nekā nav. Vienlaikus autore aicinājusi šo romānu uztvert kā literāru darbu, nevis atmiņu grāmatu, pamatojot to ar atrunu: „.. ja saproti, ka radi literāru tēlu uz savas pieredzes bāzes, ir daudz lielāka brīvības izjūta" (Zālīte, 2013b). Savukārt kopskatā par M. Zālītes literāro sniegumu jāpiekrīt Gunta Bereļa atzinumam, kurā uztverts konkrētā un vispārīgā sabalsojums: „Zālītei piemīt nosliece uz universālumu un plašiem vispārinājumiem, tai pašā laikā paliekot liriski intīmai" (Berelis, 1999, 277).

Literatūrpētniecībā romāns skatīts totalitārisma traumu izpausmes kontekstā, un žanriski tas nosaukts par „fikcionalizēti autobiogrāfisku vēstījumu", kurā „notikumu norise nav lineāri attēlota", bet „vēstījums ir modernistiski subjektīvs, veidots no bērna skatpunkta" (Gūtmane, 2019, 506). Tā par romānu „Pieci pirksti" raksta Zanda Gūtmane. Par faktoloģiskā un fikcionālā materiāla īpatsvaru romānā, it īpaši Lauras tēlā, ir rakstīts daudz, paužot arī galēji pretrunīgus viedokļus. Mārtiņš Kaprāns Lauras tēla veidojumā izcēlis gan atmiņu, gan iztēles klātbūtni: „[..] viss, ko Laura saka, būtībā jau ir Zālītes atmiņu un iztēles kopsumma. Vienlaikus Lauras portretējums mudina domāt, ka autore ir centusies veidot mazo meiteni vispirms kā literāru varoni ar miesu un asinīm, nevis kā mediju savām domām. No šāda skatpunkta raugoties, Lauras tēls, manuprāt, nav līdz galam stilistiski izkopts, un nereti tajā iezogas politizētas, pieaugušam cilvēkam raksturīgas intonācijas, patoss un pārāk intelektuālas vārdu spēles" (Kaprāns, 2014, 49). Arnis Koroševskis rosinājis skatīties uz Lauru kā uz vispārinātu tēlu, kam jāatklāj tautai vēsturiski nozīmīga lappuse: „Bērna pasaules uztveres imitācija literārā darbā allaž ir bijis sarežģīts paņēmiens un atbildīgs uzdevums, vēl jo vairāk, ja uz autores pleciem gulst ne vien individuālais–romantizētais (viena bērna piedzīvotais) skatījums, bet arī konkrēta vēsturiska viela kā nozīmīga lapaspuse latviešu

tautas vēsturē [..]" (Koroševskis, 2014). Savukārt Gundega Repše pārmet autorei Lauras tēla samāksloto konstruēšanu, galvenokārt to attiecinot uz valodas nedabiskumu: „Zālīte viņas [Lauras] mutē liek tik pareizus un lingvistiski izkoptus teikumus, ka lasītājam zūd ticamība par šā bērna pieredzi piecu gadu garumā svešas valodas okeānā" (Repše, 2014, 34).

M. Zālīte šo grāmatu bija izauklējusi kā pašdziedināšanās procesa sastāvdaļu, viņa atzīst: „Un man ir liels atvieglojums, ka es to uzrakstīju. Visu savu apzinīgo dzīvi es to esmu turējusi sevī. Tagad es caur to grāmatu patiešām jūtos dziedināta" (Zālīte, 2013a, 27). Iepriekš par šo ieceri autore nav stāstījusi, kaut arī vairākas bērnības lappuses jau atklātas Noras Ikstenas grāmatā „Zīdtārpiņu musināšana. Māra Zālīte. Mākslas un varas bīstamie sakari" (2003) un novadam veltītajā grāmatā „Slampē vilcieni vēl nepietur" (Šablovskis, 2013). Par bērna tēla, domu, rīcības un valodas autentiskumu autore stāstījusi dažādās intervijās grāmatas iznākšanas laikā (piem., Zālīte, 2013a; 2013b). Norādes par valodas autentiskumu ir rosinājušas šī pētījuma ieceri – palūkoties uz bērna valodas iezīmēm literāra darba veidojumā. Romānā tēlotā bērna valoda vienlaikus ir gan reālā cilvēkbērna runa, gan arī mākslinieciska tēla veidošanas instruments ar visām mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu iespējām.

Kopš 2013. gada, kad pirmoreiz parādījās romāns „Pieci pirksti", ir ne vien izdoti vairāki metieni un atkārtots izdevums (2018. gadā), bet arī romāna turpinājums jeb otrā grāmata „Paradīzes putni" (2018) par Lauras skolas gadiem. Romāns „Pieci pirksti" ir saņēmis Latvijas Literatūras gada balvu un tulkots daudzās valodās – angļu, vācu, krievu, ungāru, albāņu, gruzīnu, igauņu, lietuviešu, somu, ukraiņu u. c. Daži literatūrpētnieki izteikuši minējumu, ka šīs divas grāmatas varētu būt sākums piecu autobiogrāfisku romānu ciklam, kurā M. Zālīte daiļliteratūras valodā aprakstītu savu dzīvi, domas, darbus, kas letonikas kontekstā būtu nozīmīgs ieguvums. Vai bez šiem diviem romāniem plānoti vēl citi – šādas informācijas pagaidām nav.

Valodnieciskā aspektā romānu „Pieci pirksti" skatījusi Svetlana Polkovņikova, rakstā „Citvalodu iekļāvumi Māras Zālītes romānā „Pieci pirksti" un to tulkojumi krievu valodā" (Polkovnikova, 2022), pievēršoties stilistiski ekspresīvajai leksikai, ko autore lietojusi, iekļaujot daudzus krievu valodas vārdus un tādējādi pastiprinot norādi uz valodu kontaktiem, kuros veidojusies Lauras valoda. S. Polkovņikova secina, ka Roalda

Dobrovenska krievu valodas tulkojumā tie daļēji zaudē savu ekspresivitāti, jo saplūst ar pārējo tekstu.

Pētījuma mērķis ir raksturot bērna valodu M. Zālītes autobiogrāfiskajā romānā „Pieci pirksti" derivatīvā un stilistiskā aspektā. No tā izriet veicamie uzdevumi: 1) raksturot Lauras valodu kā pētījuma priekšmetu, akcentējot gan autobiogrāfiskuma, gan mākslinieciska tēla komponentes; 2) atklāt antonīmijas un dihotomijas dažādos variantus filozofiskā aspektā, kas veidojas priedēkļa *ne-* lietojuma sakarā; 3) iezīmēt vairākas derivatīvi neierasti jeb svaigi skanošas vārdu grupas, kurās atklājas bērna lingvistiskais radošums; 4) pievērst uzmanību vārda daudznozīmīgumā balstītajai stilistiskajai asociativitātei; 5) dot ieskatu stilistikā, kas svešo vārdu nozīmes interpretācijas dēļ veidojas humoristiska; 6) iezīmēt apzinātības klātbūtni romānā kā caurviju motīvu, kas valodas izpratnē un uztverē saista to ar turpinājumu nākamajā romānā.

Metodoloģiskais risinājums balstīts vairākos zinātniski pētnieciskos rakursos. Pirmkārt, mākslinieciskā tēla raksturojums literatūrzinātniskā aspektā un konkrēti – hermeneitiskais lasījums, kurā vārds, teikums, diskurss, teksts tiek interpretēts, skaidrots, lai veidotos izpratne par atklāto sociālo, kultūras un eksistences skatījumu. Turklāt biogrāfiskās prozas analīzē būtisks rakurss ir dzīves rakstīšana, kas nozīmē tādu teksta izveidi, kura uzmanības centrā ir paša rakstītāja dzīves pieredze. Otrkārt, izmantoti jaunākie bērnu valodas / runas pētījumi Latvijā, lai meklētu un saskatītu paralēles ar mākslinieciski veidotu tekstu. Treškārt, lingvistiskais skatījums leksiskā, semantiskā, gramatiskā, stilistiskā un vārddarināšanas aspektā pamatots mūsdienu latviešu valodas gramatikā un leksikogrāfijā. Šī raksta materiālam atlasīti piemēri, kas padziļināti ļauj atklāt derivatīvo un stilistisko skatījumu, nevairoties no subjektīvas gadījumu analīzes. Ceturtkārt, tā kā piemēru izpētē izmantoti Liepājas Universitātes studiju programmas „Rakstniecības studijas" maģistrantu izteikumi morfostilistikas studiju kursā, tad par klātesošu var uzskatīt arī interpretatīvo analīzi, kas izmantota ar nolūku iegūt dažādu lasītāju subjektīvo skatījumu. To šajā pētījumā varētu saukt arī par atsevišķu gadījumu analīzi, jo tā balstās kvalitatīvajā, nevis kvantitatīvajā analīzē. Materiāla atlasē izmantota ekscerpēšana, piemēru klasificēšana un grupēšana, lai ar tuvlasījuma starpniecību izvēlētos raksturīgākos citātus, kas ir nepieciešami un pietiekami šī pētījuma mērķa sasniegšanai.

1. Ieskats Lauras valodas raksturojumā

Grāmata „Pieci pirksti", kā jau minēts, ir autobiogrāfisks darbs, kas piecgadīgās meitenītes Lauras acīm attēlo 20. gadsimta 50. gadu notikumus un izjūtas, kad viņa kopā ar vecākiem ir atgriezusies Latvijā pēc izsūtījumā pavadītajiem gadiem. Laura ir dzimusi Sibīrijā, viņas uzburtais priekšstats par Latviju un arī latviešu valodas prasme līdz atgriešanās brīdim ir veidojusies cieši noslēgtā vidē – tikai viņas ģimenē ar mammu un tēti. Bet Latvijas tēls šajā vidē ir veidojies emocijām piepildīts:

> *Laurai tie ir sveši un tukši vārdi! Kaut kādi Urāli, kaut kāda Eiropa. Tāpat kā tā Maskava, kaut kāda tur Maskava. Laurai daudzi vārdi ir tukši. Vārdi, kam ir tikai ārpuse, bet iekšpuses nav. Vārds, kam ir iekšpuse, vārds, kam ir garša un smarža, vārds, kam ir krāsa un pilnums, tāds vārds Laurai ir Latvija* (Zālīte, 2018b, 33).

No vienas puses, Lauras prieku par nokļūšanu Latvijā pavada nepārejošas bailes no bada, kas var atgriezties, no vēlreizējas izsūtīšanas, no neapdomīgas runāšanas, no vecāku klusēšanas, bet, no otras puses, tas ir bērna tiešums, ziņkārība un zinātkāre, naiva atklātība un savas patības apzināšanās, neviltots prieks redzēt, izzināt, saprast arī tad, ja ne viss no dzirdētā ir gluži skaidrs. Uz šo izteiksmīgo pretrunu starp pieaugušo klusēšanu un bērna daiļrunību vēstījumā norādījis Egīls Zirnis, atzīstot to par vienu no romāna veiksmēm (Zirnis, 2014).

Gan Laura un viņas valoda / runa[1], gan valodas vide, kurā Laura nonākusi, gan apzinātība, domājot par valodu, romānā veidojas kā vēl viens īpaši izstrādāts mākslinieciski tēls, kura atklāsmē ir svarīga ne tikai tiešā, netiešā un noģiedamā runa, bet arī autores vēstījums zemtekstos, asociācijās, idejās.

Viena no galvenās varones runas īpatnībām ir 3. personas lietojums, kur vajadzētu tikt lietotai 1. personai. Laura par sevi runā it kā atsvešināti, kā par kādu citu cilvēku: *Laura zina*, *Laura grib*, *Laura domā* u. tml.

---

[1] Pētot konkrētā bērna valodisko izpausmi, būtu lietojams termins *runa*, bet, ņemot vērā, ka pētījuma priekšmets ir daiļdarbs, nevis kādā konkrētā situācijā saklausītais, rakstā lietots termins *valoda*. Turklāt bērnu valodas pētījumos latviešu valodā arī tiek lietots termins *bērnu valoda* (piem., Markus & Vulāne, 2016; Vulāne & Markus, 2015; 2017).

No vienas puses, ir raksturīgi, ka bērni jaunākajā un vidējā pirmsskolas vecumā runas apguves procesā vēl neprot nošķirt vietniekvārdu *es* un *tu* lietojuma specifiku. Bet Lauras vecums (5 gadi) un valoda, šķiet, ir jau pārkāpusi šai barjerai. No otras puses, autore šādu tēla veidošanas izpausmi izmantojusi, lai atklātu Lauras pieaugšanas un iniciācijas ceļu, jo tikai pašās romāna beigās, kad Laura jau gatavojas skolas gaitām, viņa pirmo reizi pasaka: „Es. Es Reinim atdošu, kad pārnāks" (Zālīte, 2018b, 285). Runa ir par gredzenu, ko mammas vecāmamma jeb Mīma un vecaistēvs jeb Papus vēlas nodot savam dēlam Reinim, kurš ir pazudis kara nemieros. Laura, uzņemoties šo misiju – sagaidīt un atdot –, ir kļuvusi par dzimtas tradīciju turpinātāju un sākusi apzināties savu personību, šo faktu autore pauž caur pārmaiņām valodas lietojumā.

Koncentrējoties uz Lauras valodu kā pētījuma priekšmetu, nākas kļūt arī par M. Zālītes romāna valodas advokāti, jo vairāki literatūrpētnieki pārmetuši autorei to, ka piecgadīgās Lauras valoda vairāk ir pārspīlēts mākslinieciska konstrukts nekā reāla bērna iespējamā runa. Inga Gaile recenzijā par romānu raksta: „Ja autore būtu vairāk ļāvusi runāt, izpausties savai varonei Laurai un nekontrolējusi to savu atmiņu vai iztēles radītajā konstrukcijā, ja viņa būtu vairāk ļāvusies valodai (dažās vietās autore to dara), šis darbs varētu tuvoties tam virzienam, kuru tik spēcīgi pārstāv Aleksandra Sokolova „Muļķu skola""[2] (Gaile, 2014).

Savukārt G. Repšes recenzijā izteiktie pārmetumi par Lauras valodas pārlieku lielo pareizību jau minēti raksta ievadā (Repše, 2014, 34).

Reaģējot uz pārmetumiem, ka mazā Laura runā kā pieaugušais, jāatgādina, ka vide, kurā bērns uzaudzis (un šajā gadījumā tā ir galvenokārt tikai pieaugušo un vecu cilvēku vide), veido arī viņa valodu. Tas ir aprakstīts pētnieciskajā literatūrā, piemēram, Zanes Eņģeles un Agritas Tauriņas rakstā „Pirmsskolas vecuma bērna stāstītprasmes pilnveide" pievērsta uzmanība arī šim apstāklim: „Ir jāsaprot, ka bērna runa attīstās arī atdarināšanas procesā. Atdarinot pieaugušo, bērns apgūst runas kultūras

[2] A. Sokolova romāns „Muļķu skola" (2010, latviešu valodā tulkojusi Maira Asare) reklāmas tekstos tiek pasludināts par meistardarbu stilistikā, kur valoda kā skaņu, ritmu un asociāciju viesulis veido un virza uz priekšu sižetu.

paraugus, viņš pārņem valodas izteiksmes līdzekļus, runas tempu, balss emocionālo nokrāsu" (Eņģele & Tauriņa, 2017, 128).

Raksturojot Lauras runu, protams, jāatzīst, ka daudz ir tādu aspektu, kas bērnu valodas pētniecībā jau ir aprakstīti. Kā galvenā atziņa, kas ļauj pietuvoties bērna valodas neparastumam, ir Daces Markus rakstītais grāmatā „Prognozējamā neprognozējamība. Bērnu valoda Latvijā" (2018), kurā teikts, ka bērniem trūkst pieaugušā izpratnē pierastās saiknes starp jēdzieniem, tādēļ viņi meklē asociācijas, kas ir daudz brīvākas, neparastākas, radošākas, svaigākas (Markus, 2018, 91–92). Atlasīto piemēru analīzē galvenokārt izmantotas atziņas no bērnu valodas pētījumiem, kas lasāmi izdevuma „Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā" trīs laidienos (Markus & Vulāne, 2016; Vulāne & Markus, 2015; 2017).

2. Derivatīvais aspekts: prefiksa *ne-* semantika

Pirmā atlasīto piemēru kopa saistāma ar derivāciju, kurā izmantota prefiksa *ne-* semantika. Pirmajā piemērā aplūkota prefiksa *ne-* radītā asociatīvā kopnoskaņa, bet otrajā – gluži pretēji, noņemot prefiksu *ne-*, veidojas antonīmu pāris, kas vedina uz transformatīvu dihotomiju, turklāt trešajā piemērā raisās eksistenciāli filozofiskas dimensijas. Lauras runā šķietami nevilšus rodas jauni vārdi, it kā spēlējoties, rotaļājoties ar prefiksu *ne-*, piemēram, *dzeguze – nedzeguze*, *nešķīsteņi – šķīsteņi*, *baltums – nebaltums*. Prefiksācija kā viens no vienkāršākajiem un biežāk izmantotajiem vārddarināšanas paņēmieniem latviešu valodā ļauj veidot antonīmu pārus, aizvirzot vārdā ietverto saturu daudz dziļākos izpratnes slāņos, kas mākslinieciskā tekstā raisa spilgtu asociativitāti.

Savdabīga asociāciju virkne veidojas vārdu pārī *dzeguze* un *nedzeguze*:

> *No rīta Laurai ir jāapēd vismaz dzeguzes kumoss. Citādi laukā nevar iet, jo dzeguze var aizkūkot, bada dzeguze. Ja aizkūkos, tad nebūs nākamgad nekāda kumosa, ne dzeguzes, ne nedzeguzes. Ne nedzeguzes! – Laura smejas, jocīgi!* (Zālīte, 2018b, 250).

Tautas ticējums par bada dzeguzi un par dzeguzes aizkūkojumu ar tukšu vēderu un tukšām kabatām, visticamāk, Laurai nav zināms, bet Mīma

jeb vecvecmamma ir piekodinājusi kaut ko no rīta apēst. Un tad šis *dzeguzes kumoss* rada asociāciju vai arī atsauc atmiņā bailes no trūkuma un izsalkuma, kas pavada atmiņas par Sibīriju. Vēloties uzsvērt šo stingro norādījumu, veidojas pastiprināts noliegums, ka nebūs *nekāda kumosa*, *ne dzeguzes*, *ne nedzeguzes*. Šis vienkāršais derivāts ar nolieguma prefiksu *ne-* konkrētajā izteikumā rada savdabīgu reduplikāciju, kas liek Laurai to uztvert kā jocīgu vārdu spēli, bet tajā pašā laikā nolieguma semantika šajā fragmentā ieskanas septiņas reizes, tas lasītājam rosina šo ēšanas tēmu saistīt ar ļoti skaudrām autobiogrāfiskuma lappusēm.

Iespējams, ka Laura nemaz nezina, kas ir dzeguze. Jāpiesauc secinājums no D. Markus un Tijas Zīriņas raksta „Bērnu komunikācijas prasme", kur konstatēts, ka attēlos „lielākā daļa bērnu nepazina dzeguzi un nezināja šo vārdu, tādēļ nosauca balodi, dzeni, vārnu, ērgli, kaiju, zvirbuli, vanagu arī pēc tam, kad pētnieks mudināja nosaukt putnu, kurš saka „ku-kū", piemēram, uz jautājumu, kurš putns saka ku-kū?, meitene (5 gadi un 1 mēnesis) atbildēja: „Vārna", bet zēns (5 gadi un 11 mēnešu) – „Zvirbulis". Arī tad, kad jautātājs pasacīja priekšā pirmo skaņu *dz*, meitene (5 gadi un 5 mēneši) nosauca dzērvi, nevis dzeguzi" (Markus & Zīriņa, 2016, 203). Varētu būt, ka ne konkrētais putns, ne ticējumiem apvītais tēls, bet Lauras nezināšana vai iekšējā pretošanās rada vajadzību darināt antonīmu *nedzeguze*, kas vispārina Mīmas teikto un ēšanas tēmas aktualitāti.

Meklējot prefiksa semantikas skaidrojumu derivātam *nedzeguze* „Latviešu valodas gramatikā" (Vulāne, 2013, 217), jāsecina, ka to iespējams saistīt ar divām aprakstītajām nozīmēm: 1) norāda, ka nosauktajam objektam piemīt kas negatīvs, nevēlams, slikts (līdzīgi kā *necilvēks*, *neradījums*); 2) izsaka nozīmi 'viss pārējais, cits kaut kas' (līdzīgi kā *pārtikas* un *nepārtikas preces*). Iesaistot šī gadījuma analīzē studentus, tika saņemta vēl cita interpretācija: ka vārds *nedzeguze* skan tik bezcerīgi, tik sāpīgi, jo ar dzeguzi saistās pavasaris, cerība, nākamība, turpinājums, bet *nedzeguze* piesaka to, kad nekā vairs nav; ka veidojas vārdu spēle, kas pašu tekstu padara rotaļīgu un novērš lasītāja uzmanību no tik nopietna koncepta kā bads. Pēdējais sasaucas arī ar Lauras reakciju uz jocīgo vārdu saspēli.

Vēl spilgtāk un iespaidīgāk neparastumu rada prefiksa nelietošana (*šķīsteņi – nešķīsteņi*), kas izpaužas fragmentā par dunduriem ap zirga galvu.

Laura dundurus nodēvē par *nešķīsteņiem*, kas saistās ar nepatīkamiem, sliktiem, ļauniem, atbaidošiem radījumiem:

> *Zirgi, zinot, ka viņiem palīdzēs, noliec galvu. Jāspiež nost visi treknie mošķi vispirms gar acīm. Zirgi ļaujas, viņi ir pateicīgi. Priecīgi, ka Laura atnākusi palīgā. Laura spiež un spiež nešķīsteņus. Bija nešķīsteņi, tagad ir šķīsteņi. Šķīsteņi šķīst, asinis līst* (Zālīte, 2018b, 213).

Verba *šķīst* sakne ietver arī nozīmi par izjukšanu, sadalīšanos, saplīšanu, kas patiešām notiek ar šiem radījumiem, kad Laura tos saspiež. Loģisks un naivi vienkāršs ir bērna secinājums, ka tas, kas bija *nešķīstenis*, tagad ir kļuvis par *šķīsteni*, veidojot antonīmu, atmetot prefiksu *ne-*. Bet māksliniecisk̄ajā interpretācijā nav arī noliedzama lasītāja vēlme šo derivātu saistīt ar adjektīvu *šķīsts* 'bez grēka, nevainīgs, tikumīgs', veidojot transformatīvu dihotomiju: *nešķīstenis – šķīstenis*.

Te jāpievērš uzmanība gan skaņkopas *šķ* atkārtojumam vārdos *mošķi*, *nešķīsteņi*, *šķīsteņi*, *šķīst*, kas pastiprina nepatīkamo, pretīgo sajūtu, kad Laurai jāpieskaras un, asinīm līstot, ir jāspiež dunduri, gan arī ritma maiņai fragmenta beigās, kas vairāk atgādina dzejas valodu un piešķir vēstījumam par Lauras paveikto īpašu nozīmīgumu, svarīgumu. Laurai ir šī vara – neganto, ļauno pārvērst par nevainīgo, attīrīto. Tā ir kā pasaules pārradīšana, transformēšana, kas gan dabas ciklā, gan dzīves rakstīšanā ir būtisku ideju atklājoši jēdzieni. Par Lauras simbolisko pārdzimšanu rakstījis arī M. Kaprāns recenzijā „Sibīrijas epifānijas", saistot to ar faktu, ka Laura „pielāgojoties jaunajiem apstākļiem, pārtrauc par sevi domāt 3. personā un sāk apzināties sevi kā „Es"" (Kaprāns, 2014, 48). Šajā fragmentā iespējams lasīt ne tikai par Lauras praktisko darbošanos, palīdzot zirgiem, bet arī par galvenās varones apzinātu, misijas caurstrāvotu rīcību, kas veido stipru un aktīvu personību savā ģimenē, saimē, tautā un nācijā. Autore ne reizi vien aprakstījusi savu aktīvo, darbīgo un pat azartisko un līderisko bērna pozīciju, piemēram, atmiņu aprakstā „Daži pieskārieni Kalnaķivuļu dzimtas stāstam", kas lasāms grāmatā „Slampē vilcieni vēl nepietur" (Šablovskis, 2013).

Trešais fragments šajā nosacītajā antonīmu veidošanās kopā ir saistīts ar *baltumu* un *nebaltumu*.

> *Jāpēta debesu zilums, nē, zilums var būt tikai pie acs, Laura izlabo – dziļums, debesu dziļums. Jā, un mākoņu baltums un nebaltums* (Zālīte, 2018b, 262).

Kā jau minēts, vārdu spēles un antonīmi ar prefiksu *ne-* veidojas tik vienkārši, ka, šķiet, salīdzinājumā mākoņu *baltums* un *nebaltums* slēpjas Lauras ne visai drošās zināšanas par dažādām krāsu niansēm – pelēks, iepelēks, puspelēks, pelēkbalts u. c., ko, piemēram, piedāvā Anitra Roze grāmatā „Caur krāsu logu" (2015), jo šis derivāts *nebaltums* norāda uz tā trūkumu, kas nosaukts ar motivētājvārdu (Vulāne, 2013, 217).

Bet plašāks konteksts vedina domāt par debesu dziļumu, arī augstumu, plašumu, dzidrumu, tīrību, par pasauli, kurā Laurai jādzīvo. Un tad varbūt te ieskanas vēlme piesaukt gan baltās, gan nebaltās dienas, kas frazeoloģiski veido spilgtu semantisku antonīmu pāri eksistenciālās filozofijas dimensijā. Tā kā A. Roze pētījumā par pretstata krāsu nosaukumiem *balts* un *melns* apgalvo, ka praktiski šiem krāsu nosaukumiem netiek lietoti atvasinājumi (Roze, 2013, 213), tad diezgan droši var sacīt, ka Lauras lietotais vārds *nebaltums* ir mūsdienu latviešu valodai neraksturīgs, bet semantiski precīzs ar reducēto nozīmi 'viss cits, kas nav baltums'.

Šie trīs fragmenti ar dažādiem antonīmu pāriem izceļ prefiksa *ne-* semantisko ietilpīgumu un rāda, ka „bērniem nav pierastas saiknes starp jēdzieniem, viņi radoši un plaši meklē asociācijas, saskatot arī tādas nianses un sakarības, kuras pieaugušā ikdienas runā nav uztveramas" (Markus, 2018, 91–92).

3. Radoši risinājumi Lauras valodas pieredzē

Lasītāja uzmanību piesaista vairāki okazionālismi jeb jauni vārdi, kas darināti stilistiskos nolūkos konkrētajā daiļdarbā, un potenciālismi jeb vārdi, kas vēl nav kļuvuši par leksikas sastāvdaļu. To klātbūtne atgādina par latviešu valodas bagātīgajām derivatīvajām rezervēm, par stilistiskajām iespējām, kas nāk caur bērna valodas izpratni un vienlaikus neļauj aizmirst par Lauras vārdu krājuma bagātināšanās procesu. Šajā piemēru kopā atlasītie dažādu vārdšķiru (substantīvu, verbu, adverbu) derivāti demonstrē meklējumu sarežģīto ceļu. Pievilcīguma un sirsnīguma pilnas ir epizodes, kurās Laura, cenzdamās pateikt tik precīzi, cik vien tas

ir iespējams, nonāk pie pavisam jauniem vai mazdzirdētiem vārdiem. D. Markus grāmatā „Bērna valoda: no pirmā kliedziena līdz pasakai" min daudz piemēru, kas „var liecināt gan par bērna ierobežotajām zināšanām, gan par radošu pieeju vārddarināšanai un formveidošanai un līdz ar to izraisīt pievilcīguma efektu" (Markus, 2003, 38).

Substantīvu grupā pirmais piemērs ir saistīts ar sufiksa *-īb-* lietojumu. Tas ir viens no produktīvākajiem un aktīvākajiem sufiksiem, ko sekundāro vārdu motivācijai izmanto galvenokārt substantīvos un adjektīvos, turklāt tiek panākta semantiska līdzība ar adjektīvu, kas darināts ar piedēkli *-īg-* (Vulāne, 2013, 229). Kad Laura kokā ir ierīkojusi pati savu mājokli, ko viņa nodēvē par *Pieciem Pirkstiem*, prieks un līksmība ir tik liela, ka īstais vārds, lai to raksturotu, sanāk pavisam neierasts – *priecība*, kas mūsdienu latviešu valodā ir gandrīz piemirsts un mazlietots leksiskais dialektisms.

> *Sirds Laurai sitas kā bungas, līksmība to bungo, priecība* (Zālīte, 2018b, 262).

Apjaušot Lauras prasmes atrast savām emocijām atbilstošu apzīmējumu, interpretācijas iespējamas dažādas. Iespējams, ka izskaņa *-ība* šim vārdam uzrodas, lai veidotos saskaņa ar vārdu *līksmība*. Nav grūti saskatīt motivētājvārdu *līksme* un *prieks* klātbūtni. Bet lasītāja apziņā izteiktāk veidojas pārliecība, ka vārdā *priecība* apvienojas vārdu *prieks* un *priecīgs* semantika, radot priekšstatu par pastāvīgas, ilgstošas pazīmes, īpašības vispārinājumu. Protams, padziļināti meklējumi noved pie dialektoloģijas materiāliem, kas norāda vārda *priecība* (arī *prieca*) 'prieks, līksme, apmierinātība' lietojumu dažos gadījumos gan senākos tekstos, gan izloksnēs (sk. Nacionālā korpusu kolekcija, b. g.; ME III, 391; Kursīte, 2007, 253). Tātad par okazionālismu to nevajadzētu saukt, bet šis fakts nemazina vārda svaigo, neierasto skanējumu konkrētajā kontekstā, kad autore izvēlas individualizēt savas varones runu.

Otrs substantīvu grupā atrodamais derivatīvais risinājums saistāms ar personu nosaukšanu pēc tautības – *angļieši*, *itāļjānieši*, *gruzīnieši* –, izmantojot sufiksu *-iet-*:

> *Laura māk lasīt latviski un krieviski! Un vēl māk daudzas valodas – angliešu, itāļjāniešu un lietuviešu! Un gruzīniešu! – Laura paziņo* (Zālīte, 2018b, 56).

Uz līdzības pamata ar vārdiem *latvieši*, *lietuvieši* un daudziem citiem, kur izmantota izskaņa *-ietis* (dsk. *-ieši*), bērns pēc šī parauga rīkojas arī citos gadījumos. Tādos vārdu pāros kā *anglis – angliete* un *gruzīns – gruzīniete* notiek atkāpšanās no sistēmiskuma un vīriešu dzimtē netiek izmantots atvasinājums, bet bērna runā sistēmiskums ir drošāks, noturīgāks nekā izņēmumi, tāpēc Laura saka *anglieši* un *gruzīnieši*. Turklāt latviešu valodas gramatikā ir minēts, ka dažreiz pastāv paralēlformas – ar atvasinājumu un bez tā, piemēram, *portugālis* un *portugālietis* (Vulāne, 2013, 234). Ar valodas tradīciju ne visai drošu pazīšanu var skaidrot gan šo, gan arī nākamo piemēru – *itāljānieši*. Latviešu valodā pastāv divi varianti ar atšķirīgām nozīmēm: *itāļi* 'sena indoeiropiešu cilšu grupa, kas pirmajā gadu tūkstotī pirms mūsu ēras apdzīvoja Apenīnu pussalu' un *itālieši* 'Itālijas pamatiedzīvotāji'. Nav noliedzama abu šo vārdu semantikas precīza nenošķiršana praktiskajā lietojumā, jo nereti nākas dzirdēt vārdu savienojumu *itāļu valoda* tā vietā, kur būtu jāsaka *itāliešu valoda*. Un Lauras lietotais *itāljānieši* derivatīvajā aspektā nemaz tik neparasts nav, jo izmantots ne tikai tradicionālais sufikss *-iet-* (dsk. *-ieš-*), bet tas papildināts ar „specifisku iedzīvotāju nosaukumu interfiksu" *-ān-* (Vulāne, 2013, 234), pieņemot, ka līdzskaņu kopa *lj* ir atspulgs no iespējamās līdzskaņa *l* mijas, vai arī saistot to ar krievu valodas ietekmi. Sarežģītās sufiksu, interfiksu un skaņu mijas attiecības iedzīvotāju nosaukumos labi atklāj Valijas Dambes vārdnīca „Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi" (1990), kur vērojama ne tikai sistēma un tradīcijas, bet arī dažādi izņēmumi, tāpēc realitātē rodas vieta atšķirīgām interpretācijām.

Uzmanību piesaista arī svaigi derivāti verbu un adverbu sistēmā. Viens no tādiem Lauras darinājumiem ir vārds *irbināt*, kura motivētājvārds ir *irbs* 'adāmadata':

> *Jātīra, kamēr iemutis vēl silts. Laura rubina iemuti prātīgi, kad irbu izvelk, tas ir melns un lipīgs. Tie ir pīpes sviedri. Jānoslauka sviedri lupatiņā un jārubina atkal. Jāirbina* (Zālīte, 2018b, 176).

Laura grib palīdzēt Papum iztīrīt pīpes iemuti, viņa to dara ar irba palīdzību, *urķējot*, *urdot*, *rubinot*, *urbinot*. Rezultātā šīs konkrētās darbības atkārtošana vēl un vēl realizējas vārdā *irbināt*, kurā apvienojusies sakne *irb-* (no vārda *irbs*) un sufikss *-inā-* (kas identisks semantiski tuvos vārdos *rubināt*, *urbināt*). Jaunā vārda nozīme saprotama vien kontekstuāli,

jo ārpus konteksta tas vedina domāt par irbu kustināšanu, resp. – adīšanu. Turklāt vajadzības izteiksmes forma *jāirbina*, sasaucoties ar iepriekš lietotajām trim citām vajadzības izteiksmes formām (*jātīra*, *jānoslauka*, *jārubina*) un specifisko prefiksu *jā-*, vēl vairāk pastiprina Lauras pienākuma nozīmīgumu un svarīgumu. Lai gan šis vārds minēts „Latviešu etimoloģijas vārdnīcā" (LEV, 2001, 345), tam ir tikai teorētisks raksturs, jo valodas praktiskajā lietojumā tas nav konstatēts.

Otrs aplūkošanai atlasītais verbu piemērs arī saistāms ar atvasinājumu uz līdzības pamata – *apriecāties* un *pasāpināties*:

> *Kamēr* [vecāki] *pastrīdēsies, kamēr salabs. Tikmēr Laura varēs apriecāties un pasāpināties* (Zālīte, 2018b, 74).

Lauras tētis ar mammu kārtējo reizi strīdas – ko par Sibīrijā piedzīvoto drīkst un nedrīkst zināt kaimiņi, par tautas tradīciju un ticējumu ievērošanu vai neievērošanu, par nepadarītajiem darbiem u. tml. Laura pazīst šādu strīdēšanās pieredzi, uztver to kā nenovēršamu un plāno, kā pavadīt šo brīdi prom no vecākiem, lai nebūtu jāklausās jau zināmi un daudzreiz dzirdēti viņu savstarpējie pārmetumi. Viņa izvēlas „pakrāmēties pa paku", „apriecāties un pasāpināties par savām drēbēm", kas atsūtītas pakā no ārzemēm (Zālīte, 2018b, 74). Un līdzīgi kā vecāku strīds sastāv no divām pretējām izjūtām – strīdēšanās un salabšanas, tā arī Lauras krāmēšanās pa drēbju paku ir saistīta gan ar prieku, jo tik skaistas drēbes šajā zemē ir vienīgi Laurai, gan ar bēdāšanos, jo neviens šajā zemē nedrīkst valkāt no ārzemēm atsūtītas drēbes, tas liecina, ka „cilvēkam ar ārzemēm ir sakars" (Turpat, 75), un vecāki no šī fakta atklāšanas sekām baidās. Tā kā Laura savas skaistās drēbītes var tikai aplūkot, bet uzvilkt mugurā nekad, tad abus šos procesus izsaka ar līdzīgas derivācijas vārdiem *apriecāties* un *pasāpināties*, kur otrajam vārdam (motivētājvārds – *sāpināt*) arī izmantots prefikss *pa-*, kas konkrētajā gadījumā norāda uz darbības īslaicīgumu, nepabeigtību (Vulāne, 2013, 281), un atgriezeniskā galotne *-ties*, kas to zināmā mērā pārvērš nepārejošā verbā bez nepieciešamības pievienot papildinātāju, bet darbību vēršot atpakaļ pie darītāja (Kalnača, 2013, 511). Lasītājam paveras aina, kas vārdos nav tieši izteikta: Laurai vecāki neļauj krāmēties pa atsūtīto drēbju paku, viņai jāpamanās to darīt tikai tad, kad vecāki ir aizņemti ar kaut ko citu, tas jādara ātri, kā kaut kas aizliegts, bet Laura to jau ir darījusi neskaitāmas reizes, apzinoties, ka apriecāšanās nenovēršami saistīta ar

sāpīgumu, sāpinātību, pasāpināšanos. Šis piemērs sasaucas ar pētījumiem bērnu valodā, kur apgalvots, ka bērni „neapzināti vai apzināti izmanto .. morfoloģijā zināmus paņēmienus, tos dažādi variējot" (Markus, 2003, 40).

Vēl šajā radošo risinājumu kopā jāpievēršas okazionālismam *kutinātāk*:

> *Laura smejas kā kutināta. Ja Mamma pakutina, tad vēl kutinātāk. Visvairāk Laurai kut zem zoda* (Zālīte, 2018b, 25).

Adverba motivētājvārds ir verbs *kutināt*, no kura divdabja formas *kutināts* ar fleksāciju darināts adverbs (*justies*) *kutināti*, konkrēti šajā gadījumā pārākās pakāpes formā (*vēl*) *kutinātāk*. Šis morfoloģiskais derivācijas paņēmiens „Latviešu valodas gramatikā" tiek uzrādīts kā plaši lietots un aktīvs, bet vairāk gan no tādiem divdabjiem, „kuru semantikā spēcīgāk izteikta īpašības nozīme" (Vulāne, 2013, 295). Tā kā divdabī *kutināts* vairāk izteikta nevis adjektīva, bet gan verba sēma, tad rezultāts, kas veidojies, skan drīzāk neierasti, pat nepareizi un stilistiskā aspektā mērķtiecīgi sasniedz vēlamo – proti, rada īpaša, neikdienišķa pārdzīvojuma (stāvokļa) atspoguļojumu. Laura ir ļoti laimīga, kad Mamma cenšas viņu iepriecināt – dziedot, šūpojot uz ceļgaliem, jokojoties un kutinot. Tad par Lauras prieku ir priecīga arī Mamma un Tētis.

4. Vārda daudznozīmīgums stilistiskajā asociativitātē

Daudz pārpratumu un nesapratnes Lauras pasaulē rada bērna loģika, kas balstās uz pieņēmumu, ka vārda nozīmei jābūt nemainīgai, stabilai. Ja vārdu uztver kā viennozīmīgu, tad vārda daudznozīmīga skaidrošana netiek pieļauta. Uz to norādījusi arī bērnu valodas pētniece D. Markus: „Bērns neapzinās vārda iespējamo daudznozīmīgumu, viņa valodā bieži vienam vārdam ir tikai viena nozīme, jo nelielajā dzīves pieredzē viņš ir uztvēris tikai to" (Markus, 2018, 111). Tā, piemēram, Laura nesaprot, kā var atdot aizdoto, ja tas ir jau izlietots; kas tas par pieliekamo, kam neko nevar pielikt; vai nevajag mezglu aizmest, ja apšuj sienas. Šāds „pasaules uztveres tiešums" (Markus, 2007, 131) rāda, ka bērna izpratnē vārda pamatnozīme prevalē pār atvasinātajām un pārnestajām nozīmēm, tas apgrūtina vai padara neiespējamu frazeoloģismu, zemtekstu un dažādu

stilistisko figūru radīto satura atklāsmi. Stilistikā šādos gadījumos iespējams runāt par autoloģiju – vārda lietojumu un izpratni tā tiešajā nozīmē atšķirībā no lietojuma pārnestajā nozīmē.

> *Kas tas par pieliekamo, kur neko nevar ne nolikt, ne pielikt?* (Zālīte, 2018b, 187);

> *Pēc tam viņš apšūs sienas. Apšūs?*
> *Laura grib redzēt, kā Arnolds šūs. Varbūt Laurai vajadzēs palīdzēt aizmest mezglu?* (Zālīte, 2018b, 155).

Aizkustinoši sirsnīga veidota epizode, kas saistāma ar frazēmas *aizdot dusmas* izmantošanu:

> *Laura Mīmai aizdod dusmas ar savu grābstīšanos. Kādu grābstīšanos? Gar visas pasaules lietām! Vai Mīmai ir laiks klausīties viena bērna niekvalodas, kad darbs dzen darbu?* [..] *Re, nu – aizdod dusmas. Kā Laura var aizdot dusmas, ja Laurai dusmu nemaz nav. Vismaz ne šajā brīdī* [..]. *Un kāpēc tad – aizdot? Vai Mīmai savu dusmu nepietiek, ka jāaizdod? Un vai Mīma dusmas atdos atpakaļ, kad būs atkal pašai diezgan? Tās dusmas, ko Laura it kā ir aizdevusi, bet patiesībā nemaz nav aizdevusi, jo Laura nevar aizdot to, kā viņai nav* (Zālīte, 2018b, 208).

Visi iekšējā monologa jautājumi – *kā var aizdot to, kā pašam nemaz nav?*; *ja kaut kas tiek aizdots, vai tas vienmēr ir jāatdod?*; *vai jāaizdod tāpēc, ka tas kādam trūkst?* – rāda ne tikai Lauras maldīšanos valodas labirintos, bet arī atklāj mazā cilvēka pieaugšanas procesu caur filozofiskas un psiholoģiskas ievirzes pārdomām.

Pētījuma autores uzmanības lokā nonākušas daudzas stilistiski emocionālas epizodes – gan ar humora pieskaņu, kas ieskanas bērna naivajā asociativitātē, gan smeldzīga sirsnīguma pilnas. Piemēram, Laura brīnās, kas tās par četrām acīm, zem kurām ar viņu grib runāt Tētis:

> *Tētis grib vienu nopietnu runāšanu.*
> *Kā ar lielu cilvēku. Zem četrām acīm.*

> *Kā tad tas ir? Zem četrām acīm? Kam tad ir četras acis? Kāpēc apakšā, kāpēc zem? Kurš no augšas skatīsies ar četrām acīm, kamēr Laura ar Tēti runās? Tētis taču nevedīs savu bērnu briesmās? Laura uz to paļaujas. Bet kas tās par četrām acīm?* (Zālīte, 2018b, 50).

Neizpratne, bailes, apjukums, no vienas puses, un absolūta paļāvība uz Tēta radīto drošības sajūtu, no otras puses. Bet kods, kas šo epizodi varētu palīdzēt atslēgt, slēpjas valodā, resp., frazeoloģismā (konkrēti – idiomā), kas kā leksiski nedalāms vārdu savienojums nostiprināts ar tradīciju (VPSV, 124) un katram valodas lietotājam šķiet semantiski pašsaprotams. Tikai bērns, kam vārda pārnestās nozīmes lietojums nav pašsaprotams, nonāk pie šī izteikuma dalīšanas fragmentos – kāpēc četras acis?; kāpēc apakšā, zem?; kāpēc tā runāt var tikai lielie cilvēki? Un tā maldīšanās valodas asociatīvajā pasaulē turpinās.

Līdz aizkustinājumam smeldzīga ir epizode, kurā Laura sastrīdas ar Mammu, kad tā šķendējusies par to, kā Latvijā tagad (20. gadsimta 50. gados) iet (resp. – neiet). Laura vairākkārt uzkliedz Mammai: „Nerunā sliktu par Latviju!" Laura Sibīrijā ir uzsūkusi pavisam citu vēstījumu – Latvija ir skaista, Latvija ir laba, Latvija ir mīļa, tāpēc „Laurai jābūt bargai, dikti bargai, jo kādam taču Latvija ir jāaizstāv" (Zālīte, 2018b, 82). Konflikts, kas sācies ar sliktu vārdu teikšanu, kliegšanu un kājas pieciršanu, izšķīst asarās no abām pusēm. Asaru ir ļoti daudz, tās ir kā izlīgums, mierinājums, arī nožēlošana, attīrīšanās. Un atrisinājums tiek izteikts ar alūziju uz frazēmu *asaras birst kā pupas* un tās variatīvu pielāgošanu situācijai, jo Laurai liekas, ka šoreiz piemērotāk būtu sacīt *asaras birst kā zirņi* vai arī otrādi – *zirņi birst kā asaras*:

> *Mamma pieliecas un apskauj Lauru. Viņa apvij Mammas kaklu cieši jo cieši. Mamma paceļ Lauru, piespiež pie krūtīm un šūpo. Zirņu tūta ir pārplīsusi, tie birst laukā, lai birst! Asaras nebirst ne kā pupas, ne kā zirņi, šoreiz zirņi birst kā asaras* (Zālīte, 2018b, 82).

Nereti Lauras domas caur it kā nevietā lietotu vārdu aizvirza pārdomas arī uz vārda tiešo nozīmi, kas veido zināmu pretrunu ar pārnesto

nozīmi. Piemēram, kāpēc jāsaka – *kāju sper uz zemes*, ja Laura liek kāju tik maigi kā glāstot:

> *Perons ir krāsaini akmentiņi ar zaļām zāles bārkstīm, tas ir pirmais Latvijas zemes gabaliņš, kur Laura sper kāju. Kāpēc – sper? Laura nesper. Laura liek kāju maigi kā glāstot* (Zālīte, 2018b, 37).

Vārda *spert* pamatnozīme saistāma ar vārdu *sist*, bet tas Laurai neder, jo, nonākusi Latvijā, viņa jūtas aplaimota, tāpēc frazeoloģisms *spert savu kāju* ar nozīmi 'ierasties, būt' nepavisam neizsaka Lauras izjūtas. M. Zālīte vairākkārt aprakstījusi, cik silta mīļuma pilna bijusi viņas ierašanās Latvijā: „Kad izkāpu no vilciena Slampes stacijā, tad viss man likās tik ļoti mīļš. Tik neizsakāmi mīļš. Un debesis un zaļā zāle. Un mazais sunītis un vecvectēvs" (Šablovskis, 2013, 28).

Reizumis gan Laurai izdodas nojaust, ka vārdi izklausās kaut kā citādi nekā tie patiesi nozīmē, piemēram, *zeme atlaižas* un *putni atlaižas*:

> [..] *līdz pavasarim, kamēr kaut cik atlaižas zeme. Tas nav, kā kad putni atlaižas. Zeme atlaižas – tas ir, kā kad zeme atkūst. Vārdi tikai izklausās vienādi* (Zālīte, 2018b, 231).

Te runa ir par homonīmiju, kad vienādi izrunājamu un rakstāmu vārdu nozīmes nav savstarpēji saistītas. Laura to intuitīvi jūt, ka „vārdi tikai izklausās vienādi". Romānā tādu epizožu ir daudz, kad Laura domā: „Cilvēki runā kaut kā nesakarīgi. Vārdi, ko cilvēki izrunā, bieži vien itin nemaz nenozīmē to, ko tie nozīmē patiesībā. Nerunājot nemaz par teicieniem. Mest pa lampu vai mest kauliņus kopā, vai atstiept kājas, vai pacelt cepuri. Laurai visu laiku jāuzmanās, ja negrib palikt par muļķi" (Zālīte, 2018b, 208).

5. Svešvārdu nozīmes interpretācija

Stilistiski humorpilni ir fragmenti, kuros Laurai nākas saskarties ar vārdiem, kas viņai ir sveši un tāpēc neko nenozīmē. Tie galvenokārt ir svešvārdi, arī barbarismi, žargonvārdi. Tad pēc skanējuma vien viņa veido savu izpratni, interpretāciju un attieksmi. Svešie, nezināmie vārdi gan

biedē, gan maldina un mulsina, gan rosina fantāziju. Tādi, piemēram, ir fragmenti par *ģipsi*, par *ļergu*, par *znotu*, par *šoku*.

> *Pēc Anniņas balss ir skaidri noprotams, ka ģipsis ir kaut kas slepens un draudīgs. Kaut kas bīstams un briesmīgs. Skaidrs, ka Laura nevienam citam nestāstīs par ģipsi. Laurai pašai ir bail no ģipša* (Zālīte, 2018b, 189);

> *Laura saprot. Saprot, ka ļerga ir briesmīga slimība. Tā kā krītamais vai šarlaks. Uz to pusi* (Zālīte, 2018b, 272);

> *Kas ir znots? Laurai bail, ka tikai nav kaut kas slikts* (Zālīte, 2018b, 101);

> [..] *Mammucītim ir šoks* [..]. *Bet kas tas šoks ir? Lai būtu, kas būdams, galvenais, ka pāries* (Zālīte, 2018b, 53).

Jūtama autores vēlme lasītājā izraisīt smaidu, kas balstīts pārākuma izjūtā: nabaga bērns, nebaidies; kad paaugsies – sapratīsi. Bet rodas arī līdzjūtība par apdraudējumu, kas valodas labirintos var rasties ik uz soļa. Autore nemitīgi atgādina, ka vēstītāja ir piecgadīga meitenīte, tāpēc pasaulsaina ir pavisam citāda nekā pieaugušajam. Tas ļauj mākslinieciskajā valodas spēkā saasināti rādīt atainojamās situācijas. Piemēram, kad Mamma, Tētis un Laura pirmo reizi pēc atbraukšanas tuvojas dzimtas mājām „Avoti", tur vairs nekas nav tā kā agrāk – ne bērzu, ne ozolu, ne bumbieru, ne dārza. Mammas izmisumu pamanot, Mīma un Papus nosaka vienu vienīgu vārdu: *meliorācija*. Laura, redzot, ka Mamma sāk uzvesties kā „īsts niķumaiss", saprot, ka *meliorācija* ir ļaunums, briesmonis, ienaidnieks, kas nobiedējis un sāpinājis Mammu:

> *Laurai lielas dusmas uz Meliorāciju! Ir nu gan vārdu ielikuši. Tāpēc izaudzis tāds briesmonis. Meliorācija! Varbūt tepat kaut kur staigā. Ar izkapti* (Zālīte, 2018b, 43).

Vairāku nepazīstamo vārdu sasaiste uz fonētiskās līdzības pamata ar labāk zināmiem vārdiem veido saspēli un opozīciju – svešais, nezināmais un zināmais, pazīstamais: *niķeli – miķeli*, *blati – lati*, *moto – loto*:

Francis Ziemeļos pie baltajiem lāčiem ir sapelnījis daudz naudas, miķeli rakdams. Niķeli vai miķeli, bet viņš ir bagāts un nav skops (Zālīte, 2018b, 93);

Citiem ir rubļi un kapeikas, agrāk bijuši lati, bet Francim ir blati, daudz blatu (Zālīte, 2018b, 93);

Laura izmanās laukā, jo bail, ka Kārlis neprasa, kas ir moto. Laura zina tikai, kas ir loto. Tā ir spēle ar muciņām (Zālīte, 2018b, 120).

To, ka „bērni mēdz rotaļāties ar valodas skanējumu", apgalvojusi bērnu valodas pētniece D. Markus (2018, 131), minot dažādus piemērus no valodas spēlēm un spēlēm valodā. Konkrētajā daiļliteratūras tekstā tas realizējas it kā nejauši, rodas pārteikšanās un pielāgošanās ar labāk zināmiem vārdiem, bet skaniskajam veidolam šādos piemēros tomēr paliek noteicošā loma, arī atmiņas spējā saglabāt un atveidot iepriekš apgūtu informāciju:

Bet kā sauca to melni zaļo smēri? Validols? Kāpēc solidols? (Zālīte, 2018b, 145).

Lauras valodas jocīgumi ļauj lasītājam tēlotos notikumus bieži vien uztvert ar vieglumu un pat draiskumu. Šādu efektu autore panāk, vārdus sapārojot fonētiskās līdzības dēļ, kā jau iepriekš minētajos piemēros *niķelis – miķelis*, *blati – lati*, *moto – loto*, *solidols – validols*, bet dažkārt fonētiskais aspekts pārklājas ar semantisko un morfoloģisko, piemēram, vārdu *sapieru* un *platpieru* sapārojumā noteicošais ir fonētiskais jeb skaniskais aspekts, bet vārdu *platpieru* un *cietpauru* saistījumā dominē morfoloģiskā un derivatīvā līdzība, kas vedina vārda subjektīvās jēgas meklējumos:

Sākumā Laura domāja, ka tās ir bērnu lāpstiņas, bet izrādījās, ka sapieru. Vai platpieru, vai cietpauru. Kaut kā tā (Zālīte, 2018b, 234).

Inese Freiberga ir aprakstījusi, ka pirmsskolas vecuma bērnam vārda semantikas apguvē jāiziet ceļš „no vārda subjektīvās jēgas veidošanās dažādās runas situācijās" „līdz vārda vispārinātai nozīmei un jēdzienam", kurā „liela nozīme ir arī vārda skanējumam" (Freiberga et al., 2009, 29).

Šajā piemēru grupā vārdu spēle un saspēle galvenokārt veidojas, saliekot pārī līdzīgi skanošus, bet semantiski nesaistītus vārdus, tas uzjautrina, jo šādos bērna centienos atdarināt no pieaugušajiem noklausītus vārdus rodas komisms.

Laura diezgan ātri ir uztvērusi, ka dažādu mazāk zināmu vārdu atpazīšana un lietošana ir priekšrocība saziņā ar pieaugušajiem, jo tad meitene var justies pārāka. Piemēram, Mīma nezina, ka ledenes sauc arī par monpansjē, kaut arī tas skan tik skaisti:

> *Par trim tukšām pudelēm var dabūt mazu, mazu bundžiņu ar monpansjē. Mīma nezina, kas ir monpansjē? Nu, stiklenes, ledenes, tā arī var saukt, lai gan tie nav tik skaisti vārdi kā monpansjē. Monpansjē!* (Zālīte, 2018b, 99).

Dažreiz Laura priecājas, ka arī vecāki kaut ko no Mīmas lietotajiem vārdiem nezina, ir aizmirsuši. Tie galvenokārt ir apvidvārdi: Tētis nezina, kas ir *rāceņi* 'kartupeļi', kas ir *padēklis* 'ola, kas atstāta ligzdā', arī 'sākums, pamats kaut kam', bet Mamma aizmirsusi, kas ir *ķeme* 'ābolu zapte'. „Laura nav vienīgā, kura nepazīst visus vārdus!" (Zālīte, 2018b, 86). Leksikas izpratnes padziļināšana rādīta kā bērna pieaugšanas process, kurā valodas klātbūtne ir ļoti svarīgs aspekts, jo katram vārdam jāpiešķir sava jēga.

6. Apzinātība un pieaugšana valodā

Raksta nobeigumā tiek ierosināts jautājums, vai Lauras un viņas valodas attiecībās ir/nav iemesls runāt par apzinātību. To nevar tiešā veidā saistīt ar apzinātības praksi, par ko runā psihoterapijas aspektā, piemēram, Daniels Sīgels (*Daniel J. Siegel*) (Sīgels, 2016), bet var runāt par savu sajūtu apzināšanos, vēršot uzmanību uz sevi un savu valodu. Psiholoģijā ar apzinātību saprot gan iekšējo redzi, gan spēju ielūkoties sevī, gan prasmi veidot emocionālo inteliģenci, gan stāvokli, kurā pieņemt pašiem sevi un savu pieredzi (Sīgels, 2016).

Vērojot, kā autore atspoguļo Lauras domāšanu par savu valodu, par to, ko nesanāca pateikt; par to, ka reizēm dzirdētie vārdi ir sveši un tukši; par to, ka Laura ne vienmēr zina, kurš vārds ir piemērotāks; par to, ka arī

pieaugušie ne vienmēr saka to, ko vajadzēja pateikt; par to, kā meitene cenšas iegaumēt visus jaunos vārdus, atliek secināt, ka ceļš uz apzinātību un pieaugšanu valodā ir viens no Lauras tēla veidojuma stūrakmeņiem. Lauras cīnīšanās un cenšanās iedzīvoties latviešu valodā ir kā caurviju motīvs visā romānā; tādu epizožu ir daudz, kad Laura saprot – vārdi, ko cilvēki izrunā, bieži vien itin nemaz nenozīmē to, ko tie nozīmē patiesībā. Autore to pasvītro, atgādinot par meitenītes piederību pirmsskolas vecumposmam: „Laura tik ļoti cenšas, mācās, tver katru jaunu vārdu, pūlas atcerēties, saprast, kas vārdiem ir iekšpusē. Laura vārdos maldās kā biezā, svešā mežā, bet viņa nepadodas, šķir pa zaram, pa krūmam, pa platai lapai un izjūt prieku, kad vārds sevi atklāj kā pēkšņi ieraudzīts meža zemeņu klājiens. Laura uzsūc vārdus kā dzēšlapa tinti, dzēšlapas ir katrā skolas bērnu burtnīcā. Laurai tādas burtnīcas ir, lai gan Laura vēl nav skolas bērns, vēl ne" (Zālīte, 2018b, 97). Un līdzās šai apzinātajai rīcībai tiek atgādināts par pieredzes trūkumu valodas lietojumā, kā autore saka, tad „Laurai atkal uznāk tukšo vārdu sajūta. Kad it kā saprot, tomēr nesaprot" (Turpat, 101). D. Markus aicina atcerēties vienkāršu patiesību par valodas izteiksmes un personības attīstības korelāciju: „[..] neviens bērns pats no sevis neattīstīs šīs [valodiskās] spējas un neiemācīsies pilnīgi savu vecāku un vecvecāku valodu, ja viņam nedos iespēju šo valodu ikdienā dzirdēt un kopā ar šo valodu un caur valodas izteiksmi augt arī garīgi" (Markus, 2018, 92).

Par „tukšajiem vārdiem" ne vairs lingvistiskā aspektā, bet gan ideoloģiskajā diskursā autore turpina caur Lauras tēlu vēstīt arī romāna turpinājumā „Paradīzes putni": „Tie paši vārdi, kas visur – uz kultūras nama sienām, virs skatuves, pie skolas, pie kantora, pie veikala un virs putnu fabrikas vārtiem. Visur kur. Tukši vārdi, kuriem nav iekšpuses. Senāk Laurai bija daudz tādu vārdu, kam nebija iekšpuses, bet tagad gandrīz visiem ir kāds pildījums. Krāsa, garša, jēga. Taču šiem, kas uz plakātiem, kā nav, tā nav. Ne krāsas, ne garšas, ne jēgas" (Zālīte, 2018a, 230). G. Repše norādījusi: „Valodas jaunradīšana, tukšo vārdu nekļūdīga uzošana un nozīmju atjaunināšana ir paralēlais vēstījuma sižets, kas man šķita pat būtiskāks par pārējiem Lauras Latvijas atklāšanas piedzīvojumiem" (Repše, 2014, 34).

A. Koroševskis Lauras tēla veidojumā saskatījis zināmu līdzību ar Vizmas Belševicas Billi: „Mazs bērns līdzās vecam cilvēkam kā viena no sociāli neaizsargātākajām kategorijām uz traģisku notikumu fona bez piepūles

varētu funkcionēt pati par sevi. Taču Māra Zālīte „Piecu pirkstu" Lauru tēlojusi ne tikai kā pilnasinīgu raksturu, bet arī kā viedu novērotāju. Pēdējo reizi tik godīgs un atklāts, intonatīvi radniecīgs bērna skatījums uz pasauli bija Vizmas Belševicas Billei [..]" (Koroševskis, 2014). Atgriežoties pie sākumā pieteiktā autobiogrāfiskuma un dzīves rakstības aspekta, šādas paralēles Billes un Lauras tēla veidojumā velkamas stipras un noturīgas, bet tas būtu cita pētījuma virziens. Zinot, par ko ir kļuvusi mazā Laura (un arī mazā Bille), kuru prototipi ir M. Zālīte un V. Belševica, iespējams analizēt cilvēkbērna valodas pilnveides ceļa attīstību, mērķtiecību un apzinātību. M. Zālītes romānā „Pieci pirksti" šis personības pieaugšanas un valodas pilnveides ceļš ir transformējies mākslinieciski spēcīgā daiļdarbā, kas spēj lasītāju aizkustināt, izglītot, pārsteigt, smīdināt, izklaidēt un rosināt ļauties valodas jaunatklāsmes azartam. Šis artefakts ir iedvesmojis veikt mākslinieciskā tēla raksturojumu, kurā valodas atklāsme iezīmējas kā caurviju motīvs.

Nobeigums un secinājumi

Akcentējot derivatīvos un stilistiskos aspektus, rakstā aplūkoti vairāk nekā divdesmit piemēru, kas spilgti atklāj bērna valodas iezīmes M. Zālītes romānā „Pieci pirksti". Piemēru atlasē svarīgi bijuši ne tikai pieminētie lingvistiskie aspekti, bet arī literatūrpētniecības teorijās balstītie hermeneitikas un dzīves rakstīšanas principi, kas biogrāfiskas ievirzes prozas analīzē ir neatņemama sastāvdaļa. Līdz ar to bērna valodas raksturojums veidots, no vienas puses, kā literāra, arī autobiogrāfiska tēla atklājējs, no otras puses, kā zinātniskos pētījumos balstīts bērna valodas reprezentētājs. Analizējot subjektīvi atlasītos, bet uzmanību saistošos valodas piemērus, ir veikts starpdisciplinārs pētījums, kurā savijas literatūrpētniecības un lingvistiskais aspekts.

Realizējot raksta sākumā izvirzītos uzdevumus, iespējams formulēt vairākus secinājumus.

1. Raksturojot Lauras valodu kā pētījuma priekšmetu, jāakcentē gan autobiogrāfiskuma, gan mākslinieciska tēla aspekts, jo lasītāja uztverē tas darbojas nedalāmā vienotībā. Ja lasītājs var apšaubīt viena vai otra vārda izvēles pamatotību Lauras runā, tad nešaubīga

ir tēla veidošanā izmantotā faktoloģiskā materiāla klātbūtne par autores piedzīvoto Sibīrijā un atgriežoties Latvijā. Lauras tēlā koncentrējas gan no vecākiem mantotais pagātnes smagums, gan bērna tiešums, naivums un zinātkāre. Valoda romāna kontekstā atklājas kā medijs, kurā vienlaikus tā ir ne tikai subjekts, bet arī objekts.

2. Prefiksa *ne-* lietojuma semantika aplūkotajos piemēros atklāj dažādus antonīmijas un dihotomijas aspektus filozofiskā tvērumā. It kā tik vienkāršs un bieži izmantots derivatīvais paņēmiens kā prefiksācija dod iespēju veidot tādus antonīmu pārus, kas vārdā ietverto saturu aizvirza daudz dziļākos izpratnes slāņos, kuri mākslinieciskā tekstā raisa spilgtu asociativitāti.

3. Atlasot piemērus ar neparasti svaigi skanošiem vārdiem, izdevies iezīmēt vairākas derivatīvās grupas, kurās atklājas bērna lingvistiskais radošums. Uzmanību piesaista okazionālismi, potenciālismi, arī stilistiski marķētas leksikas vārdi, kuru lietojums attaisnojas Lauras centienos pateikt tik precīzi, cik vien tas iespējams. Šo vārdu klātbūtne atgādina gan par latviešu valodas bagātīgajām derivatīvajām rezervēm, gan par stilistisko neierobežotību, ko pieļauj bērna potenciāls, gan par autores nozīmīgo vārda spēku visās daiļrades un sabiedriskās darbības jomās.

4. Interesanta un neatkārtojama asociativitāte parādās vārda daudznozīmīgumā balstītajā stilistikā. Bērna loģika pieņem, ka vārds ir viennozīmīgs, un tādi gadījumi, kad vārda atvasinātā vai pārnestā nozīme prevalē pār pamatnozīmi, apgrūtina uztveri. Bērnu tas maldina un padara viņam neiespējamu frazeoloģismos, zemtekstos un dažādās stilistiskajās figūrās ietvertā satura atklāsmi. Stilistikā šādos gadījumos būtu lietojams mazāk zināms termins *autoloģija* – vārda lietojums un izpratne tā tiešajā nozīmē, kaut gan parasti to lieto pārnestajā nozīmē.

5. Stilistikā viens no grūtākajiem uzdevumiem ir atklāt un aprakstīt tos valodas elementus, kas nodrošina humora klātbūtni, jo lasītāja izpratne par komisko ir subjektīva. Bērna valodā humorpilna stilistika veidojas svešvārdu nozīmes interpretācijas dēļ. Arī Laura

mazzināmo vai pavisam nezināmo vārdu saturu veido pati – radoši, asociatīvi, izmantojot gan fonētisko līdzību, gan derivatīvo saistību. Bērna apziņā svešie vārdi ne vien biedē un mulsina, bet arī rosina fantāziju, kas ļauj veidot pieņēmumus un pieprasa attieksmi.

6. Romānā valodas tēls veidojas kā vēl viens mākslinieciska koncepts, kas kā caurviju motīvs saista piecgadīgās Lauras un vēlāk desmitgadīgās Lauras tēlu nākamajā romānā „Paradīzes putni". Šeit sižetiskajā risinājumā un idejiskajā vētījumā iespējams runāt par apzinātību, ar to saprotot uzmanības vēršanu uz sevi un savu izjūtu apzināšanos, šajā gadījumā – valodas sakarā. Apzinātība aicina domāt par realitāti, to pieņemot. Lauras un viņas valodas attiecībās šāda veida apzinātība ir pamanāma.

AVOTI

Zālīte, M. (2018a). *Paradīzes putni*. Rīga: Dienas Grāmata.

Zālīte, M. (2018b). *Pieci pirksti* (2. izd.). Rīga: Dienas Grāmata.

LITERATŪRA

Berelis, G. (1999). *Latviešu literatūras vēsture: no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC.

Dambe, V. (1990). *Latvijas apdzīvoto vietu un to iedzīvotāju nosaukumi*. Rīga: Zinātne.

Eņģele, Z., & Tauriņa, A. (2017). Pirmsskolas vecuma bērna stāstītprasmes pilnveide. In A. Vulāne, & D. Markus (atb. red.), *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, III*. Rīga: Zinātne, 127–143.

Freiberga, I., Dzintere, D., & Augstkalne, D. (2009). *Bērna valoda jaunradē un rotaļās*. Rīga: Izglītības soļi.

Gaile, I. (19.02.2014.). Visi pirksti sāp. Par Māras Zālītes grāmatu „Pieci pirksti", apgāds „Mansards", 2013. [Recenzija]. *Satori*. Pieejams https://satori.lv/article/visi-pirksti-sap.

Gūtmane, Z. (2019). *Totalitārisma traumu izpausmes Baltijas prozā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts.

Ikstena, N. (2003). *Zīdtārpiņu musināšana. Māra Zālīte. Mākslas un varas bīstamie sakari*. Rīga: Pētergailis.

Kalnača, A. (2013). Darbības vārds (verbs). In D. Nītiņa, & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.

Kaprāns, M. (2014). Sibīrijas epifānijas. *Latvju Teksti*, *1 (17)*, 48–49.

Koroševskis, A. (19.02.2014.). Mazs bērniņš uz krustcelēm rotaļājas... Māra Zālīte „Pieci pirksti". *Latvijas Universitātes literatūras un kritikas portāls Ubi Sunt*. Pieejams https://www.ubisunt.lu.lv/zinas/zina/t/19143/.

Kursīte, J. (2007). *Neakadēmiskā latviešu valodas vārdnīca jeb novadu vārdene*. Rīga: Madris.

LEV – Karulis, K. (2001). *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* (2. izd.). Rīga: Avots.

Markus, D. (2003). *Bērna valoda: no pirmā kliedziena līdz pasakai*. Rīga: Rasa ABC.

Markus, D. (2007). *Bērns runā kultūras pasaulē.* Rīga: Rasa ABC.

Markus, D. (2018). *Prognozējamā neprognozējamība. Bērnu valoda Latvijā*. Rīga: Zinātne.

Markus, D., & Vulāne, A. (atb. red.). (2016). *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, II*. Rīga: RaKa.

Markus, D., & Zīriņa, T. (2016). Bērnu komunikācijas prasme. In D. Markus, & A. Vulāne (atb. red.), *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, II*. Rīga: RaKa, 199–210.

ME – Mīlenbahs, K. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca* (I–IV sēj.). (Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns). Rīga: Izglītības ministrija, Kultūras fonds.

Nacionālā korpusu kolekcija. (b. g.). Mākslīgā intelekta laboratorija. LU Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams https://korpuss.lv/search; skatīts 20.05.2024.

Polkovnikova, S. (2022). Inojazychnye vkraplenija v romane Mary Zalite „Pjat' pal'cev" i ego perevode na russkij jazyk / Citvalodu iekļāvumi Māras Zālītes romānā „Pieci pirksti" un to tulkojumi krievu valodā. *Valoda – 2022. Valoda dažādu kultūru kontekstā*, *32*, 71–77.

Repše, G. (09.01.2014.). Pieci pirksti – kulaciņš. *Ir*, *2 (165)*, 34–35.

Roze, A. (2013). Pretstata krāsu nosaukumi *balts* un *melns* latviešu valodā. *Vārds un tā pētīšanas aspekti*, *17*(1), 206–216.

Roze, A. (2015). *Caur krāsu logu. Par krāsu nosaukumiem latviešu valodā*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Sīgels, D. (2016). *Apzinātība*. (Tulk. I. Vilks). Rīga: Jumava.

Šablovskis, A. (red.) (2013). *Slampē vilcieni vēl nepietur.* Slampes pagasta vēstures stāsti un liecības. Slampe: Zelta Rudens.

VPSV – Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca.* Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Vulāne, A. (2013). Vārddarināšana. In D. Nītiņa, & J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Vulāne, A., & Markus, D. (atb. red.). (2015). *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā*. Rīga: Zinātne.

Vulāne, A., & Markus, D. (atb. red.). (2017). *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, III*. Rīga: Zinātne.

Zālīte, M. (2003). *Dzeja*. Rīga: Atēna.

Zālīte, M. (2013a). Bērna absolūtā brīvība. Saruna ar dzejnieci Māru Zālīti sakarā ar pirmā romāna „Pieci pirksti" izdošanu. (Pierakstījuši K. Vērdiņš, G. Godiņš). *Latvju Teksti*, *6 (16)*, 24–27.

Zālīte, M. (15.12.2013b). Māra Zālīte: „Esmu saņēmusi tik daudz samazgu uz galvas, vairāk nekā padomju laikā". (Intervē S. Landorfa). Jauns.lv. Pieejams https://jauns.lv/raksts/sievietem/99884-mara-zalite-esmu-sanemusi-tik-daudz-samazgu-uz-galvas-vairak-neka-padomju-laika.

Zirnis, E. (04.06.2014.). Grāmatas „Pieci pirksti" recenzija. Zālītei piecnieks. *SestDiena*. Pieejams https://www.diena.lv/raksts/kd/recenzijas/gramatas-_pieci-pirksti_-recenzija.-zalitei-piecnieks-14058294.

SENGRIEĶU PATRONĪMI LINGVISTISKAJĀ UN LITERĀRAJĀ TRADĪCIJĀ

Ancient Greek Patronymics in the Linguistic and Literary Tradition

GITA BĒRZIŅA

ABSTRACT

Keywords:
Patronymic, Ancient Greek, Latin, word-formation model, literary tradition, poetic expression

The present research aims to analyze the formation and use of patronymics, i.e., personal names derived from the name of the father (or a further ancestor on the paternal line), in the oldest textual evidence of European culture – the ancient Greek language and literary texts, as well as their borrowing in the Latin language and its poetic tradition.

As evidenced by the material of classical languages, patronymics are one of the oldest and most important kinship names used to identify an individual. They are widely used in the earliest European literary texts not only to reveal the genealogical identity of the heroes and to repeatedly confirm it in the context of the epic narrative but also to call to mind the related mythological tradition. Patronymics are derived using an ancient pattern that involves taking the stem of the father's (or a further ancestor on the paternal lineage) name with suffixes (-δ(ᾱ)-, -ιδ(ᾱ)-, -ῑον- / -ιων-, etc.) and adding masculine or feminine endings depending on the gender of the respective offspring. As a result of the use of morphemes with synonymous meaning, parallel variants have also been formed (e.g., Πηλείδης / Πηληιάδης / Πηλείων). With the development of the classical Greek language norms, the ancient pattern of creating patronymics, following the tradition of poetic expression established in Homer's epics, is preserved in the texts of various poetic genres and becomes an important artistic element.

As a characteristic feature of poetic expression (i.e., the language of sublime poetry), ancient Greek patronymics and the model of their formation are also adopted in Roman culture and the language of Latin

poetic texts, especially epic poems (e.g., in the texts of Virgil, Horace, Propertius, Ovid, Valerius Flaccus, Statius). Most patronymics in the Latin language are made according to the Greek pattern with endings that are equivalent to the Greek endings: for masculine patronymics *-ides*, *-ades* or *-iades*; for feminine patronymics *-is*, *-ias, -ine* (*Atrides*, *Aeacides*, *Aeētias* / *Aētīnē* etc.).

Patronymics of this kind and their ancient model of formation are also taken over later in the European Latin-language poetic tradition (e.g., in humanist texts, etc.), including the texts created in Livonia in the 16th–17th centuries.

Ievads

Izsenis, kopš pašiem cilvēces pirmsākumiem, svarīga bijusi indivīda identifikācija, to nosaucot, individuāli un skaidri apzīmējot. Dažādās kultūrās un valodās tam izmantoti atšķirīgi valodas līdzekļi un paņēmieni. Izvēlētā forma un līdzekļi atspoguļo ne tikai konkrētus valodas faktus un principus, bet bieži vien plašāk atklāj arī attiecīgās sabiedrības un kultūras vērtības un tradīcijas (sk., piem., Palmer, 1980/2001, 34–38; Thompson, 2007, 678–692).

Nereti vērojams, ka nosaucot vai aprakstot indivīdu, tiek ņemtas vērā ne vien tam piemītošās pazīmes (personvārds, rakstura iezīmes, uzvedība), bet arī viņa radniecības attiecības ģimenes, dzimtas kontekstā. Tā jau pirmie saglabājušies teksti Eiropas kultūrā rāda, ka vieni no vissenākajiem radniecības nosaukumiem, kas izmantoti indivīda identificēšanai un apzīmēšanai, ir patronīmi (< gr. πατήρ, πατρός 'tēvs' + ὄνυμα / ὄνομα 'vārds'), proti, personvārdi, kas darināti no tēva (vai tālāka priekšteča pa tēva līniju) vārda, iesaukas vai cita veida apzīmējuma (Skujiņa, 2007, 290). Tie plaši izmantoti sengrieķu valodā dažādu arhaiskā (ap 800.–500. gadu p. m. ē.), kā arī klasiskā perioda (ap 500.–300. gadu p. m. ē.) žanru (sevišķi dzejas un dažkārt arī prozas) tekstos un vērojami arī latīņu valodā rakstītajos, tostarp jo īpaši literārajos avotos.

Šī raksta mērķis ir analizēt patronīmu darināšanu un izmantojumu Eiropas kultūras senākajās tekstu liecībās – sengrieķu valodas literārajos tekstos –, kā arī patronīmu aizgūšanu latīņu valodā un tās poētiskajā tradīcijā.

Lai pēc iespējas vispusīgi atklātu šo apzīmējumu veidošanu un laika gaitā attīstīto lietojuma tradīciju klasiskajās valodās antīkās kultūras ietvarā, analīzei izvēlēts plašs tekstu korpuss sengrieķu un latīņu valodā – dažādu literāro žanru teksti, aptverot visus nozīmīgos un sākot ar vissenākajiem, proti, gan arhaiskā perioda sengrieķu, t. i., Homēra un Hēsioda, eposi un koru lirika (Pindars, Bakhilīds), gan klasiskā perioda traģēdijas (Aishils, Sofokls, Eurīpids), komēdijas (Aristofans) un proza (Hērodots, Tūkidids, Platons, Aristotelis, Dēmostens, klasiskās valodas izmantojums vēlīnā prozā – Lūkiāns), gan hellēnisma perioda eposs (Rodas Apollonijs) un lirika (Kallimahs, Teokrīts).

Sastatījumam un salīdzinošai analīzei izvēlēti teksti no romiešu klasiskā (Vergilijs) un postklasiskā (Valērijs Flaks, Stacijs, Sīlijs Italiks) eposa, lirikas (Horācijs, Tibulls, Propercijs, Ovidijs, Juvenāls, Marciāls) un traģēdijas (Seneka). Lai izsekotu patronīmu, t. sk. to darināšanas modeļa, aizgūšanai un lietojumam arī vēlākā Eiropas latīņvalodīgajā poētiskajā tradīcijā, analīzei izvēlēti Livonijas humānistu (Bazilijs Plīnijs, Augustīns Eicēdijs, Hieronīms Depkins) okazionālās dzejas teksti.

Sengrieķu un romiešu literāro tekstu, tostarp šim pētījumam izvēlēto autoru, valoda līdz šim pētīta daudzveidīgi, analizējot galvenokārt attiecīgā žanra valodas raksturiezīmes, tipiskos un tradicionālos valodas elementus, autoru novatoriski izmantotos izteiksmes paņēmienus, kā arī atsevišķu žanru (piem., arhaiskā eposa un lirikas) vai autoru tekstu valodas liecības sengrieķu vai latīņu valodas vēsturiskās attīstības kontekstā (sk., piem., Karali, 2007; Polkas, 2007; Valakas, 2007a; 2007b; bibliogrāfija Christidis, 2007, 1154–1168; Hackstein, 2010; Silk, 2010; Bers, 2010; Rutherford, 2010; de Melo, 2011; Ferri, 2011; Powell, 2011). Gan klasisko valodu, sevišķi sengrieķu valodas, attīstības, gan literāro tekstu autoru lingvistiskās prakses pētījumos personvārdi atzīti par nozīmīgu valodas elementu (piem., Palmer, 1980/2001, 34–38; Matthews, 2012), tomēr plašāka uzmanība tiem pievērsta sporādiski (Bechtel, 1917/1982; von Kamptz, 1982; Masson, 1990; Hornblower & Matthews, 2000; Thompson, 2007 (t. sk. bibliogrāfija 714–717)), galvenokārt analizējot personvārdu etimoloģiju, darināšanas tipus, sociālo lietojuma praksi, ģeogrāfisko vai hronoloģisko izplatību, dažkārt izmantojumu kāda atsevišķa žanra vai autora tekstos mākslinieciskiem nolūkiem. Kopš 20. gadsimta 80. gadu beigām tiek veidots jauns grieķu personvārdu leksikons (Fraser & Matthews, 1987–2018), kas aktualizē šī lingvistiskā materiāla pētniecību. Tomēr patronīmi plašāk nav pētīti, lai gan izsenis atzīmēts to senais darināšanas modelis (Smyth, 1920/1984, 233–234; Palmer, 1980/2001, 34–38, 52, 60; Thompson, 2007, 680) un atsevišķos gadījumos minēts lietojums, piemēram, episkās dzejas tekstos.

Rakstā valodas materiāla atlasei un analīzei izmantotas dažādas metodes – gan minētā sengrieķu un romiešu literāro žanru un autoru tekstu korpusa (Logeion, b. g.), gan patronīmu morfoloģiskās struktūras un to lietojuma un nozīmes kontekstuālās analīzes, kā arī salīdzināmā metode. Patronīmu analīzei līdzās tekstu liecībām un atsevišķu piemēru

izvērtējumam izmantots arī klasisko valodu vārdnīcu (Liddell et al., 1996; Bailly, 2020; Lewis & Short, 1879/1991; Veitmane et al., 1955) materiāls.

Hronoloģiski secīgi izsekojot patronīmu darināšanai un to lietojuma tradīcijai, sākts ar vissenākajiem Eiropas literārajiem tekstiem un patronīmu analīzi sengrieķu arhaiskā perioda episkajās poēmās, tad detalizētāk aplūkots to darināšanas modelis un tālāk analizēti klasiskās grieķu valodas principi indivīda personvārda lietojumā un senā modeļa aizgūšana dažādu dzejas un prozas žanru tekstu liecībās. Pēc tam uzmanība pievērsta sengrieķu patronīmu izmantojumam un to senā darināšanas modeļa aizgūšanai klasiskā un postklasiskā perioda latīņu valodas dzejas tekstos (gan romiešu kultūrā, gan vēlākā Eiropas poētiskajā tradīcijā, piem., Livonijas 16./17. gadsimta tekstos).

1. Patronīmi sengrieķu arhaiskā perioda episkajās poēmās

Kā rāda personvārdu analīze sengrieķu tekstu liecībās, patronīmi plaši vērojami jau vissenākajos Eiropas literārajos tekstos – Homēra (Ὅμηρος, ap 8. gadsimtu p. m. ē.) episkajās poēmās „Īliada" un „Odiseja", nereti arī Hēsioda (Ἡσίοδος, ap 700. gadu p. m. ē.) daudz mazāka apjoma eposos „Teogonija" un „Darbi un dienas". Tie izmantoti gan dievu, gan mirstīgo identificēšanai.

Piemēram, augstākā dievība, Olimpa dievu valdnieks Zevs regulāri tiek piesaukts kā Kronids, atvasinot šo apzīmējumu no viņa tēva Krona vārda. Dažkārt tāpat dēvēts cits Krona dēls – jūras dievs Poseidons, bet jūras nimfas dēvētas par Nērēidām, šo vārdu darinot no viņu tēva – dieva Nēreja – vārda:

> Κρονίδης // Κρονίδας 'Kronids, Krona dēls' < Κρόνος 'Krons' (piem., Hom. Il. 2, 375[1]; 8, 45; 24, 95; Hom. Od. 1, 45; 8, 43; Hes. Theog. 53; Hes. Op. 155);

[1] Atsaucoties uz antīkajiem tekstiem, izmantota klasiskajā filoloģijā vispārpieņemtā atsauču sistēma (sk. Hornblower et al., 2012, xxvi–liii), saīsināti atzīmējot autoru, tā darba nosaukumu un tekstvietu (piem., attiecīgo grāmatu / dziedājumu un nodaļu vai dzejas rindu). Konkrētus raksta sagatavošanā izmantotos tekstu izdevumus sk. avotu sarakstā.

> Νηρηΐ́ς // Νηρεΐ́ς, -ίδος[2] (dsk. Νηρηίδες) 'Nērēida (dsk. Nērēidas)' < Νηρεύς 'Nērejs' (piem., Hom. Il. 18, 38; 49; 52).

Vēl plašāks patronīmu lietojums vērojams, apzīmējot mirstīgos indivīdus, sevišķi varoņus, kas ir episkā vēstījuma uzmanības centrā. Pirmā „Īliadas" rinda, piesakot eposa tēmu, sākas: μῆνιν ἄειδε θεὰ Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος[3] ('Dziedi, dieve, par Pēleida Ahilleja dusmām' Hom. Il. 1, 1), galveno varoni nosaucot ne tikai viņa paša vārdā, bet līdzās minot arī apzīmējumu, kas atšifrē viņa izcelsmi un akcentē norādi uz tēvu Pēleju. Arī turpmāk dižais grieķu varonis Ahillejs regulāri tiek piesaukts kā Pēleids, t. i., Pēleja dēls:

> Πηληιάδης // Πηλείδης 'Pēleids, Pēleja dēls (Ahillejs)' < Πηλεύς 'Pēlejs' (Hom. Il. 1, 223; 245; 277; 306 u. c.).

„Īliadā" pirmo reizi (t. i., 1. dziedājuma 7. rindā) pieminot grieķu karaspēka vadoni Agamemnonu, viņš tiek nosaukts kā Ἀτρεϊδης .. ἄναξ ἀνδρῶν 'Atreids, .. vīru valdnieks', to atvasinot no tēva Atreja (Ἀτρεύς) vārda, un viņa paša vārds netiek minēts. Tāpat eposā pretējās puses (trojiešu) izcilākais varonis Hektors un citi Trojas valdnieka Priama (Πρίαμος) pēcteči, sevišķi dēli, apzīmēti ar Πριαμίδης 'Priamids, Priama pēcnācējs (Hektors / Parids / Antifs u. c.)' (Hom. Il. 2, 817; 4, 490; 16, 825; 18, 164; 20, 87 u. c.). Savukārt cits dižens grieķu varonis Diomēds regulāri tiek saukts kā Τυδείδης / Τυδεΐ́δης 'Tīdeids, Tīdeja dēls' (Hom. Il. 5, 1; 15; 90; 225; 10, 566; 11, 310; Hom. Od. 3, 181; 4, 280), šis apzīmējums atvasināts no viņa tēva Tīdeja (Τυδεύς) vārda.

Līdzās varoņiem arī eposā pieminētās sievietes tiek sauktas vārdos, kas darināti no tēva vārda, turklāt pirmās divas, ar kurām sastopamies episkajā vēstījumā, – pēkšņo grieķu nelaimju (mēra) iemesls Hrīsēida, kā arī Ahilleja un Agamemnona strīda iemesls Brīsēida – tekstā zīmīgi parādās, neminot viņu personvārdus, bet tiek dēvētas tikai par Hrīsa vai Brīseja meitu:

---

[2] Par paralēliem patronīmu variantiem sk. tālāk.

[3] Šeit un turpmāk raksta autores pasvītrojumi konkrētā piemēra būtiskākajiem, analīzei svarīgajiem elementiem.

> Χρυσηΐς, -ίδος ‘Hrīsēida, Hrīsa meita’ < Χρύσης ‘Hrīss’ (Hom. Il. 1, 111; 143; 182; 310; 439 u. c.);
>
> Βρισηΐς, -ίδος // Βρισηίς ‘Brīsēida, Brīseja meita’ < Βρισεύς ‘Brīsejs’ (Hom. Il. 1, 184; 323; 336; 346; 19, 246 u. c.).

Tādējādi, lai gan tekstā bieži tiek lietoti arī personu individuālie vārdi – Zevs, Ahillejs, Agamemnons, Hektors, Diomēds u. c. –, regulāri paralēli tiek izmantoti arī patronīmi.

Ikviens varonis tiek apzīmēts ar patronīmu. Un šī norāde uz viņa izcelsmi – tēvu, vectēvu vai dažkārt tālāku priekšteci – ir būtiska. Varonis primāri ir saistīts ar dzimtu, kopienu, ko pārstāv, un nav izcelts kā atsevišķs unikāls indivīds. Patronīms ir cieņpilns apzīmējums, kas respektē, atzīst par pieminēšanas vērtu un godina indivīda izcelsmi un dzimtu. Tas ir līdzeklis ne tikai kodolīgai indivīda identifikācijai, bet vienlaikus šajā lakoniskajā formā ietilpst arī raksturojums, un tādējādi eposa auditorijai (klausītājam vai lasītājam) tiek aktualizēts varoņa fons un ar viņu saistītā tradīcija. Patronīmi tiek izmantoti ne tikai, lai atklātu varoņu ģenealoģisko identitāti un regulāri to apliecinātu episkā vēstījuma kontekstā, bet arī atgādinātu ar to saistīto, piemēram, mitoloģisko tradīciju. Tā, runājot par Ahilleju, ir svarīgi pieminēt, ka viņš ir Pēleja dēls, tādējādi atmiņā tiek atsaukts viss, kas saistās ar Pēleju un tā dzimtu. Tāpat būtiski ir uzsvērt, ka Agamemnons ir Atreja vai Hektors ir Priama dēls. Šī ģenealoģiskā informācija padziļina vēstījuma kontekstu ar plašāku (vairāku paaudžu) mitoloģisku dimensiju.

Patronīms var tikt lietots kā atsevišķs apzīmējums vai var papildināt personvārdu:

> Πηλεΐωνι δ’ ἄχος γένετ’ .. (Hom. Il. 1, 188)
> ‘Pēleidu bēdas pārņēma ..’;
>
> ὣς φάτο Πηλεΐδης, .. / Ἀτρεΐδης δ’ ἑτέρωθεν ἐμήνιε .. (Hom. Il. 1, 245–247)
> ‘Tā teica Pēleids .., bet Atreids otrā pusē dusmojās ..’;
>
> .. πρὸς Τυδεΐδην Διομήδεα τεύχε’ ἄμειβε (Hom. Il. 6, 232)
> ‘.. ar Tīdeidu Diomēdu bruņas mainīja’.

Taču patronīms var tikt iesaistīts arī plašākos vārdu savienojumos izvērstākai izteiksmei atkarībā no konkrētā situācijā un tekstvietā akcentējamiem aspektiem. Piemēram, patronīms, papildinot personvārdu, var tikt lietots kopā ar vēl kādu māksliniecisku apzīmētāju, nereti saliktu epitetu:

> αἰγίοχος Κρονίδης Ζεὺς ἄλγε' ἔδωκεν (Hom. Il. 2, 375)
> 'aigīdas nesējs Kronids Zevs ciešanas deva';
>
> Κάλχας Θεστορίδης οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος (Hom. Il. 1, 69)
> 'Testorids Kalhants, vislabākais putnreģis [burtiski: kas saistīts ar putnu lidošanu un saucieniem]';
>
> οὗτος δ' αὖ Λαερτιάδης πολύμητις Ὀδυσσεύς (Hom. Il. 3, 200)
> 'šis atkal Lāertiads daudzpraša Odisejs'.

Šie savienojumi ir īpaši atbilstīgi izvērstai episkā vēstījuma izteiksmei, atklājot, ka patronīmu funkcija eposā ir ne tikai identificēt, nosaukt indivīdu, bet arī raksturot to žanram piemērotā cildenas izteiksmes formā.

2. Patronīmu darināšana

Sengrieķu eposu teksta materiāls rāda, ka šie patronīmi darināti, izmantojot senu modeli – no tēva (vai tālāka priekšteča pa tēva līniju) vārda celma ar piedēkļiem (-δ(ᾱ)-, -αδ(ᾱ)-, -ιαδ(ᾱ)-, -ιδ(ᾱ)-, -ῑον- / -ιων-, -ιωνᾱ- / -ῑνᾱ-) un atkarībā no pēcnācēja dzimuma vīriešu vai sieviešu dzimtes galotnēm (sk. arī Smyth, 1920/1984, 233–234; Thompson, 2007, 680):

-δ(ᾱ)- Βορεάδης 'Boreads, Boreja dēls', Βορεάς, -δος 'Boreja meita' (< Βορέας);

-αδ(ᾱ)- Θεστιάδης 'Testiads, Testija dēls', Θεστιάς, -άδος 'Testija meita' (< Θέστιος);

-ιαδ(ᾱ)- Λαομεδοντιάδης 'Lāomedontiads, Lāomedonta dēls' (< Λαομέδων, -οντος),

Λαερτιάδης 'Lāertiads, Lāerta dēls' (< Λαέρτης);

-ιδ(ᾱ)- Κρονίδης ‘Kronids, Krona dēls’ (< Κρόνος),

Δαρδανίδης ‘Dardanids, Dardana pēcnācējs’, Δαρδανίς, -ίδος ‘Dardanida, Dardana pēcnācēja’ (< Δάρδανος),

Πριαμίδης ‘Priamids, Priama pēcnācējs’, Πριαμίς, -ίδος ‘Priamida, Priama pēcnācēja’ (< Πρίαμος),

Ταντᾰλίδης ‘Tantalids, Tantala pēcnācējs’, Ταντᾰλίς, -ίδος ‘Tantalida, Tantala pēcnācēja’ (< Τάνταλος);

-ῑον- / -ιων- Κρονίων ‘Krona dēls’ (< Κρόνος),

Ἀτρεΐων ‘Atreja pēcnācējs, dēls’ (< Ἀτρεύς);

-ιωνᾱ- / -ῑνᾱ- Ἀκρισιώνη ‘Akrisija meita’ (< Ἀκρίσιος),

Ἀδρηστίνη ‘Adrēsta meita’ (< Ἄδρηστος).

Ar piedēkļiem -δ(ᾱ)-, -αδ(ᾱ)-, -ιαδ(ᾱ)-, -ιδ(ᾱ)- darinātie vīriešu dzimtes pēcnācēju vārdi locīti kā 1. deklinācijas (α celma) vārdi, bet sieviešu dzimtes pēcnācēju apzīmējumi lokāmi pēc 3. deklinācijas paradigmas. Savukārt ar piedēkli -ῑον- / -ιων- atvasinātie vīriešu dzimtes pēcnācēju vārdi lokāmi pēc 3. deklinācijas, bet ar -ιωνᾱ- / -ῑνᾱ- darinātie sieviešu dzimtes – pēc 1. deklinācijas paradigmas.

Gan korpusa dati, gan antīko autoru tekstu liecības rāda, ka nereti sengrieķu valodā šo sinonīmiskas nozīmes morfēmu lietojuma rezultātā veidojušies un lietoti patronīmu paralēli varianti, piemēram:

Πηλείδης // Πηληιάδης // Πηλείων ‘Pēleja dēls’ (Hom. Il. 1, 1; 146; 188; 15, 64 u. c.);

Ἀτρείδης // Ἀτρείων ‘Atreja pēcnācējs, dēls’ (Hom. Il. 1, 7; 2, 192; 5, 55; 23, 233 u. c.);

Κρονίδης // Κρονίων ‘Krona dēls’ (Hom. Il. 1, 397; 2, 375; Hom. Od. 1, 45; Hes. Theog. 1 u. c.);

> Δαρδανίδης // Δαρδανίων ‘Dardana pēcnācējs’ (Hom. Il. 3, 330; 7, 365; 410; 8, 154 u. c.).

Paralēli patronīmu varianti, kas darināti no viena un tā paša tēva vai senāka priekšteča vārda, īpaši vērojami dzejas, t. sk. arhaisko episko poēmu, valodā, un viens no būtiskākajiem iemesliem varētu būt attiecīgā varianta izvēle atbilstoši dažādām teksta pantmēra vajadzībām.

3. Patronīmi klasiskajā grieķu valodā

Ar apmēram 6./5. gadsimtu p. m. ē., attīstoties klasiskās grieķu valodas normām, mainās patronīmu lietošanas prakse – patronīmu darināšanas modelis un tā lietojuma izvēle.

Indivīda identificēšanā dzimta pakāpeniski zaudē primāro nozīmi, un priekšplānā izvirzās personas individuālais raksturs un veikums, līdz ar to vērojams, ka persona bieži tiek identificēta tikai ar tās individuālo vārdu:

> ὡς ὁ Πλάτων φησίν (Aristot. Eth. Nic. 1104b)
> ‘kā Platons saka’;
>
> πρῶτος Αἰσχύλος ἤγαγε (Aristot. Poet. 1449a)
> ‘pirmais Aishils aizveda’;
>
> εἰ τοίνυν ὁ Φίλιππος ταύτην ἔσχε τὴν γνώμην (Dem. 4.5)
> ‘ja tad nu Filipam tādas domas’;
>
> Θουκυδίδης Ἀθηναῖος ξυνέγραψε (Thuc. 1.1)
> ‘Atēnietis Tūkidids sarakstīja’.

Tomēr, kā rāda tekstu liecības, gadījumos, kad pirmoreiz piemin, iepazīstina ar mazāk zināmu personu vai ir vairākas personas ar vienu vārdu, joprojām aktuāla ir arī indivīda ģenealoģiskā identifikācija. Norāde uz to tiek veidota citiem līdzekļiem, proti, personas izcelsme klasiskās grieķu valodas tekstos primāri tiek norādīta, izmantojot tēva vārdu ģenitīva formā. Lai arī šis paņēmiens izmantots jau senākajos, proti, eposu tekstos (piem., διογενὴς Πηλῆος υἱὸς πόδας ὠκὺς Ἀχιλλεύς ‘dievišķais

Pēleja dēls ātrkājis Ahillejs' (Hom. Il. 1, 489)), klasiskā perioda valodā tas izteikti dominē. Tēva vārdu ģenitīvā var papildināt lietvārds υἱὸς vai (ὁ) παῖς ar nozīmi 'dēls' vai arī θυγάτηρ vai (ἡ) παῖς 'meita' atkarībā no indivīda dzimuma:

> Κροῖσος ἦν Λυδὸς μὲν γένος, παῖς δὲ Ἀλυάττεω (Hdt. 1.6.1)
> 'Kroiss bija līdietis, Aliata dēls';
>
> Ἱπποκράτης, ὁ Ἀπολλοδώρου υἱὸς (Plat. Prot. 310a)
> 'Hipokrats, Apollodora dēls'.

Bez lietvārda ar nozīmi 'dēls' vai 'meita' var arī iztikt, ja tēva vārdu ģenitīvā lieto kopā ar artikulu, kas norāda uz attiecīgo personu, atbilstošā locījuma formā. Tas apliecina, ka no tekstveides un izteikuma pareizas izpratnes viedokļa tā bijusi ierasta un nepārprotama valodas prakse:

> Ἀλέξανδρον τὸν Πριάμου (Hdt. 1.3.1)
> 'Aleksandru, Priama [dēlu]';
>
> ἡγεῖτο δὲ Ἄγις ὁ Ἀρχιδάμου Λακεδαιμονίων βασιλεύς (Thuc. 4.2.1)
> 'vadīja Agids, Arhidama [dēls], lakedaimoniešu valdnieks'.

Senais patronīmu darināšanas modelis no lietojuma gan neizzūd, jo Homēra eposos iedibinātajai poētiskās izteiksmes tradīcijai ir būtiska nozīme vēlāko dzejas žanru izteiksmes attīstībā. Tiek aizgūta un atbilstoši autora mākslinieciskiem nolūkiem vai dzejas žanra īpatnībām izmantota (dažkārt noteiktos aspektos transformējot) gan leksika, gan gramatiskas formas, gan plašāki episkajai dzejai raksturīgi izteiksmes elementi un struktūras. Tas skar arī patronīmu lietojumu.

Sengrieķu tekstu liecības rāda, ka, sekojot episkās dzejas paraugam, bieži dažādu dzejas žanru tekstos tiek saglabāts arī senais patronīmu darināšanas modelis. Tā ir kļuvusi par cildenas poētiskas izteiksmes raksturiezīmi un izmantota gan Bakhilīda (Βακχυλίδης, ap 518.–451. gadu p. m. ē.) un Pindara (Πίνδαρος, ap 518.–438. gadu p. m. ē.) koru lirikā, gan Aishila (Αἰσχύλος, ap 525./524.– 456./455. gadu p. m. ē.), Sofokla (Σοφοκλῆς, ap 496.–406. gadu p. m. ē.) un Eurīpida (Εὐριπίδης, ap

480.–406. gadu p. m. ē.) traģēdiju tekstos, vēlāk arī hellēnismā Rodas Apollonija (Ἀπολλώνιος Ῥόδιος, 3. gadsimts p. m. ē.) episkajā dzejā, Kallimaha (Καλλίμαχος, ap 310.–240. gadu p. m. ē.) dzejā un Teokrīta (Θεόκριτος, ap 300.–260. gadu p. m. ē.) idillēs, tāpat arī, piemēram, Aristoteļa (Ἀριστοτέλης, 384.–322. gads p. m. ē.) prozā, runājot par dzejas valodu un atsaucoties uz tās tēliem (sevišķi mītiskajiem varoņiem), u. c. Tā, piemēram, Kronida vārds izmantots Bakhilīda dzejā, Sofokla un Eurīpida traģēdijās, arī Kallimaha lirikā un pat Aristofana (Ἀριστοφάνης, 448./446.–ap 386. gadu p. m. ē.) komēdijā „Lapsenes":

> Κρονίδας δέ τοι πατὴρ ἄναξ τελεῖ .. (Bacchyl. Dith. 17.75)
> 'Kronids, tēvs, valdnieks, veic ..';
>
> ὁ πάντα κραίνων βασιλεὺς ἐπέβαλε θνατοῖς Κρονίδας .. (Soph. Trach. 125)
> 'visa valdītājs valdnieks Kronids uzlika mirstīgajiem ..';
>
> .. Τιτάνων γενεὰν τὰν Ζεὺς ἀμφιπύρῳ κοιμίζει φλογμῷ Κρονίδας (Eur. Hec. 470)
> '.. titānu dzimumu, ko Zevs Kronids nomierina ar kvēlojošu liesmu';
>
> ὦ πάτερ ἡμέτερε Κρονίδη (Ar. Vesp. 652)
> 'Ak, tēv mūsu, Kronid!';
>
> χαῖρε μέγα Κρονίδη πανυπέρτατε, δῶτορ ἐάων (Callim. H. 1.90)
> 'Esi sveicināts, lielais Kronid, visaugstākais labumu devēj!'.

Patronīmi dzejas (episkās dzejas, himnu, idiļļu u. c.) tekstos lielākoties lietoti iederīgi, atbilstoši žanra mākslinieciskās pasaules tvērumam – poētiskai izteiksmei, cildena satura izteikšanai, piemēram, varoņu vai dievību slavinājumam, kā vērojams iepriekš rakstā minētajos piemēros. Tomēr tie var tikt izmantoti arī pretējam nolūkam, piemēram, komisma radīšanai. Zīmīgi, ka specifiskam mērķim patronīmi lietoti arī komēdijās un citos ierasti piezemētas valodas žanru tekstos, kur, aktualizējot to kā patētiski poētiskas izteiksmes iezīmi un ievietojot izteikti piezemētā, sadzīviskā kontekstā, patronīmi mērķtiecīgi lietoti autora mākslinieciskiem nolūkiem. Tas spilgti vērojams Romas perioda grieķu prozas autora Lūkiāna

(Λουκιανός ὁ Σαμοσατεύς, ap 125.–180. gadu) satīriskajos dialogos, kur apzināti izmantotas klasiskās grieķu valodas normas un principi un satīriskiem nolūkiem noder ierasti poētiskās izteiksmes elementu (tostarp patronīmu) ietvērums ikdienišķā prozas izteiksmē.

Tā, piemēram, Lūkiāna „Mirušo sarunu" („Νεκρικοὶ διάλογοι" / „Dialogi mortuorum") ciklā kiniķis Diogēns, mirušo valstībā dialogā ar dižo grieķu varoni Hēraklu sadzīviski pārspriežot tā identitāti un apšaubot sarunbiedra dievišķo izcelsmi (kā mītiskam Zeva dēlam), komiski to uzrunā ar poētisku patronīma formu, akcentējot viņa saikni ar mirstīgo tēvu:

> ἀλλ', ὦ βέλτιστε Ἀμφιτρυωνιάδη, καλῶς ἂν ταῦτα ἔλεγες, εἰ σῶμα ἦσθα, νῦν δὲ ἀσώματον εἴδωλον εἶ .. (Luc. Dial. mort. 16.5)
> 'Bet, ak, vislabais Amfitrioniad [= Amfitriona dēls], skaisti tu to runātu, ja būtu miesa, bet tagad tu esi bezmiesas veidols ..'

Uzrunā varonim izmantots ne tā vārds, bet patronīms, kas darināts pēc senā modeļa, turklāt no viņa mirstīgā tēva (ne dievišķā, t. i., Zeva) vārda. Tādējādi dažādu mītisko variantu kontekstā skaidri izgaismojas cildenākā varianta noliegums un runātāja ironisks atspēkojums Hērakla iedomām – kā Zeva dēls Hērakls būtu nemirstīgs un mirušo valstībā nenonāktu. Episkai, poētiskai izteiksmei raksturīgās patronīma formas lietojums disonē ar uzsvērti piezemēto, ikdienišķo komunikāciju un sadzīviskai sarunai raksturīgo izteikumu konstruējumu un leksiku. Patronīms pievērš uzmanību un atgādina gan par mitoloģisko un literāro tradīciju, kas saistīta ar varoni Hēraklu, gan lingvistisko tradīciju, kas noteiktu izteiksmes elementu lietojumu saista ar attiecīgiem literāriem žanriem un tiem raksturīgo konotāciju. Šāds dialoga teksta veidojums ar patronīmu akcentē vienlaikus kontrastu starp poētisko un prozaisko, bijušo un esošo, iedomāto un reālo un raisa komismu.

Līdzīgi apzinātu senā patronīma darināšanas modeļa aktualizējumu sengrieķu valodā komiskiem mērķiem ilustrē arī patronīmiskās izskaņas -ιδης lietojums tādā jaundarinājumā kā κλεπτίδης 'zagļa dēls' (< κλέπτης 'zaglis') vecatiskās komēdijas autora Ferekrata (Φερεκράτης, 5. gadsimts p. m. ē.) tekstā (Pherecr. 219).

Tā valodā reiz stabilais, ar noteiktām – sociālām, literārām u. c. – vērtībām saistītais tiek ne tikai pārņemts, turpināts, bet arī transformēts un mērķtiecīgi izmantots citā kontekstā citiem mērķiem.

4. Sengrieķu patronīmi klasiskā un postklasiskā perioda latīņu valodā un tekstos

Kā raksturīga poētiskās izteiksmes, t. i., cildenas, paaugstināta stila dzejas valodas iezīme sengrieķu patronīmi un to darināšanas modelis tiek pārņemts arī romiešu kultūrā un latīņu valodas dzejas tekstos.

Grieķu valoda un kultūra vairāku gadsimtu garumā (visnozīmīgāk no 3. gadsimta p. m. ē. līdz ~1. gadsimtam) būtiski ietekmēja romiešu kultūras, izglītības, zinātniskās domas veidošanos un arī latīņu valodas, jo īpaši tās klasiskajā periodā, attīstību (plašāk sk., piem., Palmer, 1954; Clackson & Horrocks, 2007, 184–198; Clackson, 2011; Coleman, 2012; arī Bērziņa, 2023).

Romiešu literatūra veidojas laikā, kad grieķu kultūrā jau pagājis tās arhaiskā un klasiskā perioda uzplaukums un literatūrā izkopti dažādi žanri ar savu tradīciju, ar satura un formas, t. sk. valodas un stila, raksturiezīmēm. Balstoties grieķu literatūras paraugos, romieši attīsta savu literāro praksi un, sākot ar izcilā grieķu eposa „Odiseja" tulkojumu, pakāpeniski apgūst katram žanram, teksta veidam un izteiksmei raksturīgo, tipisko, to aizgūst un ar laiku transformē, ņemot vērā savu pasaules izpratni, kultūrkontekstu un mākslinieciskos nolūkus (sk., piem., Harrison, 2005; Fantham, 2006; Bērziņa, 2019).

Te sava vieta izrādās arī patronīmiem (jo īpaši tiem, kas saistīti ar grieķu mitoloģisko un episkās dzejas tradīciju), kas līdz ar citiem grieķu valodas elementiem tiek pārņemti un, kā tekstu liecības rāda, bagātīgi izmantoti latīņu valodas tekstos, gan klasiskās, gan nereti arī postklasiskās dzejas valodā.

Kā neatņemama episkās tradīcijas un valodas iezīme tie vērojami Vergilija (*Publius Vergilius Maro*, 70.–19. gads p. m. ē.) „Aineidā" („Aeneis") – romiešu nacionālajā eposā. Tā uzmanības centrā ir trojiešu varonis Ainejs,

Anhīsa dēls, un viņa piedzīvojumi, pēc Trojas krišanas meklējot jaunu dzimteni, kur viņa pēcnācējiem vēlāk likt pamatus diženajai Romai. Vergilija tekstā, nereti atsaucoties uz virkni grieķu mitoloģiskās un episkās tradīcijas varoņu, latīņu valodā ir aizgūti daudzi Homēra episkajās poēmās izmantotie vai arī pēc to parauga darinātie patronīmi:

> *magnanimusque Anchisiades* (Verg. Aen. 5, 407)
> 'cēlsirdis Anhīsiads';
>
> *O Danaum fortissime gentis / Tydide!* (Verg. Aen. 1, 96)
> 'Ak, visdrosmīgais Danaju ciltī, Tīdeid!';
>
> *.. ubi Aeacidae telo iacet Hector, ..* (Verg. Aen. 1, 99)
> '.. kur Hektors gāzts ar Aiakida šķēpu ..';
>
> *invadunt .. et gemini Atridae ..* (Verg. Aen. 2, 414–415)
> 'uzbrūk .. Atreidi abi ..';
>
> *tacitam secreta in sede .. / Tyndarida aspicio* (Verg. Aen. 2, 568–569)
> 'klusu slepenā vietā .. redzu Tindaridu' u. c.

Šie un citi patronīmi izmantoti turpmāk arī citu romiešu episko poēmu autoru – Valērija Flaka (*Gaius Valerius Flaccus*, 1. gadsimts), Stacija (*Publius Papinius Statius*, 45.–96. gads), Sīlija Italika (*Silius Italicus / Tiberius Catius Asconius Silius Italicus*, ap 26.–101. gadu) tekstos:

> *.. miratur et ipse / Tyndarides ..* (Val. Fl. 4, 246–247)
> 'brīnās arī pats Tindarids';
>
> *Magnanimum Aeaciden ..* (Stat. Achil. 1, 1)
> 'cēlsirdi Aiakidu ..';
>
> *Pone, Anchisiade, memores irasque ..* (Sil. Pun. 13, 71)
> 'atmet, Anhīsiad, atmiņas un dusmas ..'.

Neskatoties uz autoru atšķirīgajiem poētiskajiem mērķiem un darbu sižeta līnijām, patronīmi izmantoti kā episkai valodai tipisks elements.

Taču patronīmi aizgūti ne tikai latīņu episkajā dzejā, bet arī citu žanru tekstos. Kā poētiskas izteiksmes raksturīgs elements, sevišķi minot ar grieķu mitoloģisko tradīciju saistītus varoņus vai metaforiski uz tiem atsaucoties, patronīmi izmantoti arī Horācija (*Quintus Horatius Flaccus*, 65.–27. gads p. m. ē.) odās, plaši lietoti Ovidija (*Publius Ovidius Naso*, 43. gads p. m. ē.–17. gads) dzejas valodā, dažkārt arī Propercija (*Sextus Propertius*, dzimis ap 55.–43. gadu, miris ap 15. gadu p. m. ē.) un Tibulla (*Albius Tibullus*, 55.–19. gads p. m. ē.) elēģijās, Senekas (*Lucius Annaeus Seneca*, ap 4. gadu p. m. ē.–65. gads) traģēdijās, Juvenāla (*Decimus Iunius Iuvenalis*, ap 55. gadu–pēc 127. gada), Marciāla (*Marcus Valerius Martialis*, dzimis ap 38.–41., miris ap 103. gadu) u. c. tekstos:

> *quis .. digne scripserit .. / Tydiden superis pare?* (Hor. Od. 1.6)
> 'kurš .. pienācīgi aprakstījis .. Tīdeidu, dieviem līdzīgo?';
>
> *dicam et Alciden puerosque Ledae* (Hor. Od. 1.12)
> 'teikšu gan Alkeidu, gan Lēdas dēlus';
>
> *Non ea Tydides, non audet Oileos Aiax / non minor Atrides ..* (Ov. Met. 12.620)
> 'To neuzdrošinās nedz Tīdeids, nedz Oileja Ajants, ne mazāk Atreids ..';
>
> *Nec sum ego Tantalide maior, nec maior Achille* (Ov. Am. 2.8.10)
> 'Nedz lielāks par Tantalidu es esmu, nedz lielāks par Ahilleju';
>
> *hinc suspicari regna Tantalidae solent ..* (Sen. Thy. 657)
> 'no šejienes, domā, ka Tantalida valdīšana ..'.

Līdzās citiem valodas elementiem un līdzekļiem, kas izmantoti indivīdu identificēšanai, nosaukšanai un raksturošanai, patronīmi plaši lietoti dažādu latīņvalodīgo literāro žanru darbos – elēģijās, odās, traģēdijās, satīrās u. c., turklāt izvērstā laika līnijā – gan klasiskā, t. s. zelta laikmeta, gan arī postklasiskā, vēlīnā perioda autoru tekstos.

Grieķu varoņu kā nozīmīgu kultūrzīmju, mitoloģiskās tradīcijas simbolu pieminējums atbilstošā kodolīgā, bet vienlaikus ietilpīgā poētiskā formā

romiešu autoriem latīņu valodā noder saviem – ļoti dažādiem – poētiskiem mērķiem. Tā ir gan raksturīgu grieķu kultūras personību un parādību identificēšana un atgādināšana par tām, gan autoru literārā statusa apliecinājums un episkās valodas tradīcijas turpināšana un aktualizēšana, latīņu valodas mākslinieciskās izteiksmes bagātināšana un niansēšana (*imitatio*, *ornatus* aspekti), kā arī būtisks apliecinājums kultūrvērtību mijiedarbei utt.

Nozīmīgi, ka vairums šo patronīmu latīņu valodā tiek darināti pēc grieķu valodas parauga ar izskaņām, kas ekvivalentas grieķu izskaņām (sk. Thompson, 2007, 680). Vīriešu dzimtes patronīmi atvasināti ar izskaņām *-idēs*, *-īdēs*, *-adēs* vai *-iadēs* (vsk. ģenitīvā *-ae*):

> *Aeacidēs* [Αἰακίδης] 'Aiakids, Aiaka pēcnācējs' < *Aeacus* 'Aiaks';
>
> *Tantalidēs* [Ταντᾰλίδης] 'Tantalids, Tantala pēcnācējs' < *Tantalos* 'Tantals';
>
> *Tyndaridēs* [Τυνδαρίδης] 'Tindarids, Tindareja dēls' < *Tyndareus* 'Tindarejs';
>
> *Alcīdēs* [Ἀλκείδης] 'Alkeids, Alkeja pēcnācējs' < *Alceus* 'Alkejs';
>
> *Atrīdēs(-a)* [Ἀτρείδης] 'Atreids, Atreja pēcnācējs' < *Atreus* 'Atrejs';
>
> *Anchīsiadēs* [Ἀγχισιάδης] 'Anhīsiads' < *Anchīsēs* 'Anhīss'.

Tie lielākoties locīti kā latīņu valodas 1. deklinācijas lietvārdi, turklāt zīmīgi, ka nereti ar grieķisku akuzatīva izskaņu *-en* (*Tydiden, Alciden*) un vokatīvā *-a*/*-e* (*Anchisiade, Tydide*).

Savukārt sieviešu dzimtē patronīmi darināti ar vienskaitļa nominatīva izskaņām *-is* (vsk. ģenitīvā *-idis*), *-ias* (vsk. ģenitīvā *-iadis*), *-īnē* (vsk. ģenitīvā *-īnēs*):

> *Aeētis*, *Aeētidis* [Αἰητίς, -ίδος] // *Aeētias*, *Aeētiadis* // *Aeētīnē*, *Aeētīnēs* [Αἰητίνη] 'Aiētida, Aiēta meita' < *Aeētā* / *Aeētēs* 'Aiēts';

Tantalis, *Tantalidis* [Ταντᾰλίς, -ίδος] 'Tantalida, Tantala pēcnācēja' < *Tantalos* 'Tantals';

Tyndaris, *Tyndaridis* [Τυνδαρίς, -ίδος] 'Tindarida, Tindareja meita' < *Tyndareus* 'Tindarejs'.

Sieviešu dzimtes pēcnācēju apzīmējumi locīti kā 3. deklinācijas lietvārdi.

Līdzīgi grieķu valodai arī latīņu valodā vērojams plašs sinonīmiskas nozīmes morfēmu klāsts, to lietojuma rezultātā veidojušies patronīmu paralēlie varianti, kas lietoti gan klasiskās, gan nereti arī postklasiskās dzejas valodā (kā tas redzams *Aeētis* / *Aeētias* / *Aeētīnē* gadījumā).

Tādējādi varoņa apzīmējums ar patronīmu, kas turklāt darināts pēc senā grieķu valodas modeļa, paliek kā senākā valodas slāņa raksturīgs elements un tiek izmantots senatnīgas, cildenas un poētiskas izteiksmes veidošanai antīkās pasaules literārajā kultūrā.

Turklāt tas tiek saglabāts un pārņemts arī vēlāk. Proti, šādi patronīmi un to senais darināšanas modelis izmantots arī turpmāk Eiropas latīņvalodīgajā poētiskajā tradīcijā. To apliecina arī Latvijas teritorijā tapuši darbi, piemēram, Livonijas humānistu teksti. Dažādu dzejas, sevišķi t. s. okazionālās (gadījumu) dzejas, žanru darbos atbilstoši renesanses humānisma idejām, tradīcijām un laikmeta poētiskai praksei vērojamas plašas antīkās kultūras un literatūras reminiscences – izmantoti motīvi, izteiksmes elementi un frāzes no antīko dzejnieku darbiem, mitoloģiskie tēli un sižeti, tostarp arī patronīmi tiešām vai jau mērķtiecīgi lietotām metaforiskām atsaucēm. Antīkai (sevišķi sengrieķu) kultūrai raksturīgie un labi atpazīstamie patronīmi sastopami, piemēram, Bazilija Plīnija (*Basilius Plinius*, ap 1540–1605) pilsētas slavinājuma žanra stilistikā tapušajā poēmā „Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae" (1595) („Slavas dziesma Rīgai", sk. Plīnijs, 1997) un Rīgas humānista Augustīna Eicēdija (*Augustinus Eucaedius*, 16. gadsimts) biogrāfiskā enkomija dzejas darbā „Aulaeum Dunaidum" (1564) („Daugavas paklājs", sk. Eicēdijs, 2014):

.. *Pierides, mihi dicite* .. (Euc. Aul. Dun. 1)
'.. Teiciet man, Pīeridas [Pīera meitas, t. i. mūzas – aut.] ..';

.. *molimina dextrae* / *Amphytrioniadis* .. *trucis* .. (Bas. Plin. Encom. 6)
'bargā Amfitrioniada [Hērakla – aut.] smagie darbi ..';

.. *fortis Abanthiades* (Bas. Plin. Encom. 1072)
'drosmīgais Abantiads [Persejs – aut.]';

.. *leviore labore* / *quam fuit Alcidis* .. (Bas. Plin. Encom. 1712)
'ar vieglāku darbu nekā bija Alkida [Hērakla – aut.] [veikums]'.

Patronīmi līdz ar citiem mākslinieciskās izteiksmes līdzekļiem Livonijas un tās metropoles Rīgas slavinājumu tekstos aktualizē antīko poētisko tradīciju (piem., tradicionālais mūzu piesaukums), atgādina par senajiem cildenajiem varoņiem, par viņu veikumu un piedzīvoto, tieši vai netieši samērojot ar to, kas notiek šeit, Livonijā – attālā Eiropas reģionā, un tās varoņiem. Patronīmu lietojums arī apliecina autora literāro erudīciju, gadu tūkstošiem senās poētiskās tradīcijas pārzināšanu un līdz ar to autora piederību Eiropas *res publica litteraria*.

Sastopami arī tādi patronīmi, kas tiešā veidā ar sengrieķu kultūru nav saistīti, bet darināti pēc grieķu valodas senā modeļa parauga, lai apzīmētu citas kultūras, tradīcijas indivīdus. Piemēram, kristīgās baznīcas, Bībeles tekstos lietotais *Ābrāmida*, *-ae* // *Ābrāhamides*, *-ae* (< Ābraham / Ābram) 'Ābramids, Ābrama pēcnācējs' izmantots arī 17. gadsimtā Rīgā Hieronīma Depkina (*Hieronymus Depkin*, 1625–1657) sacerētā dzejojumā, kas veltīts teologa, mācītāja, superintendenta un Rīgas Akadēmiskās ģimnāzijas profesora Hermaņa Samsona (*Hermannus Samsonius*, 1579–1643) piemiņai:

Deus Abramidum casus speculatus .. (Depk. Sams. 93)
'Dievs Ābramidu nelaimes redzēdams ..'.

Turpat lietota grieķiska patronīma akuzatīva forma *Manoaden* 'Manoja dēlu' (Depk. Sams. 208), kā arī, cildinot mītiskā Samsona, ar kuru salīdzināts Rīgas Samsons, varoņdarbus un pieminot viņa sievu Dalilu (sk. Fabricius, 1560, 655), izmantots patronīms *Thimnatis* ablatīva formā:

Quis rapta cepit vulpes Thimnatide? (Depk. Sams. 382)
'Kurš lapsas sagrāba, kad laupīta Timnatida?'.

Savukārt A. Eicēdija poēmā „Aulaeum Dunaidum" pēc senā modeļa no Daugavas nosaukuma latīņu valodā (*Duna*) darināts un plaši lietots (tostarp darba nosaukumā!) patronīms *Dunaides* 'Dunajas meitas', tā poētiski apzīmējot Daugavas nimfas (Euc. Aul. Dun. 13).

Tas apliecina, ka ne tikai no sengrieķu valodas aizgūtas, bet arī pēc tās parauga darinātas patronīmu formas ir aktuālas kā poētiskas izteiksmes raksturīga iezīme un savu vietu literārajā tradīcijā saglabā pēc vairāk nekā divtūkstoš gadiem humānistu tekstos arī šeit, Livonijā, 16./17. gadsimtā.

Secinājumi

Patronīmu izpēte klasisko – sengrieķu un latīņu – valodu materiālā un jo īpaši Eiropas kultūras senākajos tekstos rāda, ka šie apzīmējumi, kas atvasināti no tēva, vectēva vai tālāka priekšteča vārda, ir vieni no vissenākajiem un nozīmīgākajiem radniecības nosaukumiem, kuri izmantoti indivīda identificēšanai, nosaukšanai un raksturošanai.

Jau senā (agrīnākajās rakstu liecībās fiksētā) grieķu valodas lietojuma posmā patronīmi nostabilizējas ar noteiktu darināšanas modeli, kas, lai gan valodas un to lietojuma tradīcija mainās, savu aktualitāti nezaudē vairāk kā divu gadu tūkstošu laikā.

Sākotnēji patronīms izmantots kā cieņpilns apzīmējums, kas marķē indivīda ģenealoģisko identitāti, atzīstot par pieminēšanas vērtu un godinot tā izcelsmi un dzimtu, un tādējādi atklājot noteiktas sabiedrības pasaulskatījumu un vērtības, taču literārā, sevišķi episkā, tekstā tas vienlaikus palīdz izvērst vēstījumu un varoņa raksturojumu, izgaismojot, piemēram, papildu mitoloģisko fonu, kā arī teksta adresātam (klausītājam, lasītājam) atgādina un palīdz orientēties varoņu paaudzēs un to savstarpējās radniecības attiecībās.

Attīstoties klasiskās grieķu valodas normām un nostiprinoties dažādu žanru mākslinieciskās izteiksmes tradīcijai, patronīmi kļūst par nozīmīgu mākslinieciskā elementu – galvenokārt kā cildenas poētiskas (ar būtisku literārās tradīcijas dimensiju fonā) izteiksmes marķētāji, taču to funkcionalitāte paplašinās un patronīmi var tikt mērķtiecīgi izmantoti autora specifiskiem mākslinieciskiem mērķiem arī ar citādu, piemēram, komisku nozīmi.

Sekojot grieķu iedibinātam kultūras, literāram un lingvistiskam paraugam, patronīmu lietojumu latīņu valodā un dažādu žanru literāros tekstos pārņem arī romiešu autori, apliecinot abu kultūru un to vērtību mijiedarbi. Tādējādi tiek izcelti grieķu pasaulei raksturīgie mitoloģiskie un literārie tēli un parādības, īstenoti autoru centieni iekļauties senā un nozīmīgā literārā tradīcijā, vienlaikus papildinot latīņu valodas vārddarināšanas modeļus un bagātinot mākslinieciskо izteiksmi. Kā senākā valodas slāņa un cildenas poētiskas izteiksmes elements patronīmi tiek pārņemti arī turpmāk Eiropas latīņu valodas, tostarp Livonijas 16./17. gadsimta tekstos.

Patronīms ir ne tikai valodas elements, tas kļūst par kultūras un noteiktas literārās, poētiskās tradīcijas zīmi.

SAĪSINĀJUMI

Ar. Vesp. – Aristophanes. *Vespae*
Aristot. Eth. Nic. – Aristoteles. *Ethica Nicomachea*
Aristot. Poet. – Aristoteles. *Poetica*
Bacchyl. Dith. – Bacchylides. *Dithyrambi*
Bas. Plin. Encom. – Basilius Plinius. *Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae*
Callim. H. – Callimachus. *Hymni*
Dem. – Demosthenes
Depk. Sams. – Hieronymus Depkin. *Comparatio Samsonis Biblici cum Livono*
Euc. Aul. Dun. – Augustinus Eucaedius. *Aulaeum Dunaidum*
Eur. Hec. – Euripides. *Hecuba*
Hdt. – Herodotus
Hes. Op. – Hesiodus. *Opera et Dies*
Hes. Theog. – Hesiodus. *Theogonia*
Hom. Il. – Homerus. *Ilias*
Hom. Od. – Homerus. *Odyssea*
Hor. Od. – Quintus Horatius Flaccus. *Carmina* (*Odae*)
Luc. Dial. mort. – Lucianus. *Dialogi Mortuorum*
Ov. Am. – Publius Ovidius Naso. *Amores*
Ov. Met. – Publius Ovidius Naso. *Metamorphoses*
Pherecr. – Pherecrates
Plat. Prot. – Plato. *Protagoras*

Sen. Thy. – Lucius Annaeus Seneca. *Thyestes*
Sil. Pun. – Silius Italicus. *Punica*
Soph. Trach. – Sophocles. *Trachiniae*
Stat. Achil. – Statius. *Achilleis*
Thuc. – Thucydides
Val. Fl. – Valerius Flaccus. *Argonautica*
Verg. Aen. – Publius Vergilius Maro. *Aeneis*

AVOTI

Aristophanes. (1922). *Aristophanes Comoediae* (Vol. I). (Eds. F. W. Hall, & W. M. Geldart). Oxford: Clarendon Press.

Aristoteles. (1920). *Aristotle's Ethica Nicomachea*. (Ed. I. Bywater). Oxford: Clarendon Press.

Aristoteles. (1966). *Aristotle's Ars Poetica*. (Ed. R. Kassel). Oxford: Clarendon Press.

Bacchylides. (1992). *Bacchylidis Carmina cum fragmentis*. (Eds.: B. Snell, & H. Maehler). Leipzig: Teubner. (Pirmizdevums: 1970)

Callimachus. (2015). *The Hymns*. (Ed. S. A. Stephens). Oxford: Oxford University Press.

Demosthenes. (1903). *Demosthenis Orationes*. (Ed. S. H. Butcher). Oxford: Clarendon Press.

Depkin, H. (1644). Comparatio Samsonis Biblici cum Livono. In J. Brever, *Memoriam Admodum Reverendi Nobilißimi et Excellentißimi Theologi, Dn. M. Hermanni Samsonii, Hereditarii in Vesten / Regii per Livoniam Superintendentis, Pastoris in Metropoli patria et Professoris primarii, quondam meritissimi, Duabus Panegyribus in illustri Rigensium Collegio, ex officio, ex debito, celebrare voluit M. Joh. Breverus, Islebiens. Eloquentiae Professor*. Lubecae: Sumptibus Alberti Hakelmanni, Typis Johannis Meieri, 102–127.

Eicēdijs, A. (2014). *Daugavas paklājs / Aulaeum Dunaidum ab Augustino Eucaedio*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

Eucaedius, A. (1794). *AULAEUM DUNAIDUM, continens seriem ac successiones Archiepiscoporum Rigensium in Livonia, scriptum ad Reverendissimum ac Illustrissimum Principem ac Dominum Dominum Sigismundum Augustum Archiepiscopum Rigensem designatum, Ducem Megapolensem, Principem Vandalorum, Comitem Suerinaeum, ac Stargatiorum Dominum, etc. ab AUGUSTINO EUCAEDIO LIVONIO*. Ruyni. (Pirmizdevums: 1564)

Euripides. (1902). *Euripidis Fabulae* (Vol. I). (Ed. G. Murray). Oxford: Clarendon Press.

Herodotus. (1920). *Herodotus*. (Transl. by A. D. Godley). Cambridge: Harvard University Press.

Hesiod. (1914). Theogony. In *Hesiod, The Homeric Hymns and Homerica.* (Transl. H. G. Evelyn-White). Cambridge: MA., Harvard University Press; London: William Heinemann Ltd, 78–155.

Hesiod. (1978). *Works and Days*. (Ed. M. L. West). Oxford: Clarendon Press.

Homer. (1919). *The Odyssey.* (Transl. A. T. Murray). Cambridge: MA., Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd.

Homer. (1920). *Homeri Opera* (Vol. I–V). Oxford: Oxford University Press.

Horatius, Q. F. (1912). *Horace, I: The odes, carmen saeculare and epodes*. (Ed. E. C. Wickham). Oxford: Clarendon Press.

Lucian. (1896). *Luciani Samosatensis Opera* (Vol. I). (Ed. K. Jacobitz). Leipzig: B. G. Teubner.

Ovidius, P. N. (1907). *Amores, Epistulae, Medicamina faciei femineae, Ars amatoria, Remedia amoris*. (Ed. R. Ehwald). Leipzig: B. G. Teubner.

Ovidius, P. N. (2004). *P. Ovidi Nasonis Metamorphoses*. (Ed. R. Tarrant). Oxford: Clarendon Press.

Pherecrates. (1989). Pherecrates. In R. Kassel, & C. Austin (Eds.), *Poetae Comici Graeci* (Vol. VII). Berlin, New York: De Gruyter, Berolini, 102–220.

Plato. (2008). *Protagoras*. (Ed. N. Denyer). New York: Cambridge University Press.

Plīnijs, B. (1997). *Bazilija Plīnija Slavas dziesma Rīgai, 1595 / Der Ruhmgesang auf Riga / The Encomium to Riga / Odičeskaja pesn' Rige.* [Rīga]: Latvijas Kultūras fonds, Jumava.

Plinius, B. (1595). *Encomium inclitae civitatis Rigae metropolis Livoniae, conscriptum a Basilio Plinio Rigensi Livono*. Lipsiae: Zacharias Berwald excudebat.

Seneca, L. A. (1921). *Tragoediae*. (Eds.: R. Peiper, & G. Richter). Leipzig: B. G. Teubner.

Silius Italicus. (1987). *Sili Italici Punica.* (Ed. J. Delz). Stuttgart: B. G. Teubner.

Sophocles. (1913). *Sophocles, II: Ajax. Electra. Trachiniae. Philoctetes*. (Transl. F. Storr). London: William Heinemann Ltd.; New York: The Macmillan Company.

Statius, P. P. (1928). *Statius* (Vol. I–II). (Ed. J. H. Mozley). London: William Heinemann; New York: G. P. Putnam's Sons.

Thucydides. (1942). *Historiae* (Vol. I–II). Oxford: Oxford University Press.

Valerius Flaccus, G. (1913). *C. Valeri Flacci Setini Balbi Argonauticon Libri Octo*. (Ed. O. Kramer). Leipzig: B. G. Teubner.

Vergilius, P. M. (1986). *P. Vergili Maronis Opera*. (Ed. R. A. B. Mynors). Oxford: Oxford University Press. (Pirmizdevums: 1969)

Vergilijs. (1970). *Eneīda*. (Tulk. A. Ģiezens). Rīga: Liesma.

LITERATŪRA

Bailly, A. (2020). *Dictionnaire grec-français*. (Eds.: G. Gréco, A. Charbonnet, M. de Wilde, & B. Maréchal, 4th ed.). Pieejams http://gerardgreco.free.fr/IMG/pdf/bailly-2020-hugo-chavez-2023-02-28.pdf; skatīts 20.08.2024.

Bechtel, F. (1982). *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*. Hildesheim: Olms. (Pirmizdevums: 1917)

Bers, V. (2010). *Kunstprosa*: Philosophy, History, Oratory. In E. J. Bakker (Ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Blackwell Publishing, 455–467.

Bērziņa, G. (2019). Aizguvumu semantika: grieķismi romiešu nacionālā eposa valodā. *Antiquitas Viva: Studia classica*, *5*, 110–126. Pieejams http://doi.org/10.22364/av5.10.

Bērziņa, G. (2023). Grieķu īpašvārdi un to atvasinājumi latīņu valodā („Latīņu–latviešu vārdnīcas" materiāls). *Gramatika un korpusa pētījumi. Valoda: nozīme un forma*, *14*, 7–21. Pieejams https://doi.org/10.22364/vnf.14.01.

Christidis, A.-F. (Ed.). (2007). *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clackson, J. (2011). Classical Latin. In J. Clackson (Ed.), *A Companion to the Latin Language*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 236–256.

Clackson, J., & Horrocks, G. (2007). *The Blackwell History of the Latin Language*. Oxford: Blackwell Publishing.

Coleman, R. G. (2012). Latin Language. In S. Hornblower, A. Spawforth, & E. Eidinow (Eds.), *The Oxford Classical Dictionary* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press, 796–798.

de Melo, W. (2011). The Language of Roman Comedy. In J. Clackson (Ed.), *A Companion to the Latin Language*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 321–343.

Fabricius, G. Ch. (1560). *Chemnicensis*: *Poematum Sacrorum Libri XV*. Basileae: Johann Oporinus, 655.

Fantham, E. (2006). Literature in the Roman Republic. In H. I. Flower (Ed.), *The Cambridge Companion to the Roman Republic.* Cambridge: Cambridge University Press, 271–293. Pieejams https://doi.org/10.1017/CCOL0521807948.013.

Ferri, R. (2011). The Language of Latin Epic and Lyric Poetry. In J. Clackson (Ed.), *A Companion to the Latin Language*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 344–366.

Fraser, P. M., & Matthews, E. (Eds.). (1987–2018). *A Lexicon of Greek Personal Names* (Vol. I–V). The British Academy. Oxford: Clarendon Press.

Hackstein, O. (2010). The Greek of Epic. In E. J. Bakker (Ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Blackwell Publishing Ltd, 401–423.

Harrison, S. (Ed.). (2005). *A Companion to Latin Literature*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Hornblower, S., & Matthews, E. (2000). *Greek Personal Names: Their Value as Evidence.* Oxford: Oxford University Press. Pieejams https://www.thebritishacademy.ac.uk/publishing/proceedings-british-academy/104/.

Hornblower, S., Spawforth, A., & Eidinow, E. (Eds.). (2012). Abbreviations. In S. Hornblower, A. Spawforth, & E. Eidinow (Eds.), *The Oxford Classical Dictionary* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press, xxvi–liii. Pieejams https://oxfordre.com/classics/page/3993.

Karali, M. (2007). The Use of the Dialects in Literature. In A.-F. Christidis (Ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 974–998.

Lewis, Ch. T., & Short, Ch. (Eds.). (1991). *A Latin Dictionary* (Revised, enlarged, and in great part rewritten). Oxford: Clarendon Press. (Pirmizdevums: 1879)

Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., & McKenzie, R. (Eds.). (1996). *A Greek–English Lexicon* (9th ed. with revised supplement). Oxford: Oxford University Press.

Logeion. (b. g.). [Greek and Latin resources platform]. Pieejams https://logeion.uchicago.edu; skatīts 20.08.2024.

Masson, O. (1990). *Onomastica Graeca selecta* (Vol. I–II). Nanterre: Université de Paris.

Matthews, E. (2012). Names, personal, Greek. In S. Hornblower, A. Spawforth, & E. Eidinow (Eds.), *The Oxford Classical Dictionary* (4th ed.). Oxford: Oxford University Press, 1022–1024.

Palmer, L. R. (1954). *The Latin Language*. London: Faber and Faber Ltd.

Palmer, L. R. (2001). *The Greek Language*. London: Bristol Classical Press. (Pirmizdevums: 1980)

Polkas, L. (2007). Homer: Epic Poetry and its Characteristics. In A.-F. Christidis (Ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 999–1009.

Powell, J. G. F. (2011). The Language of Roman Oratory and Rhetoric. In J. Clackson (Ed.), *A Companion to the Latin Language*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd, 384–407.

Rutherford, R. (2010). The Greek of Athenian Tragedy. In E. J. Bakker (Ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Blackwell Publishing, 441–454.

Silk, M. (2010). The Language of Greek Lyric Poetry. In E. J. Bakker (Ed.), *A Companion to the Ancient Greek Language*. Blackwell Publishing, 424–440.

Skujiņa, V. (atb. red.). (2007). *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.

Smyth, H. W. (1984). *Greek Grammar*. Cambridge: Harvard University Press. (Pirmizdevums: 1920)

Thompson, A. (2007). Ancient Greek personal names. In A.-F. Christidis (Ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 677–692.

Valakas, K. (2007a). The Use of Language in Ancient Comedy. In A.-F. Christidis (Ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1021–1032.

Valakas, K. (2007b). The Use of Language in Ancient Tragedy. In A.-F. Christidis (Ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1010–1020.

Veitmane, K., Čerfase, L., Novackis, H., & Apīnis, A. (1955). *Latiņu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.

von Kamptz, H. (1982). *Homerische Personennamen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

J K W & ! A S R H

I Z C K , U G K F J

Q J W X ! A S R Y D

I Z C K , U A H T O P

H & & I R & B H

K H T O P M E Y W X &!

M E ? I D Z C K , U G

I & J V W X ! A S R Q F J D

A N Q F J V K W X ! A

N Y N H T O P M E ? & J

H I H

I D Z C K , U G & Y N Q

METAMORFOZES ASKLĒPIADU DZIMTAS VĀRDA NOZĪMĒS

Metamorphoses in the Meaning of the Asclepiad Family Name

IEVA FĪBIGA

ABSTRACT

Keywords:
Asclepiads, Asclepius, metamorphoses of family name, Greek medicine

The article explores the most famous Greek family name in the history of medicine – Asclepiads, and its complicated and twisted interaction between rational and irrational aspects of medicine.

Hippocrates' name is well known; he is perceived as the father of medicine, and his achievements have been recognized worldwide for centuries. However, Hippocrates had his mythological component – he was considered one of the descendants of Asclepius, the god of medicine. The myth of Asclepius tells us that his father was Apollo, and his mother was a mortal woman named Coronis. Although Apollo was also considered a god of healing, his role was discarded during the rise of rational medicine and was instead taken up by Asclepius. Asclepius had two sons – mortal men – Machaon and Podaleirios, who served in the Trojan War as physicians. Machaon died in Troy, but Podaleirios settled down in Caria. It is believed that Podaleirios is the ancestor of Asclepiads of Cnidus, Rhodes, and Cos. Hippocrates stems from the Asclepiads of Cos. This mythological aspect of Greek medicine and its centuries-long influence on generations of physicians is the research subject of the article.

The Asclepiad family name has experienced several stages of metamorphosis in meaning in the last 10 centuries, starting in the 8th century BC. First, an Asclepiad may refer to one of the direct descendants of Asclepius, associated with the mythology, i.e., mortal sons Machaon and Podaleirios, daughters, the goddesses Aceso, Panacea, Iaso, Hygeia and Aegle, and the lesser-known son, the god Telesphoros. Second, an Asclepiad can designate one as belonging to one of

the three Asclepiad families and possibly be a historical figure such as Hippocrates. Third, an Asclepiad may refer to any apprentice physician or a practising physician. Fourth, an Asclepiad may play the role of a priest in a temple of Asclepius, called Asclepieion. Fifth, an Asclepiad may refer to a member of a certain medical association. And finally, sixth, an Asclepiad can be anyone, even someone outside the medical field, as the last stage in the metamorphosis of the name of the Asclepiad family is an anthroponym.

Ancient Greek medicine, as the basis for modern Western medicine, has always coexisted in symbiosis with the mythological background, which is the basis for the name of the Asclepiad family. Physicians, as practitioners of rational medicine, chose to associate themselves closely with the myth of Asclepius and the name of the Asclepiad family to strengthen their legitimacy.

Ievads

No sengrieķu medicīnas latviešu lasītājam ir pazīstams slavenā ārsta Hipokrata (Ἱπποκράτης) vārds, zināms par viņam piedēvēto zvērestu un mūsdienās pastāvošo zvēresta lasīšanas tradīciju, absolvējot medicīnas studijas, zināms, ka Rīgā ir viņa vārdā nosaukta iela, un, iespējams, zināms, ka Rīgā ir divas Hipokrata statujas.[1] No hipokratiskā korpusa (latīņu *Corpus Hippocraticum*) latviešu valodā līdz 2003. gadam bija tulkots vien slavenais traktāts „Zvērests" (Ὅρκος, ~5.–3. gadsimts p. m. ē.), kas bija pieejams dažos avotos, proti, Kristapa Rudzīša medicīnas terminu vārdnīcā „Terminologia medica" šķirklī *Hippocrates* (Rudzītis, 2005,[2] 853) un žurnālā „Akadēmiskā Dzīve" (Āboliņš, 1959). Šajos avotos tulkojumi ir dažādi, un nevienā no tiem nav norādīts, kas traktātu tulkojis un vai tulkojums veikts no sengrieķu valodas oriģināla, vai arī izmantotas starpniekvalodas. Iespējams, ir arī citi avoti, kuros pieejams vai nu kāds no šiem tulkojumiem, vai vēl kāds cits.

Būtisks hipokratiskā korpusa latviešu valodas tulkojumu papildinājums (varbūt būtu jāsaka – aizsākums) ir „Hipokratiskie raksti. Izlase", kas iznāk 2003. gadā Rīgā Liepnieka un Rītupa izdevniecībā sērijā „Ad fontes" (Agneses Gailes un Aijas van Hofas tulkojums no sengrieķu valodas, ievads un komentāri). Izdevumā iekļauti 11 hipokratiskā korpusa traktāti, un pirmais no tiem ir jau iepriekš publicētais traktāts „Zvērests". Tulkotājas ievada pirmajā sadaļā „Hipokrata dzīve – vēsturiskās liecības un leģendas" atsaukušās uz antīkajiem avotiem, kuros Hipokrats pieminēts, un nodēvējušas Hipokratu par asklēpiadu (Gaile & Hofa, 2003, xiv–xvi). Tas nozīmē, ka Hipokrats piederējis senajai un mītiskajai asklēpiadu dzimtai.

Asklēpiadu (Ἀσκληπιάδαι) dzimta un šī dzimtas vārda nozīmes pārmaiņas ir raksta galvenais izpētes objekts, sniedzot latviešu lasītājam iespēju iepazīt Hipokrata personības mitoloģisko pusi. Pētījuma mērķis ir raksturot asklēpiadu dzimtas vārda nozīmes pārmaiņas jeb metamorfozes.

---

[1] Viena atrodas Tvaika ielā 2 pie Rīgas Psihiatrijas un narkoloģijas centra, otra – Hipokrāta ielā 2 Rīgas Austrumu klīniskās universitātes slimnīcā.

[2] Šis traktāta „Zvērests" tulkojums pieejams arī pirmajā vārdnīcas „Terminologia medica" izdevumā (Rudzītis, 1973, 813–814).

Izmantojot leksiski semantisko un teksta kontekstuālo analīzi, asklēpiadu dzimtas vārda nozīmes pārmaiņas novērotas sengrieķu valodas avotos[3], kas atrodami Čikāgas universitātes (*The University of Chicago*) veidotajā vietnē „Logeion" (ΛΟΓΕΙΟΝ), un medicīnas vēstures pētījumos. Avoti analizēti hronoloģiski, sākot ar senākajiem. Raksts sastāv no trim sadaļām. Pirmajā īsi aplūkota asklēpiadu dzimtas vārda izcelsme, otrajā raksturotas asklēpiadu dzimtas vārda nozīmes 'Asklēpija pēctecis' un 'ārsts', savukārt trešajā atspoguļotas pārējās asklēpiadu dzimtas vārda nozīmes – 'priesteris', 'noteiktas apvienības pārstāvis' un 'persona'.

1. Asklēpijs un asklēpiadu dzimta

Sengrieķu medicīnā pastāv fenomens, kas izpaužas dabiskā un pārdabiskā līdzāspastāvēšanā. No vienas puses, slavenais sengrieķu ārsts Hipokrats veica būtiskas izmaiņas medicīnas mācīšanā, proti – pirmkārt, viņš apgalvoja, ka slimības ir dabisks process, ko var izskaidrot, un ka tas nav saistīts ar dievu sodu kādam cilvēkam vai cilvēku grupai, otrkārt, viņš izveidoja medicīnas skolu, kurā par maksu varēja mācīties ikviens, kas vēlējās apgūt ārsta mākslu. Tādējādi dziedniecībā balstīts reliģisks kults tika pārveidots par zinātni un tika veicināta tās izplatība plašā sabiedrībā. Taču, no otras puses, valdīja uzskats, ka Hipokrats ir dieva Asklēpija (Ἀσκληπιός) pēctecis (Longrigg, 1998, 18–30; Snowden, 2010). Līdz ar to tiek apgalvots, ka medicīna ir racionāla, bet pats Hipokrats ir daļēji iracionāls, jo viņš ir dieva pēctecis. Tieši pārdabiskais sengrieķu medicīnas aspekts un tā gadsimtiem ilgā ietekme uz ārstu dzimtām, kopienām un ārsta prestižu ir šī raksta pētījuma priekšmets.

Sengrieķu mitoloģijā Asklēpijs ir medicīnas dievs, romiešu mitoloģijā tas saukts par Eskulāpiju (*Aesculapius*). Viņu apvij dažādi mīti, kaut gan sengrieķu mitoloģijas panteonā viņš nav viens no zināmākajiem dieviem. Mazāk izvērstās sengrieķu mitoloģijas grāmatās Asklēpijs aprakstīts vai nu pavisam konspektīvi, vai nav minēts nemaz. Ir tādi Asklēpijam piedēvētie notikumi, kas pārstāstos paliek nemainīgi, taču ir arī tādi, kuri dažādos avotos atšķiras. Sengrieķu mītu pārstāsti pārsvarā veidoti no avotiem

[3] Izlases veidā.

sengrieķu un/vai latīņu valodā. Tas raksturīgs arī mītiem par Asklēpiju un asklēpiadu dzimtu.

Šajā rakstā atsauces uz mītu pārstāstiem lielākoties meklētas mūsdienu literatūrā, kur atrodamas norādes uz avotiem sengrieķu un/vai latīņu valodā. Sākotnēji Asklēpijs ir pusdievs un puscilvēks, jo viņa tēvs ir saules, mūzikas, dziedināšanas un pareģošanas dievs Apollons (Ἀπόλλων), bet māte, kā stāsta zināmākā mīta versija, ir mirstīgā sieviete Koronīda (Κορωνίς), Tesālijas valdnieka Flegija (Φλεγύας) meita. Apollons uzticējis Asklēpija audzināšanu un skološanu slavenajam kentauram Heironam (Χείρων). Heirona paspārnē Asklēpijs apguvis ārstēšanas mākslu un vēlāk to attīstījis līdz tādai pilnībai, ka spējis atdzīvināt mirušos. Par šādu rīcību pazemes valstības dievs Aīds (Ἅιδης) sūdzējies Olimpa dievu valdniekam Zevam (Ζεύς), ka šādi tiekot izjaukta ierastā pasaules kārtība. Zevs baidījies, ka cilvēki Asklēpija zināšanu dēļ varētu kļūt nemirstīgi, tāpēc viņš nogalinājis to ar zibens šautru. Asklēpijs ticis iecelts dieva godā un pārvērsts par Čūskneša zvaigznāju (latīņu *Ophiuchus*) (Hard, 2020, 143–145).

Asklēpija kā medicīnas dieva parādīšanās skaidrojama ar medicīnas uzplaukumu Senajā Grieķijā 5. gadsimtā p. m. ē. Līdz tam medicīnas dievs bija Apollons, tomēr viņam bijušas arī citas funkcijas (Longrigg, 1998, 16), turklāt viņš bija spējīgs uzsūtīt slimības, kas neatbilst medicīnas dieva ideālam. Tas lasāms, piemēram, sengrieķu dzejnieka Homēra (Ὅμηρος) eposā „Īliada" (Ἰλιάς), kur Apollons uzsūtīja ļaunu sērgu, kas nogalināja daudzus ahajus:

> [..] Λητοῦς καὶ Διὸς υἱός: ὃ γὰρ βασιλῆϊ χολωθεὶς
> νοῦσον ἀνὰ στρατὸν ὄρσε κακήν, ὀλέκοντο δὲ λαοί [..]
> (Hom. Il. 1. 9–10)
> '[..] Lētes un Kronida dēls.[4] Par varoni Atreidu[5] īdzis,
> Sērgu viņš sūtīja ļaunu; daudz kareivju nometnē mira [..]'
> (Homērs, 1936, 27; Augusta Ģiezena atdzejojums no sengrieķu valodas).

[4] Lētes (Λητώ) un Kronida (Κρονίδης) dēls ir Apollons. Kronids ir Zevs.

[5] Atreidi (Ἀτρείδης) jeb Atreja (Ἀτρεύς) dēli eposā „Īliada" ir divi – Agamemnons (Ἀγαμέμνων) un Menelājs (Μενέλαος); šeit runa ir par Agamemnonu.

Šo faktoru ietekmē izveidojās mīts par jauno medicīnas dievu Asklēpiju, kas nāk no mirstīgajiem, bet viņa dievības statusu apliecina radniecība ar Apollonu (Hard, 2020, 143). Mīts stāsta, ka Asklēpijam bijuši divi dēli – Mahaons (Μαχάων) un Podalīrs (Ποδαλείριος), kas atzīti par izciliem ārstiem un piedalījušies Trojas karā. Mahaons Trojas karā miris, un antīkajos avotos pastāv vismaz trīs versijas par viņa nāvi (Filippou et al., 2020). Savukārt Podalīrs pēc Trojas kara devies uz Delfiem, kur orākulam lūdzis padomu par apmešanās vietu, un tur viņam norādīts iekārtoties Karijā (Hard, 2020, 500). No Podalīra pēctečiem cēlušās trīs asklēpiadu dzimtas – Knidas, Rodas un Kosas asklēpiadi (Tsoucalas & Choremi, 2018, 109–110). No Kosas asklēpiadiem nāca Hipokrats, kurš tiek uzskatīts par Asklēpija tiešo pēcteci. Ir izteikti minējumi, ka Hipokrats varētu būt bijis Asklēpija tiešais pēctecis septiņpadsmitajā paaudzē (Vīksna, 1990), taču nav avotu, kas šo hipotēzi apstiprinātu.

2. Asklēpija pēctecis un ārsts

Sengrieķu vīriešu dzimtes lietvārda Ἀσκληπιάδης latviskojums rakstā tiek piedāvāts kā 'asklēpiads', taču ir avoti latviešu valodā, kas piedāvā latviskojumu 'asklepiāds'.[6] Pirmā šī sengrieķu lietvārda nozīme ir 'Asklēpija dēls'.

Senākais avots, kurā vērojams asklēpiadu dzimtas vārds, ir Homēra eposs „Īliada", ko var datēt ar 8. gadsimtu p. m. ē. Eposā ir atainots mīts par Asklēpiju un viņa dēliem, tāpēc Mahaons un Podalīrs tā arī tiek dēvēti – par asklēpiadiem, proti, Asklēpija dēliem. Sufiksa -ιάδης izmantošana patronīmu darināšanā sengrieķu un vēlāk arī latīņu valodā ir bieži sastopams paņēmiens.

[6] Rakstā izvēlētie īpašvārdu latviskojumi lielākoties sakrīt ar jaunāko hipokratisko rakstu tulkojumu izdevumu latviešu valodā (Gaile & Hofa, 2003). Lai gan izveidoti norādījumi sengrieķu un latīņu īpašvārdu atveidei latviešu valodā, daudziem īpašvārdiem pastāv paralēlās formas, kas veidotas pirms norādījumu ieviešanas un līdz ar to nostabilizējušās, tāpat arī pēc norādījumu ieviešanas atsevišķos tulkojumos un izdevumos vērojama alternatīva atveide (Bodniece, 2024, 71–73).

Vietnes „Logeion" meklētājs uzrāda,[7] ka eposā „Īliada" asklēpiadu dzimtas vārds izmantots trīs reizes (Hom. Il. 4. 204, 11. 613–614 un 14. 2). Piemēram, 11. dziedājumā minēts, ka viens no varoņiem līdzinājies Mahaonam.

> ἤτοι μὲν τά γ᾽ ὄπισθε Μαχάονι πάντα ἔοικε
> τῷ Ἀσκληπιάδῃ [..] (Hom. Il. 11. 613–614)
> 'Līdzīgs no muguras šķita Mahaonam Asklēpiadam [..]' (Homērs, 1936, 267; A. Ģiezena atdzejojums no sengrieķu valodas).

Šeit jāpievērš uzmanība tam, ka A. Ģiezens tulkojumā izvēlējies rakstīt asklēpiadu vārdu ar lielo burtu, kas šajā kontekstā ir iederīgi. Mahaons ir Asklēpija dēls, un viņam piešķirtais patronīms funkcionē kā personvārds. Taču vēlāk nozīmes paplašinājuma dēļ asklēpiadu dzimtas vārds iegūst arī sugas vārda funkciju, līdz ar to latviešu valodā tiek rakstīts ar mazo burtu.

Šī mīta ietekmē asklēpiadu dzimtas vārds tiek saistīts ar medicīnu kopumā, un jau 6. gadsimtā p. m. ē. ārsti tika dēvēti par asklēpiadiem. Tas vērojams sengrieķu dzejnieka Teognīda (Θέογνις) elēģijās (~6. gadsimts p. m. ē.), kur, pieminot asklēpiadu dzimtas vārdu, tiek diskutēts par cilvēku slikto īpašību labošanu, un, ja to spētu ārstēt asklēpiadi, proti, ārsti, tad viņi saņemtu ļoti lielu samaksu.

> εἰ δ᾽ Ἀσκληπιάδαις τοῦτό γ᾽ ἔδωκε θεός [..] (Thgn. 432)
> 'Ja asklēpiadiem to [šo spēju] dievs būtu devis [..]' (autores tulkojums no sengrieķu valodas).

Tātad aptuveni pēc divu gadsimtu ilga perioda par asklēpiadiem tiek dēvēti ne tikai mitoloģiskie Asklēpija dēli, bet gan jebkurš ārsts. Turklāt šajā avotā konteksts skaidri norāda, ka par asklēpiadiem tiek saukti ārsti, un šiem ārstiem netiek piedēvēts mitoloģiskai būtnei raksturīgais. Taču sastopami arī tādi avoti, kur asklēpiadu dzimtas vārda nozīme ir nenoteikta.

[7] Šeit un turpmāk, sniedzot statistiku avotos sengrieķu valodā, izmantota vietne „Logeion".

Sengrieķu dramaturga Eiripida (Εὐριπίδης) traģēdijā „Alkestīda" (Ἄλκηστις, 438. gads p. m. ē.) kādā no kora daļām pieminēts asklēpiadu dzimtas vārds.

> [..] ὅσα Φοῖβος Ἀσκληπιάδαις ἔδωκε φάρμακα [..] (Eur. Alc. 970)
> '[..] zāles, ko Asklēpiadiem iedeva Foibs [..]' (Eiripīds, 1984, 27; Ābrama Feldhūna atdzejojums no sengrieķu valodas).

Pēc konteksta nojaušams, ka asklēpiadu dzimtas vārdam varētu būt nozīme 'ārsts', taču tēma netiek izvērsta, līdz ar to nav iespējams noteikt, vai nozīme ir tikai 'ārsts', vai varbūt domāts arī 'Asklēpija pēctecis', jo tiek pieminēts, ka zāles asklēpiadiem iedevis Foibs (Φοῖβος), t. i., Apollons, Asklēpija tēvs, ar to demonstrējot asklēpiadu dzimtas vārda mitoloģisko pusi. Atdzejotājs Ā. Feldhūns izvēlējies rakstīt asklēpiadu dzimtas vārdu latviešu valodā ar lielo burtu – iespējams, ar nodomu saglabāt sengrieķu valodā esošo tradīciju patronīmus rakstīt ar lielo burtu. Taču tekstvietā izmantota asklēpiadu dzimtas vārda daudzskaitļa forma un netiek pieminēts neviens konkrēts asklēpiads, kā tas ir Homēra eposā „Īliada", tāpēc, iespējams, šeit tas uztverams kā sugas vārds.

Asklēpiadu dzimtas vārds atrodams vēl viena sengrieķu dramaturga, proti, Sofokla (Σοφοκλῆς) traģēdijā „Filoktēts" (Φιλοκτήτης, 409. gads p. m. ē.). Šeit asklēpiadu dzimtas vārds vērojams, visticamāk, ar nozīmi 'ārsts'. Varoņa Ahilleja (Ἀχιλλεύς) dēls Neoptolems (Νεοπτόλεμος) mēģina pārliecināt slaveno grieķu loka šāvēju Filoktētu (Φιλοκτήτης) doties uz Troju, lai izārstētu nedzīstošu ievainojumu.

> [..] καὶ τοῖν παρ' ἡμῖν ἐντυχὼν Ἀσκληπίδαιν νόσου μαλαχθῇς τῆσδε [..] (Soph. Phil. 1330)
> '[..] un pie mums [Trojā], sastapis Asklēpiadus, būsi atvieglojis slimību [..]' (autores tulkojums no sengrieķu valodas).

Traģēdijā norādīts, ka Neoptolems aicina Filoktētu doties uz Troju un sastapt tur Mahaonu un Podalīru, kas varētu viņu izārstēt. Tātad asklēpiadu dzimtas vārds šeit lietots ar nozīmi 'Asklēpija pēctecis', un ir zināms, kuri pēcteči šeit domāti, turklāt lietota divskaitļa forma, tāpēc šajā gadījumā lielā sākumburta lietojums latviešu valodas tulkojumā ir pamatots.

Mazliet atšķirīga asklēpiadu dzimtas vārda nozīme parādās 4. gadsimtā p. m. ē. To trīs reizes savos dialogos lietojis sengrieķu filozofs Platons (Πλάτων). Dialogā „Faidrs" (Φαῖδρος, ~370. gads p. m. ē.) Hipokrats nodēvēts par asklēpiadu. Atēnietis Faidrs (Φαῖδρος) kādā sarunā norādījis filozofam Sokratam (Σωκράτης):

> εἰ μὲν Ἱπποκράτει γε τῷ τῶν Ἀσκληπιαδῶν δεῖ τι πιθέσθαι [..] (Pl. Phdr. 270c)
> 'Ja drīkst kaut cik paļauties uz Hipokratu, vienu no Asklēpiadiem [..]' (Platons, 2015, 425; Ā. Feldhūna tulkojums no sengrieķu valodas).

Tulkotājs Ā. Feldhūns arī šeit izvēlējies rakstīt asklēpiadu dzimtas vārdu ar lielo burtu. Taču tekstvietā norādīts, ka tas ir Hipokrats – viens no asklēpiadiem, nevis Hipokrats Asklēpiads (t. i., ka dzimtas vārds būtu izmantots patronīma funkcijā), turklāt ir lietota daudzskaitļa ģenitīva forma. Varētu uzskatīt, ka šajā dialogā asklēpiadu dzimtas vārds lietots ar nozīmi 'ārsts', tomēr jāpatur prātā mīts, ka Hipokrats ir Asklēpija pēctecis. Tāpēc šajā kontekstā asklēpiadu dzimtas vārds ietver gan nozīmi 'ārsts', gan 'Asklēpija pēctecis'.

Platona dialogā „Protagors" (Πρωταγόρας, 380. gads p. m. ē.) Sokrats atstāsta sarunu ar kādu ārstu, arī sauktu par Hipokratu, un tajā slavenais Kosas Hipokrats nosaukts par asklēpiadu.

> ὥσπερ ἂν εἰ ἐπενόεις παρὰ τὸν σαυτοῦ ὁμώνυμον ἐλθὼν Ἱπποκράτη τὸν Κῷον, τὸν τῶν Ἀσκληπιαδῶν [..] (Pl. Prt. 311b)
> 'Pieņemsim, ka esi ieņēmis galvā vērsties pie sava vārdabrāļa Kosas Hipokrata, Asklēpiada [..]' (Platons, 2015, 254; Ā. Feldhūna tulkojums no sengrieķu valodas).

Šajā gadījumā asklēpiadu dzimtas vārds izmantots tādā pašā nozīmē, kā iepriekšējā piemērā no dialoga „Faidrs". Lai gan Ā. Feldhūns dialogā „Faidrs" izvēlējies konkrēto tekstvietu tulkot kā 'Hipokrats, viens no Asklēpiadiem', bet dialogā „Protagors" – kā 'Hipokrats, Asklēpiads', oriģinālteksta abos dialogos konstrukcija ir vienāda, proti, Ἱπποκράτης, τῶν Ἀσκληπιαδῶν, ko burtiski varētu tulkot kā 'Hipokrats, kas no A/asklēpiadiem'. Asklēpiadu dzimtas vārdam abos pēdējos piemēros var konstatēt jau iepriekš minētās nozīmes, tāpēc latviešu valodā varētu izmantot vai

nu lielo, vai mazo sākumburtu pēc tulkotāja izvēles. Asklēpiadu dzimtas vārds papildina Kosas Hipokrata vārdu, uzsver dievišķo izcelsmi un daļēji funkcionē kā pastāvīgais epitets, kas gan parasti raksturīgs episkajai dzejai.

Savukārt Platona dialogā „Valsts" (Πολιτεία, 375. gads p. m. ē.) asklēpiadu dzimtas vārds pieminēts divas reizes, un tas lietots ar nozīmi 'ārsts'. Šī dialoga tulkotājs latviešu valodā ir Gustavs Lukstiņš, un viņš izvēlējies sengrieķu vārdu Ἀσκληπιάδης tulkot kā 'Asklēpija mācekļi'.

> [..] νοσήμασιν ὀνόματα τίθεσθαι ἀναγκάζειν τοὺς κομψοὺς Ἀσκληπιάδας [..] (Pl. Resp. 3.405b)
> '[..] veikli Asklēpija mācekļi ir spiesti tos saukt par slimībām [..]' (Platons, 1982, 79–80; G. Lukstiņa tulkojums no sengrieķu valodas).

Dialogā netiek uzsvērta medicīnas apguve, tāpēc asklēpiadu dzimtas vārdu varētu uztvert gan kā 'Asklēpija pēcteci', gan 'ārstu'. Pat ja tulkotājs šeit ir mēģinājis ietvert asklēpiadu dzimtas vārdā nozīmi 'medicīnas māceklis' jeb 'medicīnas students', tad tas tāpat neizslēdz nozīmi 'ārsts', jo viens nevar pastāvēt bez otra, tāpat arī nav īsti skaidrs, vai ar mācekli ir domāts kāds, kas mācās pašlaik vai mācījies kādreiz. Tomēr, izvēloties tulkojumu 'Asklēpija māceklis', iespējams izvairīties no tulkojuma 'asklēpiads' un tādējādi neizraisīt diskusiju par lielā vai mazā sākumburta lietojumu. Varētu pieņemt hipotēzi, ka tulkojumā 'Asklēpija māceklis' ietverta nozīme 'ārsts, kas mācījies un turpina mācīties'.

Asklēpiadu dzimtas vārds tādā pašā nozīmē parādās arī tālākā dialoga tekstā (Pl. Resp. 3.406a). Tomēr 1982. gadā izdotajā Platona „Valsts" tulkojumā latviešu valodā (Platons, 1982) šis paragrāfs ir izlaists. Izdevuma ievadā paskaidrots, ka grāmatu sērijas „Avots" apjoma ierobežojuma dēļ dialoga teksts nav ievietots pilnībā. Norādīts, ka tekstvietas, kurās iztirzāti mazāk svarīgi jautājumi un sižeta darbība ir lēna, vai nu īsinātas, vai konspektīvi pārstāstītas.

Laikposms, kad radušies aplūkotie avoti, ir ievērojams – no 8. gadsimta līdz 4. gadsimtam p. m. ē. Episkajā dzejā asklēpiadu dzimtas vārda nozīme ir 'Asklēpija dēls', taču, jau sākot ar 6. gadsimtu p. m. ē., nozīme paplašinās, un asklēpiadu dzimtas vārdā var tikt nodēvēts jebkurš ārsts. Tomēr, kā

rāda analizētās tekstvietas, abas nozīmes var tikt lietotas vienlaicīgi, jo vēsturiskā fona dēļ, kas neizbēgami saskaras ar mitoloģisko pusi, pilnībā tās nošķirt, šķiet, nav iespējams.

Par to, ka vismaz daļējs abu minēto nozīmju šķīrums pastāvējis, liecina, piemēram, hipokratiskā korpusa traktāts „Zvērests". Medicīnas vēsturnieku vidū nav vienprātības par šī traktāta sarakstīšanas laiku. Tiek izteiktas hipotēzes, ka tapšanas laiks varētu svārstīties no 5. gadsimta beigām līdz 3. gadsimtam p. m. ē. (Craik, 2015, 149). Saturiski traktātu var iedalīt trīs daļās. Pirmajā daļā, kurā definēti deontoloģiski jautājumi, vienā no rindkopām zvēresta devējs saka, ka dalīsies savās zināšanās ne tikai ar saviem pēcnācējiem un sava skolotāja pēcnācējiem, bet arī ar tiem, kas slēguši līgumu un vienojušies par medicīnas apguvi.

> [..] καὶ διδάξειν τὴν τέχνην ταύτην, ἢν χρηΐζωσι μανθάνειν, ἄνευ μισθοῦ καὶ συγγραφῆς, παραγγελίης τε καὶ ἀκροήσιος καὶ τῆς λοίπης ἁπάσης μαθήσιος μετάδοσιν ποιήσεσθαι υἱοῖς τε ἐμοῖς καὶ τοῖς τοῦ ἐμὲ διδάξαντος, καὶ μαθητῇσι συγγεγραμμένοις τε καὶ ὡρκισμένοις νόμῳ ἰητρικῷ, ἄλλῳ δὲ οὐδενί (Hp. Jusj.)
> '[..] un izglītošu šajā mākslā [medicīnā], ja viņi [skolotāja pēcnācēji] gribēs mācīties, bez maksas un līguma, pamācībās un mutiskās norādēs un visās citās mācībās dalīšos ar saviem dēliem un tiem, kas viņa [skolotāja] [dēli], manis izglītojamie, un ar tiem, kas nolīguši un zvērējuši ārsta likumam, bet nevienam citam' (autores tulkojums no sengrieķu valodas).

Tekstvietā netiek izmantots asklēpiadu dzimtas vārds, taču tiek uzsvērts, ka ir medicīnas skolotāji un viņu pēcteči un ka šiem pēctečiem jānodod medicīnas zināšanas īpašā veidā, bez jebkādiem nosacījumiem. Tajā pašā laikā tiek definēts, ka ir arī citi, kas vēlas apgūt medicīnu, bet nav saistīti ar medicīnas skolotāju dzimtu – tiem jānoslēdz līgums un jānodod ārsta zvērests. Tātad varētu uzskatīt, ka šie medicīnas skolotāju dzimtas pārstāvji ir Asklēpija pēcteči, līdz ar to tiek apvienotas abas iepriekš minētās asklēpiadu dzimtas vārda nozīmes, t. i., 'Asklēpija pēctecis' un 'ārsts'. Bet pārējie, kas apgūst medicīnu, jo noslēguši līgumu un zvērējuši ārsta likumam, ir tikai ārsti, līdz ar to uz šiem medicīnas pārstāvjiem varētu attiecināt tikai vienu no asklēpiadu dzimtas vārda nozīmēm – 'ārsts'.

3. Priesteris, noteiktas apvienības pārstāvis, persona

Laikposmā no 6. gadsimta p. m. ē., kad asklēpiadu dzimtas vārdam sāka nostiprināties nozīme 'ārsts' un mitoloģiskā nozīme 'Asklēpija pēctecis' kļuva maznozīmīgāka, Senās Grieķijas teritorijā plaši izplatījās Asklēpija kults. Šis ir vēl viens paradokss, kas iekļaujas jau iepriekš aprakstītajā dabiskā un pārdabiskā līdzāspastāvēšanā. Vienlaikus attīstījās gan zinātnē balstīta medicīnas teorija un prakse, gan medicīnas dieva kults.

Asklēpija kults aizsākās aptuveni 6. gadsimtā p. m. ē. Epidaurā, bet gadsimtu vēlāk tas izplatījās visā Grieķijas teritorijā, vēlāk Egejas jūras salās, Itālijas, Spānijas, Mazāzijas, Ēģiptes u. c. teritorijās. Asklēpija kults pastāvēja vairākus gadsimtus, un tā noriets datējams ar 3. gadsimtu m. ē., kad savas pozīcijas nostiprināja kristīgās idejas. Kults izplatījās ļoti strauji, un šajā laikā tika celti Asklēpijam veltīti tempļi, kas dēvēti par asklēpiejoniem (Ἀσκληπιεῖον). Medicīnas vēsturnieki izteikuši hipotēzi, ka Asklēpija kulta zenīta laikā darbojušies aptuveni 800 tempļu (Hart, 1965, 234–235). Tempļos notika gan ārstu apmācība, gan slimnieku ārstēšana. Tā kā asklēpiejonos vienlaikus tika īstenots reliģisks kults un sniegti medicīnas pakalpojumi, šeit praktizēja gan priesteri, gan ārsti, katrs veicot savus uzdevumus (Hart, 1965, 232). Turklāt ārsti nevarēja kategoriski noliegt Asklēpija kultu, jo tad viņi noliegtu savu mītisko priekšteci, ar kura vārdu bija sevi cieši saistījuši (Gaile & Hofa, 2003, xlvi).

Pastāvēja konkrēti nosacījumi, kādam jābūt asklēpiejonam, kur tam jāatrodas, tika nodalītas zonas, kurās slimnieki uzturējās un kurās tika ārstēti. Pētnieki joprojām diskutē par to, kādā veidā šajos tempļos norisinājās ārstniecība, jo medicīnas vēsturē par šo tēmu ir daudz viedokļu, kuru apstiprināšanai trūkst pierādījumu (Steger, 2019, 178–179). Zināms, ka, nozīmīgākais Asklēpija templis bija Kosas salā – salā, no kuras nāca Hipokrats. Tajā slimnieku ārstēšanai izmantoja nevis ierasto sapņu terapiju, kuras laikā slimnieks halucinogēnu ietekmē atradās hipnotiskā stāvoklī, bet gan ārstēšanas metodes, kas bija aprakstītas tajā laikā pieejamajos hipokratiskā korpusa traktātos (Panagiotidou, 2016).

Šādā situācijā, kas ir ievērojama gan ilgā laika perioda, gan plašās teritorijas dēļ, izveidojās vēl cita asklēpiadu dzimtas vārda nozīme. Asklēpiejonos

darbojās gan ārsti, kurus dēvēja par asklēpiadiem, gan priesteri, kas arī varētu būt ieguvuši asklēpiadu dzimtas vārdu.

Ja par iepriekš aprakstītajām asklēpiadu dzimtas vārda nozīmēm ir iespējams rast apstiprinājumu antīkajos avotos, tad par asklēpiadu dzimtas vārda nozīmi 'priesteris' ir izteiktas tikai hipotēzes, un medicīnas vēsturnieku domas krasi atšķiras. Vieni uzskata – ir pamats apgalvot, ka Asklēpija tempļu priesteri saukti par asklēpiadiem, otri to noliedz, jo trūkstot pierādījumu (Jones, 1868). Abi viedokļi ir argumentēti. No vienas puses, Asklēpija kulta tempļu priesteri varētu būt ieguvuši asklēpiadu dzimtas vārdu vairāku faktoru ietekmē. To varēja veicināt Asklēpija kulta gadsimtiem ilgā pastāvēšana plašā teritorijā un ārstu ciešā saikne ar Asklēpiju kā savu mītisko priekšteci. Līdz ar to no slimnieku viedokļa visi asklēpiejonos praktizējošie – gan ārsti, gan priesteri – varētu tikt dēvēti vienā vārdā, proti, par asklēpiadiem. Taču, no otras puses, ārstu un Asklēpija kulta tempļu priesteru vidū varēja pastāvēt strikts nošķirums, kas neļāva šos priesterus dēvēt par asklēpiadiem, atstājot asklēpiadu dzimtas vārdu tikai tiem ārstiem, kas nāk no ārstu dzimtām, un/vai ārstiem, kas apguvuši medicīnu, jo noslēguši līgumu un zvērējuši ārsta likumam.

Ir pētnieki, kas uzskata, ka par asklēpiadiem saukti ārsti, kas piederējuši konkrētai ārstu apvienībai, proti, akslēpiads ir nevis jebkurš ārsts, bet konkrētai ārstu apvienībai piederīgais. Tiek pieņemts, ka šai apvienībai bijuši savi noteikumi, tās biedri bija zvērējuši ārsta likumam un to esot dibinājis pats Asklēpijs. Ar pēdējo nosacījumu kārtējo reizi asklēpiadu dzimtas vārdam tiek nostiprināta mitoloģiskā komponente. Medicīnas vēsturnieku vidū hipotēze par konkrētu ārstu apvienību tiek pieņemta kā visticamākā, taču diemžēl tam gandrīz nemaz nav pierādījumu (Jones, 1868).

Ir divi faktori, kas šādu situāciju varēja veicināt. Pirmais – medicīnā praktizējošo profesionāļu vidū Senajā Grieķijā pastāvēja sava veida šķirums. Tas vērojams, piemēram, jau iepriekš pieminētajā traktātā „Zvērests", proti, šeit ārsti tiek strikti nošķirti no ķirurgiem.

> οὐ τεμέω δὲ οὐδὲ μὴν λιθιῶντας, ἐκχωρήσω δὲ ἐργάτῃσιν ἀνδράσι πρήξιος τῆσδε (Hp. Jusj.)
> 'Negriezīšu arī tos, kas ar akmeņiem, bet nodošu šī darba rūpīgiem vīriem' (autores tulkojums no sengrieķu valodas).

Šajā traktāta daļā norādīts, ka zvēresta devējs, kas ir vai tikai būs ārsts, apsola, ka nekad neveiks saviem pacientiem ķirurģiskas manipulācijas, bet uzticēs šo uzdevumu tieši ķirurgiem, kas citātā nosaukti par „šī darba rūpīgajiem vīriem".

Otrais faktors ir zinātnē balstītās medicīnas attīstība pretstatījumā ar vēl pastāvošajiem maģiskās dziedniecības priekšstatiem. Ar maģisko dziedniecību nodarbojās pareģi un vārdotāji, pārstāvot viedokli, ka slimības ir dievu sods un ka tās dziedināmas tikai ar īpašiem rituāliem. Taču ārsti kritiski izturējās pret šādiem praktiķiem, norādot, ka maģiskās dziedniecības pārstāvjiem nav pietiekamu zināšanu, lai veiktu jebkādas terapeitiskas darbības. Tas spilgti vērojams, piemēram, hipokratiskā korpusa traktātā „Svētā slimība" (Περὶ ἱερῆς νούσου, 5. gadsimts p. m. ē.), kurā aprakstīti epilepsijas cēloņi un ārstēšanas metodes (Gaile & Hofa, 2003, xlvii).

Šie divi faktori liek pieņemt, ka ilgākā laikposmā bijusi situācija, kurā līdzās pastāvēja, pirmkārt, zinātnē balstīta medicīna, otrkārt, ķirurģija un, treškārt, maģiskā dziedniecība. Tādēļ ārstiem bija nepieciešams nošķirties, izmantojot asklēpiadu dzimtas vārdu.

Ja tiek atbalstīta hipotēze par konkrētu ārstu apvienību, kas saukta asklēpiadu dzimtas vārdā, tad noprotams, ka nošķirums varētu būt pastāvējis arī starp zinātnē balstītas medicīnas pārstāvjiem. Tas savukārt varētu radīt apstākļus, ka asklēpiadu dzimtas vārda lietojums ir prestižs. Ja pastāvēja šāda konkrētu ārstu apvienība, tad bija arī ārsti, kas tai nepiederēja, bet tāpat vēlējās izmantot asklēpiadu dzimtas vārdu. Ārstu vidū asklēpiadu dzimtas vārda lietošana varēja izvērsties par goda jautājumu, līdzīgi kā Hipokrata autoritātes dēļ viņa vārdu izmantoja citi ārsti savu medicīnisko traktātu ietekmes celšanai. Turklāt ikviens ārsts varēja sevi dēvēt par asklēpiadu, izmantojot dzimtas vārdu kā rētorisku figūru, kā izcila ārsta apzīmējumu un tādējādi veidojot šķietami labāku iespaidu pacientu acīs.

Noslēdzošais posms asklēpiadu dzimtas vārda pārvērtībās ir tā pāreja personvārda funkcijā. Hellēnisma laikā, no 3. gadsimta līdz 1. gadsimtam p. m. ē., un arī vēlākos gadsimtos asklēpiadu dzimtas vārdu kā personvārdu izmantojuši vairāki ārsti. Piemēram, Romā ap 2., 1. gadsimtu p. m. ē. dzīvojis un praktizējis grieķu ārsts Asklēpiads (Ἀσκληπιάδης,

124.–40. gads p. m. ē.), parasti dēvēts par Bitīnijas Asklēpiadu. Viņš nācis no Bitīnijas, tagadējās Turcijas teritorijas, Romā praktizējis grieķu medicīnu un mēģinājis ieviest jaunu teoriju slimību ārstēšanā (Brady & Kelly, 2023). Arī vienam no Bitīnijas Asklēpiada sekotājiem asklēpiadu dzimtas vārds bijis kā personvārds, proti, Romas ārsts Marks Artorijs Asklēpiads (*Marcus Artorius Asclepiades*), dzimis Smirnā, tagadējā Turcijas teritorijā, bet nav precīzu ziņu par viņa dzimšanas gadu. Viņš kļuvis par Romas imperatora Oktaviāna (*Gaius Julius Caesar Augustus*, 63. gads p. m. ē.–14. gads m. ē.) ārstu, tātad M. A. Asklēpiads dzīvojis ap 1. gadsimtu p. m. ē. līdz 1. gadsimtam m. ē. (Flemming, 2012, 55–79). Ap 1., 2. gadsimtu m. ē. dzīvojis grieķu ārsts Asklēpiads (Ἀσκληπιάδης), kurš parasti dēvēts par Asklēpiadu Farmakeionu savu farmācijas pētījumu dēļ. Šo ārstu bieži citējis 2. gadsimtā m. ē. dzīvojušais Romas ietekmīgākais grieķu ārsts Galēns (Γαλήνος, 129.–216. gads m. ē.) (Smith, [1873]). Asklēpiadu dzimtas vārdu kā personvārdu izmantojuši ne tikai ārsti, bet arī citu nozaru pārstāvji, piemēram, 3. gadsimtā p. m. ē. dzīvojis dzejnieks Asklēpiads no Samas (Ἀσκληπιάδης ὁ Σάμιος, ~320. gads–? gads p. m. ē.), kura vārdā nosaukta panta forma, proti, asklēpiada strofa (Storer, 1920, 3).

Pirmās liecības par asklēpiadu dzimtas vārda lietojumu personvārda funkcijā ir no laikposma aptuveni divus gadsimtus pēc Hipokrata. Hipokrats pats tika dēvēts par vienu no asklēpiadiem, un, kā aprakstīts iepriekš, asklēpiadu dzimtas vārdam bija vairākas nozīmes. Tātad varētu pieņemt, ka asklēpiadu dzimtas vārda dažādās nozīmes un to robežas vairs nebija tik noteiktas un hellēnisma laikā asklēpiadu dzimtas vārdu varēja izmantot kā personvārdu, turklāt ne tikai ārsti, bet arī citu nozaru pārstāvji.

Noslēdzot apskatu par asklēpiadu dzimtas vārda metamorfozēm, jāatgriežas pie gandrīz vienmēr līdzās pastāvošās mitoloģiskās komponentes. Mītā par medicīnas dievu Asklēpiju vēstīts, ka viņam bija divi dēli, kas cīnījās Trojas karā, un tie aizsāka asklēpiadu dzimtu, taču Asklēpija dzimta plaukusi arī nemirstīgo dievu pusē. Asklēpijam bija četras vai piecas meitas dievietes (dažādos avotos meitu skaits atšķiras): Akeso (Ἀκεσώ), Panaceja (Πανάκεια), Jaso (Ἰασώ), Higeja (Ὑγιεία) un Aegli (Αἴγλη). Meitu vārdi saistīti ar sengrieķu valodas leksiku, kas apzīmē ārstēšanu (Hard, 2020, 145; Lipourlis, 2007, 1106). Arī šīm dievietēm ir asklēpiadu dzimtas vārds un tās var tikt dēvētas par asklēpiadēm

(Ἀσκληπιάδες). Mazāk zināma mīta versija stāsta, ka Asklēpijam bijis arī trešais dēls – dievs, parasti attēlots maza bērna veidolā. Šo dēlu sauca par Telesforu (Τελεσφόρος), viņš bijis atveseļošanās un atlabšanas dievs, ko arī simbolizē viņa vārds – burtiski tulkojot no sengrieķu valodas, tas nozīmē 'tas, kurš noved līdz galam, līdz piepildījumam'. Telesfors arī dēvēts par asklēpiadu (Hard, 2020, 145).

Lai gan asklēpiadu dzimtas vārds aizsācies ar Asklēpija dēliem, tomēr mīts par viņa meitām dievietēm atstājis noteiktas pēdas medicīnas vēstures liecībās, ko var novērot traktātā „Zvērests".

> ὄμνυμι Ἀπόλλωνα ἰητρὸν καὶ Ἀσκληπιὸν καὶ Ὑγείαν καὶ Πανάκειαν, καὶ θεοὺς πάντας τε καὶ πάσας [..] (Hp. Jusj.)
> 'Zvēru pie Apollona dziedinātāja un Asklēpija, un Higejas, un Panacejas, un visiem dieviem un visām [dievietēm] [..]' (autores tulkojums no sengrieķu valodas).

Lai gan traktāta iespējamajā tapšanas laikā Asklēpija kults bija nostiprinājies, zvēresta devējs vispirms piesauc sākotnējo medicīnas dievu Apollonu, kurš gan Asklēpija ēnā zaudēja savas dziedinātāja funkcijas, tad tiek minēts pats Asklēpijs un divas no viņa meitām – Higeja un Panaceja. Mahaons un Podalīrs netiek nosaukti, visticamāk, tādēļ, ka viņi bijuši mirstīgie. Piebildē minētie „visi dievi un dievietes" var apzīmēt jebkuru no dieviem, arī pārējās Asklēpija meitas un mazāk zināmo dēlu. Traktātā „Zvērests" asklēpiadu dzimtas vārds atklāts divējādi, proti, pirmkārt, pats zvēresta devējs pārstāv asklēpiadu dzimtas vārdu, kļūdams par ārstu, un, otrkārt, viņš piesauc mītiskos asklēpiada dzimtas pārstāvjus – mītisko priekšteci Asklēpiju, viņa tēvu Apollonu, kā arī divas no asklēpiadēm – Higeju un Panaceju.

Secinājumi

Asklēpiadu dzimtas vārds aptuveni desmit gadsimtu laikā, sākot no 8. gadsimta p. m. ē., piedzīvojis vairākus metamorfozes posmus. Pirmkārt, asklēpiads ir kāds no tiešajiem Asklēpija pēctečiem, kas saistīti ar mitoloģiju, t. i., mirstīgie dēli Mahaons un Podalīrs, meitas dievietes Akeso, Panaceja, Jaso, Higeja un Aegle, kā arī mazāk zināmais dēls dievs

Telesfors. Otrkārt, asklēpiads ir kāds no trim (Rodas, Knidas un Kosas) asklēpiadu dzimtu pārstāvjiem, iespējams, vēsturiska persona, piemēram, Hipokrats. Treškārt, asklēpiads ir jebkurš ārsta māceklis vai jau praktizējošs ārsts. Ceturtkārt, asklēpiads, iespējams, ir priesteris asklēpiejonā. Piektkārt, asklēpiads, iespējams, ir kādas konkrētas ārstu apvienības biedrs. Visbeidzot asklēpiads var būt ikviens, arī kāds, kurš nepārstāv medicīnas nozari, jo pēdējais asklēpiadu dzimtas vārda pārvērtību posms ir tā lietojums personvārda funkcijā.

Apbrīnojamā simbiozē Senās Grieķijas medicīna, kas ir pamats mūsdienu rietumu medicīnai, ir pastāvējusi līdzās mitoloģiskajam fonam, kas savukārt ir pamats asklēpiadu dzimtas vārdam. Ārsti, būdami racionālās medicīnas praktizētāji, izvēlējās sevi cieši saistīt ar Asklēpija mītu un asklēpiadu dzimtas vārdu, lai stiprinātu savu leģitimitāti un veidotu nošķirumu, kas katrā laikposmā varēja nedaudz mainīties.

SAĪSINĀJUMI

Eur. Alc. – Euripides. *Alcestis*
Hom. Il. – Homerus. *Ilias*
Hp. Jusj. – Hippocrates. *Jusjurandum*
Pl. Phdr. – Plato. *Phaedrus*
Pl. Prt. – Plato. *Protagoras*
Pl. Resp. – Plato. *Respublica*
Soph. Phil. – Sophocles. *Philoctetes*
Thgn. – Theognis

AVOTI

Āboliņš, J. (1959). Hipokrata zvērests mūsdienās. *Akadēmiskā Dzīve*, *2*, 55–56.

Eiripīds. (1984). *Traģēdijas*. (Tulk.: Ā. Feldhūns, A. Ģiezens, H. Novackis, & P. Zizāns). Rīga: Liesma.

Hippocrates. (1868). *Hippocrates Collected Works* (Vol. I). (Ed. W. H. S. Jones). Perseus Digital Library. Pieejams http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0251.

Homērs. (1936). *Īliada*. (Tulk. A. Ģiezens). Rīga: Izglītības Ministrija.

Platons. (1982). *Valsts*. (Tulk. G. Lukstiņš). Rīga: Zvaigzne.

Platons. (2015). *Dialogi.* (Tulk. Ā. Feldhūns). Rīga: Zinātne.

Rudzītis, K. (1973). *Terminologia medica, I: A–L*. Rīga: Liesma.

Rudzītis, K. (2005). *Terminologia medica. Latīņu-latviešu medicīnas terminu vārdnīca.* (2003.–2005. gada pārstrādāts un papild. izd.). Rīga: Nacionālais apgāds.

Smith, W. (Ed.). [1873]. *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*. London: John Murray. Pieejams http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0104%3Aentry%3Dasclepiades-bio-16.

Snowden, F. (2010). *Classical Views of Disease: Hippocrates, Galen, and Humoralism*. [Lekcija]. Open Yale Courses. Pieejams https://oyc.yale.edu/history/hist-234/lecture-2.

Sophocles. (1898). *Philoctetes*. (Ed. R. Jebb). Perseus Digital Library. Pieejams https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0194.

Storer, E. (Ed., Trans.). (1920). *The windflowers of Asklepiades and the poems of Poseidippos*. London: Egoist Press. Pieejams https://archive.org/details/cu31924026460844/mode/2up.

Theognis. (1931). *Elegiac Poems*. (Trans. J. M. Edmonds). Cambridge: Harvard University Press. Pieejams https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0479%3Avolume%3D1%3Atext%3D11% 3Asection%3D2.

Vīksna, A. (1990). Izcilu ārstu galerija. *Veselība*, *1*, 37.

LITERATŪRA

Bodniece, L. (2024). *Romiešu dzejas latviskojumi*. [Promocijas darbs, Latvijas Universitāte]. Rīga. Pieejams https://luis.lu.lv/pls/pub/luj.fprnt?l=1&fn=F-2097179601/Bodniece_Liva_ls06015.pdf.

Brady, F. A., & Kelly, B. D. (2023). Asclepiades of Bithynia: Greek physician and medical reformer. *Irish Journal of Medical Science, 192*(4), 1775–1778. Pieejams https://doi.org/10.1007/s11845-022-03216-2.

Craik, E. M. (Ed.). (2015). *The 'Hippocratic' Corpus. Content and Context*. London, New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Filippou, D., Tsoucalas, G., Panagouli, E., Thomaidis, V., & Fiska, A. (2020). Machaon, Son of Asclepius, the Father of Surgery. *Cureus. Journal of Medical Science*, *12*(2), e7038. Pieejams https://doi.org/10.7759/cureus.7038.

Flemming, R. (2012). Antiochus and Asclepiades: medical and philosophical sectarianism at the end of the Hellenistic era. In D. Sedley (Ed.), *The Philosophy of Antiochus*. Cambridge: Cambridge University Press, 55–79. Pieejams https://doi.org/10.1017/CBO9781139022774.

Gaile, A., & van Hofa, A. (tulk., ievads un koment.). (2003). *Hipokratiskie raksti. Izlase*. Rīga: Liepnieks un Rītups.

Hard, R. (2020). *The Routledge Handbook of Greek Mythology* (8th ed.). London, New York: Taylor & Francis Group.

Hart, G. D. (1965). Asclepius, God of Medicine. Men and Books. *Canadian Medical Association Journal*, *92*(5), 232–236. Pieejams https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1927741/pdf/canmedaj01085-0029.pdf.

Jones, W. H. S. (1868). The Asclepiadae. In Hippocrates, *Hippocrates Collected Works* (Vol. I). (Ed. W. H. S. Jones). Perseus Digital Library. Pieejams https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0251% 3Atext%3Dintro%3Achapter%3D8.

Lipourlis, D. (2007). Medical vocabulary. In A.-F. Christidis (Ed.), *A History of Ancient Greek: From the Beginnings to Late Antiquity*. Cambridge: Cambridge University Press, 1104–1115.

Longrigg, J. (1998). *Greek Medicine: From the Heroic to the Hellenistic Age. A Source Book*. New York: Routledge.

Panagiotidou, O. (2016). Asclepius' Myths and Healing Narratives: Counter-Intuitive Concepts and Cultural Expectations. *Open Library of Humanities*, *2*(1), e6. Pieejams https://doi.org/10.16995/olh.34.

Steger, F. (2019). Asclepius: Cult and Medicine. *History of Medicine*, *6*(3), 176–187. Pieejams https://historymedjournal.com/HOM/index.php/medicine/article/view/260/226.

Tsoucalas, G., & Choremi, E. (2018). Pheidias Apollonius (ca. 4th Century BC), Unveiling the Ancient Greek Medico-Philosophical School of the Island of Rhodes. *Acta medico-historica Adriatica*, *16*(1), 107–114. Pieejams https://doi.org/10.31952/amha.16.1.4.

HRONIKA

Chronicle

■ **VELGA POLINSKA**
■ **SINTIJA ĶAUĶĪTE**

Jāņa Endzelīna 151. dzimšanas dienai veltītās starptautiskās zinātniskās konferences „Ģimene valodā un valoda ģimenē" apskats

Vienam no Latvijas izcilākajiem zinātniekiem – letonistam, baltistam, indoeiropeistam un pedagogam Jānim Endzelīnam – veltītās atceres konferences notiek jau kopš 1963. gada.

Ziemīgam noskaņojumam mijoties ar pavasara vēsmu tuvošanos, 2024. gada 22.–23. februārī Latvijas Universitātes (LU) Humanitāro zinātņu fakultātes (HZF) Latviešu valodas institūtā norisinājās akadēmiķa Jāņa Endzelīna 151. dzimšanas dienas atcerei veltītā starptautiskā zinātniskā konference „Ģimene valodā un valoda ģimenē".

Konferencē piedalījās 24 referenti no Latvijas, Lietuvas, Igaunijas, Somijas, Zviedrijas un Vācijas, un abās konferences dienās tika nolasīti 23 priekšlasījumi. Konferences saturs bija bagātīgs, un referātos atspoguļojās šī gada tēmas daudzšķautņainība: ģimenes un valodas saiknes tika aplūkotas no dialektoloģijas, terminoloģijas, leksikoloģijas, morfoloģijas un sociolingvistikas skatpunktiem.

Konferences pirmās dienas pirmo sēdi atklāja LU HZF Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Anna STAFECKA** ar referātu „Ar ģimeni un radniecību saistītā leksika latviešu valodas izloksnēs: „Eiropas valodu atlanta" materiāli". A. Stafecka norādīja, ka pētījumu par leksiku, kas saistīta ar ģimeni un radniecību, ir samērā maz, taču šim leksikas segmentam ir būtiska loma cilvēku saziņā. 20. gadsimta 70. gados ar UNESCO atbalstu „Eiropas valodu atlantā" („Atlas Linguarum Europae") tika vākta ar ģimeni saistītā leksika. „Eiropas valodu atlants" ietver 6 Eiropas valodu

saimes, kas sadalītas 22 valodu grupās un aptver 90 valodas un dialektus. Latvija šajā atlantā pārstāvēta ar 36 izloksnēm, turklāt papildus savākts materiāls, kas izdevumā nav iekļauts. Tiesa, „Eiropas valodu atlantā" nav iekļauti tādi nosaukumi kā *vecāki*, *mazdēls*, *mazmeita*, *vīratēvs* un *vīramāte*, *māsas vīrs*, *brāļa sieva*, *pamāte*, *patēvs* u. tml., tāpēc šis materiāls sniedz tikai virspusēju ieskatu minētajā leksiski tematiskajā grupā.

Vadošā pētniece atzina, ka gan latviešu literārajā valodā, gan visās latviešu valodas izloksnēs tiek lietoti mantotie vārdi, retāk – aizguvumi. Lielā daļā izlokšņu sastopami arī paralēlnosaukumi viena un tā paša radniecības jēdziena apzīmēšanai, un tie atspoguļo izlokšņu leksikas attīstības dinamiku, kā arī izlokšņu leksikas pārmaiņas literārās valodas ietekmē. Dažkārt izlokšņu materiālā atrodamas piezīmes, ka attiecīgais vārds ir novecojis un tiek lietots tikai vecākās paaudzes runā, vai arī informanti atceras, ka to dzirdējuši no iepriekšējo paaudžu runātājiem. Tā, piemēram, ir zudis senākais mantotais vārds *dukte*, tā vietā patlaban tiek lietots visiem zināmais vārds *meita*.

Rīgas Tehniskās Universitātes (RTU) Liepājas akadēmijas vadošā pētniece profesore **Dace MARKUS** referātā „Izlokšņu sadura ģimenē" iepazīstināja ar datiem, kas apkopoti trīs padziļinātās intervijās, pētot malēniešu izloksnes pārmaiņas dažādu sociālo faktoru ietekmē. Vadošā pētniece referātā aplūkoja trīs izlokšņu runātāju piemērus no blakus izloksnēm – Jaunlaicenes, Veclaicenes un Ziemera, kā arī nedaudz analizēja pašas referāta autores kā Ziemera izloksnes runātājas pieredzes piemērus.

Referente atzina, ka par piederību malēniešu izloksnei liecina vairākas kopīgas lingvistiskās pazīmes, piemēram, priedēklī un prievārdā divskanis *ai* kļūst par *oi*, nenotiek līdzskaņu mīkstināšana, nav velarizētā līdzskaņa *l* un patskaņa *y*, turklāt šaurais patskanis *e* vai *ē* kļūst par *a*, savukārt platā *e* un *ē* vietā malēnieši lieto šauro patskani, prievārdu un priedēkli *uz* malēnieši aizstāj ar *iz*. Papildus D. Markus norādīja, ka cilvēkam dabiski nostiprinās runa, ko viņš apgūst ģimenē un ko ietekmē arī dažādi sociālie faktori. Ja katram no vecākiem ir sava atsevišķa intonāciju sistēma, bērni visdrīzāk pārņems tā vecāka intonatīvo sistēmu, kas tiek lietota skolā vai tuvākajā apkārtnē ārpus ģimenes – tas pierādījies arī profesores personīgajā pieredzē. Ģimene var atrasties ne tikai dažādu valodu, bet arī vienas valodas dažādu izlokšņu sadurā, pašiem neapzinoties radīto ietekmi uz valodas lietojumu.

RTU Liepājas akadēmijas pētniece **Daiga STRAUPENIECE** konferencē aizsāka tēmu par valodu lietojumu diasporā, uzstājoties ar referātu „Valodas lietojuma prakse ģimenē latviešu diasporā: Būtiņģes un Sventājas piemērs". Pētniece atzina, ka Būtiņģes un Sventājas lingvistisko vidi ietekmējuši vairāki faktori: pāreja no mācībām latviešu valodā uz mācībām lietuviešu valodā, grāmatu un preses izdevumu latviešu valodā trūkums, kā arī lielais emigrācijas vilnis uz Latviju 20. gadsimta 60. gados. Jāņem vērā, ka 20. gadsimta sākumā Būtiņģes un Sventājas kopiena atradās latviešu informatīvās telpas izolācijā ar pieaugošu lietuviešu kultūras ietekmi. Vecākā paaudze, kas dzimusi pagājušā gadsimta 20. gados, kad Būtiņģi tikko pievienoja Lietuvai, izglītību ieguva gan lietuviešu, gan latviešu valodā, taču ģimenē saglabāja latvisko vidi. Šie ļaudis saziņā joprojām izmanto tikai latviešu valodu, izņemot gadījumus, kad ģimenē ir kāds lietuvietis. Tiesa, no šīs paaudzes palikuši tikai daži pārstāvji. Vidējā un jaunākā paaudze ikdienas saziņā arvien biežāk izmanto lietuviešu valodu, latviešu valodu izvēloties vien tad, kad sazinās ar vecvecākiem.

RTU Liepājas akadēmijas asociētā profesore **Ieva OZOLA** referātā „Daži radniecības nosaukumi Johana Langija Latviski-vāciskās vārdnīcas manuskriptā" uzdeva jautājumu – vai J. Langija (*Johannes Langius*) vārdnīcas dotumi spēj identificēt vismaz dažas 17. gadsimta radniecības dotumu atšķirības Lejaskurzemē? Atbilde uz to tika meklēta radniecības nosaukumu trīs semantiskajās grupās: 1) leksēmās *radi*, *ģimiņi*, *īstenieki*; 2) leksēmu *māte*, *tēvs* deminutīvos; 3) radniecības nosaukumā *uose*.

Referāta gaitā, salīdzinot J. Langija un Georga Manceļa (*Georgius Mancelius*) vārdnīcas, tika izgaismotas vairākas neparastas šķautnes, salīdzinot šķirkļus un pievēršot uzmanību norādēm un papildinājumiem, ko autori katram šķirklim ir vai nav piešķīruši. Piemēram, leksēma *rads* J. Langija vārdnīcā lietota plašākā nozīmē, savukārt pie šķirkļa *ģimiņi* norādīts, ka tas ir lituānisms. Interesanti, ka šķirklī *tēvs* J. Langijs atsaucies uz G. Manceli, norādot, ka deminutīvi *tēviņš* un *mātīte* lietojami tikai attiecībā uz dzīvniekiem, taču 17. gadsimtā Kurzemē tā dēvēti vecāki, un abām leksēmām bijusi pilnīga deminutīva semantika. Plašāk analizējot radniecības nosaukumu *uose*, redzams, ka tā lietojums pakāpeniski izzudis. Atis Kronvalds savos rakstos pieminējis radinieci *uosi*, ko tagad sauc par *švēģerieni*. Dažos apvidos par *uosi* saukts sievas vai vīra tēvs, arī vedeklas tēvs. Citos – tā vieni otrus saukuši vīra un sievas

vecāki. J. Endzelīns ir minējis šo piemēru kā vienu no homonīmiem, kas sakrīt ar vairākiem vārdiem (*osis* – koks, *osa* – krūzes daļa). Viņaprāt, šis vārds izzudis, lai novērstu homonīmiju. Kopumā valodniece secināja, ka nav pārbaudāms, vai J. Langija vārdnīca atbildusi Lejaskurzemes valodas lietojumam vai arī tā atspoguļo autora tā laika zināšanas un izpratni par radniecības nomenklatūru un tās apzīmējumiem latviešu valodā.

Pirmo sēdi noslēdza Latvijas Stāstnieku asociācijas (LSA) pārstāve **Māra MELLĒNA** ar referātu „Individualitāte kopienas kultūrtelpā: stāsts kā sociālās iesaistes rīks", iepazīstinot konferences dalībniekus ar dažādu Latvijas kopienu stāstu sarīkojumos gūto pieredzi un atziņām par personvārdu izvēles motivāciju un antroponīmu stāstiem kā kopienas saliedēšanas un kultūrtelpas bagātināšanas rīku. LSA projektā iesaistījušās jau pastāvošas kopienas – senioru nami, bibliotēkas apmeklētāji. Projekta mērķi: vienot paaudzes, stāstīt, uzklausīt, iedzīvināt stāstīšanu kā ikdienas praksi savstarpējas saziņas un sapratnes pilnveidošanai. Kopumā projektā ir notikuši seši publiskie stāstīšanas notikumi, kuros cilvēki stāstījuši par savu vārdu un uzvārdu. Dalīšanās ar šiem stāstiem ir devusi iespēju ieraudzīt līdzīgo un atšķirīgo nosaukšanā, iepazīt vārda došanas tradīcijas, kopīgās iezīmes un lokālās īpatnības. Tāpat projektā izstrādāti ieteikumi, kā bibliotekāri var strādāt ar kopienu un stiprināt to. Referāta noslēgumā M. Mellēna aicināja ikvienu stāstīt stāstus, ļoti uzmanīgi klausīties un izmantot valodu kā sadarbības pamatu.

Konferences pirmās dienas otrā sēde tika veltīta personvārdu izpētei. Šīs sēdes pirmā referente bija LU HZF Latviešu valodas institūta vadošā pētniece **Renāte SILIŅA-PIŅĶE** ar referātu „Mūsdienu personvārdi, kuru nav „Latviešu personvārdu vārdnīcā"". Vadošā pētniece atklāja, ka kopā ar kolēģi LU HZF Latviešu valodas institūta vadošo pētnieci Laimuti Balodi strādā pie jaunas personvārdu vārdnīcas, kurā būs ietverti tikai mūsdienās lietoti vārdi. Viņa atzina, ka grāmatas izstrādes procesā grūtākais uzdevums bijusi materiāla atlase, un jaunajai vārdnīcai tika izvēlēti tradicionālie kalendārvārdi, 200 populārākie sieviešu un vīriešu vārdi Latvijas pilsoņiem, kā arī 200 populārākie pēdējos 20 gados Latvijas pilsoņiem dotie meiteņu un zēnu vārdi. Kopā iegūti gandrīz 1200 personvārdi, un šķirkļi papildināti ar informāciju par vārdu cilmi, ienākšanas un izplatīšanās laiku, kā arī popularitāti.

Referātā tika salīdzināts pētnieču veikums ar Klāva Siliņa 1990. gadā izdoto „Latviešu personvārdu vārdnīcu". Lai arī sākotnēji domāts, ka vārdnīcu savstarpējās nesakritības – K. Siliņa vārdnīcā nav informācijas par 81 topošās vārdnīcas šķirkli – veidojušās atšķirīgo atlases kritēriju dēļ, pieņēmums apstiprinājies tikai daļēji. Galvenais iemesls tomēr ir vārdu ienākšana un izplatīšanās Latvijā 21. gadsimtā – tie ir gan dažādi Rietumeiropas valodās lietoti personvārdi, gan slāvisko antroponīmisko sistēmu reprezentējošie personvārdi.

Helsinku Universitātes lektora **Paula BALOŽA** referātā „Ģimenes leksika latviešu uzvārdos uz citu tautu personvārdu fona" tika aplūkota ģimenes saišu leksika. Atšķirībā no citām valodām latviešu priekšvārdu sistēmā nav no ģimenes locekļu nosaukumiem darinātu vārdu (izņēmums – *Juniors*). Turpretī somugru valodās šis princips ir salīdzinoši populārs. Referents uzsvēra, ka uzvārdu vēsturiskā cilme ir saistīta tieši ar radniecības norādi, resp., ar mantojuma tiesību pierādījumu, tālab vairākās valodās dominē patronīmiskas izcelsmes uzvārdi (lietuviešu *Jonaitis*, *Petrėnas* (*-aitis*, *-onis*, *-ūnas*, *-ėnas*), poļu *Piotrowski*, *Kernerowidz* (*-ski*, *-oki*, *-owicz*, *-ewicz*), zviedru *Jogansson*, *Andersson*, dāņu *Nielsen*, *Jensen*). Latviešu valodā par patronīmiskām tiek uzskatītas izskaņas *-āns*, *-ēns*: *Jurkāns*, *Gabrāns*, *Ivanāns*. Savdabīga parādība ir arī saliktie uzvārdi, piemēram, *Andžjānis*.

P. Balodis latviešu uzvārdu sarakstā meklējis vārdus, kuru sakne saistīta ar ģimenes locekļu apzīmējumu. Piemēram, 15.–16. gadsimta avotos redzami tādi uzvārdi kā *Dēliņš*, *Brālings*. Savukārt jaunāku laiku uzvārdu semantisko loku veido *tēvs*, *māte*, *meita*, *dēls*, *brālis*, *māsa*, *znots*, *svainis*, *iegātnis*, *vectēvs*. Visbiežāk sastopamie uzvārdi ir *Bāliņš*, *Švāģeris*, *Znotiņš*. Šīs semantikas uzvārdi nereti sastopami arī citās valodās, kas retāk notiek citās semantiskajās grupās. Kā norādīja P. Balodis, saskaņā ar Pilsonības un migrācijas lietu pārvaldes sarakstiem Latvijā reģistrēti arī tādi reti piemēri kā *Mazvīriņš*, *Dēla*, *Meitiņa*, *Māršs*, *Lielšvāgers*, *Svainis*. Taču mūsdienu uzvārdu sarakstos vairs nav sastopami tie, kas pagājušā gadsimta vidū vēl tika reģistrēti – *Pusbrālītis*, *Lielbrālis*, *Mazbērns*, *Pastariņš*. Referāta noslēgumā autors piebilda, ka ģimeniskuma atspoguļojums uzvārdos ir sena un universāla parādība, taču jāpatur prātā, ka citās valodās bieži sastopamie priekšvārdi ar ģimenes semantiku latviešu valodai nav raksturīgi.

Sēdes otrajā daļā uzmanība tika pievērsta morfoloģijas jautājumiem, vispirms dodot vārdu LU HZF Latviešu valodas institūta vadošajai pētniecei **Annai VULĀNEI** ar referātu „Ar sufiksu *-el-*, *-ul-* darinātie priekšvārda deminutīvi ikdienas saziņā". Pētniece atgādināja, ka deminutīvi var atklāt visnotaļ niansētu informāciju ne vien par valodas funkcionalitāti, bet arī par sarunas partneru uzvedības specifiku, sarunas formālo un neformālo raksturu, kā arī uzvedības normām. Deminutīvpiedēkļi daudz izmantoti folklorā, literatūrā, arī publicistikā, taču visaktīvāk – lietvārdu darināšanā ikdienas saziņas vajadzībām. Referente atgādināja, ka deminutīvs var izteikt ne tikai pamazināmo, mīlināmo nozīmi, bet arī negatīvo vērtējumu atkarībā no konteksta. Akadēmiķis J. Endzelīns norādījis, ka deminutīviem ar izskaņu *-elis*, *-ele* piemīt mazvērtīguma konotācija, un šajā pētījumā tieši atvasinājumi ar norādītajām izskaņām veidoja plašāko derivātu grupu. Zīmīgi, ka deminutīvi, kas veidojas, sieviešu vārdam pievienojot izskaņu *-uks*, allaž tiek uztverti pozitīvi – neviens no respondentiem nebija norādījis negatīvo konotāciju, atzīstot, ka šīs grupas derivāti mēdz piešķirt mīļuma, pastiprinājuma nokrāsu, pauž maigumu un izrāda rūpes.

Pētniece secināja, ka latviešu valodā priekšvārdu deminutīvi ir minimāli saistīti ar sēmu *mazs*, jo to pamatfunkcija ir dažādu emocionālo nokrāsu un pozitīva vai negatīva vērtējuma izteikšana. Sufikss *-el-*, *-al-*, *-uļ-* biežāk izmantots deminutīvu darināšanā no sieviešu priekšvārda, mazāk aktīvs tas ir vīriešu priekšvārdu deminutīvu atvasināšanā. Vērojama maskulinizācijas tendence, piešķirot sievietes vārda deminutīvam vīriešu dzimtes sēmu, kas izpaužas derivātos ar formantu *-ulis*.

Turpinot šo tēmu, sēdes noslēgumā izskanēja Daugavpils Universitātes literārās redaktores **Janas BUTĀNES-ZARJUTAS** referāts „Oficiālo personvārdu variācijas ģimenes lokā: Daugavpils jauniešu piemērs". J. Butāne-Zarjuta pētījusi derivātus jauniešu saziņā. Kā norādīja referente, nereti viena vārda pārveidojums radies, izmantojot dažādas derivācijas formas: afiksālos pārveidojumus, hipokoristiku, reducējumus u. tml. Tradicionāli atvasināšanā izmantotie piedēkļi ir *-uk-*, *-ik-*, *-iņ-*, *-īt-*, *-uc-*, *-ul-*. Viens no produktīvākajiem paņēmieniem ir reducēšana: priekšvārda daļas atšķelšana. Parasti vārdā saglabājas pirmā vai pirmās divas zilbes (*Nikola – Nika*, *Sabīne – Saba*, *Adrija – Ada*, *Ruta – Ru*). Dažkārt atvasinot mēdz nošķelt arī vidusdaļu (*Daniela – Dana*).

J. Butāne-Zarjuta atklāja, ka jauniešu vīriešu vārdu pārveidojumu ir mazāk nekā sieviešu. Referāta autore šo faktu skaidroja ar to, ka vīrieši ir emocionāli neitrālāki un viņiem emocionālās nokrāsas nav tik būtiskas, savukārt darba vidē šādi atvasinājumi varētu būt nepieņemami. Pētniece norādīja, ka kopumā jauniešiem ir raksturīgs radošums, kas biežāk izpaužas paziņu lokā ārpus mājām. Svarīgi atcerēties – ja darina okazionālismus, tiem paredzēta kāda funkcija, un visbiežāk tā ir emocionālās nokrāsas piešķiršana.

Pirmās dienas trešo sēdi atklāja RTU Liepājas akadēmijas vadošā pētniece **Anita HELVIGA** ar referātu „Daži derivatīvie un stilistiskie aspekti bērna valodā Māras Zālītes autobiogrāfiskajā romānā „Pieci pirksti" (2013)", kur aplūkoja romāna galvenās varones Lauras valodu derivatīvā un stilistiskā aspektā, kā arī bērna skatījumu uz pasauli un centienus saprast valodu. Kā norādīja referente, romānā tēlotā bērna valoda vienlaikus ir reālā cilvēkbērna valoda, bet tomēr arī mākslinieciska tēla veidošanas instruments ar visām mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu iespējām (piem., antonīmi: *šķīstenis – nešķīstenis*, *dzeguze – nedzeguze*, *baltums – nebaltums*; jaunvārdi: *priecība*, *angliešu*, *irbināt*, *kutinātāk*). A. Helviga minēja, ka viens no Lauras tēla mākslinieciskās izteiksmes izveides principiem balstīts bērna loģikā – vārds parasti ir viennozīmīgs, vārda daudznozīmība netiek paredzēta (piem., Laura nesaprot, kā var atdot aizdoto, ja tas ir jau izlietots). Šāds pasaules uztveres tiešums rāda, ka bērns vēl neuztver pārnestās nozīmes, frazeoloģismus, zemtekstus u. c. stilistiskās iespējas.

Sekojošajos divos referātos galvenā uzmanība tika pievērsta valodas lietojumam diasporas ģimenēs. Tartu Universitātes doktorante **Marija IKBĀLA** (*Maria Iqbal*) referātā „Family language policy in families of Tatar origin: maintaining ties to heritage and practices in Tatar language acquisition" („Ģimenes valodas politika tatāru izcelsmes ģimenēs: saiknes saglabāšana ar mantojumu un praksi tatāru valodas apguvē") iepazīstināja ar pētījumu, kas balstīts tatāru svētdienas skolās Igaunijā veiktās aptaujas (2019–2023) datos, un tā rezultātiem. M. Ikbāla norādīja, ka Igaunijas tatāru kopiena ir salīdzinoši neliela un neviendabīga – tie ir 1938 Igaunijas iedzīvotāji, kuru vidū ir gan tatāru pēcteči, kas Igaunijā dzīvo kopš 19. gadsimta, gan t. s. jaunie imigranti, kas ieceļojuši padomju laikā. Autore secināja, ka kopienas valoda ir tatāru ģimenes atslēga uz tautas kultūru un mantojumu – Igaunijas tatāri lieto tatāru valodu mājās,

kultūras un reliģiskos pasākumos. Lai arī iespējas mācīties un runāt tatāru valodā ir ierobežotas, kultūras biedrības un aktīvisti cenšas saglabāt valodu, uzturēt to dzīvu, mācot un runājot šajā valodā.

Stokholmas Universitātes doktorante **Signe RIRDANCE** referātā „Who speaks what language to whom: exploring the linguistic environment of Latvian diaspora families in Sweden" („Kas kādā valodā runā ar ko? Ieskats latviešu diasporas ģimenes valodu vidē Zviedrijā") sniedza ieskatu latviešu valodas kopienas raksturojumā Zviedrijā, un latviešu valodas pārmaiņās, cilvēkiem dzīvojot Zviedrijā. Pētījuma pamatā bija elektroniski aizpildītas Stokholmas latviešu skolas bērnu vecāku aptaujas un vizuāla pašnovērtēšanas rīka – bērna valodas kartes – rezultātu analīze. Autore secināja, ka bērni par vērtību uzskata daudzvalodību, turpretī vecāki – latviešu valodas saglabāšanu. Nevienā no aptaujātajām ģimenēm nav vienvalodīga valodas vide – tiek runāts gan zviedru, gan angļu, gan latviešu valodā. Latviešu valoda joprojām ir dominējošā mājas valoda aptuveni pusē aptaujāto ģimeņu (ģimenēs, kurās abi vecāki runā latviešu valodā).

Vītauta Dižā universitātes profesore **Ineta DABAŠINSKIENE** (*Ineta Dabašinskienė*) referātā „Morphopragmatic characteristics of simplified registers: a comparative analysis of infant-, child-, and pet-directed speech" („Vienkāršoto reģistru morfopragmatiskās īpašības: uz zīdaiņiem, bērniem un mājdzīvniekiem vērstas runas salīdzinošā analīze") aplūkoja deminutīvu, hipokoristiku un adjektīvu lietojumu runas situācijās, kurās pieaugušie vēršas pie zīdaiņiem, bērniem un mājdzīvniekiem. Referātā tika analizēti dati, kas iegūti no saziņas ar minētajām grupām, kā arī aptaujas – kā saimnieki sarunājas ar mājdzīvniekiem (suņiem, kaķiem, papagaiļiem, zivīm un trušiem) un kā attiecas pret saviem mīluļiem.

Referente norādīja, ka tendence dabiski pielāgot runas tembru, ātrumu, leksiku un izmantot repetitīvus šablonus attiecināma ne tikai uz komunikāciju ar zīdaiņiem un bērniem – tā vienlīdz bieži parādās arī komunikācijā ar mājdzīvniekiem, tādējādi ar morfopragmatiskajām konstrukcijām paužot pieķeršanos un patiku pret mīluli. Vienlaikus pētījums parādīja arī valodas lietojuma analoģiju saziņā ar mājdzīvniekiem un bērniem.

Konferences otrajā dienā vairāk tika aplūkoti ģimenes valodas sociolingvistiskie aspekti. Pirmo sēdi atklāja Vītauta Dižā universitātes doktorante

Skirmante GRIBAUSKIENE (*Skirmantė Gribauskienė*) ar referātu „Lithuanian child heritage language in Ireland: attitudes, practices, and use" („Lietuviešu bērnu mantojuma valoda Īrijā: attieksme, prakse un lietojums"). Referāta sākumā referente izcēla, ka etniskā mantojuma valoda ir minoritāšu valoda, kas atšķiras no dominējošās valodas noteiktā kopienā, un mantojuma valodas runātājs parasti ir otrās vai trešās paaudzes imigrants. Pastāv iespēja, ka cilvēks var daļēji vai pilnībā zaudēt etniskā mantojuma valodu. Savukārt diasporas bērni etniskā mantojuma valodu pilnībā nemaz neapgūst un sāk to zaudēt, pirms šo valodu ir iemācījušies. Tas saistīts ar samazinātu valodas ietekmi ikdienā.

Analizējot diasporas lietuviešu bērnu valodu, referente atklāja, ka bērni bieži jauc vienskaitļa un daudzskaitļa formas, pārāk daudz lieto nominatīvu, nepareizi lieto prievārdus un priedēkļus, kā arī darina lietuviešu vārdus ar angļu valodas sakni. Autore norādīja, ka valodas saglabāšanai ir vairākas stratēģijas: 1) regulāri viesoties Lietuvā un dažkārt pavadīt vasaras pie vecvecākiem, piedalīties vasaras nometnēs; 2) mājās runāt lietuviešu valodā, tādējādi ilgāk uzturot valodas prasmes; 3) nodrošināt izglītību lietuviešu skolās, tādējādi saglabājot saikni ar savu kultūru. Pētījums parādīja, ka diasporas lietuviešu ģimenēs dominējošā valoda ir angļu valoda. Zīmīgi, ka diasporas bērni angļu valodu uzskata par noderīgāku, savukārt lietuviešu – par skaistāku. Taču jāatzīst, ka, dzīvojot ārpus Lietuvas, bērniem veidojas hibrīda identitāte: apmēram viena trešdaļa pētījuma dalībnieku norāda, ka identificē sevi kā abu tautību pārstāvi. Kaut arī lietuviešu vecāki izmanto dažādas stratēģijas valodas saglabāšanai, dažos gadījumos sociolingvistiskais konteksts būtiski ietekmē valodas prasmes.

Diasporas tēmu turpināja arī LU HZF Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece **Daina GROSA** referātā „Diasporas bērna valodiska sagatavošana reemigrācijai uz Latviju – vai tas ir iespējams?". D. Grosa aicināja vērtēt, kādas ir diasporas bērnu valodas prasmes, ņemot vērā, ka viņi ir potenciālie reemigranti, un kādi atbalsta pasākumi latviešu valodas apguvei patlaban pieejami reemigrējušiem bērniem Latvijas vispārizglītojošās skolās.

Kā norādīja referente, ir jāapzinās, ka noteicošais faktors, lai bērns nezaudētu latviešu valodas prasmi, ir valodas lietojums ģimenē – vecākiem ir vislielākā loma valodas apguvē un vecāki ir atbildīgi par latviskuma kā

vērtības apzināšanos. D. Grosa kā valodas saglabāšanas prakses minēja viesošanos pie vecvecākiem, saskarsmi ar citām latviešu ģimenēm, vasaras nometnes, arī aukles, privātskolotājus, tālmācības un nedēļas nogales skolas, ko rīko vienu vai divas reizes nedēļā vai reizi mēnesī. Tomēr, kā atzina referente, nedēļas nogales skolas balstās uz bērnu vecāku brīvprātības principa bāzētas iniciatīvas, tāpēc nereti personāls nav pietiekami sagatavots stundu vadīšanai. Šajā kontekstā īpaši svarīgi, lai būtu pieejami atbalsta pasākumi arī nedēļas nogales skolu pedagogiem. Taču jāņem vērā, ka diasporas skolu galvenais mērķis nav sagatavot bērnus reemigrācijai – tās domātas, lai uzturētu un saglabātu latviešu valodu ārpus Latvijas un dotu iespēju to izmantot, kā arī veidotu identitātes un kopības sajūtu. D. Grosa piebilda, ka visvieglāk ir saglabāt mutvārdu saziņu – aptuveni 75 % diasporas bērnu saprot latviešu valodā teikto labi vai pat ļoti labi, un vairāk nekā puse spēj brīvi runāt latviski. Lielākās grūtības sagādā lasītprasmes un rakstītprasmes saglabāšana – tikai 20 % diasporas bērnu spēj labi rakstīt latviešu valodā. Tāpēc, kā referente secināja, diasporas bērnam, nonākot Latvijas vispārizglītojošā skolā, ir vajadzīga palīdzība, kas, no vienas puses, nozīmē pedagoga spēju strādāt lingvistiski neviendabīgā klasē, no otras puses, paredz individualizētu atbalstu skolēnam.

Savukārt LU doktorante **Dace ALEKSANDRAVIČA** konferencē piedalījās ar referātu „Parental agency and its impact on children's language and identity development" („Vecāku izvēles brīvība un tās ietekme uz bērnu valodas un identitātes attīstību"). D. Aleksandraviča atzina, ka terminam *agency* nav apstiprināts precīzs ekvivalents latviešu valodā, un pagaidām tiek lietota vārdkopu *izvēles brīvība*, kas gan līdz galam neatspoguļo termina būtību. Tomēr prezentētā referāta mērķis bija izpētīt ģimenes lomu bērna identitātes un valodas piederības veidošanā. Šajā kontekstā autore aplūkoja ģimenes politikas nozīmi – tā ir spēja apzināti un mērķtiecīgi pielāgot valodas lietojuma šablonus atbilstoši ģimenes vajadzībām. Vecāki kļūst par savu bērnu valodas identitātes pārvaldniekiem un, uztverot valodu kā komunikācijas rīku un identitātes nesēju, raugās, lai multilingvālā vidē bērns vispirms apgūtu svarīgāko valodu. Pēc referentes domām, valoda ir starpnieks starp indivīdu un sabiedrību un vecāki bērnam kļūst par etalonu valodas lietojumā un izvēlēs. Plānojot un īstenojot ģimenes valodas politiku, būtiski apzināties, ka specifiskas vecāku valodas lietojuma kombinācijas var būt efektīvākas valodas apguvē nekā vispārīgas valodas apguves stratēģijas.

Turpinot sarunas par diasporu, emocionāli piesātināts bija mākslas zinātņu doktores **Ingas SINDI** referāts „„Mežonīgs, mežonīgs darbs gadu no gada": latviešu valodas uzturēšana daudzvalodīgā diasporas ģimenē un vecāku emocionālā labsajūta". Referāts bija balstīts empīriskā pieredzē, mācot diasporas skolā, kontaktējoties ar diasporas ģimenēm, pašai audzinot bērnus ģimenē, kurā runā četrās valodās. Pētniece iepazīstināja klausītājus ar ekstralingvistiskajiem faktoriem etniskā mantojuma valodas apguvē: valodas iedevuma kvantitāti un kvalitāti, vecāku motivāciju, vecāku lingvistisko attieksmi. Kā uzsvēra referente, vecākiem ir jāstrādā ar bērnu kopš brīža, kad bērns ienāk ģimenē. I. Sindi norādīja, ka vidē, kurā latviešu valoda ir mazākuma valoda un dominējošā ir angļu valoda, nepietiek tikai ar runāšanu latviski. Valodas saglabāšanā ir jāiegulda liels darbs – sarunām un lasīšanai latviešu valodā laiks jāvelta katru dienu.

Tāpat I. Sindi atzina, ka diasporas bērniem bieži jāsaskaras ar sabiedrības nosodījumu – mītnes zemē cilvēki mēdz izrādīt nepatiku pret svešu, nesaprotamu valodu, bet dzimtenē smejas par akcentu, sliktu latviešu valodas prasmi. Diasporas ģimenēs nereti vērojams izpratnes trūkums, proti, ne vienmēr abi vecāki (partneri) runā latviešu valodā un šādās situācijās ir jātulko latviešu valodā runātais, jāskaidro teiktais vai jāatsakās no latviešu valodas kā saziņas valodas. Vispārēja problēma diasporas ģimenēs ir latviešu valodas nepieejamība – tikai 10 % diasporas bērnu apmeklē nedēļas nogales latviešu skolas un daļā ieceļošanas vietu (piem., Tuvajos Austrumos un Āzijā) nav latviešu skolu un biedrību.

Pirmo sēdi noslēdza LU HZF Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente **Velga POLINSKA** ar referātu „Valodas lietojums un nozīme ģimenēs, kurās aug neverbāls bērns", pieskaroties situācijām, kurās valoda netiek lietota saziņā tās klasiskajā izpratnē, proti, vārdiskā dialogā. Pētījumi par neverbālo saziņu kā verbālas saziņas papildinātāju sākti jau 19. gadsimtā, un patlaban pieejama plaša un daudzveidīga informācija par neverbālo komunikāciju kā runas papildinātāju. Taču ģimenēs, kurās aug bērns, kas nespēj producēt runu, neverbālā saziņa iegūst patstāvīgu funkciju.

Kā norādīja V. Polinska, vecāki, kuri audzina neverbālu bērnu, atzīst, ka pilnvērtīga dialoga trūkums ir nogurdinošs, taču esošajā komunikācijas rāmī vecāki ar saviem bērniem sazinās pilnvērtīgi, norādot, ka iespēja

sazināties nozīmē iespēju veidot attiecības. Zīmīgi, ka saziņa starp vecāku un bērnu vienmēr ir divvirzienu, proti, iespēja paust savas vēlmes, vajadzības vai informēt saziņas partneri par apstākļiem un reaģēt uz saziņas partnera pausto ir gan vecākam, gan bērnam.

Saprotams, ka nespēja producēt runu ievērojami ietekmē dzīves kvalitāti gan bērnam, gan viņa ģimenei – saziņas tēmu loks ir ļoti šaurs, pieaug iespēja, ka lēmumi tiks pieņemti bērna vietā, turklāt potenciāla funkcionēšanas iespējamība sabiedrībā bez atkarības no atbalsta personas ir niecīga. Tiesa, tehnoloģiju attīstība pavērusi plašākas komunikācijas iespējas arī neverbāliem cilvēkiem, piedāvājot dažādus alternatīvās un augmentatīvās komunikācijas rīkus. Vienlaikus jāapzinās, ka sabiedrība par šādām iespējām ir vāji informēta un izpratnes līmenis aizvien ir zems, tāpēc varbūtība, ka komunikācijas rīki nodrošinās pilnvērtīgas saziņas iespējas ārpus ikdienas sarunas partneru loka, ir maza. Referāta noslēgumā autore aicināja atteikties no maldīgā uzskata, ka spēja producēt runu ir vienlīdzīga ar valodas izpratni.

Otro sēdi atklāja LU HZF Latviešu valodas institūta pētniece **Regīna KVAŠĪTE**, referātā „Radniecības leksika latviešu literatūras tulkojumos lietuviešu valodā" sastatot latviešu (avotvalodas) un lietuviešu (mērķvalodas) radniecības leksiku tautasdziesmās un to atdzejojumos, latviešu autoru Dainas Avotiņas, Rasas Bugavičutes-Pēces, Regīnas Ezeras, Noras Ikstenas, Laimas Muktupāvelas un Māras Zālītes romānos un to tulkojumus, kā arī dažādu (piem., sinonīmu) vārdnīcu datus. Izmantojot analītiski aprakstošo un sastatāmo metodi, pētījumā tika analizēti vairāki radniecības vārdu piemēri: vārdi, kas nosauc radniecību starp cilvēkiem, kuriem ir kopīgs priekštecis; vārdi, kas nosauc radniecību starp cilvēkiem, kuru radniecība izveidojusies, stājoties laulībā; vārdi, kas nosauc ieražu vai svētku dalībniekus un mitoloģiskus personāžus; vārdi, kas pauž cieņpilnu attieksmi pret svešiem, parasti vecāka gadagājuma cilvēkiem.

Pētniece norādīja, ka avottekstos un mērķa tekstos sastopama stilistiski vai emocionāli daudzveidīga radniecības leksika, lietots daudz sinonīmu, turklāt vienam un tam pašam avotvalodas vārdam mērķvalodā atrodamas dažādas atbilsmes. Pētniece secināja, ka analizētā leksika bieži ir stilistiski marķēta, taču mērķvalodā marķējums izzūd. Šī parādība visvairāk

vērojama tieši tautasdziesmu atdzejojumos, kur forma jeb zilbju skaits ir svarīgāks par emocionālo krāsu vai stilistisko marķējumu.

Viļņas Ģedimina tehniskās universitātes asistentes **Vaida BUIVĪDIENE** (*Vaida Buivydienė*) un **Lina RUTKIENE** (*Lina Rutkienė*) uzstājās ar referātu „Semantinis vertimas ir demetaforizacija kaip pagrindiniai giminystės pavadinimais paremtų metaforinių anglų kalbos terminų vertimo į lietuvių kalbą būdai" („Semantiskais tulkojums un demetaforizācija kā galvenie veidi metaforisku, uz radniecības saitēm balstītu angļu valodas terminu tulkošanai lietuviešu valodā"). Priekšlasījumā tika atspoguļoti galvenie principi, atveidojot lietuviešu valodā metaforiskus terminus, kas saistīti, piemēram, ar cilvēka īpašību piedēvēšanu objektiem (t. sk. ar radniecību saistītu cilvēka īpašību piedēvēšanu objektiem vai parādībām), objekta īpašību piešķiršanu notikumam u. c. Referentes norādīja, ka Lietuvā pastāv vispārīgs uzskats, ka, metaforisku terminu tulkojot uz lietuviešu valodu, tas zaudē savu metaforisko nozīmi. Tomēr pētījums parādīja atšķirīgus rezultātus – terminu atveidē lietuviešu valodā dominē divas stratēģijas: demetaforizācija un termina metaforiskās dabas saglabāšana. Saglabājot termina metaforisko dabu, angļu valodas vārda, kas apzīmē radniecību, semantika var tikt pārnesta uz lietuviešu valodas vārdu (piem., angļu *daughter element* – liet. *dukterinis elementas* 'meitas elements'; angļu *family of characteristics*, *family of curves* – liet. *charakteristikų šeima* 'īpašību ģimene'). Demetaforizācijas gadījumā viens no saliktā termina elementiem vai savienojumiem tiek aizstāts ar vārdu bez metaforiskas nozīmes, piemēram, angļu *mother rocket* – liet. *nešančioji raketa* 'nesējraķete', angļu *motherboard* – liet. *pagrindinė plokštė* 'galvenā plate', angļu *daughter substance* – liet. *antrinė medžiaga* 'sekundārā viela'. Referāta noslēgumā autores uzsvēra, ka terminu atveidē jāanalizē daudzas šķautnes, un jāatceras, ka uz radniecības saitēm balstīto terminu tulkošana ir kompleksa.

LU HZF asociētās profesores **Gitas BĒRZIŅAS** referāta „Sengrieķu patronīmi lingvistiskajā un literārajā tradīcijā" mērķis bija sniegt ieskatu patronīmu, proti, personvārdu, kas darināti no tēva (vai tālāka priekšteča pa tēva līniju) vārda, iesaukas vai cita veida apzīmējuma, lietošanā un darināšanā sengrieķu valodā, kā arī to aizgūšanu latīņu valodā un tās poētiskajā tradīcijā. Referātā tika norādīts, ka patronīmi ir vieni no senākajiem un nozīmīgākajiem radniecības nosaukumiem, kas izmantoti

indivīda identificēšanai, jo lietoti jau vecākajos sengrieķu darbos (Homēra episkajās poēmās), ne tikai atklājot varoņu ģenealoģisko identitāti un regulāri to apliecinot episkā vēstījuma kontekstā, bet arī atgādinot ar to saistīto mitoloģisko tradīciju. Vēlāk šis modelis pārņemts arī romiešu kultūrā un dzejas tekstos, sevišķi episkajās poēmās (piem., Vergilija, Horācija, Propercija, Tibulla, Ovidija, Valērija Flaka, Stacija tekstos). G. Bērziņa izcēla, ka patronīmi padziļina, aktualizē vēstījuma kontekstu – atspoguļo ne tikai ģenealoģisko varoņa identitāti, bet arī mitoloģisko tradīciju, piemēram, *Atreids* (*Atrīdēs* 'Atreja pēcnācējs'), vīru valdnieks. Tāpat referente norādīja, ka patronīmi darināti no vārda celma pa tēva līniju, pieliekot personvārdam vīriešu vai sieviešu dzimtes galotni.

Rīgas Stradiņa universitātes Sociālo zinātņu fakultātes docētāja **Ieva FĪBIGA** referātā „Metamorfozes asklēpiadu dzimtas vārda nozīmēs", izmantojot leksiski semantisko un teksta kontekstuālo metodi, aplūkoja vārda *asklēpiads* nozīmes pārmaiņas laika gaitā. Kā atklāja referente, senākais avots, kur minēts asklēpiadu dzimtas vārds, ir Homēra darbs „Iliāda". Ar asklēpiadu apzīmēja medicīnas dieva Asklēpija dēlu, ārstu, Asklēpija pēcteci. Šis mīts būtiski ietekmējis medicīnas attīstību – par asklēpiadiem sauca ne tikai asklēpiadu dzimtas pārstāvjus, bet arī asklēpiadu dzimtā uzņemtus medicīnas mācekļus. Sengrieķu ārsts Hipokrats tika uzskatīts par asklēpiadu, Asklēpija tiešo pēcteci 20. paaudzē. Laikam ejot, ikviens ārsts sevi dēvēja par asklēpiadu, izmantojot šo dzimtas vārdu kā izcila ārsta apzīmējumu un tādējādi veidojot šķietami labāku iespaidu pacientu acīs. Pēc referentes domām, vārda nozīmes pārmaiņas radušās medicīnas apguves dēļ, par asklēpiadiem dēvējot ne tikai Asklēpiju dzimtas pārstāvjus, bet arī cilvēkus, kas nodevuši ārsta zvērestu, izlēmuši mācīties par ārstu.

Konferenci noslēdza Saksijas Zinātņu akadēmijas Leipcigā pētnieks **Haralds BIHLMEIERS** (*Harald Bichlmeier*), referātā „Vol. VIII of the „Etymological Dictionary of Old High German" and the family terminology treated in it" („Senaugšvācu etimoloģijas vārdnīcas 8. sējums un tajā iekļautā ģimenes terminoloģija") iepazīstinot ar topošās etimoloģiskās vārdnīcas tapšanu, šķirkļu struktūru. Kā norādīja autors, vārdnīcas 8. sējums būs lielākā etimoloģiskā seno ģermāņu valodas vārdnīca (aptuveni 800 lappuses ar 3000 šķirkļiem). Tāpat autors sniedza ieskatu vārdnīcā iekļautajā ģimenes terminoloģijā, aplūkojot tādus vārdus kā *tēvs*,

māte, *dēls*, *vīrs*, *vīra* / *sievas brālis*, *vīra māsa*, *brālis* u. c. H. Bihlmeiers iepazīstināja arī ar vārdnīcas elektronisko versiju (woerterbuchnetz.de), kurā iekļauti pirmie pieci vārdnīcas sējumi.

Kā redzams, arī LU HZF Latviešu valodas institūta komandai veiksmīgi izdodas turpināt J. Endzelīna degsmi valodniecības jomā, sniedzot visiem interesentiem laiku un vietu būtisku valodas jautājumu iztirzāšanai. Konferences divas dienas aizritēja teju vai acumirklī, apgūstot jaunas zināšanas un pavadot laiku kaismīgās diskusijās par un ap valodu ģimenē.

Konferences rīkotāji atkārtoti pateicas ikvienam referentam par rūpīgajiem un izsmeļošajiem referātiem un visiem interesentiem, kas kuplā skaitā pildīja klausītāju rindas abas konferences dienas, kā arī ikvienam atbalstītājam.

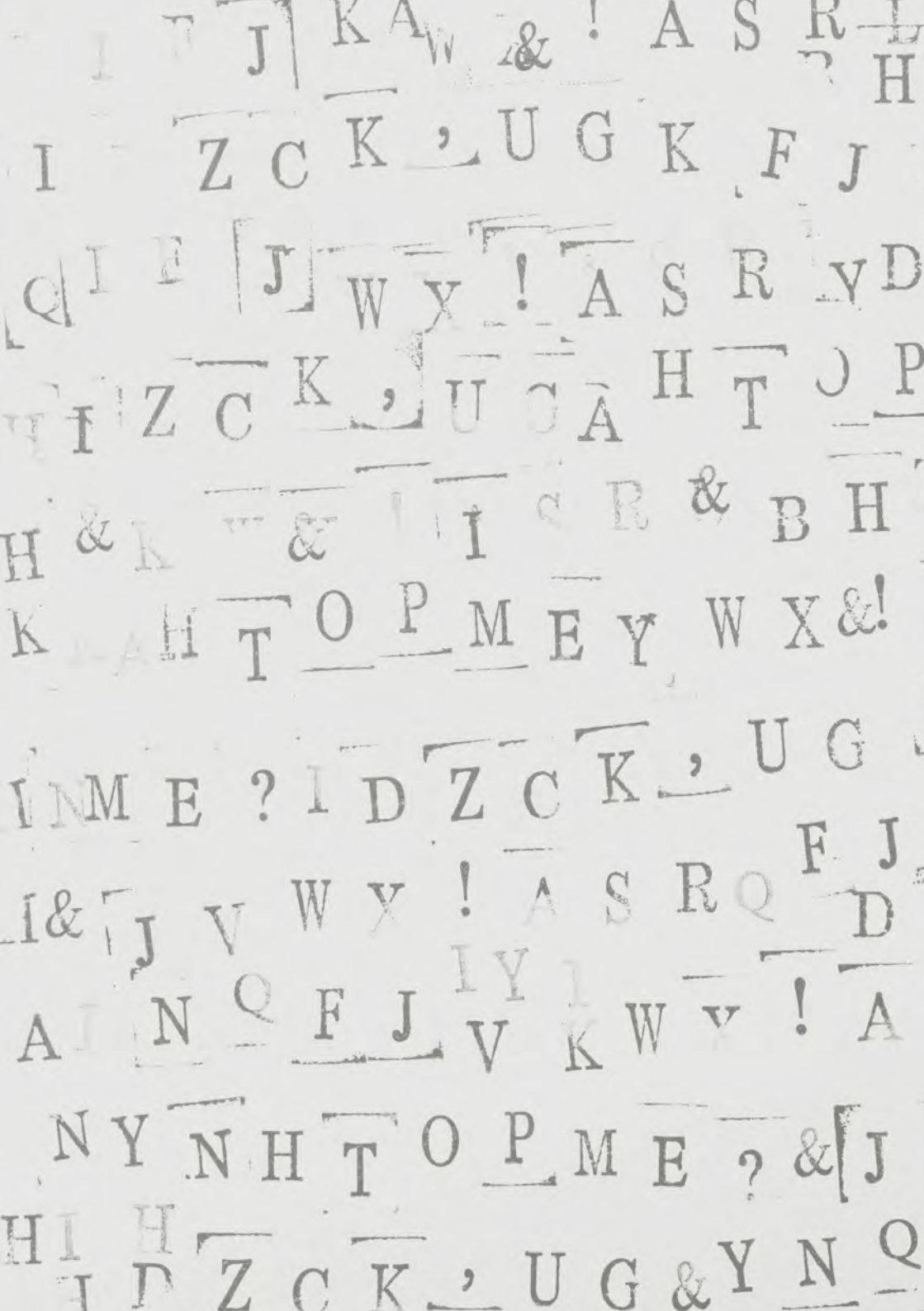

RECENZIJAS

Reviews

■ **GUNTA KĻAVA**

Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. Ina Druviete. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2024, 376 lpp.

Kolektīvā monogrāfija „Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes" izdota 2024. gadā Latvijas Universitātes Akadēmiskajā apgādā. Izdevuma zinātniskā redaktore: Ina Druviete, monogrāfijas autori: Māris Baltiņš, Solvita Berra, Justīne Bondare, Ina Druviete, Anna Elizabete Griķe, Anita Helviga, Kaspars Kļaviņš, Regīna Kvašīte, Sintija Ķauķīte, Linda Lauze, Dite Liepa, Kristīne Mežapuķe, Elīna Peina, Velga Polinska un Vija Požarnova.

Monogrāfija izdota valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Mūsdienu latviešu valodas attīstība un lietojums" (VPP-LETONIKA-2022/1-0001). Tā ir projekta 6.5.1. uzdevumā iekļauto plašo izpētes virzienu izpildes rezultāts, katrā tās nodaļā atspoguļoti projektā sasniegtie pētniecības rezultāti un atziņas. Izdevumu veido priekšvārds, 14 nodaļas, nobeigums, kopsavilkums angļu valodā, literatūra un ziņas par autoriem.

Šis izdevums ir turpinājums 2021. gadā izdotajai kolektīvajai monogrāfijai „Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse" (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds), kas arī tapusi valsts pētījumu programmas projektā. Turpinot pētīt dažādus lingvistiskās attieksmes aspektus, kā arī valodas vērtību un lomu sabiedrībā, šajā izdevumā uzsvērta latviešu valodas

ilgtspēja un konkurētspēja, kas atkarīga no tās lietojuma visās sabiedriski nozīmīgās funkcijās. Aptverot dažādus pašlaik latviešu valodas noturībai būtiskus lingvistiskus un sociolingvistiskus aspektus, monogrāfijas autori izvērtējuši valodas situācijas dinamiku un noteikuši konkrētus uzdevumus gan valodas standartizācijā, gan tās lietojuma regulēšanā. Cerams, ka šie secinājumi tiks izmantoti, veidojot nākamās valsts valodas politikas pamatnostādnes, jo līdz šim to izveidē zinātnieku atzinumi un pētījumu rezultāti ir bijis pamats valodas politikas mērķu un uzdevumu formulēšanā.

Katrā monogrāfijas nodaļā aprakstīta kāda no valodas situācijas analīzē aktuālām šķautnēm, ietverot arī plašākus radniecīgu nozaru skatpunktus uz valodas lomu un vērtību sabiedrības un indivīda dzīvē. Vispārīgi apkopojot monogrāfijas autoru secinātās aktualitātes latviešu valodas ilgtspējai, tuvākajā nākotnē latviešu valodas pozīcijas un statusu noteiks vairāki mūsdienu globālās pasaules un globālās sabiedrības raksturlielumi:

- indivīda latviešu valodas vērtības apziņa valodas kolektīva lingvistiskās attieksmes un uzvedības realizācijā;
- valsts pārliecība par latviešu valodas vērtību un spēja nodrošināt latviešu valodas pozīcijas dažādu kultūru un valodu ciešākas saskarsmes un mijiedarbības apstākļos;
- latviešu valodas konkurētspēja kontekstā ar angļu valodas kā globālas valodas prestižu un izplatību;
- sabiedrības zināšanas un izpratne par valodām pasaulē, to funkcijām sabiedrībā un latviešu valodas vietu un lomu valstī;
- valodas noturības pragmatisko, racionālo un emocionālo faktoru līdzsvara uzturēšana;
- latviešu valodas pētniecība kontekstā ar pasaules zinātnes tendencēm un sabiedrības dzīves aktualitātēm un vajadzībām;
- latviešu valodas kvalitāte (ietverot terminoloģiju), attieksme pret latviešu valodas kvalitāti un valodas profesionāļu (indivīdu un organizāciju) aktīva, pozitīvi izglītojoša iesaistīšanās auglīgās diskusijās un informatīvās sarunās par valodas kvalitāti;
- konsekventa valsts valodas politikas īstenošana un vienota valodas un ar to saistītu citu valsts politikas īstenotāju rīcība.

Tas viss skatāms vēsturiskā mantojuma un valodas situācijas vēsturiskās attīstības kontekstā. Kā atzīts monogrāfijas nobeigumā, „valodas

situācijas uztveri sabiedrībā nosaka sarežģīts sociāli psiholoģisku faktoru komplekss, un latviešu lingvistiskajā attieksmē varam saskatīt gan postkoloniālas mentalitātes, gan minoritātes kompleksa iezīmes. Gandrīz piecdesmit gadu ilgais okupācijas un rusifikācijas periods ir atstājis grūti pārvaramas sekas pat pēc neatkarības atjaunošanas dzimušajā paaudzē .." (321. lpp.).

Lingvistiskā attieksme, pārliecība un uzskati sabiedrībā mainās, taču lēni. Iemesli, kāpēc latviešu lingvistiskā attieksme un pārliecība par savas valodas vērtību nereti ir ar mīnus zīmi, ir zināmi un aprakstīti arī šajā monogrāfijā, tie ir jāizprot un jāformulē tieši un skaidri, lai noteiktu darāmo (un monogrāfijas autori to arī paveikuši) pozitīvas lingvistiskās attieksmes un pārliecības veidošanā. Pat apstākļos, kad latviešu valoda pēc dažādām valodas noturības vērtējuma skalām un pieejām atrodas konkurētspējīgā un drošā pozīcijā, salīdzinot ar daudziem tūkstošiem citu pasaules valodu, kuras patiešām ir apdraudētas, sabiedrībā, tostarp valodnieku rindās (arī šajā monogrāfijā) latviešu valoda vēl joprojām tiek saukta par mazu valodu, un šī valodas drošā pozīcija tiek formulēta, pieliekot klāt šaubīgo „it kā". Iespējams, pašreiz to var saistīt ar okupācijas laika rusifikācijas atmiņām, kas aktualizējušās līdz ar karu Ukrainā un lingvocīdu pret ukraiņu valodu un ar ko latviešu sabiedrība vēl spēj identificēties, iespējams, arī ar angļu valodas spēcīgo spiedienu nu jau ne tikai uz specifisku sabiedrības grupu, bet uz visa latviešu valodas runātāju kolektīva valodu, iespējams, arī ar bailēm no globalizācijas kopumā, iespējams, visu minēto un vēl citu mūsdienu sabiedrības attīstības raksturlielumu kompleksu kopumu.

Šis vairāku valodnieku un citu jomu pētnieku kopdarbs formulē uzdevumu, risinot Latvijas valodas politikas pašlaik aktuālāko jautājumu, kā celt latviešu valodas vērtību, kas sabiedrībā ne vienmēr ir atbilstoša tās statusam, lingvistiskam un sociolingvistiskam raksturojumam un stāvoklim. Monogrāfijas zinātniskās redaktores, Latvijas Universitātes profesores un sociolingvistikas pamatlicējas Latvijā I. Druvietes ievadā formulēto profesionālo valodas pētnieku uzdevumu var paplašināt, attiecinot uz ikvienu valodas politikas īstenošanā iesaistīto dalībnieku: „.. iedziļināties valodas pārmaiņu teorijā un vēsturē, apgūt citu valstu pieredzi, izvērtēt valodā notiekošos procesus no akadēmiskā viedokļa un sniegt sabiedrībai argumentētu skatījumu par norisēm latviešu valodā un tās funkcionēšanas

vidē" (9. lpp.). Savukārt pavēršot latviešu valodas noturību filozofiskā skatījumā, monogrāfijas pirmās nodaļas autora K. Kļaviņa uzdotais jautājums „Vai latviešu valodas potenciālu mēs turpmāk izmantosim, sekojot Raiņa padomam?" (32. lpp.) lai patiešām paredz tikai šo nodaļā citēto Raiņa izteikumu – „Laime ir aktīvā darbībā".

■ **ANNA VULĀNE**

INGA SINDI.
Mamma saka ābols, papa saka Apfel. Kā saglabāt latviešu valodu bilingvālās un multilingvālās ģimenēs ārpus Latvijas. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2023, 240 lpp.

Bērnu valodas pētniecība mūsdienās kļuvusi par nozīmīgu zinātnes virzienu, kurā dažādu nozaru speciālisti cenšas izzināt, kā attīstās monolingvālu bērnu valoda, runas prasme, kā viņi apgūst dzimto valodu un svešvalodas. Arvien aktuālāks kļūst jautājums par valodas apguvi bilingvālā un multilingvālā ģimenē, multikulturālā vidē. Šajā jomā pētījumu vēl arvien ir pamaz, turklāt par latviešu bērnu valodas attīstību bilingvālā vai multilingvālā ģimenē Latvijā un citās valstīs, atsevišķās emigrējušo tautiešu ģimenēs vai diasporā un ārpus latviešu kopienas to tikpat kā nav. Ar terminu *diaspora* tiek saprasta „kādas tautības vai nācijas daļa, kas apmetusies uz pastāvīgu vai ilglaicīgu dzīvi ārpus savas etniskās izcelsmes teritorijas jeb tēvzemes. Izceļošanas iemesli var būt brīvprātīgi vai apstākļu – ekonomisko, politisko u. c. – nosacīti, turklāt izceļošana var būt notikusi jau iepriekšējās paaudzēs. Diaspora veidojas, ja tautiešu kopiena ir plašāka nekā dažas ģimenes, ja svarīga ir etniskā vai nacionālā identitāte un piederības apzināšanās savai kultūrai un valodai, ko stiprina arī diasporas skolas mītnes zemē" (Laiveniece, 2023). Domājams, ka sadarbīgā diasporā sekmēt bērna latviešu valodas attīstību ir vieglāk, īpaši, ja abi vecāki ir latvieši, savukārt sarežģītāk to panākt bilingvālās un multilingvālās ģimenēs, sevišķi, ja arī diasporas atbalsts nav pietiekams vai iespējams.

Vecāki parasti vēlas sarunāties ar bērniem dzimtajā valodā. Kura vecāka valodā? Kādā secībā apgūt abas valodas? Kā saglabāt latviešu valodu ārpus Latvijas, etniski jauktā ģimenē, ja ārpus tās nav vajadzības sazināties latviski? Kā motivēt bērnu mācīties valodu, ko nesaprot ne vienaudži, ne pieaugušie, izņemot mammu vai tēti? Kad un kā ievadīt viņu savas kultūras pasaulē? Kā bērna valodas vidē valdošais bilingvisms vai multilingvisms ietekmēs viņa attīstību un socializēšanos? Šos un daudzus citus jautājumus vecāki uzdod gan sev, gan bērnu valodas pētniekiem, psihologiem un citiem speciālistiem. Pieaugot starptautiskai migrācijai, pieaug arī to ģimeņu skaits, kurās vienam vai abiem vecākiem nākas meklēt atbildes uz jautājumiem, kas saistīti ar valodas un mantotās kultūras apguvi. Tagad viņiem palīgā nāks Ingas Sindi grāmata „Mamma saka *ābols*, papa saka *Apfel*. Kā saglabāt latviešu valodu bilingvālās un multilingvālās ģimenēs ārpus Latvijas", kas 2023. gadā tika izdota Latviešu valodas aģentūrā. Tas ir pētījums par bērnu latviešu valodas attīstību ģimenēs, kur vecāki ir dažādu valodu nesēji, turklāt dzīvo vēl citas(-u) valodas(-u) vidē, – pirmais šāda veida darbs par latviešu valodas apguvi daudzvalodīgā vidē.

Inga Sindi ir studējusi baltu filoloģiju Latvijas Universitātē, specializējusies teātra zinātnē Rūras Universitātē Bohumā (Vācija) un ieguvusi doktora grādu Latvijas Kultūras akadēmijā. Vācijā viņa satika tagadējo dzīvesbiedru. Kopā ar ģimeni ir dzīvojusi Latvijā, Austrijā, Apvienotajos Arābu Emirātos (AAE), kur vīru aizveda darbs, bet kopš 2023. gada dzīvo Vācijā. Ģimenē ir divi dēli un meita, kuri aug multilingvālā vidē, ko veido vecāku latviešu un vācu valoda, kam AAE pievienojās auklītes un komunikatīvās vides angļu valoda. Tieši pašas bērnu lingvālās attīstības ceļš, meklējumi, kā, dzīvojot ārpus Latvijas mainīgā multilingvālā un multikulturālā vidē, uzturēt bērnos vēlmi runāt un lasīt latviešu valodā, tikt galā ar dažādām sociolingvistiskām problēmām, ir bijis nozīmīgs stimuls, lai dalītos savā un citu pieredzē. Grāmata ir vairāku ģimeņu pieredzē balstīta, tajā izgaismojas gan vecāku nemiers par bērnu lingvālo attīstību, lietojot dažādas valodas ģimenē un ārpus tās, par latviešu valodas vietu ikdienas saziņā, pilnīgākas apguves iespējām un lietojuma kvalitāti, gan bērnu attieksme un izaugsme, kā arī dažādi valodu statusa un citi faktori.

Grāmatā ir trīs daļas. Pirmās daļas **„Cilvēks un valoda"** ievadā lasītājs tiek iepazīstināts ar darba tapšanas priekšvēsturi, mērķiem un avotiem. Par galveno mērķi autore izvirzījusi nepieciešamību risināt sarunu ar

un starp latviešu vecākiem pasaulē, kuriem nepieciešama pieredzē un jaunākajos pētījumos balstīta informācija, iedvesma un motivācija, kā arī iedrošināt viņus mācīt bērniem latviešu valodu. Otrs sarunas adresāts ir Latvijas sabiedrība, lai pievērstu uzmanību „mūslaiku diasporas ģimenēm un to atvasēm, kuri nav nepilnīgā latviešu valodā runājoši *rūpju bērni*, bet gan potenciālie nākotnes Latvijas studenti, uzņēmēji, pētnieki, valsts pārvaldes darbinieki ar daudzveidīgu pasaules pieredzi" (Sindi, 2023, 20). Autore, ieskicējot daudzvalodības izplatību pasaulē un latviešu diasporā, latviešu valodas prasmju zušanu t. s. jaunajā diasporā, uzsver, ka nevienam „nav tiesību nosodīt ģimeņu izvēlēto ceļu, ja nav zināms konteksts" (Turpat, 13), un min vairākus būtiskus faktorus, kas ietekmē ģimenes lēmumu attīstīt vai neattīstīt bērna latviešu valodas prasmi. Ja ģimenes mītnes vietā nav izveidojusies latviešu diaspora, tad kopienas atbalsta trūkums, vides un izglītības valodas spēcīgā dominante, bērniem piemērota kvalitatīva latviska plašsaziņas līdzekļu satura un latviešu grāmatu nepietiekamība, piegādes grūtības būtiski sarežģī vecāku rūpes par to, lai bērni apgūtu latviešu valodu (Turpat, 13–14).

Latvijā ik pa laikam uzvirmo diskusijas par agrīno bilingvismu un multilingvismu, to ietekmi uz bērnu attīstību, dzimtās (šajā gadījumā – ne latviešu) valodas prasmi. Īpaši asas tās bija sakarā ar pāreju uz mācībām latviešu valodā, t. sk. pirmsskolā, „Vienotas skolas" ieviešanu. I. Sindi pētījums pietiekami labi kliedē vecāku šaubas un pat bailes, ka divu valodu vienlaicīga apguve negatīvi ietekmēs bērna intelektu, turklāt agrīnas divvalodības vai daudzvalodības dēļ bērna valoda attīstīsies nepilnīgi. Šos novecojušos uzskatus apgāž ne tikai I. Sindi un citu ģimeņu pieredze, bet arī daudzi zinātniskie pētījumi, kuru būtiskākās atziņas par bilingvismu un multilingvismu izklāstītas pirmās daļas otrajā nodaļā. Vecākiem jāņem vērā, ka, tieši pretēji, laba mantotās(-o) valodas(-u) prasme palīdz apgūt otro vai trešo valodu, savukārt agrīnas divvalodības vai vairākvalodības situācijā valodas cita citu papildina, turklāt „iemācīt latviešu valodu diasporas bērniem agrā bērnībā noteikti ir vieglāk, nekā tas būs sākumskolas un pusaudža gados" (Turpat, 49), kad ir lielāka iespēja saskarties ar bērna nevēlēšanos sistemātiski mācīties valodu, kas ārpus ģimenes netiek izmantota.

Otrajā daļā **„Vecāki un bērni"** I. Sindi stāsta par vecāku šaubām un grūtībām, ko nākas pārvarēt, ja bērns vienlaikus apgūst divas vai vairākas

valodas. Ja abi vecāki ir latvieši, tad saziņa ar bērnu latviešu valodā ir dabiska un pašsaprotama, ja vecāki tā ir izlēmuši. Kā atzīst autore, agrīnajos gados šādi attīstot bērna valodu, uz tās pamata no divu gadu vecuma vai vēlāk var veiksmīgi apgūt otru, mītnes zemes valodu (Sindi, 2023, 53), turklāt to lietojuma lauks būs skaidri nodalīts. Būtiska ir atziņa, ka valodas emocionālie slāņi dzimtajā valodā tiek izjusti citādi nekā vēlāk apgūtajās valodās.

Darbā tiek atklāti un analītiski stāstīts par tām grūtībām, ar ko saskaras etniski jaukto ģimeņu vecāks, kurš citā valstī pārstāv mazākuma valodu, ko otrs vecāks nesaprot. Izvēloties modeli, ka bērns vispirms apgūst viena vecāka (šajā gadījumā – mātes) valodu, pēc tam tēva un līdz ar to – mītnes zemes valodu, jārēķinās ar to, ka cilvēki ārpus mājas var neatbalstīt šādu pieeju, izturēties ar nepatiku u. tml. Tāpēc tiem latviešiem, kuri ir nonākuši vai varētu nonākt grāmatā minētajās situācijās, lieti noderēs gan I. Sindi, gan citu latviešu pieredze, kā pārvarēt šaubas, neizpratni, motivēt sevi nepārcirst valodas saknes un saknītes, kas bērnu iesakņo viņa Latvijā palikušajā dzimtas daļā, tuvina tēvzemei un tās kultūrai. Turklāt ieguvēji ir arī vecāki, jo, sarunājoties ar bērniem latviski, lasot grāmatas, klausoties audioierakstus, viņi daudz labāk saglabā pilnskanīgu latviešu valodu.

Autore, atsaucoties uz pētījumiem, savu un citu mammu pieredzi, raksturo arī otru modeli – viena persona, viena valoda (Turpat, 62–68), proti, katrs vecāks ar bērnu kopš viņa dzimšanas konsekventi sarunājas tajā valodā, kurā ir visaugstākā valodas, emocionālā un kultūras kompetence. Tā parasti ir dzimtā valoda. Tas „sniedz bērniem saprotamu lingvistisko ietvaru un palīdz orientēties atšķirīgajās valodās, organizēt viņu zināšanas" (Turpat, 64). Dažādie paņēmieni, kas izmantoti bilingvālu un trilingvālu bērnu valodu apguvē un lietošanā, noteikti ir rosinoši un var palīdzēt citiem vecākiem izvēlēties sev piemērotāko – izmantot valodu secīgu vai vienlaikus apguvi, tulkot otram vecākam bērna teikto vai vienoties par visiem saprotamas valodas izvēli, esot visiem kopā, ieviest valodu dienas, kad visi runā vienā valodā, spēlēt spēles vienā no valodām vai nodarboties ar ko citu, kas veicina jaunu vārdu apguvi, rada nepieciešamību lietot valodu. I. Sindi atzīst, ka bērna latviešu valodas apguvē izšķiroša ir vecāku vēlme mācīt valodu, turklāt, lai izvairītos no lingvistiskās spriedzes mītnes zemē un ģimenē, jau pašā sākumā ir jāvienojas par valodu lietojumu gan ģimenē, gan publiskās vietās un konsekventi

jāievēro izveidotā komunikācijas sistēma (Sindi, 2023, 78). Šādas pieejas lietderība atzīta arī pētījumos, uz kuriem autore atsaucas grāmatā.

Nozīmīga ir ģimeņu pieredze dažādās valstīs, kas gūta, bērnam uzsākot bērnudārznieka un skolēna gaitas. Darbā iekļautie īsie dažādu situāciju raksturojumi ir ne tikai valodiski un kulturoloģiski interesanti, bet arī noderīgi citiem vecākiem rīcības modeļu izvēles ziņā un palīdz stiprināt pārliecību, ka, pārdomāti un mērķtiecīgi rīkojoties, ir iespējams ne tikai palīdzēt bērnam apgūt „bērnudārza valodu", bet arī droši lietot latviešu valodu savstarpējā saziņā. Piemēram, lai palīdzētu bērniem uzlabot vācu valodu, mamma izmanto tulkošanas formulu „Mamma saka *sarkans*, un tētis saka *rot*" (Turpat, 79).

Nodaļā **„Vecākā bērna ietekme"** analizētas situācijas, kā vecāko bērnu runas uzvedība ietekmē jaunāko bērnu valodu un tās izvēli. Ģimeņu pieredze ir dažāda. Būtiska ir atziņa, ka tad, ja vecākie bērni latviešu valodu ir apguvuši labā līmenī, viņi kļūst par lielisku paraugu un valodas bagātinātāju jaunākajiem, kā arī palīdz vecākiem latviešu valodas uzturēšanā.

Nodaļas **„Līdzsvars"** sākumā raksturota ļoti sarežģīta situācija, ar ko saskaras daudzi bilingvālu ģimeņu vecāki, kuri dzīvo citas valodas vidē, – kā panākt, lai bērns apgūst latviešu valodu, ja tajā runā tikai mājās viens no vecākiem? Kā uzvarēt šajā cīņā? Prātā paturama atziņa, ka laikā no apmēram viena līdz trīs gadu vecumam, kas ir visintensīvākā valodas apguves fāze, ir bīstami zaudēt līdzsvaru starp latviešu un dominējošo mītnes zemes valodu. Ja otras valodas dominante ir ļoti spēcīga, tad vecākiem ir rūpīgi, „detalizēti un gluži matemātiski jāizvērtē valodu attiecība" (Turpat, 84) un, maksimāli izmantojot valodas apguves agrīno periodu, jānodrošina tāda latviešu valodas vides intensitāte, kas bērnam kompensētu vairākuma valodas vidē pavadīto laiku.

Nākamajās nodaļās autore iepazīstina ar pētnieku atziņām un savu pieredzi, kā bagātināt bērnu latviešu valodu. Šīs nodaļas ir informatīvi bagātas un metodiski rosinošas ikvienam vecākam, kurš vēlas attīstīt bērnu latviešu valodas prasmi, t. sk. arī Latvijas monolingvālo ģimeņu pārstāvjiem. Vērtīgs ir meitai Lailai (2 gadi un 1 mēnesis) un dēlam Emīlam (4 gadi un 1 mēnesis) priekšā lasīto grāmatu nedēļas plāns, kurā sniegti arī komentāri par jaunapgūtiem vai pārrunātiem vārdiem, formām u. c., kā arī

pietiekami detalizēti raksturots mammas veikums, bērnu reakcija u. tml. Darbā analītiski vērtētas audiovizuālo materiālu izmantošanas, runāt un rakstīt prasmes attīstīšanas iespējas, dominējošās valodas ietekme, tipiskie kalki u. c., kā arī atklāta citu mammu pieredze, grūtības, ar ko nācies saskarties, un ieguvumi bērnu latviešu valodas attīstībā. Viens no faktoriem, kas var motivēt bērnus mācīties un nostiprināt latviešu valodu, ir nepieciešamība to lietot ārpus mājām – latviešu kopienā, diasporā un Latvijā, tiekoties ar radiem, vienaudžiem, tāpēc braucieni uz Latviju ir ļoti svarīgi ne tikai valodas, bet arī latviskās identitātes stiprināšanā, emocionālās piesaistes veidošanā. Valodiskās saskarsmes mirkļi, leksiskā dažādība, slengismu un izlokšņu leksikas ienākšana bērnu runā, nepieciešamība meklēt latviskos ekvivalentus vācu valodas vārdiem, lai sarunas partneri saprastu teikto, un citi lingvistiskie piedzīvojumi Latvijā izklāstīti gan nopietni un ar humoru, sasaistot ar citu ģimeņu pieredzi, gan izmantojot atsauces uz zinātnieku pētījumiem.

Kopumā otrā nodaļa ir sava veida metodiskais materiāls vecākiem, kurā kā daudzkrāsainā mozaīkā izgaismojas Ingas Sindi panākumiem bagātais, bet nebūt ne vienkāršais un vieglais ceļš, mācot saviem trim bērniem latviešu valodu. Te rodamas gan dažādu valstu pētnieku atziņas, gan citu mammu pārdomas un pieredzes stāsti, bet galvenais – pašas I. Sindi veikuma apraksts un nozīmīgas atziņas.

Informatīvi lietderīgas ir arī beigu daļā pievienotās **četras sarunas par bērnu daudzvalodību**, ģimenes valodas politiku, kurās lasītājs var smelties vērtīgas atziņas no intervēto personu pieredzes un gūt noderīgu zinātnisko informāciju. Katra saruna atklāj, cik dažādi var un vajag raudzīties uz divvalodīgu un daudzvalodīgu bērnu audzināšanu, un vienlaikus sniedz vecākiem vērtīgus padomus.

Pirmā saruna ir ar valodnieci un logopēdi Paulīnu Butku (*Paulina Butkus*) (Sindi, 2023, 184–192), kura savā privātpraksē Berlīnē (Vācija) strādā ar bilingvāliem un multilingvāliem bērniem. Viņas atziņas par bilingvālu un multilingvālu bērnu logopēdiska rakstura problēmu novēršanu pirmām kārtām ir būtiskas vecākiem, bet ne mazāk svarīgas tās ir arī Latvijas logopēdiem, pedagogiem un attiecīgo studiju kursu docētājiem. Piemēram, ir svarīgi saprast, ka bērna lasīšanas un rakstīšanas grūtības nav jāsaista ar viņa divvalodību vai daudzvalodību, kā to dažkārt mēdz

darīt pedagogi un logopēdi, kā arī apzināties, ka bērni valodu sākotnēji mācās ļoti intuitīvi, tāpēc ar viņiem konsekventi jārunā tajā valodā, kurā pats jūtas visērtāk, nevis svešvalodā, kuru tik labi neprot.

Pedagoģijas zinātņu doktore Aija Abene, kura dzimusi ASV, bet kopš 2004. gada dzīvo un strādā Latvijā, intervijā stāsta par to, kā pirmās un otrās paaudzes trimdinieki, t. sk. arī viņas vecāki, izturējās pret latviešu valodas saglabāšanu ģimenē, bērnu audzināšanu latviskā garā (Sindi, 2023, 193–202). Tieši vecāku stingrā nostāja – ar bērniem sarunāties tikai latviski – sekmēja valodas apguvi ļoti labā līmenī. Būtiska ir pieredzē gūtā atziņa, ka ir jāizskaidro bērniem, kāpēc ģimenē saziņa notiek latviešu valodā, nevis kategoriski jāspiež runāt latviski un jāizliekas, ka citā valodā teikto nesaprot. A. Abenes stāsts sasaucas ar I. Sindi un citu mammu pieredzi par to Sīzifa darbu, kas jāiegulda, lai bērns citas valodas vidē apgūtu latviešu valodu. Diemžēl tie latvieši, kas nav saskārušies ar šādu pieredzi, bieži vien atļaujas pasmīnēt, pazoboties par cilvēkiem, kuru runā dzirdams akcents, manāmas kļūdas, tādējādi nereti radot cilvēkā nevajadzīgu valodas barjeru. Jāpiekrīt autorei, ka Latvijas latviešiem beidzot būtu jātiek vaļā no neiederīga valodiskā perfekcionisma attieksmē pret valodas lietotājiem, kuri nāk no citas valodas vides vai izloksnes. Savukārt latviešiem etniski neviendabīgā vai jaunāko emigrācijas viļņu ģimenē vērts pārdomāt A. Abenes teikto, ka vecākam „ir jābūt nobriedušam, lai saprastu: šī ir bagātība, kas man ir un citiem nav" (Turpat, 197), lai bērniem vēlāk nenākas nožēlot, ka vecāki nav iemācījuši latviešu valodu, un jautāt „How can I be a Latvian?" (Turpat, 198). Sarunā A. Abene atklāj kopienas un latviešu nedēļas nogales skolu lomu valodas uzturēšanā, plašāk raksturo Toronto izveidotās skolas „Valodiņa" devumu, kas analizēts viņas maģistra darbā, kā arī dalās pārdomās par mantotās valodas uzturēšanu ārpus izcelsmes valsts, identitātes jūtām, mītnes zemes attieksmi pret mazākuma valodu runātājiem.

Beļģu lingviste, Erfurtes Universitātes (Vācija) emeritētā profesore Annika de Hauvere (*Annick de Houwer*), kura izveidojusi un vada platformu *HaBilNet* (*Harmonious Bilingual Network*), dalās pieredzē par harmoniskas daudzvalodības attīstīšanu un bilingvālas ģimenes socioemocionālās labbūtības sekmēšanu. Intervijā skarta aktuāla problēma – kā jūtas vecāki, kuriem nav izdevies iemācīt bērniem savu valodu, kā palīdzēt viņiem pārvarēt kauna izjūtu par šo neveiksmi (Turpat, 203–213). Profesore atzīst,

ka tieši skolas, vides valoda, sabiedrības attieksme pret svešo valodu ļoti spēcīgi ietekmē to, ka bērni nerunās vecāka ne-vides valodā. Lielākais apdraudējums tai ir tieši daudzvalodīgās ģimenēs. Turklāt tas, ka vecāki ar bērniem sazinās katrs savā valodā, negarantē to saglabāšanos bērna „valodu portfelī". Ļoti svarīgi, lai kopš bērna pasaulē nākšanas brīža tiktu ielikts labs vecāku valodas pamats, maksimāli daudz sarunājoties ar bērnu, lasot priekšā u. tml. Šī intervija ir kā maza rokasgrāmata vecākiem, kuri vēlas iemācīt bērniem savu valodu, dzīvojot dominējošas valodas vidē.

Austrālijas latviete Daina Grosa – Latvijas Universitātes Diasporas un migrācijas pētniecības centra pētniece – 2023. gadā Saseksas Universitātē (Anglija) aizstāvēja doktora disertāciju par reemigrējošu ģimeņu bērnu un jauniešu sociālo labsajūtu, iekļaušanos izglītības sistēmā pēc atgriešanās (Sindi, 2023, 214–225). Viņa stāsta par bērnības pieredzi Austrālijas latviešu bēgļu konservatīvajā sabiedrībā, valodas apguvi latviešu skoliņās, kur strādāja „vecā kaluma skolotāji, kas bija īsti pūristi, dzina iekšā gramatiku" (Turpat, 216), kas daudzus atbaidīja, raksturo kopienas nozīmi latviskuma saglabāšanā un savas ģimenes pārcelšanos uz Latviju. D. Grosas ģimenes valodas situācija būtiski atšķiras no citu grāmatā minēto ģimeņu valodas situācijas, jo abi vecāki ir latvieši un bērnu mājas valodas pamatvide bija latviska, ko stiprināja vecāki un draugi, līdz ar to bērniem latviešu valodas vide bija pietiekami stabila un tās prasmes nepieciešamība dabiska. Tomēr, kā atzīst pētniece, tas nenozīmē, ka visu drīkst atstāt pašplūsmā – bērnu audzināšana ar latviešu valodu kā mājas valodu ir nemitīgs, pašaizliedzīgs, mērķtiecīgs darbs. Vecākiem ir jāiegulda daudz laika, runājot, spēlējoties ar bērnu latviski, latviešu valodā lasot grāmatas un skatoties filmas, videomateriālus, raidījumus. Vecāku klātbūtne, iesaiste ir obligāta. Šo atziņu vajadzētu paturēt prātā daudziem vecākiem Latvijā, kuri savu klātbūtni bērna audzināšanā aizstāj ar viedierīcēm. Savukārt mūsdienu emigrācijas vecākiem, kuri neiemāca bērniem dzimto valodu, vērts uzdot sev jautājumu: „Vai es nenodaru bērnam pāri, nemācot viņam latviešu valodu un tādējādi apgrūtinot viņa atgriešanos Latvijā?"

Sarunā izgaismojas arī rūgtā pieredze, ar ko saskaras reemigrantu ģimenes, īpaši kara bēgļu pēcteči, gan sadzīviski, gan izglītībā. Tā ir ne tikai daudzu gaidu nepiepildīšanās, bet arī (un jo īpaši) sistēmas negatavība darbam ar reemigrantu bērniem, kuri dzimuši citā valstī, citā valodas un kultūras vidē. Gribētos, lai ikviens, kas ir valstiski atbildīgs par skolēnu

izglītību, sadzirdētu atziņu, ka „izglītības sistēma vēl aizvien nav pilnībā gatava uzņemt ģimenes, kur bērniem nav tekoša latviešu valoda. .. Līdz šim tas ir bijis milzīgs šķērslis" (Sindi, 2023, 221), un beidzot paveiktu reāli nepieciešamo un izdarāmo, nevis skandētu skaistus saukļus. Par to, ka problēma jau gadiem netiek pienācīgi risināta, liecina arī sarunās ar skolotājiem izskanējusī sāpe par neapskaužamo situāciju – 25–30 skolēnu klasē ir jāmāca latviešu valoda un literatūra, kā arī citi priekšmeti bērniem, kuriem latviešu valoda ir dzimtā, svešvaloda, valsts valoda, mantotā valoda, vienlaikus strādājot ar bērniem ar mācību un citiem traucējumiem… Šādā mācību vidē zaudētāju ir vairāk nekā ieguvēju.

Sarunas beigās abas pētnieces, bet visupirms jau mammas, kuras ar valodu un kultūru ir spējušas savus bērnus iesakņot Latvijā un latviskumā, nezaudējot citu valodu vērtīguma apziņu, atzīst, ka bagātība, ko bērni būs ieguvuši no latviešu valodas, būs emocionālā piesaiste Latvijai, neatkarīgi no tā, kurp vēlāk aizvedīs viņu dzīves ceļš. Un valoda. Šī atziņa sasaucas ar Daces Markus sacīto, ka „mums, pieaugušajiem, jāuzņemas atbildība par saprātu, par to, kurš turpinās mūsu dzīvības un kultūras ceļu uz šīs planētas" (Markus, 2007, 13).

Darba „Mamma saka *ābols*, papa saka *Apfel*" autores un citu vecāku pieredze, būtiskākās zinātniskās atziņas, kas veido pētījuma teorētisko pamatu, raitais vēstījums, kas ilustrēts ar precīziem bērnu runas piemēriem, ir interesants un ļoti vērtīgs ieguldījums bērna valodas pētījumos.

Grāmatā ir daudz rosinošu atziņu, ilustratīvu piemēru, kā vecākiem rīkoties dažādās situācijās, lai motivētu bērnus mācīties latviešu valodu un stiprinātu tās prasmi, kā pašiem saglabāt vēlmi uzturēt latviešu valodu ģimenē. Šis pētījums apliecina, ka mantotās valodas uzturēšana ir ne tikai darbs, bet arī radošs un iedvesmojošs process, kas sniedz prieku un gandarījumu gan vecākiem, gan pašiem bērniem.

Ir skaidrs, ka latviešu bērnu valodas izpētē vēl daudz darāmā, piemēram, būtu nepieciešami māsu vai brāļu, māsu un brāļu, dvīņu valodiskās mijiedarbības un saziņas pētījumi gan monolingvālā, gan bilingvālā un multilingvālā vidē, diasporas latviešu bērnu valodas kvalitātes un vides valodas ietekmes, reemigrējušo bērnu latviešu valodas apguves un mācību problēmu izpēte, mācību materiālu piemērotība.

Ingas Sindi darbu „Mamma saka *ābols*, papa saka *Apfel*" var izmantot kā sava veida rokasgrāmatu ikviens ārpus Latvijas dzīvojošs vecāks, kā arī ģimenes Latvijā, kuru bērniem ir iespēja kopš mazotnes apgūt divas un vairāk valodu, augot bilingvālā ģimenē un dzīvojot multilingvālā vidē. Tas apliecina, ko var panākt vecāki, mērķtiecīgi rūpējoties par bērnu valodisko attīstību gan tad, ja mīt viena no vecākiem zemē, gan arī tad, ja dzīvo ārpus vecāku dzimtās zemes multilingvālā vidē. Grāmatas adresāts ir gan vecāki, gan arī latviešu valodas skolotāji, valodu docētāji, valodniecības un valodu izglītības studenti Latvijā un ārpus tās, valodas un valodu izglītības politikas veidotāji Latvijā un diasporā, kā arī ikviens, kas interesējas par bērnu divvalodību un daudzvalodību.

LITERATŪRA

Laiveniece, D. (vad.). (2023). *Izglītības terminu skaidrojošā tiešsaistes vārdnīca*. Pieejams https://termini.gov.lv/kolekcijas/131/skirklis/496117.

Markus, D. (2007). *Bērns runā kultūras pasaulē*. Rīga: Rasa ABC.

Sindi, I. (2023). *Mamma saka* ābols*, papa saka* Apfel*. Kā saglabāt latviešu valodu bilingvālās un multilingvālās ģimenēs ārpus Latvijas*. Rīga: Latviešu valodas aģentūra.

2023. GADĀ IZDOTĀS VALODNIECĪBAS GRĀMATAS[1]

Linguistics Books Published in 2023

[1] Raksts izstrādāts valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropeiskas sabiedrības attīstībai" projektā „Latviešu valodas daudzveidība laikā un telpā" (Nr. VPP-LETONIKA-2021/4-0003).

■ MARITA SILKĀNE, KRISTĪNE MEŽAPUĶE (SAST.)

7. starptautiskā klasiskās filoloģijas konference „Antiquitas Viva 2023: tikšanās valodās, tekstos, kultūrās" : 2023. gada 27.–28. aprīlis, Rīga : konferences programma un referātu kopsavilkumi = The 7th International Classical Philology Conference "Antiquitas Viva 2023: Encounters Across Languages, Texts, Cultures" : April 27–28, 2023, Riga : conference programme and summaries of papers. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Klasiskās filoloģijas nodaļa. Hellēnistikas centrs. Latīniskā kultūrmantojuma centrs. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 100 lpp. ISBN 9789934189791 (brošēts), ISBN 978993418987 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2023/Antiquitas_Viva_2023-kopsav.pdf.

58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences „Gramatika un vārddarināšana" referātu tēzes : 2023. gada 16. un 17. martā = Prof. Arturo Ozolo 58-osios tarptautinės mokslinės konferencijos „Gramatika ir žodžių daryba" pranešimų tezės, 2023 metų kovo 16 ir 17 d. = Abstracts of the 58th Professor Arturs Ozols International Academic Conference "Grammar and Word Formation", March 16–17, 2023. Sast. Andra Kalnača. Red.: Laimute Balode, Andra Kalnača, Lidija Leikuma. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvistikas un baltistikas nodaļa. [Rīga:] LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 82 lpp. ISBN 9789934189456 (iespiests), ISBN 9789934189463 (digitāls). Pieejams https://www.aok.lu.lv/fileadmin/user_upload/LU.LV/Apaksvietnes/Konferences/Profesora_Artura_Ozola_starptautiska_zinatniska_konference/A_Ozola_konf_tezes_LU_apgads_2023_1.pdf.

Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 150. dzimšanas dienas atcerei veltīta starptautiska zinātniska konference „Endzelīns. Valoda. Laiks". Tēzes. 2023. gada 22.–23. februāris = International Scientific Conference "Endzelīns. Language. Time" to commemorate the 150th anniversary of academician Jānis Endzelīns. Abstracts. 22–23 February, 2023. Sast. Kristīne Mežapuķe. Lit. red.: Sanda Rapa, Renāte Siliņa-Piņķe, Anna Stafecka, Agris Timuška, Anta Trumpa, Anna Vulāne (latv. un angļu val.), Regīna Kvašīte (liet. val.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023, 80 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934580161 (PDF). Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/61794.

Aristotelis. *Runas māksla – rētorika.* Tulk. autori: Ilze Rūmniece, Vita Paparinska, Līva Rotkale, Ojārs Lāms, Mārtiņš Laizāns, Brigita Kukjalko. Red.: Ilze Rūmniece, Līva Rotkale, Vita Paparinska, Brigita Kukjalko, Mārtiņš Laizāns. Zin. rec.: *Dr. philol.* Dite Liepa, *Dr. philol.* Raimonds Briedis. Otrais, labotais un papildinātais izdevums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, [2023], 343 lpp. ISBN 9789934189265 (brošēts).

Auziņa, Inese. *Teksta analīze : materiāli skolotājam un skolēnam.* Rīga: Zvaigzne ABC, [2023], 144, [1] lpp. ISBN 9789934316777 (iesiets).

Babina, Agata. *Spāņu valodas apguve Latvijā: mikrostāstu potenciāls tekstpratības un gramatiskās kompetences attīstībai : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora (Ph. D.) zinātniskā grāda iegūšanai mākslas un humanitārajās zinātnēs (valodniecībā un literatūrzinātnē) = La adquisición del español en Letonia: el potencial de los microrrelatos para el desarrollo de la alfabetización textual y la competencia gramatical : resúmen de la tesis doctoral para optar al grando de doctora (Ph. D.) en ciencias humanitarias y artes (lingüistica y literatura).* Zin. vad. *Dr. paed.* Diāna Laiveniece. Rec.: *Dr. philol.* Indra Karapetjana, *Dr. paed.* Ieva Margeviča-Grīnberga, *Dr. philol.* Agnese Dubova. / Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: LiePA, 2023, 102 lpp. ISBN 9789934608650 (brošēts).

Babina, Agata. *Spāņu valodas apguve Latvijā: mikrostāstu potenciāls tekstpratības un gramatiskās kompetences attīstībai : promocijas darbs zinātnes doktora (Ph. D.) zinātniskā grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs (valodniecībā un literatūrzinātnē).* Zin. vad. *Dr. paed.* Diāna Laiveniece. / Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: [b. i.], 2023, 194, 87 lpp.

Baltic Journal of English Language, Literature and Culture, 13. Ed.-in-Chief: Andrejs Veisbergs. Riga: University of Latvia, 2023, 162 pp. ISSN 1691-9971 (print), ISSN 2501-0395 (online). Pieejams https://journal.lu.lv/bjellc/issue/view/61.

Baltu filoloģija XXXII(1/2) 2023 : Baltu valodniecības žurnāls = Journal of Baltic Linguistics. / Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 212 lpp. ISSN 1691-0036 (drukāts), ISSN 2592-9348 (elektronisks izd.). Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/66908.

Bela, Baiba; Ozola, Ieva; Rasnača, Līga; Rezgale-Straidoma, Endija; Roga-Vailza, Vita; Romāne-Meiere, Aiga. *Sociālā darba vārdnīca.* Zin. red.: Baiba Bela, Līga Rasnača. Redkol.: Signe Dobelniece, Lolita Vilka, Mārtiņš Moors. Zin. rec.: Feliciāna Rajevska, Ritma Rungule, zin. kons. Māris Baltiņš, lit. red. un zin. kons. Inta Rozenvalde, angļu val. red. Daina Grosa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 640 lpp. ISBN 9789934189104. Pieejams https://www.lm.gov.lv/lv/media/23154/download?attachment.

Biznesa vārdnīciņa : skaidro mazie ventiņi. Priekšvārda autore Jana Bakanauska. [Ventspils]: Ventspils Izglītības pārvalde, 2023, 78 lpp.

Briede, Santa. *Īpašvārdi latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs.* Zin. vad.: *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs, *Dr.* Vilma Zubaitiene. Zin. konsultante *Dr. philol.* Laimute Balode. Rec.: *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs, *Dr. philol.* Antra Kļavinska, *Dr.* Daiva Sinkevičūte. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 40 lpp. ISBN 9789934189401 (brošēts), ISBN 9789934189418 (PDF).

Briede, Santa. *Īpašvārdi latviešu un lietuviešu leksikogrāfijā : promocijas darbs zinātnes doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs.* Zin. vad.: *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs, *Dr.* Vilma Zubaitiene. Zin. konsultante *Dr. philol.* Laimute Balode. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: [b. i.], 2023, 187 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/63036.

Briede, Santa. *Proper Names in Latvian and Lithuanian Lexicography : summary of the doctoral thesis submitted for the degree of doctor of science (Ph. D.) in humanities and arts.* Supervisors: *Dr. habil. philol.* Ojārs Bušs, *Dr.* Vilma Zubaitiene. Consultant *Dr. philol.* Laimute Balode. Reviewers: *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs, *Dr. philol.* Antra Kļavinska, *Dr.* Daiva Sinkevičiūtė. / University of Latvia. Faculty of Humanities. Riga: University of Latvia, 2023, 42 pp. ISBN 9789934189425 (brošēts), ISBN 9789934189432 (PDF).

Buņina, Aleksandra. *L'influence des champs sémantiques sur les manifestations de déficit de traduction des expressions figées du français vers le letton = Semantisko lauku ietekme uz deficīta izpausmēm frazeoloģismu tulkojumos no franču valodas latviešu valodā : thèse.* Direction de thèse prof. J. Vladimirska. Université de Lettonie. Rīga: [b. i.], 2023, 171 lpp. Tiešsaistes resurss (PDF). Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/63040.

Buņina, Aleksandra. *Semantisko lauku ietekme uz deficīta izpausmēm frazeoloģismu tulkojumos no franču valodas latviešu valodā : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora grāda (Ph. D.) iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs valodniecības un literatūrzinātnes nozarē, sastatāmās un salīdzināmās valodniecības apakšnozarē = Influence of Semantic Fields on the Manifestations of Deficit in the Translations of Idioms from French into Latvian : summary of doctoral thesis, submitted for the degree of doctor of philosophy (Ph. D.) in linguistics, in the field of linguistics and literary studies, subfield of comparative linguistics.* Zin. vad. *Dr. philol.* Jeļena Vladimirska. Rec.: *Dr. habil. philol.* Andrejs Veisbergs, *Dr. habil. philol.* Dace Markus, *Dr. habil. philol.* Sergejs Čuguņņikovs. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 100 lpp. ISBN 9789934189777 (brošēts), ISBN 9789934189784 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1300504.html.

Bušmane, Brigita. *Nīcas izloksnes vārdnīca. P.* Atb. red. Agris Timuška. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023, XXXII + 378 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934580154 (PDF). Pieejams https://lavi.lu.lv/publikacijas_2023/.

Dalbiņa, Iluta. *Latviešu valoda 7. klasei : mācību grāmata.* Red. Aldis Vēvers. Rīga: Zvaigzne ABC, [2023], 255 lpp. ISBN 9789934315268 (iesiets). Komplektā pieejamas darba lapas un pielikumi https://maconis.zvaigzne.lv/p/53.

Daudziņa, Zane. *Runā droši : pārliecinoša uzstāšanās jebkuras publikas priekšā.* Red. Aldis Vēvers. Rīga: Zvaigzne ABC, [2023,] 80 lpp. ISBN 9789934316272 (iesiets).

Digitālais Eiropas valodu portfelis : metodiski ieteikumi darbam ar digitālo Eiropas valodu portfeli (EVP) latviešu valodā. Izstrādāja Ināra Dimpere; izstrādē piedalījās: Ina Baumane, Svetlana Brasnujeva, Jūlija Demakova, Lidija Izotova, Astra Jansone, Marina Jefremova, Ilze Jirgensone, Gunta Krīgere, Kaiva Kugrēna, Anita Švežika un Jānis Zeimanis. / Valsts izglītības satura centrs. [Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2023], 149 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934241321 (PDF). Pieejams https://mape.gov.lv/catalog/materials/E775BD6D-D07E-4F1B-8086-420590599AE8/view.

Druviete, Ina. *Pārliecība : valoda, sabiedrība, politika.* Lit. red. Gita Kļaviņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 277 lpp. ISBN 9789934360954 (iesiets), ISBN 9789934360961 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/izdevumi/2023/Druviete_Parlieciba.pdf.

Edgars Katajs. Bibliogrāfija. Apkopoja Oļegs Piščikovs. Sast. Ekaterina Pavlova. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2023], 30 lpp. ISBN 9789934610356 (brošēts), ISBN 9789934610363 (e-grāmata). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1282712.html.

Endzelīns, Jānis. *Darbu izlase : I, II, III/1, III/2, IV/1, IV/2 sējums : tematiskais un vārdu rādītājs*. Sast.: Dzintra Hirša, Ojārs Bušs, Ingmars Zemzaris. Atb. red. un priekšvārda autors Alberts Sarkanis. Rīga: Zinātne, 2023, 831 lpp. ISBN 9789934599415 (iesiets). Pieejams https://lavi.lu.lv/publikacijas_2023/.

Fries, Simon. *A Chronological Bibliography of Latgalian Printed Texts from the 18th to Early 20th Centuries*. Reviewers: *Dr. hab.* Nicole Nau, *Dr. philol.* Sanita Martena. Rēzekne: Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2023, 132 pp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789984442785 (PDF). Pieejams https://books.rta.lv/index.php/RTA/catalog/book/28.

Hansons, Arturs; Poļakova, Māra. *Ukraiņu īpašvārdu atveide latviešu valodā : ieteikumi*. Zin. konsultants *Dr. philol.* Igors Koškins. Rec. *Dr. philol.* Agris Timuška. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2023, 191 lpp. ISBN 9789934617430 (brošēts).

Kaija, Inga; Laizāne, Inga. *Latviešu valodas gramatika : pamatlīmenis: A2 : mācību līdzeklis gramatikas apguvei angļu valodā runājošajiem = Grammar of the Latvian Language : elementary: A2 : teaching aid in grammar for the speakers of English*. Zin. red. *Dr. philol.* Inita Vītola. Rec. *Dr. philol.* Arvils Šalme. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2023, 319 lpp. ISBN 9789934617218 (brošēts).

Ķauķīte, Sintija. *Interpunkcijas un grafisko zīmju loma tekstveidē : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs, valodniecības un literatūrzinātnes nozarē, apakšnozare: latviešu sinhroniskā valodniecība = The Role of Punctuation and Graphical Signs in Text-Formation : summary of doctoral thesis submitted for the doctoral degree (Ph. D.) in linguistics and literary studies, subfield: Latvian synchronic linguistics*. Zin. vad. *Dr. philol.* Ilze Lokmane. Rec.: *Dr. philol.* Andra Kalnača, *Dr. philol.* Linda Lauze, *Dr. philol.* Antra Kļavinska. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Latvistikas un baltistikas nodaļa. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 84 lpp. ISBN 9789934361555 (brošēts), ISBN 9789934361562 (PDF).

Ķauķīte, Sintija. *Interpunkcijas un grafisko zīmju loma tekstveidē : promocijas darbs zinātnes doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs valodniecības un literatūrzinātnes nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē*. Darba vad. *Dr. philol.* Ilze Lokmane. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Latvistikas un baltistikas nodaļa. Rīga: [b. i.], 2023, 190 lpp. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/65439.

Laiveniece, Diāna; Narmonta, Inga; Viduša, Iveta. *Latviešu valoda un literatūra mazākumtautību skolu 7.–9. klasei : skolēna mācību materiāli vieglajā valodā*. Materiālus vieglajā valodā veidojušas: Ieva Elsberga, Baiba Kaļķe, Egita Proveja. / Valsts izglītības satura centrs. [Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2023]. ISBN 9789934240157 (PDF). Tiešsaistes resurss (kompresēta arhīva datne). Pieejams https://mape.gov.lv/catalog/collections/61638E88-9B42-462C-8BE9-20E0F6193B6F/view.

Language for International Communication : Linking Interdisciplinary Perspectives: Language for Specific Purposes in the Era of Multilingualism and Technologies. Volume 4. Ed.-in-Chief *Dr. philol.* Laimdota Ločmele. Managing eds.: *Dr. paed.* Monta Farneste, *Dr. philol.* Alla Placinska, *Dr. philol.* Elena Vladimirska. / University of Latvia. [Rīga]: University of Latvia Press, [2023], 346 pp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934360244 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1300517.html.

Language for International Communication : Linking Interdisciplinary Perspectives: Language for Specific Purposes in the Era of Multilingualism and Technologies : 5th International Symposium, April 28–29, 2022 Riga, Latvia : book of abstracts. Ed.-in-Chief *Dr. philol.* Laimdota Ločmele. Managing eds.: *Dr. paed.* Monta Farneste, *Dr. philol.* Jeļena Vladimirska, *Dr. philol.* Alla Placinska. / University of Latvia. Faculty of Humanities. Department of English Studies. Centre for Applied Linguistics. Department of Romance Studies. Riga: University of Latvia Press, [2023], 97 pp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934360251 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2023/LINCS-5_tk_2022.pdf.

Latviešu valoda un literatūra II. Teksts un indivīds. Teksts un vara : metodiski ieteikumi mācību priekšmeta padziļinātā kursa īstenošanai. Izstrādāja Sanita Martena un Solvita Berra. Izvērtēja ārējā eksperte Anita Vanaga. / Valsts izglītības satura centrs. [Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2023], 89 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934241178 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1285794.html.

Levāne-Petrova, Kristīne. *Ciešamās kārtas funkcionālā sistēma latviešu valodā : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs valodniecības un literatūrzinātnes nozares latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē = The Functional System of the Passive Voice in Latvian : summary of the doctoral thesis submitted for the doctoral degree of philology in linguistics and literary studies, subfield of synchronic linguistics.* Zin. vad. *Dr. philol.* Andra Kalnača. Rec.: *Dr. philol.* Ilze Lokmane, *Dr. philol.* Linda Lauze, *Ph. D.* Mihals Škrabals. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 108 lpp. ISBN 9789934360794 (brošēts), ISBN 9789934360800 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1305133.html.

Levāne-Petrova, Kristīne. *Ciešamās kārtas funkcionālā sistēma latviešu valodā : promocijas darbs doktora zinātniskā grāda iegūšanai valodniecības un literatūrzinātnes nozarē, latviešu sinhroniskās valodniecības apakšnozarē.* Zin. vad. *Dr. philol.* Andra Kalnača. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Latvistikas un baltistikas nodaļa. Rīga: [b. i.], 2023, 184 lpp.

Linguistica Lettica, 31/1 : LU Latviešu valodas institūta žurnāls. Numura red.: Haralds Bihlmeiers (*Harald Bichlmeier*), Ina Druviete, Daiva Sinkevičūte-Villanueva-Svensone (*Daiva Sinkevičiūtė-Villanueva-Svensson*). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023, 344 lpp. ISSN 1407-1932. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/65577.

Linguistica Lettica, 31/2 : LU Latviešu valodas institūta žurnāls. Numura red.: Haralds Bihlmeiers (*Harald Bichlmeier*), Ina Druviete, Daiva Sinkevičūte-Villanueva-Svensone (*Daiva Sinkevičiūtė-Villanueva-Svensson*). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023, 304 lpp. ISSN 1407-1932. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/65578.

Linguistica Lettica, 32 : LU Latviešu valodas institūta žurnāls. Atb. red. Solvita Berra. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2023, 528 lpp. ISSN 1407-1932. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/67078.

Lukaševičs, Valentīns. *Latgaliešu-latviešu vārdnīca : vīna cylvāka specvuorduojs* : ap 4200 vārdu. Red.: Maruta Latkovska, Artis Logins. Otrais, izlabotais un papildinātais izdevums. [Rīga]: CYMUSS, 2023, 243, [3] lpp. ISBN 9789934847066 (brošēts).

Malahova, Ludmila. *Palīgs latviešu valodas gramatikas un leksikas apguvei ārvalstu studentiem : mācību līdzeklis LSPA Sporta zinātnes un Fizioterapijas programmas ārvalstu studentiem.* 2. daļa. Rec.: Iveta Boge, Inta Budviķe. / Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija. Rīga: Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija, 2023, 45 lpp. ISBN 9789934520648 (brošēts).

Navickaite-Klišauskiene, Agne; Rinkevičs, Vītauts; Žilinskaite-Šinkūniene, Egle. *Skaidrāk! : A2 : latviešu valoda lietuviešu studentiem.* Rec.: Edmunds Trumpa, Laimute Balode. Red. Santa Briede. [Rīga]: Latviešu valodas aģentūra, 2023, 268 lpp. Pielikums (brošūra, 12 lpp.). ISBN 9789934617201 (brošēts).

Peina, Elīna. *Mūsdienu latviešu terminogrāfijas teorētiska un pragmatiska analīze : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora (Ph. D.) zinātniskā grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs = Theoretical and Pragmatic Analysis of Modern Latvian Terminography : abstract of the doctoral thesis for awarding the doctoral degree (Ph. D.) in humanities and arts.* Zin. vad. *Dr. philol.* Anita Helviga. Rec.: *Dr. philol.* Marina Platonova, *Dr. philol.* Silga Sviķe, *Dr. paed.* Diāna Laiveniece. / Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: LiePA, 2023, 67 lpp. ISBN 9789934608643 (brošēts).

Peina, Elīna. *Mūsdienu latviešu terminogrāfijas teorētiska un pragmatiska analīze : promocijas darbs zinātnes doktora (Ph. D.) zinātniskā grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs.* Zin. vad. *Dr. philol.* Anita Helviga. / Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: [b. i.], 2023, 186 lpp.

Piemares ļaudis un likteņi : rakstu krājums, 5. Sast. un atb. red. Ieva Ozola. Liepāja: Liepājas Universitātes izdevniecība LiePA, 2023, 168 lpp. ISBN 9789934608575 (iespiests), ISBN 9789934608582 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1300735.html.

Pretkalniņa, Lauma. *Formāls latviešu valodas gramatikas modelis un tā realizācija mašīnlasāmā sintakses korpusā : promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai datorzinātņu nozarē, apakšnozare: datoru un sistēmu programmatūra = Formal Model of Latvian Grammar and Its Implementation in a Machine-readable Treebank : summary of doctoral thesis submitted for the doctoral degree in computer science, subfield of computer and systems software.* Zin. vad. *Dr.* Normunds Grūzītis. Rec.: *Dr.* Ģirts Karnītis, *Dr.* Andrjus Utka, *Dr. sc. comp.* Mārcis Pinnis. / Latvijas Universitāte. Datorikas fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 126 lpp. ISBN 9789934189753 (brošēts), ISBN 9789934189746 (PDF). Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/63034.

Pretkalniņa, Lauma. *Formāls latviešu valodas gramatikas modelis un tā realizācija mašīnlasāmā sintakses korpusā : promocijas darbs datorzinātņu doktora (Dr. sc. comp.) zinātniskā grāda iegūšanai, nozare: datorzinātne, apakšnozare: datoru un sistēmu programmatūra.* Zin. vad. *Dr. comp. sci.* Normunds Grūzītis. Rec.: *Dr.* Ģirts Karnītis, *Dr.* Andrjus Utka, *Dr. sc. comp.* Mārcis Pinnis. / Latvijas Universitāte. Datorikas fakultāte. Rīga: [b. i.], 2023. 1 sējums (nenumurētas lapas) : shēmas, tabulas.

Profesors Juris Baldunčiks : atmiņu stāsti. Sakārtotāji: Silga Sviķe, Jānis Veckrācis. Lit. red. Jānis Veckrācis. [Ventspils]: Ventspils Augstskola, [2023], 93 lpp. ISBN 9789934607066 (brošēts).

Publiskā uzstāšanās : specializētā kursa programmas paraugs vispārējai vidējai izglītībai. Izstrādāja: Zane Bēķe, Inga Krišāne, Elīna Apsīte. Zin. rec. Rita Lūriņa. / Valsts izglītības satura centrs. [Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2023], 28 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934241055 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1285751.html.

Ropa, Anastasija; Rudzinska, Ieva. *Special Terminology and Communication : mācību līdzeklis LSPA studentiem.* Part II. / Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija. Rīga: Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija, 2023, 75 lpp. ISBN 9789934520631 (brošēts).

Sindi, Inga. *Mamma saka* ābols*, papa saka* Apfel *: kā saglabāt latviešu valodu bilingvālās un multilingvālās ģimenēs ārpus Latvijas.* Zin. red. *Dr. philol.* Sanita Martena. Zin. rec.: *Dr. philol.* Anna Vulāne, *Dr. phil.* Aija Priedīte, lit. red. Anna Frīdenberga. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2023, 239 lpp. ISBN 9789934617478 (brošēts).

Smirnova, Inese. *Sinepes patskaņu un divskaņu pantiņi.* Rec. *Dr. paed.* Sarmīte Tūbele. Rīga: RaKa, [2023], 52 lpp. ISBN 9789984464695 (brošēts).

Starptautiskās jauno lingvistu konferences „Via scientiarum" rakstu krājums. 5. laidiens. Sast.: Andrejs Gorbunovs, Valērijs Sergejevs, Rafael Martín Calvo. / Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Ventspils Augstskola. Tulkošanas studiju fakultāte. Ventspils: Ventspils Augstskola; Liepāja: Liepājas Universitāte, 2023, 150 lpp. ISBN 9789934607035 (brošēts).

Supe, Vizma; Markus, Dace. *Bārnu dīnas pīminut : Ziemera izloksne.* Atb. red. Anna Vulāne. Rec.: *Dr. philol.* Regīna Kvašīte, *Dr. philol.* Vilma Šaudiņa, *Dr. philol.* Igors Koškins. Liepāja: LiePA, 2023, 98 lpp. ISBN 9789934608537 (iesiets).

Šmite, Astra. *Latviešu literatūras tulkojumi itāļu valodā = La Letteratura lettone in traduzione italiana.* Tulk. itāļu valodā Anna Kalve. Red.: Ieva Miķelsone, Nicola Corcelli, Līva Vē. [Rīga]: Latvijas Nacionālā bibliotēka, [2023], 23 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934610479 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1307688.html.

Treimanis, Matīss. *Declension in Latvian : step by step lv–en.* Tulk. angliski: Gints Jansons. Tekstu ar audio tulk. red. *Trevor Thomas*, teikumu modeļu un uzdevumu tulk. red. *Marc Gaber*. / Latviski soli pa solim. Rīga: Autora izdevums, MMXXIII [2023], 193 lpp. Tiešsaistes resurss. Pieejams (tikai bibliotēku tīklā) https://dom.lndb.lv/data/obj/1062313.html.

Urbanavičienė, Jolita; Tapertė, Jana. *Lietuvių ir latvių kalbų sonantų lyginamasis akustinis ir perceptyvinis tyrimas.* Kolektyvinė monografija. / Serijos "Baltų kalbų garsynas XXI a. pradžioje" III knyga. Rec.: *Dr.* Inesė Indričānė, *Doc. dr.* Rūta Kazlauskaitė. Vilnius: Lietuvos mokslo taryba, 2023, 244 pp. ISBN 9786094113451. Pieejams http://lki.lt/wp-content/uploads/2023/09/Baltu_kalbu_garsynas_XXI_a_pr._3_knyga_2023-1.pdf?fbclid=IwAR2nuwRfBlF9m7ubfh2Ls3dFiua6zF_meY6xfFo3dPEp2oAAKMl4vHNO65I.

Valoda – 2023. Valoda dažādu kultūru kontekstā : XXXIII Zinātnisko rakstu krājums : Proceedings of Scientific Readings XXXIII. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds „Saule", 2023, 188 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789934390098. Pieejams https://du.lv/wp-content/uploads/2024/08/Valoda_2023-1.pdf.

Valoda: nozīme un forma, 14 : Gramatika un korpusa pētījumi = Language: Meaning and Form. 14 : Grammar and Corpus-Based Research. Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas rakstu krājums. Sast., red. un priekšvārda autore Andra Kalnača. Red. vietniece Ilze Lokmane. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 217 lpp. ISSN 2255-9256, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934361319 (brošēts), ISBN 9789934361326 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Valoda-nozime-forma/VNF_14/vnf.14.pdf.

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi : populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 18. Atb. red. Ina Druviete. Rec.: *Dr. philol.* Linda Lauze, *Dr. philol.* Agris Timuška. / Latviešu valodas aģentūra. Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 2023, 183 lpp. ISSN 1691-273X.

Valodas upē : veltījumkrājums profesores Inas Druvietes 65 gadu jubilejā. Sast. un red.: Gunta Kļava, Kertu Rozenvalde. Rec.: Jānis Valdmanis, Uldis Balodis. Rīga: LU Lībiešu institūts, 2023, 164 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934239519 (PDF). Pieejams https://www.livonian.lv/wp-content/uploads/2023/09/seit-1.pdf.

Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika : Latvijas Universitātes 81. starptautiskā zinātniskā konference : referātu tēzes. Sast. un red.: Indra Karapetjana, Paula Kļaviņa. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2023, 117 lpp. Tiešsaistes resurss. ISBN 9789934361036 (PDF). Pieejams https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Konferences/2023/HZF_LU_81_konf-tk.pdf.

Vārds un tā pētīšanas aspekti : rakstu krājums, 27 = The Word: Aspects of Research : collection of articles, 27. Atb. red. Linda Lauze. Red. kopsavilkumiem angļu val. Sigita Ignatjeva. / Liepājas Universitāte. Humanitāro un mākslas zinātņu fakultāte. Liepāja: LiePA, 2023, 194 lpp. ISSN 1407-4737 (iespiests), ISSN 2661-5819 (digitāls). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1306116.html.

Vaska, Evija; Vīksna, Inga. *Tekstpratības uzdevumi latviešu valodā 8.–9. klasei : mācību līdzeklis.* Rīga: Zvaigzne ABC, [2023], 79 lpp. ISBN 9789934317880 (brošēts).

Vēvere, Daira. *Dziļo tāmnieku izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās sistēmas dinamika : promocijas darba kopsavilkums zinātnes doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs = The Dynamics of the Phonetic and Morphological System of the Deep Tamian Subdialects : summary of doctoral thesis submitted for the degree of doctor of science (Ph. D.) in humanities and arts.* Zin. vad. *Dr. philol.* Lidija Leikuma. Rec.: *Dr. habil. philol.* Ina Druviete, *Dr. philol.* Ieva Ozola, *Dr. habil. human.* Daļa Kiseļūnaite. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga: Latvijas Universitāte, 2023, 79 lpp. ISBN 9789934360589 (brošēts), ISBN 9789934360596 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1305104.html.

Vēvere, Daira. *Dziļo tāmnieku izlokšņu fonētiskās un morfoloģiskās sistēmas dinamika : promocijas darbs zinātnes doktora (Ph. D.) grāda iegūšanai humanitārajās un mākslas zinātnēs (valodniecības un literatūrzinātnes nozares latviešu diahroniskās valodniecības apakšnozarē).* Darba vad. prof. *Dr. philol.* Lidija Leikuma. / Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Latvistikas un baltistikas nodaļa. Rīga: [b. i.], 2023, 226 lpp. Tiešsaistes resurss. Pieejams https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/64903.

Zariņa, Sandra. *Rakstītprasmes attīstīšana : metodiski ieteikumi pirmsskolas un sākumskolas skolotājiem.* Eksperte Anita Lanka. / Valsts izglītības satura centrs. [Rīga]: Valsts izglītības satura centrs, [2023]. Tiešsaistes resurss (kompresēta arhīva datne) + PDF datne (34 lpp.). ISBN 9789934241161 (PDF). Pieejams https://dom.lndb.lv/data/obj/1285938.html.

Українсько-латиський розмовник = Ukraiņu-latviešu sarunvārdnīca. Sast.: Irina Treskina, Marika Taube. Ukraiņu valodā tulk. Volodimirs Ivanickis. Red.: Gunta Silakalne, Oļesja Burkevica. Rīga: Zvaigzne ABC, [2023], 176 lpp. ISBN 9789934318375 (brošēts).

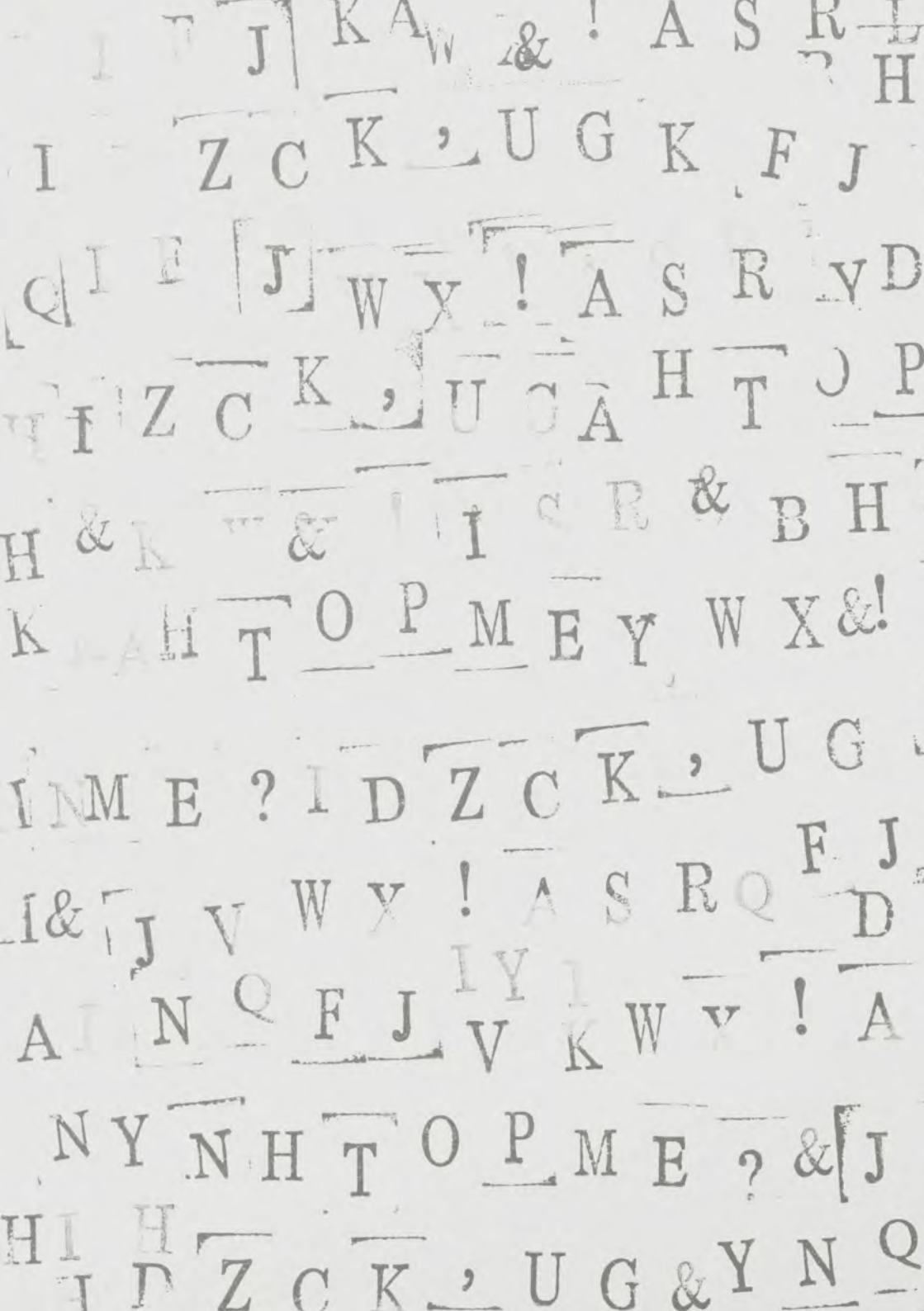

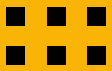

APSVEICAM

Congratulations

■ **IEVA OZOLA**

Sveicam valodnieci BRIGITU BUŠMANI

Foto: no LU HZF Latviešu valodas institūta arhīva

Kam bij tādis padomīnis
Kā mazai bitītei:
Saulītē ziedus nesa,
Miglīnā darināja.

Šī Nīcas tautasdziesma trāpīgi raksturo izlokšņu pētnieci Brigitu Bušmani, kam pats dzimtas uzvārds – Biteniece – šūpulī licis čaklumu, rūpību un darbaprieku.

Habilitētā filoloģijas doktore, LZA korespondētājlocekle, kopš 2019. gada arī valsts emeritētā zinātniece B. Bušmane dzimusi Liepājā 1939. gada 4. septembrī. Pēc Liepājas 1. vidusskolas absolvēšanas ceļš ved uz Liepājas Pedagoģisko institūtu, un notiek tā, ka institūta jaunā lektore Antoniņa Reķēna tieši tolaik, 1959. gadā, sāk sadarbību ar Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta dialektoloģi Silviju Raģi, lai arī Liepājas studentus rosinātu ieklausīties novadu valodas daudzveidībā, novērtēt izloksnes kā latviešu valodas pamatu un piedalīties izlokšņu

vākšanā un pētīšanā. Tā vairākas studentes sāk izlokšņu iepazīšanu, materiālu vākšanu, bet divām – B. Bušmanei un Benitai Laumanei – tas kļūst par darbu visam mūžam.

Pirmā izloksne, kurā 1959. gadā, vēl būdama studente, B. Bušmane aptaujā vietējos ļaudis Latviešu valodas dialektu atlanta dotumu vākšanai, ir zemgalisko izlokšņu apgabala Ozolnieki. Turpmāk tas cītīgi darīts sešās Dienvidkurzemes izloksnēs – Grobiņā, Medzē, Gaviezē, Tāšos, Vecpilī un Pērkonē, bet 20. gadsimta 70. un 80. gados atlanta senākie vākumi pārbaudīti un papildināti 25 Kurzemes un Zemgales izloksnēs. B. Bušmane ir arī viena no „Latviešu valodas dialektu atlanta" pirmās – leksikas – daļas (1999) un tās karšu autorēm (pati strādājusi pie 25 kartēm). Kopš 20. gadsimta 70. gadu beigām B. Bušmane organizē un vada apvidvārdu vākšanas zinātniskās ekspedīcijas un ārštata materiālu vācēju darbu, kā arī veido metodisku materiālu krājumus apvidvārdu vācējiem.

Pēc latviešu valodas un literatūras skolotājas kvalifikācijas iegūšanas 1960. gadā B. Bušmane atbilstoši iegūtajai profesijai līdz 1967. gadam strādā par skolotāju Liepājas un rajona skolās. Kad dzīves ceļš aizved uz Rīgu, profesionālā saikne veidojas ar dzimtās pilsētas augstskolu – gluži kā 20. gadsimta 50. gadu beigās S. Raģe, tagad pati B. Bušmane, A. Reķēnas aicināta, pavasara semestros brauc pie Liepājas studentiem, lai dalītos ekspedīciju pieredzē, mācītu vākt un apstrādāt tos izlokšņu dotumus, ko topošie latviešu valodas un literatūras skolotāji vasarās vāks savā dzimtajā pusē, bieži – savā dzimtā. Tā papildinās pētniekiem pieejamais apvidvārdu un vietvārdu krājums LU Latviešu valodas institūtā. 21. gadsimtā, kad Liepājas Universitātē tiek izveidots Kurzemes folkloras un valodas centrs, kas pārtop Kurzemes Humanitārajā institūtā, liepājnieki savu – reģiona valodas un folkloras – zinātnisko kolekciju veido paši, tomēr sadarbība ar B. Bušmani nepārtrūkst, īpaši pētniecības ideju rosināšanā un studentu vasaras ekspedīcijās Sventājā (kopā ar profesores Daļas Kiseļūnaites (*Dalia Kiseliūnaitė*) vadītajiem Klaipēdas Universitātes studentiem) un Nīcā.

Kad B. Bušmane 1968. gadā kļūst par Latvijas Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta aspiranti, zinātniskās vadītājas S. Raģes ieteiktā disertācijas tēma „Ēdienu nosaukumi latviešu valodas izloksnēs" pēc aizstāvēšanas (1973) izaug par vienu no pētniecības virzieniem visam

mūžam, veicinot sadarbību ar vēsturniekiem, etnogrāfiem, folkloristiem: ēdienu nosaukumi atklāj dzīvesveidu, reģionu savdabību un kultūru kontaktus. Par Latvijas reģionu tradicionālajiem produktiem un ēdieniem publicēti 30 raksti. Īpaša uzmanība veltīta dzīvības pamatam – pienam un tā produktiem, šo pētījumu apkopojums ir B. Bušmanes apjomīgā monogrāfija „Piena vārdi: piena produktu nosaukumi latviešu valodā" (2007).

B. Bušmanes uzmanības lokā ir ne tikai valodas dotumi, bet arī to pētnieki un – vissvarīgākais – paši izlokšņu teicēji. Zinātniski raksti un populārzinātniskas publikācijas veltītas S. Raģei, A. Reķēnai, Veltai Rūķei-Draviņai, Kārlim Draviņam, dzimtās vietas izlokšņu vācējiem Ernestam Dinsbergam, Sofijai Dravniecei, Zelmai Birzniecei, Maigai Putniņai u. c. Lai vērtīgi vākumi nepaliktu tikai rokrakstos, B. Bušmane sagatavo izdošanai Martas Strautiņas aprakstu „Mārcienas izloksne" (2007), Sofijas Dravnieces „Dundagas izloksnes tekstus" (2008), kopā ar A. Timušku elektroniskā formā izdota K. Draviņa tematiskā vārdnīca „Stendes izloksnes vārdu krājums" (2010). Ar īpašu mīlestību B. Bušmane raksta par nīceniekiem: izdevumā „Nīcas Novada Vēstis" cieņā un pateicībā pieminēti izloksnes teicēji Katrīna Čirkše, Miķelis Jūrmalis, Maiga Krētaine, Ilze Māliņa, Ilze Mielava u. c.

B. Bušmanes interešu lokā pamazām nonāk Dienvidkurzemē dzimušie un strādājušie autori, kā arī viņu valodā rodamās novada valodas iezīmes. Referāti un raksti veltīti Nīcas un Bārtas 17. gadsimta mācītāja Johana (Jāņa) Langija (*Johannes Langius*) un 19. gadsimta mācītāja Gustava Bražes (*Gustav Brasche*) darbiem, Jēkaba Janševska romānu un Olafa Gūtmaņa prozas valodai. Reģionālistikas pētījumi 21. gadsimtā bieži publiskoti dzimtajā Liepājā – Liepājas Universitātes gadskārtējās konferencēs „Vārds un tā pētīšanas aspekti" un tāda paša nosaukuma rakstu krājumā (kopš 1997. gada – 23 raksti), rakstu krājuma „Piemares ļaudis un likteņi" trijos laidienos (2017, 2019, 2021), grāmatā „Rucavā, tur Paurupē..." (2007), kā arī rakstu krājumā „Mana novada valoda: Lejaskurzeme" (2004), kam B. Bušmane sagatavo ne tikai trīs rakstus, bet arī plašu bibliogrāfisko pārskatu „Lejaskurzemes izlokšņu dotumi un pētījumi latviešu valodniecībā".

Lielākais B. Bušmanes mūža veikums ir Nīcas izloksnes izpēte. Tautasdziesmās un izloksnes valodā balstītā monogrāfija „Nīcas izloksne"

(1989) ir pamats habilitētā filoloģijas zinātņu doktora grādam (1993), bet apjomīgā Nīcas izloksnes kartotēka ar Latviešu valodas institūta kolēģu atbalstu kopš 2017. gada pārtop elektroniskā „Nīcas izloksnes vārdnīcā" (līdz šim klajā nākušas jau četras daļas). Nīcas izloksnes pieraksti sākti 20. gadsimta 70. gados, kad vēl bija iespējams sarunāties ar 19. gadsimta 70. un 80. gados dzimušiem nīceniekiem, kuru stāstījums aizved sirmā pagātnē. Vārdnīca ir liecība par valodas savdabību, bet tikpat lielā mērā tā ir ceļš uz Lejaskurzemes tradicionālo dzīvesveidu, materiālo un garīgo kultūru, ļaužu attiecībām un vērtībām.

No tautas gara dzīlēm nācis – tautai cieņā un mīlestībā atdots. Tā varam raksturot B. Bušmanes darbīgo mūžu. Tas ticis novērtēts arī publiski: B. Bušmane ir Annas Ābeles piemiņas fonda balvas pirmā Latvijas laureāte (1990), Jāņa Endzelīna vārdbalvas laureāte (1990, arī 2008), bet kopā ar B. Laumani un Annu Stafecku – pirmā Antoņinas Reķēnas vārdbalvas laureāte (2000).

Kā bitīte stropā Brigita gādā arī par ģimeni – abiem dēliem un mazbērniem. Sirsnīgu atbalstu un padomu arvien saņem kolēģi.

Lai jo mundra dzievāšana!

■ INA DRUVIETE

Suminājums DITEI LIEPAI jubilejas gadā

Foto: Toms Grīnbergs

Sūtām sveicienus gadu mijā mūsu Ditei! Jubilejas rakstu lasītāji nereti mēdz pārskriet pāri faktoloģiskajai daļai, pilnīgi pamatoti lielāko vērību veltot gaviļnieka personības aprakstam. Tomēr uz Diti Liepu nenoliedzami attiecināma aksioma, ka tikai tad, kad aplūkojam visu paveikto kopumā, spējam novērtēt darba patieso apjomu un vērtību. Tāpēc vispirms par pētnieci, docētāju, valodas kultūras kopēju *Dr. philol.* Diti Liepu, pēc tam – talantīgo, vispusīgo un empātisko Diti.

Dite ieguvusi maģistra grādu gan žurnālistikā, gan baltu filoloģijā, kas veidojis pamatu mūsdienās tik populārajai starpdisciplinārajai pieejai pētījumiem un ļauj justies kā starp savējiem gan žurnālistu, gan filologu vidū. Arī 2010. gadā aizstāvētais promocijas darbs „Latvijas preses valoda valstiskās neatkarības atjaunošanas procesā: sociolingvistiskais aspekts" ir apliecinājums spējai valodas pētījumos izmantot arī citu humanitāro un sociālo zinātņu atziņas. Uz šī darba pamata izstrādātā monogrāfija

„Latvijas preses valoda" (2011) joprojām nav zaudējusi aktualitāti, un norises jaunāko laiku politikā ļauj novērtēt, cik tālredzīgi bijuši autores secinājumi par valodas līdzekļu izšķirīgo ietekmi uz vēstījuma uztveri un auditorijas turpmāko rīcību. Šāds pētniecības virziens arī mērķtiecīgi turpināts, daudzās zinātniskās publikācijās atklājot valodas kā politiska instrumenta varu. Dite regulāri analizē valodas politikas norišu atspoguļojumu plašsaziņas līdzekļos, pētī valodas izteiksmes līdzekļus studentu pārdomās par vēsturiskām norisēm, kā „Baltijas ceļš", kā arī sniedz valodnieka vērtējumu procesiem sabiedrībā, piemēram, raksturojot sabiedrības lingvistisko jaunradi Covid-19 pandēmijas laikā. Starp daudzajiem zinātniskajiem projektiem, kuros iesaistījusies Dite, noteikti jāpiemin valsts pētījumu programma „Latviešu valoda" (2018–2021) un „Mūsdienu latviešu valodas lietojums un attīstība" (2022–2024), kuros Dites Liepas pētījumi paver jaunu skatījumu uz latviešu valodas aktualitātēm. Jaunākajā no divām monogrāfijām „Latviešu valoda pastāvībā un mainībā: norises, tendences, prognozes" (2024) ietverta Dites Liepas un Kristīnes Mežapuķes izstrādātā nodaļa „Latviešu valodas kultūra un laikmeta ideoloģiskās nostādnes", kas ļauj saprast, kāpēc latviešu sabiedrībā var pastāvēt tik atšķirīgi uzskati par labu un pareizu valodu.

Latviešu kultūras vēsturē vēl ilgi tiks pieminētas 2024. gada novembra beigās uzbangojušās diskusijas par „Mērnieku laiku" iespējamu atveidošanu vieglajā valodā, kas atklāja sabiedrības neizpratni par šī valodas paveida būtību un sūtību. Taču Dite Liepa kopā ar Velgu Polinsku jau vairākus gadus veltījusi vieglās valodas pētījumiem, darbojoties Latvijas Universitātes Erasmus+ programmas projektā „Vieglās valodas veicināšana sociālajai iekļaušanai" (2020–2022). Abas autores ir izstrādājušas nodaļas par starptautisko pieredzi un labo praksi vieglās valodas jomā, kā arī tekstu veidošanu (tulkošanu vai adaptāciju) vieglajā valodā kolektīvajā monogrāfijā „Vieglā valoda. Rokasgrāmata" (2022), kā arī vairākus rakstus zinātniskos žurnālos. Atliek cerēt, ka, pateicoties Dites un Velgas spējai skaidrot vieglās valodas nozīmi, kā arī Latvijas Universitātē un Rīgas Stradiņa universitātē docētajam „Vieglās valodas" studiju kursam, tiks kliedēta maldu migla ap šo fenomenu un mēs skaidrāk apzināsimies, cik daudzveidīgās izpausmēs var pastāvēt latviešu valoda.

„Vieglās valodas" kurss ir tikai viens no daudzajiem Dites Liepas izstrādātajiem studiju kursiem. Simtos, ja ne tūkstošos, jau sniedzas studentu loks,

kas pie Dites apguvuši latviešu valodas kultūras pamatus. Pašlaik Dite ir Rīgas Stradiņa universitātes Komunikācijas fakultātes docente, lasa lekciju kursus arī Latvijas Universitātē, strādājusi arī Latvijas Kultūras akadēmijā, Latvijas Mūzikas akadēmijā, augstskolā RISEBA un citur. Atceros, ka pirms vairākiem gadiem veicu nelielu pētījumu par valodas kultūras uztveri Latvijas žurnālistu vidū. Daudzi jo daudzi respondenti atzina, ka ir pateicīgi Ditei Liepai par viņas saturīgajām un interesantajām lekcijām un sniegtajām pamatzināšanām patstāvīgai žurnālista galvenā darbarīka pilnveidei. Dite lasa lekcijas gan skolotājiem, gan tiesnešiem, regulāri konsultē Latvijas radio un televīzijas darbiniekus. Dite ilgus gadus ir strādājusi Latviešu valodas aģentūrā, sniedzot konsultācijas, pati ir bijusi redaktore vairākiem zinātniskiem un populārzinātniskiem izdevumiem, kā Jāņa Riekstiņa grāmatai „Par latviešu valodu. Pret rusifikāciju" (2012), Daces Markus grāmatai „Prognozējamā neprognozējamība" (2018), monogrāfijai „Vieglā valoda. Rokasgrāmata" (2022).

Un kur tad vēl joma, ko tagad sauc par *universitāšu trešo misiju* jeb darbu ar sabiedrību! Dites veidotie pārskati un viedokļraksti atrodami vai visos Latviešu valodas aģentūras izdotajos krājumos „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi", Dite darbojas daudzās ar valodu saistītās komisijās un žūrijās, viņu bieži dzirdam radioraidījumos. Īpaši populāra kļuvusi Latvijas radio pārraide „Kā labāk dzīvot?", kurā Dite kopā ar Andreju Veisbergu stāsta par jaunākajiem atzinumiem valodas kultūrā un atbild uz klausītāju jautājumiem. Darbība valodas kultūrā ir kā staigāšana pa mīnu lauku. Ik pa brīdim var notikt asa viedokļu sadursme, un latviešu valodas lietotāji nereti ir visai neiecietīgi sava viedokļa paušanā. Dites lieliskā valodas izjūta un mērķtiecīga valodas standartizācijas teorijas un vēstures apguve ir ļāvusi viņai attīstīt gandrīz vai absolūtu valodas dzirdi, spēju korekti aizstāvēt savu pārliecību, kā arī izvairīties no dogmatisma. Dite prot interesanti stāstīt par jebkuru tematu, ja nepieciešams, radot intrigu un attīstot sižetu, lai noturētu klausītāja uzmanību. Valodas kopšanā vienlīdz svarīga ir ne tikai ieteikuma būtība, bet arī forma, kādā tas tiek pausts. Un Ditei izdodas, nevienu neaizvainojot, rast īstos vārdus, kā pamatot vārdu vai konstrukciju iederību vai nepieļaujamību konkrētā tekstā.

Te nu mēs nonākam pie Dites Liepas personības. Interneta meklētājā, ierakstot Dites Liepas vārdu, vispirms izlec apzīmējums *Basketball player*. Pirmajā brīdī gribas pasmaidīt, bet pēc tam nāk apjausma, ka viss ir

likumsakarīgi. Dite tik tiešām ir bijusi leģendārās TTT komandas spēlētāja un 1984. gadā izcīnījusi pat PSRS čempiones titulu. Būtu bijuši citi laiki, tituls būtu labskanīgāks, tomēr varam iedomāties, cik daudz talanta un darba veltīts basketbolam. Skaidrs, no kurienes Ditei ir tādas darbaspējas un rūdījums! Turklāt Dite ieguvusi arī mūzikas izglītību, spēlē klavieres, brīnišķīgi dzied, ar prieku veic vecmāmiņas pienākumus, kopj dārzu, konservē, lutina suņus un kaķus... Īpaši pieminama Dites stāstnieces spēja un humora izjūta, kas ikvienu tikšanos iekrāso optimisma toņos. Tāpēc strādāt kopā ar Diti ir prieks un gods. Tā arī turpināsim! Dite, 60+ ir skaists dzīves posms, ir citādi, bet labi! Lai Tev veicas dzīvē un darbos!

ZIŅAS PAR AUTORIEM

About the authors

Dace ALEKSANDRAVIČA – *Mg. philol.*, Latvijas Universitātes doktorante (*Mg. philol., PhD student, University of Latvia*), e-pasts / e-mail: dace.aleksandravica@gmail.com

Solvita BERRA (*Solvita Burr*) – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: solvita.burr@gmail.com

Gita BĒRZIŅA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētā profesore (*Dr. philol., Associate Professor, Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: gita.berzina.hzf@lu.lv

Vaida BUIVĪDIENE (*Vaida Buivydienė*) – *Dr. hum.*, Viļņas Ģedimina tehniskās universitātes asistente (*PhD in humanities, Lecturer, Asistant, Vilnius Gediminas Technical University*), e-pasts / e-mail: vaida.buivydiene@vilniustech.lt

Ina DRUVIETE – *Dr. habil. philol.*, Latvijas Universitātes profesore, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. habil. philol., Professor, University of Latvia; Senior Researcher, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the UL*), e-pasts / e-mail: ina.druviete@lu.lv

Ieva FĪBIGA – *Ph. D.*, šķirkļu autore Nacionālajā enciklopēdijā (*Ph. D., author of entries in the National Encyclopedia*), e-pasts / e-mail: ieva.fibiga@gmail.com

Daina GROSA – *Ph. D.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece (*PhD, Researcher, Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: daina.grosa@lu.lv

Anita HELVIGA – *Dr. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas asociētā profesore, vadošā pētniece (*Dr. philol., Associate Professor, Senior Researcher, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: anita.helviga@rtu.lv

Gunta ĶĻAVA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Lībiešu institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Lead Researcher, Livonian Institute of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: gunta.klava@lu.lv

Sintija ĶAUĶĪTE – *Ph. D.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta pētniece (*PhD, Researcher, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: sintija.kaukite@lu.lv

Dace MARKUS – *Dr. habil. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas profesore (*Dr. habil. philol., Professor, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: markus@latnet.lv

Liene MARKUS-NARVILA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta pētniece (*Dr. philol., Researcher, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: liene.markus-narvila@lu.lv

Sanita MARTENA – *Dr. philol.*, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas profesore (*Dr. philol., Professor, Rezekne Academy of Technologies*), e-pasts / e-mail: sanita.martena@rta.lv

Kristīne MEŽAPUĶE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. hum., Research Assistant, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: kristine.mezapuke@lu.lv

Ieva OZOLA – *Dr. philol.*, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas pētniece (*Dr. philol., Researcher, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: Ieva.Ozola_3@rtu.lv

Velga POLINSKA – *Mg. art.*, *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. art., Mg. hum.*, *Research Assistant, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: velga.polinska@lu.lv

Signe RIRDANCE – *MA*, Stokholmas Universitātes doktorante (*MA, PhD student, Stockholm University*), e-pasts / e-mail: signe.rirdance@balt.su.se

Lina RUTKIENE (*Lina Rutkienė*) – *Dr. hum.*, Viļņas Ģedimina tehniskās universitātes asistente (*PhD in humanities, Assistant, Vilnius Gediminas Technical University*) e-pasts / e-mail: lina.rutkiene@vilniustech.lt

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente (*Mg. hum., Research Assistant, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: marita.silkane@lu.lv

Anna STAFECKA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anna.stafecka@lu.lv

Anna VULĀNE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Latviešu valodas institūta vadošā pētniece (*Dr. philol., Senior Researcher, Latvian Language Institute of the Faculty of Humanities of the University of Latvia*), e-pasts / e-mail: anna.vulane@lu.lv

Tija ZĪRIŅA – *Dr. psych.*, Latvijas Universitātes profesore, Rīgas Tehniskās universitātes Liepājas akadēmijas vadošā pētniece (*Dr. psych., Professor, University of Latvia; Senior Researcher, Liepaja Academy of the Riga Technical University*), e-pasts / e-mail: tija.zirina@lu.lv

Linguistica Lettica 33
2025

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE

LATVIEŠU VALODAS
INSTITŪTS

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
LATVIEŠU VALODAS INSTITŪTS

RĪGA
2024